

გვერდულ
წესიანეთ
საქართველო

საქართველო

ნიკო
ნიკოლაძე

85

50 (27)

ბ. 325

წიგნი ეხება გამოჩენილი ქართველი საზო-
გადო მოღვაწის ნიკო ნიკოლაძის ცხოვრებას,

პირველი გამოცემა

B $\frac{70803-168}{M-603(08)-89}$ 136-89

© „ნაქადულო“, 1989

ISBN 5-525-00151-9

მეამბოხე

ბიჭი კაზემატის ლაჭანზე¹ იწვა გატრუნული. მთელი ნასხმანი სტკიოდა. თავი უბრუოდა. რაც გინდა იფიქრე და იდარდე. დამთავრდა სტუდენტობა. პეტერბურგში ჩამოსვლისთანავე ნეტავა მაინც არ გაეფრთხილებინათ ჭკუაღამჯდარ სტუდენტებს.

„...შენც ისე არ წახდე, როგორც ილია ჭავჭავაძე წახდა. ისიც აქ შილერის, ბაირონის და ვალტერ სკოტის კითხვის მეტს არას შვრებოდა და დაესხა თავსლადი. ისე წავიდა, რომ კურსი ვერ შეასრულა. უდიპლომოდ წაბრძანდა... აბა, ეხლა რა ადგილი უნდა მიიღოს იმან?..“

ილიას რა უშავს. ოთხი წელი მაინც სწავლობდა. მან კი ერთი თვეც ვერ ატარა სტუდენტური მწვანე ქული. 15 სექტემბერს ჩარიცხეს პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტად, ადმინისტრაციული დარგით, და 13 ოქტომბერს დააპატიმრეს. არადა, რა ამყად მიართვა განცხადება რექტორს, პლეტნოვს პეტრე ალექსანდრეს ძეს. იმ პლეტნოვს, პუშკინმა „ევგენი ონეგინი“ რომ უძღვნა: *хотел бы я тебе представить залог достойнее тебя...*

„უმაღლესი განათლების გასასრულებლად მსურს მოვისმინო სამართლის მეცნიერებათა სრული კურსი ს.-პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე. უმორჩილესად ვთხოვ თქვენს აღმატებულებას ჩამრიცხოს სტუდენტად, უნივერსიტეტში შესასვლელად დაწესებული გამოცდების ჩაბარების შემდეგ.“

განცხადებას ერთვის შემდეგი საბუთები: მეტრიკული მოწმობა და გიმნაზიაში მეცნიერებათა კურსის დამთავრების ატესტატი.

ნიკოლოზ იაკობის ძე ნიკოლაძე.

1861 წელი, ივლისის 21^ა.

¹ ლაჭანი — койка.

ვის აქვს ცხრა თავი და ვინ ეტყვის ახლა ქუთაისში იაკობ ნიკოლაძეს: შენი შვილი უნივერსიტეტში სწავლის მაგიერ ციხეში აგდიაო. და მერე რისთვის? ხელმწიფე-იმპერატორის ურჩობისათვის! მისი შვილი ვიღაც შარახვეტიებს აპყოლია და რუს ხელმწიფეს კანონებს უწუნებს. ღმერთო კი მომკალი და რა სჭირს ამხელა იმპერიის ბატონ-პატრონს, უგანათლებულეს ადამიანს იაკობ ნიკოლაძის ცხვირმოუხოცელი ღლაპის დასაწუნი? მართალია, ალექსანდრე მეორე გულში არც იაკობს მოსწონდა, ოჯახშიაც ხშირად უთქვამს — „მეფური მას არაფერი ცხიაო“, — მაგრამ, რასაც კაცი შინ იტყვი, ის საჯაროდ და სახალხოდ კი არ უნდა წამოტოვო. ჯობი რომ დააყუდონ და მეფე დაარქვან, პატივი უნდა სცეო, — ამბობს ჩვენი ხალხი. ვინ მისცა უფლება ქუთათელი ვაქარის შვილს ამ ტრადიციის დარღვევის? როდის აქეთ მოიშალა ქვეშევრდომის მორჩილების ზნეჩვეულება? მერედა, ვისი ქვეშევრდომობის, დედამიწის ზურგზე უძლიერესი რუსეთის იმპერიის ხელმწიფისა. ნიკოს არც ნიკოლოზ პირველის ხსოვნის პატივისცემა და მორიდება უნდა დაეკარგა. კადნიერება არ უნდა ჩაედინა. ნამეტნავად უყვარდა იაკობ ნიკოლაძეს ნიკოლოზ პირველი. იცოდა ეს ნიკომ და მამის გრძნობას ფრთხილად უნდა მოჰყრობოდა.

იმ დღეს, ნიკოლოზ პირველი რომ გარდაიცვალა, გიმნაზიაში მიმავალ ნიკოს მამამისი ბულვარში შეხვდა. იაკობი ტიროდა.

„დაბრუნდი, შვილო, — მითხრა მან დაღონებულის ხმით, — დღეს სწავლა არ გექნებათ. დედაშენს უთხარი: მოგვიყვდა ჩვენი ხელმწიფე. დავრჩით ობლად, უპატრონოდ. აწი ველარავინ მოუვლის და უშველის უბედურ რუსეთს. ნიკოლოზ პირველს ის მერმეც დიდხანს თაყვანსცემდა, როგორც ბევრი სხვა, მასზე უფრო ნასწავლიც. მას ნიკოლოზი ბევრჯერ ენახა ჩვენში და რუსეთში და ნამეტანად მოსწონდა“.

რას იზამ, მოსახდენი უკვე მოხდა. როგორ არ უნდოდა იაკობს შვილის პეტერბურგში გაგზავნა სასწავლებლად. თავად მას დიდი სწავლა-განათლება არ მიუღია, მაგრამ ამას ხელი არაფერში შეუშლია. ნიკონი-ნოვგოროდშიაც არხეინად დადიოდა სავაჭროდ და ლაიპციგშიაც. არც ანგარიში შეშლია და არც ვისმეს ოდესმე მოუტყუებია იგი. ჩინებულად უძღვებოდა თავის საქმეს. ოჯახიც გადადილლვამებული ჰქონდა. იმიერ საქართველოში თუ ვინმეს მოკ-

რძალებით ეპყრობოდნენ და მორიდებით თავს უკრავდნენ, ერთი მათგანი იაკობ ნიკოლაძეც იყო. მეტი რაღა უნდოდა სკანდელი გლეხის შთამომავალს? დაამთავრებდა ქუთაისის გიმნაზიას ნიკო, ჩაიბარებდა მამის საქმეს და მშვიდად გააგრძელებდა ცხოვრებას ნიკოლაძეების სავაჭრო სახლი. მაგრამ არა და არა, არ მოეშვა შვილი: გინდა თუ არა, სასწავლებლად გამიშვიო. რა უნდა ექნა იაკობს? გამორჩევით უყვარდა მას ნიკო. უნდა დათანხმებოდა შვილის სურვილს. იაკობ ნიკოლაძის ჭიუტობა იმანაც გატეხა, რომ საქმეში ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე და გენერალი გრიგოლ ერისთავი ჩაერივნენ. დ. ბაქრაძეს მოსწონდა ნიკოს წერილები, „ცისკარს“ რომ უგზავნიდა. ერთხელ გრიგოლ ერისთავთან საუბარში უქია ნიკო ისტორიკოსს, ნიჭიერი ყმაწვილი უწოდებია. გ. ერისთავი იმხანად ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორად მსახურობდა. ყურადღებიანი კაცი იყო და იაკობისათვის ურჩევია: ბიჭს სწავლა-განათლება არ მოაქლო, ხელი ყოველგვარად შეუწყევო. რაღა უნდა ექნა იაკობს? ორივეს — დ. ბაქრაძესაც და გ. ერისთავსაც — დიდ პატივს სცემდა: ერთს, როგორც მეცნიერს, მეორეს, როგორც საქმის კაცს. მათ ხატრი ველარ გაუტეხა და დათანხმდა შვილს პეტერბურგში სასწავლებლად გამგზავრებას.

ამ ნაგვიანემა თანხმობამ ნიკო დიდ გასაჭირში ჩაადგო. იმ დროს ერთი წესი არსებობდა: ვისაც უნივერსიტეტში სწავლის გაგრძელება სურდა, მას გიმნაზიაში ლათინური ენა უნდა ესწავლა. თუ სწავლის გაგრძელებას არ აპირებდა, მაშინ ლათინური სავალდებულო არ იყო. შეეძლო *sum, es, est, sumus, estis sunt* (ვარ, ხარ, არის, ვართ, ხართ, არიან) ზუთხვით ტვინი არ გაეწყალე-ბინა. რაკი პეტერბურგში გამგზავრების იმედი არ ჰქანებდა, არც ნიკოს შეუწუხებია ლათინურის სწავლით თავი. ახლა ვითარება შეიცვალა. იმდენი ლათინური მაინც უნდა აეთვისებინა, რამდენიც გამოცდების ჩასაბარებლად იყო საკმაო. მთელი პეტერბურგული ზაფხული ამას მოანდომა. თუმცა ჩვიდმეტი წლის ყმაწვილს ხშირად სახლში გული არ უძლებდა. იპარებოდა. პეტერბურგის

სანახებში დახეტილობდა. ნევაზე ნავით სეირნობდა. თვალწარმტაც ბაღებსა და პარკებში ჩალისფერთმიან გოგოებს ეარშიყებოდა. შინ დაღლილ-დაქანცული ბრუნდებოდა. ასაკით უფროსი მეგობრები საყვედურსა და გაკიცხვას იმსახურებდა. განსაკუთრებით კირილე ლორთქიფანიძის ერიდებოდა. კირილე სულ ოთხი წლით უფროსი იყო ნიკოზე, მაგრამ სიდინჯით, მუყაითობით და საქმიანობით გამოირჩეოდა. ნიკოს ლათინურის სწავლაშიც ეხმარებოდა. ყველაზე მეტად ნიკოს კირილეს გაწბილება აწუხებდა. დარცხვენილი ისევ ლათინურს ჩაუჯდებოდა. ორი-სამი დღე თუ გაუძლებდა მეცადინეობას.

„უნდა გამოვტყდე, ჩემისთანა ზარმაცი არა გაუჩენია რა ღმერთს სწავლისათვის. „უროკის“ დამზადება და სწავლა ყოველთვის ეამათ მიმაჩნდა. არც გაწყრომას, არც შეგონებას, არც დარიგებას, არც ხვეწნას, არც დატკობას არასოდეს გავლენა არ ჰქონია ჩემზე“.

მერე ისევ ზაფხული და სიცოცხლე უხმობდა გარეთ. ისიც გარბოდა. ჯერ პირტიტველა ყმაწვილს, ვისაც ბავშვობა ქუთაისსა და ფოთში ჰქონდა გატარებული, აჯადოებდა პეტერბურგი, მის ცხოვრებაში ნანახი პირველი ნამდვილი ქალაქი.

„...ეს პეტერბურგი ის ქალაქია, სადაც მე პირველი ახალგაზრდული აღტაცება და ყმაწვილური ოცნების ეშხი გამიცენია, სადაც პირველათ ნათელი და მძლავრი შთაბეჭდილება ღირსებია ჩემს ტვინსა და გულს...“

ნიკოს გულს უხეთქავდა ფიქრი: ვაითუ ლათინური ვერ ჩაება-რო და უნივერსიტეტში არ მიმიღონო. იყო ერთ გაწამაწიაში; აქეთ ლათინური, იქით პეტერბურგის ჯადო. ბოლოს გამოცდების დღეც მოვიდა. ნიკოს ლათინურით უნივერსიტეტში შესვლა მეტად საეჭვო იყო. მაგრამ ცდა ბედის მონახევრეაო და ნიკო ნიკოლაძე საგამოცდო კომისიის წინაშე წარსდგა.

„ნუ დაივიწყებთ, რომ ციდანახევარი ტანი მქონდა, რომ პირტიტველა ვიყავ, როგორც ბალანა, რომ რუსულ ენას ძლივს ვამტკრევდი. ნუ დაივიწყებთ იმას და წარმოიდგინეთ, რომ პეტერბურგის უნივერსიტეტის ზალაში, ეგზამენატორების წინ წამომდგარა ამ სახის ბალანა, ოთხასიოდე წვერ-ულვაშიან ვაჟკაცების შუა... ბევრს ეგონა, ვისმე სტუდენტს პაწია ძმა მოჰყოლია სეირის საცქერლათო...“

ყისმათმა გაუღიმა: რუსული ლიტერატურის ცოდნით ჰოხიბლა ეგზამენატორები. თავი თამამად იგრძნო, მაგრამ საბედისწერო კითხვაც გაიგონა: სხვა საგნებიც ასე ჩინებულად იცითო? რა უნდა ექნა? ტყუილი ვერ უშველიდა. ისევ სიმართლის თქმა ამჯობინა — ლათინურში ბევრი არაფერი ვიცით, „იუგუროას ომების“ ათიოდე თავის გარდა.

ეგზამენატორმა ლათინური ენის სახელმძღვანელო გადაშალა და თითი იმ ადგილს დაადო, სადაც ეწერა *Bellum scripturum sum* და წაიკითხეთო, უბრძანა ნიკოს. სიხარულით ცას ეწია პიკი. ეს თავი ზეპირად იცოდა და სხაბასხუპით ჩააბუღებულა.

— ოჰო, შესანიშნავად გცოდნიათ, — თქვა გამომცდელმა და ნიკოს მის ხმაში დაცინვა მოესმა. — კიდევ რა იცით?

— კიდევ? ცხრა პარაგრაფი. მეტის სწავლა ველარ მოვასწარი. — გულის ტკივილით უპასუხა ნიკომ და განაბული მიაჩერდა ეგზამენატორს.

ყველაფერს მოელოდა ნიკო, მაგრამ იმას კი არა, რაც გამომცდელმა თქვა: — საკმარისია ესეც. რა დაგისვათ, სამი თუ ოთხი?

შეცბუნებულმა ბიჭმა ძლივს ამოღერლა: — რაც თქვენი ნება იქნეს, ის დამისვითო.

— რაკი რუსული ლიტერატურა კარგად გცოდნიათ, ოთხიანს გისვამთ, — და ლათინურის მასწავლებელმა ნიკოს ოთხიანი დაუწერა.

გადარჩა.

მერე ფიზიკაც კარგად ჩააბარა, საღმრთო წერილიც. ფრანგულში ისევ წაიფორხილა, მაგრამ ამას უკვე მნიშვნელობა აღარ ჰქონდა. ლათინურში მოპოვებული ნიშნის შემდეგ, არსებითად, ნიკოლოზ იაკობის ძე ნიკოლაძე სანკტპეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტი იყო. უკვე შეეძლო თავდაყირა გადაშვებულყო პეტერბურგის სტუდენტურ ცხოვრებაში.

ჯერ კიდევ ქუთაისში იცოდა, რა ამბები ტრიალებდა პეტერბურგში.

თავდაპირველად ყველაფერი მშვიდობიანად მიმდინარეობდა. ოდენ ჟურნალ-გაზეთებში იყო კამათი გაჩაღებული. თითქმის ყველას აუცილებლად მიაჩნდა უმაღლესი განათლების სისტემის გა-

¹ ვიწყებ ომების აღწერას.

ნახლება. რა თქმა უნდა, აზრი სხვადასხვაობდა. ერთნი მცირე ცვლილებებითაც კმაყოფილდებოდნენ. მეორენი კი ძირეულ შეცვლას ითხოვდნენ. რა აღწერს და გადმოსცემს იმას, რაც მაშინ ითქვა და დაიწერა. ზღვა მასალაა ეს, დასტამბული იმდროინდელ ჟურნალ-გაზეთებში. არ დარჩენილა ბეჭდვითი ორგანო, აზრი არ გამოეთქვა, პაექრობაში მონაწილეობა არ მიეღო. ვინ არ წერდა — პწერალი, პედაგოგი, მეცნიერი, პუბლიცისტი, სახელმწიფო მოხელე და... მეფის ოჯახის წევრებიც კი. მთელი ამ ხანგრძლივი აზრთა გაცვლა-გამოცვლის, პაექრობა-დისკუსიის აზრი მოკლედ ასე შეიძლება გამოითქვას:

საჭიროა უნივერსიტეტის ავტონომია, აუცილებელია სტუდენტებისა და პროფესორების განთავისუფლება პოლიციის მეურვეობისაგან, რუსეთის უნივერსიტეტის პროგრამა უნდა დაუახლოვდეს ევროპის უნივერსიტეტების პროგრამას. მეცნიერებას თავისუფალი განვითარების საშუალება მიეცეს...

გაცხარებული დავის დროს პროფესორ ანდრია ბეკეტოვს ესეც კი წამოსცდა: „საუნივერსიტეტო განათლების უმთავრესი პირობა ის არის, რომ ცოდნა შეძენილი იქნეს ნებაყოფლობით. ადამიანი, რომელიც იძულებით მუშაობს, შეუძლებელია კარგად მუშაობდეს. ეს იგივე ბატონყმური შრომაა“.

ვითარება თანდათანობით იძაბებოდა. აშკარად ჩანდა, რომ საუნივერსიტეტო განათლების 1835 წელს მიღებული წესდება ირღვეოდა. თავის დროზე იგი სახალხო განათლების მინისტრმა გრაფმა სერგეი სიმონის ძე უვაროვმა შეიმუშავა (იმ უვაროვმა, რომელსაც ეკუთვნოდა ფორმულა: თვითმპყრობელობა, მართლმადიდებლობა, ხალხურობა). წესდება აუცილებლად თვლიდა ყველა ფაკულტეტზე ესწავლათ ღმრთისმეტყველება, ეკლესიის ისტორია, მოქმედი სამართალი. უნივერსიტეტი მთლიანად ემორჩილებოდა მთავრობის მიერ დანიშნულ მზრუნველს. პროფესორ-მასწავლებლები და სტუდენტობა, როგორც უნივერსიტეტში, ისე მის გარეთ. იმყოფებოდა პოლიციის მეურვეობაში.

ამ წესდების გაუქმების წინააღმდეგი არავინ იყო, მაგრამ ვააჩნდა — როგორ განხორციელდებოდა რეფორმა.

სანამ ხელისუფლება რეფორმის გასატარებლად მშვიდობიან გზას ეძებდა, მანამ სტუდენტთა მღელვარებამ დაასწრო და პეტერბურგის სასწავლებლებში პროკლამაცია გავრცელდა.

იგი იწყებოდა ლექსით: 1

Наш век железный, век царей,
Штыков, законов бестолковых
Плодит без счету не людей —
Людишек, дряненьких, дешёвых.¹

სტუდენტობა ხარბად კითხულობდა მიხეილ მიხაილოვისა და ნიკოლოზ შელგუნოვის დაწერილ პროკლამაციას¹

„მთავრობამ ხელთათმანი გვესწავლა. ახლა ვნახოთ, რამდენი რაინდი მოიყრის თავს მის ასალესად“.

. . .

დიდი ხანია რუსი ხალხი გამოირჩევა სანგრძლოვო მოთმინებით. გვირგვამდნენ თათრები და ჩვენ ვლუმდით. გვეცოდნენ მეფეები და ჩვენ ვლუმდით, მოკრძალებით ვუხრიდით თავს. ახლა გვიბაგუნებენ გერმანელები და ჩვენ ვლუმვართ, პატივს ვცემთ მათ! პროგრესი!.. მართლაც, რა ჩვენი საქმეა იგი? ჩვენ ხელგაშლილი ბუნება გვაქვს. გაღეშილნი მზად ვართ ჭუჭყიანი პოლიციური სკანდალებისათვის. მხოლოდ იქ, საღდაც დასავლეთში, არიან დარაფეთები, რომელნიც მოყვასს საგმიროდ მოუწოდებენ რაღაც ცარიელი სიტყვებისათვის — la gloire².

. . .

ჩვენ გვიკრძალავენ ყველაფერს. ნებას გვაძლევენ მხოლოდ განუხლები ვისხდეთ სკამებზე. შიშით ვისმინოთ ცენზურაგავილი ლექციები. წესიერად მოვიქცეთ, როგორც კლასებშია ეს საჭირო. ჩამორთმეული გვაქვს უფლება განსჯისა. ითხოვენ — არ იმსჯელოთო. გესმით — არ იმსჯელოთო!

¹ ჩვენი რკინის საუკუნე, მეფეების, ხიშტების უაზრო კანონების საუკუნე უანგარიშოდ ამრავლებს არა ადამიანებს, არამედ საძაგელ, მდაბალ კაცუნებს.

² დიდება, სიამაყე.

მაგრამ, ამ მოთხოვნის მიუხედავად, აზრად თუ მოგვივა, რომ ჩვენც ადამიანები ვართ, რომ ჩვენც გვაბია თავი, რომ ვაზროვნებთ, რომ ენა იმისათვის კი არ გვაქვს, რომ დავაბეზლოთ. არამედ იმისათვის, რომ ვთქვათ ის, რასაც ვფიქრობთ — მაშინ?

• • •

ჩვენ ლეგიონი ვართ! ჩვენთან არის საღი აზრი, საზოგადოებრივი შეხედულება, ლიტერატურა, პროფესურა, უამრავი თავისუფლად მოაზროვნე ადამიანი, დასავლეთი ევროპა... ყველაფერი საუკეთესო და მოწინავე ჩვენთან არის. ჩვენ ბევრნი ვართ, ვიდრე ჯაშუშები. ვინ არის ჩვენი წინააღმდეგი? ხუთი-ექვსი ოლიგარქი, ტირანი, ფლიდი და უნამუსო მპარავი, მონა, ბატონად ყოფნის მსურველი... ისინი ცდილობენ შეგვაშინონ. მაგრამ მათი არ უნდა გვეშინოდეს, ჩვენ წინააღმდეგ არის რამდენიმე ათასი ხიშტიც, მაგრამ ისინი ვერ გაბედავენ ჩვენს წინააღმდეგ მათ მომართვას. რა არის აქ საშიში? მაშ, ვისაც არ ეშინია, შეკავშირდნენ. დე, მოხდეს, რაც მოსახდენია. უარესი შეუძლებელია.

• • •

ერთი რამ გწამდეთ: ვერ გაბედავენ გვესროლონ.

• • •

ენერგია, ენერგია, ენერგია!.. გახსოვდეთ. რომ ჩვენ ახალგაზრდები ვართ. ამ დროს ადამიანები არიან კეთილშობილი, თავგანწირული, ნუ გეშინიათ ნურათფრისა.

• • •

პეტერბურგის ქუჩებს და მოედნებს ამბოხებული სტუდენტობა მოეფინა. პროკლამაციის ავტორები არარუს სტუდენტებს ვა-

ლად არ სდებდნენ ბუნტში მონაწილეობას. ისინი მხოლოდ პოლონელ სტუდენტებს მიმართავდნენ დასახმარებლად.

„ჩვენ ჩვენების იმედი უფრო ნაკლებად გვაქვს, ვიდრე პოლონელებისა. მათში მეტია კეთილშობილი თავგანწირვა. მათ მამაცურად რამდენჯერმე სცადეს თავისუფლების მოპოვება. შეუძლიათ უშიშრად წასვლა საწამებლად მაღაროებში. შეუძლიათ ტანჯვა-წამება იდეისათვის. ამიტომ ჩვენი ძმური მოწოდებაა მათდამი — ერთობ ქმედითი მონაწილეობა მიიღონ საერთო საქმეში. გაგვიზიარონ თავიანთი ენერგია“.

ქართველებს ჯერ გარკვეული არა აქვთ — როგორ მოიქცენ.

„მე ვერ წარმომედგინა, რომ მთავრობა, რომელიც კავკასიური გაგებით, სიბრძნის წყაროდ მეჩვენებოდა, დაუშვებდა დემონსტრაციის მოხდენას ქუჩებში“.

24 სექტემბერს, სემიონოვის ქალის ოჯახში, სადაც ქართველი სტუდენტები თვეში 7 მანეთად და 25 კაპიკად სადილობდნენ, პატარა დავა გაიმართა.

„ნიკოლოზ და ბესარიონ ლოღობერიძეები: „ხვალ მთელი სტუდენტობა დემონსტრაციაზე გამოდის და ჩვენც გამოუკლებლივ უნდა მივიღოთ მონაწილეობა“.

დავით აბდუშელიშვილი: „ჩვენ იმისათვის ვართ აქ ჩამოსული, რომ უნდა ვისწავლოთ და არა მთავრობას ვასწავლოთ. მთავრობა ჩვენ, რასაკვირველია, არ გაგვიგონებს და ჟუკან სახლში გაგვაბრუნებს, რაც ჩვენთვის გაცილებით უარესია, ვიდრე ციმბირში წასვლა. ჩვენი მშობლები დაგვამწარებს ყოველ ლუკმას ტყვილა ხარჭების გაწევისათვის“.

ნიკოლოზ და ბესარიონ ლოღობერიძეები: „შეუძლებელია ქართველები ჩამორჩნენ, როდესაც ყველა სათვისტომო დემონსტრაციაში მონაწილეობას იღებს“.

კირილე ლორთქიფანიძე: ქართველები სხვებს ვერ მიბაძავენ. რუსეთში, პოლონეთში, მაღორასიაში ბევრია ნასწავლი ხალხი. ეს ქვეყნები უინტელიგენციოდ არ დარჩება, მათი ახლანდელი სტუდენტობა სულაც რომ აღიგავოს პირისაგან დედამიწისა. ჩვენში კი საქმე სხვანაირია. ჩვენ ქართველი სტუდენტების პირველი თაობა ვართ. ჩვენ რომ ახლა დაებრკოლდებით, ქართველ მამებს შემდეგ ვერც კი გააგონებ — შვილები უნივერსიტეტში გაგზავნონ. ძველებურად საკადეტო კორპუსებში მიაბარებენ, მით უმე-

ტეს, რომ ეს უფრო ადვილი საქმეა და არც ფულის დახარჯვაა საჭირო“.

დიდხანს იკამათეს. გადაწყვეტილება ვერ მიიღეს. გაბრაზებული ნიკოლოზ ლოლობერიძე გარეთ გავარდა. ამხანაგებს დაცინვით მიაძახა — „ვინც მშიშარა ხართ, სახლში დარჩითო“ — და უნივერსიტეტში გაიქცა.

მშიშარა ხართო!.. ქართველმა სტუდენტებმა იხუვლეს, ქუჩაში გაცვივდნენ და ამბოხებული სტუდენტების ზღვას შეერივნენ.

რამდენიმე დღეა პეტერბურგი სტუდენტების ხელშია. მიტინგები იმართება ქუჩებში, მოედნებზე, უნივერსიტეტის აუდიტორიებში, ეზოში. ვინ არ გამოდის სიტყვით, რას აზ ამბობენ. რას არ აპირებენ, რა გეგმებს არ ადგენენ, რა მოწოდებებს ისვრიან, რა საოცნებო სურათებს ხატავენ, ხელს არავინ უშლის. უნივერსიტეტის მზრუნველი თუ პროფესორი, პოლიციის უფროსი თუ რიგითი მოქალაქე, ხელოსანი თუ ვაჭარი, ქალი თუ ვაჟი — ყველანი ტკბილად, ალერსით, დაყვავებით ესაუბრებიან სტუდენტებს, იზიარებენ მათ შეხედულებებს, უწონებენ განზრახვებს. რაშია საქმე? რატომ გახდა ხელისუფლება ასეთი სათანო? ნუთუ მთელი რუსეთი იზიარებს სტუდენტების აზრს?

იმპერატორი არ არის პეტერბურგში. უიმისოდ ვერაგინ ბედავს რაიმე გადაწყვეტილების მიღებას.

„ხელმწიფე ამ დროს საქართველოში იმყოფებოდა, ფოთსა და ქუთაისში. აქ იგი ნადირობდა თავადების ბალებში შინაურ ჯიჟინებზე. საქართველოში ჯერ კიდევ მზადდებოდა გლეხების განთავისუფლების პროექტები. ამიტომ საჭირო იყო ქართველი თავდაზნაურობის გულის მოგება და დატკბობა“.

• • •

იმპერატორს უყვარდა კავკასიაში სტუმრობა. 1837 წელსაც ახლდა მამას ცხრამეტი წლის ტახტის მემკვიდრე. მაშინაც შემოდგომაზე მოუწია ჩამოსვლა. ახლაც შემოდგომაა. მაშინაც ოქტომბერი იდგა. ახლაც ოქტომბერია. კარგი დროა ოქტომბერი. ყველაფერი ოქროსფრად იმოსება. ყოველი ფოთლიდან მზის თვალი იყურება. არემარე ისე იცქირება, როგორც თვეში ჩამდგარი ქალი —

სიყვარულით, შიშით, უცნაურის მოლოდინით აფორიაქებულა. კმაყოფილია ხელმწიფე ძველის გახსენებითაც და ახლანდელნი მასპინძლობითაც. კავკასიის დიდი ომი დამთავრებულია. ორ წელიწადზე ცოტა მეტია გასული, რაც 1859 წლის 23 აგვისტოს ლუნიზი იერიშით აიღო და დაატყვევა დაღესტნისა და საჩხინოს დიდი იმამი მისმა დღევანდელმა მასპინძელმა და აქხნამ კავკასიის მთავარმმართველმა ბარიატინსკიმ. ლექსიც კი გამოქვეყნდა მაშინ „კავკაზში“ (1859 წ., № 80).

Великий подвиг свершился
Кавказ торжественно смирился
Перед наместником царя
И пал к ногам богатыря!

დამცინავმა ღიმილმა შესძრა იმპერატორის ტუჩები: ვასილი ქუკოვსკის აღზრდილისათვის დიდი ვერაფერი შეილი იყო ეს ლექსი.

შინასაქმეებიც კარგად მიდის. 19 თებერვალს გლეხთა განთავისუფლების მანიფესტი გამოაქვეყნა. „გამათავისუფლებლის“ თიკუნი დაიმსახურა. საერთოდ იღბლიანი კაცია. ვინც მამამისს სისხლს უშრობდა, ყველა მისი თაყვანისმცემელია.

ენამოწამლული ფრანგი მარკიზი დე კიუსტინი, ვისმა დამცინავმა წიგნმაც ბევრი გააცოფა რუსეთში, მორიდებით წერდა:

„მისი თვალების გამომეტყველება კეთილია. იგი ხელმწიფეა, ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით. გარეგნობით მოკრძალებულია, მაგრამ არა გაუბედავი. უპირველესი შთაბეჭდილება ის გახლავთ, რომ იგი ჩინებულად აღზრდილი კაცია. მეფის უმშვენიერესი ნიშნულია ყველა იმათ შორის, ვინც მე ოდესმე მინახავს“.

გერცენი, ნიკოლოზ პირველს უცხოეთში რომ გაექცა და იქიდან მოსვენებას არ აძლევდა, მას ხოტბას ასხამდა:

„ალექსანდრე მეორემ ბევრი გააყეთა, ძალიან ბევრი. ახლა მისი სახელი უკვე დგას ყველა მისი წინამორბედის სახელზე მალა. ადამიანის უფლებათა სახელით, თანალმობის სახელით იგი ებრძოდა დამყაყუებული არამზადების მტაცებლურ ბრბოს და მოდრიკა ისინი. ამას მას არ დაუვიწყებს არც რუსი ხალხი და არც მსოფ-

¹ დიდი გმირობა აღსრულდა. მეფისნაცვლის წინაშე საზეიმოდ მოიდრიკა ქელი კავკასიამ და ბუმბერაზის ფეხებთან დაემხო.

ლიო ისტორია. შორეული გადასახლებიდან ჩვენ მივესალმებით მას სახელით, რომელიც ესოდენ იშვიათად გვხვდება თვითმპყრობელთა შორის ისე, რომ არ იწვევდეს მწარე ღიმილს, — მივესალმებით სახელით — გამათავისუფლებელი!...“

ბუნტისთავი ჩერნიშევსკიც კი აღიღებდა:

„ახალი ცხოვრება იწყება ახლა ჩვენთვის. იგი იქნება იმდენად მშვენიერი, კეთილმოწყობილი, ბრწყინვალე და ბედნიერი აღზრდილზე, რამდენადაც უკანასკნელი ასორმოცდაათი წელიწადი იყო რუსეთში მაღალი მე-17 საუკუნეზე. უწყინართა და მშვიდობისმოყვარეობის დაპირებულმა ლოცვაკურთხევამ აღექსანდრე მეორე დაავიკრგვინა ბედნიერებით, რომელიც არ ღირსებია არავის ევროპელ ხელმწიფეთა შორის, ბედნიერებით — მარტოს დაეწყო და დაემთავრებინა თავის ქვეშევრდომთა გათავისუფლება.“

(ასე ახლაა, თორემ სულ მალე ნიკოლოზ ჩერნიშევსკის დაპატიმრებენ და გადასახლებენ. ხოლო აღექსანდრე გერცენი ინატრებს — „რატომ არ მოკვდა ეს კაცი იმ დღეს, რა დღესაც მან რუს ხალხს თავისუფლების მანიფესტი გამოუცხადა!..“)

ისევენებს, ერთობა იმპერატორი. ქუთაისიდან გამოვიდნენ და ნადირ-ნადირობით დაჰყვნენ რიონს ფოთისაკენ (იმ დროს ამ სანახებში უღრანი ტყე იყო. შიგ უთვალავი ნადირი ბინადრობდა და ფრინველი ბუდობდა. საგანგებოდაც აშენებდნენ და ამრავლებდნენ) ცოტა კი მოქანცა ნადირობამ. მართლაც კარგი ჰქნეს, წყლისპირას ცეცხლი რომ ააგოგოგოგეს. ჰაერში ავარდნილი კადინა გამშვიდებს და მომთენთავ სითბოს გიღვრის სხეულში. ოცნების გუნებაზე გაყენებს. ვერც შეამჩნია, ისე მიუახლოვდა მას აღელვებული ბარიატინსკი. უკან აღიუტანტი მოჰყვებოდა, ივანე ორბელიანი, მანანას ვაჟი.

— თქვენო უდიდებულესობავ!.. — ჩურჩულით თქვა მთავარმმართველმა. მეფემ მოიხედა და დიდი, ნაღვლიანი თვალებით შეხედა ბარიატინსკის.

— თქვენო უდიდებულესობავ!.. — გაიმეორა ფელდმარშალმა, პეტერბურგში სტუდენტთა შეგროვება..

ისე ჩუმადა თქვა, თითქოს ტყესაც არ უნდა გაეგო. მოულოდნელად ბარიატინსკიმ დაინახა: იმპერატორს არაყანმა გადაჰკრა და თვალებში შიში ჩაუდგა.

აღექსანდრე ბარიატინსკი მეგობრობდა იმპერატორს. თანად

უწყოდა, იგი არ იყო მხდალი მამაცადი. პირიქით, ვაჟკაცური ბუნება ჰქონდა.

1850 წელს, მამის დავალებით, დაღესტანში ფრონტის ხაზს ათვალიერებდა. ტყიდან სროლა მოესმა. ანაზღეულად მოახტა მერანს და თავდამსხმელებს დაედევნა. თავადი ვორონცოვი იძულებული გახდა თვითონაც გადმომხტარიყო ეტლიდან. ავადმყოფობაც დაეწიყებინა და სიბერეც. ცხენით დასდევნებოდა ბრძოლის ჟინით ატაცებულ ცესარევიჩს. როყო ტყვიას რომ გაეხვრიტა შუბლი ტახტის შემკვიდრისათვის, რა უნდა ექნა მეფისნაცვალს, რით ემართლებინა თავი?

მაშინ წმ. გიორგის ჯვრით დააჯილდოვა მამამ შვილი.

ეს ნადირობისას შეემთხვა. დათვს ესროლა. დაქრა, მაგრამ ვერ მოკლა. გააფთრებული ნადირი მისკენ გამოქანდა. თანმხლები მეტყევე შეშინებული, — მეფეს არაფერი ევნოსო, — მერულით ეკვეთა მხეცს. გამძვინვარებულმა ტყიურმა იგი ძირს დასცა და ტორებში მოიგდო. ელვის სისწრაფით ეძგერა ალექსანდრე დათვს. ბლანჯებიდან მეტყევე გამოგლიჯა და ხელდახელ შეება ნადირს. რამდენიმე წუთიც და დათვი აღარ სუნთქავდა.

არა, მშიშარა არ იყო. მაგრამ საკმარისი იყო ბუნტის, ჯანყის, ამბოხის ხსენება, რომ ენითაუწერელ შიშს შეეპყრო. ვერაფრით ვერ ხვდებოდა ბარიატინსკი, რა ემართებოდა იმპერატორს ამ დროს. ეს მხოლოდ მეფემ იცოდა თავად.

კარგად ახსოვს 1825 წლის დეკემბრის ცივი, სუსხიანი დღილა. მაშინ საშა შვიდი წლის იყო. ოთახში ნიკოლოზ რომანოვ-გოტორპი შემოვიდა და ბიჭს უხეშად უთხრა: ან დღეს მე იმპერატორი ვიქნები და შენ — ცესარევიჩი, ან ორივეს ერთად ჩამოგვაკონწიალებენო ხეზე. მერე ბრძანა, — საშას ჰუსარის მუნდირი ჩააცვითო, — და ბიჭი აივანზე გაიყვანა. ოთახში დარჩა სარეცელზე დამხობილ, აქვითინებული დედა, პრუსიელი პრინცესა შარლოტე, მომავალი დედოფალი ალექსანდრა ფიოდოროვნა. პაკუთარი ყურით გაიგონა მაშინ საშამ ზარბაზნების ქუხილი სენატის მოედანზე. საკუთარი თვალთ დაინახა ზათქით შემოჭრილი მამამისის ერთგული მხედრები. მერე ყველაფერი ერთმანეთში აირია და აილუფხა. გაყინულ ჰაერს აყრუებდა ყვირილი, კივილი, კენესა, ტირილი, გინება, ვედრება, გმობა, ცხენების ჭიხვინი, თქორათქური, ხმლების სისინი... შემდეგ დაპატიმრებანი, დაკითხვანი,

გასამართლებანი, ჩამოხრჩობანი... მურავიოვ-აპოსტოლს, ბესტუევე-რიუმინს, რილეევს სახრჩობელას თოკი გაუწყდათ. როცა ისინი მეორედ აპყავდათ დასახრჩობად, სერგეი მურავიოვ-აპოსტოლმა ჩამტვრეული ხორხით ამოიხრიალა: წყეული ქვეყანა, ჩამოხრჩობაც არ იციან. ღღესაც ყურში უწივის ეს სიტყვები. არც ცნობიერებიდან ამოშლია მაშინდელი სურათები. ვინც იმპერატორს პირადად იცნობდა, ადასტურებს: ალექსანდრე მეორეს ყოველთვის აწუხებდა გაუგებარი მომავლის და მოახლოებული კატასტროფის წინათ-გრძნობა.

უხერხულად, შეცბუნებული მისჩერებოდნენ ხელმწიფეს კავ-კასიის მთავარმმართველი და მისი ადიუტანტი. ვერცერთი ვერ ბე-დავდა ეკითხა — რას ინებებდა იმპერატორი, სასწრაფოდ გაემგზავ-რებოდა პეტერბურგს, თუ სტუმრობას გააგრძელებდა? ქვეშევრდო-მისა და მასპინძლის რიდი ბოჭავდა ორივეს. ალექსანდრე მეორემ თითქოს გაიგონაო მათი უთქმელი კითხვა, მოკლედ მოსპრა — და-უყოვნებლივ!

• • •

ვერცერთი უნივერსიტეტი ვერ ასწავლის ადამიანს იმას, რასაც ახლა ნიკო სწავლობს პეტერბურგის ქუჩებში. ადამიანთა თვალუწ-ვდენელი ზღვა ტორტმანებს, მაგრამ არსაით მიდის. პოლიცია კონ-დახებითა და მათრახებით ცდილობს გზა გაიკაფოს პეტრე-პავლეს სიმამრისაკენ. დაპატიმრებული სტუდენტები მიჰყავთ, მაგრამ ვერც მიჰყავთ: ნაბიჯის გადადგმა ჭირს. ქუჩა გაქედილია ხალხით. პოლი-ცია დაბნეულია. სროლა შეუძლებელია. ყველა გარეთაა: კაცი და ქა-ლი, დიდი და პატარა, აზნაური და უაზნო, მოხელე და ხელოსანი, ვაჭარი და კალმოსანი, როსკიპი და მათხოვარი. ღმერთმა უწყის, ვის მოხედება გასროლილი ტყვია — მემამბოხეს თუ ერთგულ ქვე-შევრდომს. მერე ადექი და აგე პასუხი.

უნდა გაუძლოს პოლიციამ. არ დაკარგოს მოთმენა, თავშეკავე^უ ზა.

ყველაფერი ერთბაშად შეიცვალა. უცბად დამთავრდა ლალა ღღეები. პოლიციის ყურამდე მიაღწია მითქმა-მოთქმამ: სტუდენ-ტთა ერთი ჯგუფი აპირებს თავს დაესხას ცარსკოე სელოს, მძეე-

ლად შოიტაცოს ტახტის მემკვიდრე და ალექსანდრე მეორეს წარუდგინოს კონსტიტუციის მოთხოვნა. ეს არ იყო კორი. სტუდენტთა ერთი ნაწილი მართლაც ემზადებოდა ამისათვის.

რეფორმა რეფორმად, მაგრამ ცესარევიჩის მოტაცების განზრახვა უკვე აღარ ჰგავდა განათლებაზე ზრუნვას. ამას ჯანყის სუნი ასდიოდა. შეიძლება რევოლუციისაც. იმპერატორი სტუდენტთა დატუსაღებას დათანხმდა.

ყველას დაავიწყდა თავისთავი. ნიკოსაც. ერთი აზრით არიან შეპყრობილნი: სულიერად აჯობონ მთავრობას, ხელისუფლებას. უცხად სტუდენტთა ბოზოქარი ტალღა მოასკდა პოლიციელთა და ჯარისკაცთა კორდონს. გაწყვიტა, გაარღვია იგი. როგორ მოიქცეს პოლიცია? სტუდენტები არ აპირებენ დაჰერილი ამხანაგების გათავისუფლებას. არა. ისინი პატიმართა რიგებში ღვებიან. ასეთი რამ ჯერ არ ყოფილა. ეს ჯერ არ უნახავთ. არავის აღარ ეშინია დაქერის, ციხის, კატორღის. ნიკო უკვე კარგად ხედავს — რატომ არის ადამიანი ღიადი. აღარავინ მიძვრება ვირთხასავით სოროში დასამალად. ყველა მიხვდა თავისუფლების აზრს.

ნემსი არ ჩავარდება. მოძრაობა შეჩერდა. ვერც წინ წადგამ ფეხს, ვერც უკან. პოლიციამ თუ რაღაც არ იღონა, ასე ვერასოდეს მიაღწევ პეტრე-პავლეს სიმაგრეს. სხვა გზა აღარ არის. იარაღს უნდა მიმართონ. ვინდა დაეძებს ერთგულ ქვეშევრდომსა და მემამოხეს. დუნდგოდან როგორმე უნდა გააღწიონ. და უცხად (არავის გაუგონია, ვინ გასცა განკარგულება) პოლიციისა და ჟანდარმერიის ცხენოსანი რაზმი ხალხის ზღვაში შეეარდა. აშხუილდნენ მათრახები, ასისინდნენ ხმლები, აჰეჰდნენ დამბაჩები. განუყოთხავად ჩეხავდნენ, ლეწავდნენ, თელავდნენ. უგზო-უკვლოდ გარბოდა ხალხი, ჰკიოდა, ტიროდა, ბლაოდა.

ნიკომ დაინახა: თვალის დახამხამებაში მოხეიძე ხალხი როგორ გადაიქცა უგუნურ და უძლურ ბრბოდ.

რამდენიმე წუთში დაცარიელდა არემარე. ქუჩებში ეყარნენ ავპირდაჩეხილი ადამიანები. სისხლს შეეღება სულიერი და უსულო.

პოლიციამ დატუსაღებული სტუდენტები წინ გაიგდო და პეტრე-პავლეს სიმაგრის ეზოში შერეკა.

დიღხანს იდგნენ სტუდენტები ეზოში. ელოდნენ: მათთვის საყნებს ათავისუფლებდნენ.

„ჩვენ მოგვათავსეს რვა დაბალ, ბნელ და ნოტიო თაღებიან კა-
ზემატში, რომლებიც ისე დაბლა იყო მოთავსებული, რომ თითქმის
მდინარის გასწვრივ მდებარეობდა. კაზემატები შეერთებული იყო
ერთი-მეორესთან, ასე რომ ეს რვა კაზემატი ერთ დიდ ოთახს
წარმოადგენდა; განათებული იყო ოღნავ მბუჟუტავი, თაღებში და-
კიდებული ფარნებით. არავითარი ავეჯი, არც საწოლი, არც ნაალი
და საბანი. ცოტახნის დაჯდომის შემდეგ, ჩვენ დაღლილობისაგან
ჯერ ჩავსხედით და შემდეგ კი დავეწყეთ ცარიელს, მაგრამ საკმარისად
სუფთა იატაკზე, ვინც საღ იდგა, უკმელ-უსმელები. მეტად გაუ-
ჭირდათ ეს და მე მათ, ვინც კი იმ დილას ჩემსავით უკმელი გამოვი-
და, მარტო პიჯაკით. მაინც მგონია, რომ იმ ღამეს, მიუხედავად სა-
შინელი დაღლილობისა, თითქმის არავის ეძინა“.

ერთი კვირა გაატარა ნიკომ პეტრე-პავლეს ციხე-სიმაგრეში.

ვერ ისვენებდნენ სტუდენტები. მსჯელობდნენ, კამათობდნენ.
ბევრი მათგანი ჩინებული მცოდნეა გერმანული ფილოსოფიის,
ფრანგული ლიტერატურის, ინგლისური პოლიტიკის. ფლობენ უცხო
ენებს. უზიარებენ ერთმანეთს ცოდნას. ეს საუბრები ბევრად უფ-
რო საინტერესოა, ვიდრე უნივერსიტეტის ამანათგადასული პრო-
ფესორების ლექციები.

„ისინი მაძლევდნენ პასუხს ყველა იმ საკითხზე, რომელიც მაშინ
მაინტერესებდა. თუმცა მათი ახსნა სხვადასხვანაირი იყო და ზოგ-
ჯერ ერთი მეორის საწინააღმდეგოც, მაგრამ ესეც მომწონდა, რად-
გან მაიძულებდა ფხიზლად ვყოფილიყავი და მეც გამენძრია ტვი-
ნი“.

აზრად დაებადათ, მიემართათ ლექსით მიხაილოვისათვის. პოე-
ტი უკვე დაპატიმრებული იყო. როცა სტუდენტები ციხე-სიმაგრის
ეზოში შემორეკეს, მათ მოჰკრეს კიდევ თვალი საკნის კვებოში¹ მი-
ხაილოვს. პოეტი მაშინ ხელის აწევით მიესალმა სტუდენტებს. მა-
ლე დაიწერა ლექსი — „ტყვეს (მიხეილ ლარიონის ძე მიხაილოვს)“.
განწყობილებით, ხასიათით იგი პუშკინის — „ციმბირში, დეკაბრის-
ტებს“ — ჰგავდა. სტუდენტები ალაღად, გულწრფელად ესალმე-
ბოდნენ პოეტს, უწოდებდნენ მასწავლებელს.

Проклятым гнетом самовластья
Нам не дано тебя обнять

¹ კვებო — форточка.

И дань любви и дань участия
Тебе, учитель наш воздать!¹

ყმაწვილებს თბილი სიტყვით სურდათ შეემსუბუქებინათ პოეტისათვის მძიმე ხვედრი. იმედი მიეცათ, რომ დადგებოდა თავისუფლების დღეც. კეთილი თესლი ნაყოფს გამოიღებდა და დრო ასგზის მიუზღვავდა სამაგიეროს მტერს.

И разорвет позора цепи,
Сорвет с чела ярмо раба,
И призовет из смежной степи
Сынов народа и тебя.²

ალტაცებულმა პოეტმა უპასუხა სტუდენტებს: მოგეხეოდით, გულში ჩაგიკრავდით, თქვენთან ერთად გავიზიარებდი იმედსაც და წყევლა-კრულეასაც, მაგრამ ბოლმა და მტრობა მდევნის, მალაროების წყვდიადსა და სიცივეში მიმერეკება. ლტოლვილობის უსიხარულო წვევარამშიც მტკიცედ დავუციდი სინათლეს.

Но и там на зло гоненью
Веду лучшую мою
В молодое поколение
В сердце сплело сохранию.³

„ადვილი წარმოსადგენია, თუ როგორ იმოქმედებდა ეს ლექსი ჩვენზე: ჩვენ გაეიზარდეთ ჩვენსავე თვალში და კიდევ უფრო გაემტკიცდით ჩვენს გადაწყვეტილებაში გვებრძოლნა სრულ გამარჯვებამდე“.

მსგეფსი მიიწურა. შემოდგომის ცივი, სუსხიანი დღე დგას. თოვლქყაპია. ჩრდილოეთის ქარი ძვალსა და რბილში ატანს. აზვირთებული ნევა ურტყამს ტალღებს პეტრე-პავლეს სიმაგრის კედ-

¹ თვითმპყრობელობის წყველი ჩაგვრა არ გვაძლევს (საშუალებას) მოგეხეოდით და სიყვარულის და თანაგრძნობის ხარკი გადავიხადოთ შენ, ჩვენს მასწავლებელს.

² გაწყვეტს შერცხვენის ბორკილებს, შუბლიდან მონის უღელს მოიგლეჯს, თოვლიან ტრამაილიდან მოუხმობს ხალხის შვილებს და შენ.

³ და იქაც, დევნის ჭიბრზე. ახალგაზრდა თაობისადმი ჩემს საუკეთესო რწმუნას გულში წმინდად შევინახავ.

ლებს. ძველისძველი, დანჯღრეული გემი უახლოვდება ციხეს. დად-
გა. ტუსალი სტუდენტები გამოიყვანეს და გემზე აასხეს. ნიკოს ამ-
აგდაგებდა. კბილებს წკრიალი გაჰქონდა. თხელი პიჯაკი ვერ აკა-
ვებდა პეტერბურგის სიცივეს. გემი ნელა დაიძრა და გაურკვე-
ველი მიმართულებით წავიდა. თითქმის ოთხი საათი იცურეს. ვაი-
ვაგლახით მიაღწიეს კრონშტადტს. სტუდენტები გემიდან გადმოს-
ხეს და კრონშტადტის ციხესიმაგრის ეზოში შეიყვანეს. თითქოს
ზაფხულის მზემ გამოანათაო, გაყინულ, გათოშილ, გალურჯებულ
ბიჭებს უსაშველო სითბო ჩაეღვარათ სხეულში. კრონშტადტის სი-
მაგრის ეზოში, ალაყაფის კარებიდან კაზემატებამდე, ორივე მხა-
რეს იდგა ქალების გრძელი მწკრივი. ისინი საგანგებოდ იყვნენ
მორთულ-მოკაზმული. ხელში ყვავილები ეჭირათ. იდგნენ ჩუმად,
ხმისამოუღებლად და სტუდენტებს ყვავილებს ესროდნენ. ყვავი-
ლები თოვდა... როგორ, სად იშოვნეს ამდენი ყვავილი? მათი გზა
იფარებოდა ყვავილებით. მიდიოდნენ ნელა, ტაატით კაზემატები-
საკენ. ყვავილების თოვა კი არ თავდებოდა.

ნიკო კაზემატში შევიდა. კარები დაიხურა. დაღლილ-დაქანცული
ბიჭი ლაქანზე დაეცა.

საკნის კვებოში მოსჩანდა ბალტიის ნაცრისფერი ცის ნაგლეჯი.

• • •

გამოძიება დაიწყო. ორგანოებში 1861 წლის 14 ოქტომბერს
ბრალდების საგანგებო კითხვარი შეადგინეს. სხვებთან ერთად, იგი
ნიკოსაც მისცეს. ყოველი კითხვისათვის პასუხი ზუსტად უნდა გა-
ეცა. რამდენჯერმე წაიკითხა დაკვირვებით. პასუხისას პაწია შეე-
დომაც შეიძლებოდა ძვირად დაჯდომოდა. იცოდა, 16 ოქტომბერს
სრედნემეშჩანსკაიაზე პოლიციამ რიხტერის ქვრივის სახლი გაჩხ-
რიკა. (ნიკოს გაეღიმა: უცნაურია. კაცი ციხეში თითქოს მოწყვე-
ტილია მთელ ქვეყანას. არავისთან აქვს კავშირი. მაინც ყველაფერი
იციან. თითქოს ქარს მოაქვს ამბავი). ამ სახლში ბინადრობდნენ ნი-
კო და კირილე ლორთქიფანიძე. ბევრი ეძებეს, მაგრამ საეჭვო ვე-
რაფერი იპოვეს. მეორე ნაწილის მესამე კვარტლის ზედამხედველი
ბეკსალოვი ხელცარიელი დაბრუნდა უკან. ახლა ნიკოს გამჟვრიახო-

ბაზეა დამოკიდებული მისი ბედი. თუ კითხვებს დამაჯერებელი პასუხი მისცა, შეიძლება წყლიდან მშრალი ამოვიდეს.

თავის გადარჩენის ერთადერთი გზა ყველაფრის უარყოფა იყო. ნიკო ახსნა-განმარტების წერას შეუდგა.

12 ოქტომბერს, დილის 10 საათზე, შინიდან გამოვედი და პირადი საქმის გამო ჩემ ამხანაგ ვასილ სავანელთან გავწიე. იგი ვასილის კუნძულზე ცხოვრობს, შუა პროსპექტისა და ნევის სანაპიროს კუთხეში. როცა უნივერსიტეტის შენობას ჩავუარე, დავინახე — რამდენიმე სტუდენტი პოლიციის მოხელეს ელაპარაკებოდა.

მათთან რომ მივედი, გავიგონე, რაც იმ მოხელემ სტუდენტებს უთხრა: აქ ნუ იკრიბებით, დაიშალეთ და, თუ გინდათ, სადმე, ქალაქკარეთ, შეიყარეთო თავი. რამდენიმე ხანს ისაუბრა და წავიდა. ხუთი წუთის მერე მობრუნდა და გვითხრა: ამჟამად პეტერბურგის ობერპოლიცმაისტერს თქვენთან მოსასვლელად არ სცალიაო. მოხელე ისევ უკან გაბრუნდა.

ჩვენ გავაგრძელეთ საუბარი. მალე პატარ-პატარა ჯგუფები შეგროვდნენ. ჩვენ ვლაპარაკობდით სტუდენტურ საქმეებზე, მშვიდად და უხმაუროდ. ათი წუთიც არ გასულა მას მერე, რაც მოხელე გვითხრა, — ობერპოლიცმაისტერს მოსვლა არ შეუძლიაო, — რომ ეს უკანასკნელი მოვიდა. მისი სახელით გვიბრძანეს — დაიშალეთო! დავემორჩილეთ ბრძანებას. ბევრი ჩვენთაგანი დიდი ნევის სანაპიროსაკენ წავიდა. დანარჩენ სტუდენტებს, რომლებიც ნელნელა იშლებოდნენ, მცისვე ალყა შემოარტყეს გოროდოვოიებმა. მათ ეხმარებოდა ქვეითებისა და ჟანდარმერიის ჯარი.

ბატონმა ობერპოლიცმაისტერმა ბრძანა: დაუჯოვნებლივ შემორტყმოდნენ ალყად იმ სტუდენტებს, რომელნიც დიდი ნევის სანაპიროთი მიდიოდნენ. ცხენოსანი ჟანდარმები დაგვეწიენ, შეგვიპყრეს და სტუდენტების პირველ ჯგუფთან შეგვაერთეს. დაპატიმრეს გამვლელ-გამომვლელნიც.

გოროდოვოიებმა და სალდათებმა მუჯლუგუნების ცემით უნივერსიტეტის ეზოში შეგვრეკეს. იქ დაიწყეს დაპერილი სტუდენტებისა და კერძო პირების გვარების ჩაწერა.

სათნახევარს გრძელდებოდა ჩაწერა. ამ ხნის განმავლობაში არ გვიშვებდნენ ბუნებრივი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლადაც. დიდი ხვეწნა-მუდარის შემდეგ, ჟანდარმთა ოფიცრის ან გოროდოვოის თანხმობით, ზოგიერთს აძლევდნენ ნებას წასუღო „მოსა-

საქმებლად“. თან გვაყვებოდნენ: „თქვენი წყალობით არის, რომ აქ დაღამებამდე უნდა ვიდგეთ. ჩვენთვის შესვენებაც არ არისო“. მალე სრულებით აგვიკრძალეს უნივერსიტეტის ეზოდან გასვლა. „მეტი აღარსად გაუშვათო ეგ პირუტყვები“, — ბრძანა პოლიციის მოხელემ.

ჩაწერა რომ დამთავრდა, ისევ მუჯლუგუნების ცემითა და ძალ-დატანებით ქუჩაში გამოგვიყვანეს. ჩვენ დავინახეთ, ტროტუარზე იდგნენ ჩვენი ამხანაგები, ნაცნობები, ხალხი. ისინი ჩვენს გასაცილებლად იყვნენ მოსული. პოლიციას კი ეგონა — ჩვენს გათავისუფლებას აპირებდნენ. შეეშინდათ და ცემა-ტყეპით, სირბილით, გავვრეკეს. პეტრე-პავლეს ციხე-სიმაგრისაკენ მიმავალთ სალდათები და ჟანდარმები შეურაცხვეყოფდნენ ფიზიკურად და სიტყვიერად. მთელი გზის მანძილზე დაუცველი მსხვერპლი ვიყავით გაბოროტებული და გაღიზიანებული სალდათების თავშეუქავებელი სიშმაგისა.

გიპასუხებთ დამატებით კითხვებზე, რომელნიც საგამომძიებლო კომისიამ დასვა:

1. არც მინახავს და არც გამიგონია, რომ ვინმეს სურდა მატრიკულანტებისათვის მატრიკულების წართმევა.

2. რაც შეეხება პოლიციის მოხელის რჩევას — დაიშაღეთ და ქალაქგარეთ შეიკრიბეთო, — ამაზე უკვე ვუპასუხე.

3. რაც უნივერსიტეტის ეზოსთან მოვედი და შეეჩერდი, არც მე და არც სხვა ვინმეს უნივერსიტეტის ეზოში შესვლა ძალით არ უცდია. არ მინახავს და არ გამიგონია, რომელიმე სტუდენტს ადრე ამგვარი რამ გაეკეთებინოს.

4. არც მე და არც სხვა სტუდენტები ჟანდარმებსა და სალდათებს არ მივარდნიან. ამ დროს მეცა და ჩემი ამხანაგებიც იმით ვიყავით დაკავებული, რომ როგორმე თავი დაგვეცვა სალდათებისა და ჟანდარმების თოფების კონდახებისაგან.

5. არ გამიგონია ყვირილი სტუდენტების მხრიდან — „ხალხი ჩვენთან არის ვაშა“. არ დამინახავს, რომ ვისმეს ხელის ქნევით ან ქუდების სროლით ხალხში თანაგრძნობა გამოეწვია. ამისათვის ჩვენ მაშინ არ გვეცალა.

6. ჯოხი არასოდეს მქონია ხელში და არც არავის, ვინც ჩემს ახლომახლო იდგა, იგი არ ჰქონია.

7. არავის უსროლია მოწოდება: „ეცით სალდათებს და ჟანდარმებს! გარეკეთ ისინი!“ არც ძე და არც სხვა სტუდენტებს რაიმე შეუარაცხმყოფელი ან უწმაწური სიტყვა სალდათების ან ჟანდარმების მიმართ არ უთქვამთ.

8. არ გამიგონია, რომ რომელიმე სტუდენტს ეთქვას: ჩვენი გვარები დაიბეჭდება საზღვარგარეთ „კოლოკოლში“. პოლიციელები და მთავრობა პასუხს აგებენ შთამომავლობის წინაშე სტუდენტების დასჯისათვის...

ნიკომ გადაიკითხა წერილი და ხელი მოაწერა. კმაყოფილი იყო — პეტრე ჩარექიშვილს არც ისე ცუდად უსწავლებია მისთვის რუსული.

„...მიმაბარეს ტფილისის გიმნაზიიდან დათხოვნილ უფროსი კლასების შეგირდს პეტრე ჩარექოვს, რომელთან ნასადილეობით დავიარებოდი ყოველ დღე, ორიოდ სამ საათის ვადით. მას უნდა აეხსნა ჩემთვის, რასაც სასწავლებელში დილაობით გვასწავლიდნენ. ის საშინელი პრანჭია იყო. ტანისამოსს იცვამდა ისეთს, როგორიც ქუთაისის არავის ენახა, გახამებულ პერანგებს ატარებდა და მბზინავ წაღებს. პირს ყოველ ცისმარე დღეს იპარსავდა და ულვაშებს სადგისებივით იწყობინებდა. ჩვენთან თავი ამპარტავნათ ეკავა. სულ რუსულად, ბრძანების კილოზე გველაპარაკებოდა. ქართულს სანამ ძლიერ არ გაუქვირდებოდა, სულაც არ ხმარობდა“.

გამოძიების პასუხს დიდხანს არ დაგვიანებია. განაჩენი მალე გახდა ცნობილი. მემამბოხე სტუდენტები ოთხ კატეგორიად დაჰყვეს და სხვადასხვა სასჯელი არგუნეს. ნიკო მეოთხე კატეგორიაში მოხვდა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ იგი თავისუფლდებოდა მშობლების თავდებობით. პოლიციისათვის უნდა წარედგინა მშობლების ხელწერილი დაპირებით: არასოდეს მიიღებდა მონაწილეობას რაიმე არეულობაში. მაგრამ ნიკოს არამც და არამც არ უნდოდა ქუთაისში დაბრუნება. კარგად წარმოედგინა, რაც მოხდებოდა იაკობ ნიკოლაძისა და ელისაბედ ლორთქიფანიძის ოჯახში. მთელ დუნიაზე მოექცებოდათ თავი. ნათესავ-ახლობლებში, მეზობელ-მოკეთეებში, მტერ-მოყვარეში აღარ გამოესვლებოდათ. მათი სანაქებო ბიჭი, პეტერბურგში სასწავლებლად გაგზავნილი, უნივერსიტეტიდან გამოგდებოდა, უსწავლელ-უცოდინარი მიადგებოდა კარს. ვერა, ასე ნიკო შინ ვერ დაბრუნდებოდა. მეორე მიზეზიც იყო, რაც აიძულებ-

და პეტერბურგში დარჩენას. იმპერიის დედაქალაქში თავიდან იწყებოდა მღელვარება.

„...როგორ წავსულიყავ, როცა უჩემოდ შესაძლოა რევოლუციის მომხდარყო? გადავწყვიტე რისკი გამეწია, ამოვწერილიყავი წიგნებიდან, როგორც სამშობლოში გაბრუნებული. ნამდვილად კი გადავსულიყავ ქალაქის ისეთ რაიონში, სადაც პოლიცია არც ისე იწუხებდა თავს, იქ მცხოვრები ჩინოვნიკებისა და სამხედრო ელემენტის დიდი რიცხვის გამო“.

გადაწყვიტა, აკაკი წერეთლის ბინაში გადასულიყო და იქ დამალულიყო. გარეთ იშვიათად გამოდიოდა. ეშინოდა, მეეზოვეს არ შეენიშნა და არ დაებეზლებინა. როგორც წესი, პეტერბურგელი მეეზოვეები პოლიციის ჯაშუშებად მსახურობდნენ. შინ იჯდა და „სოვრემენნიკის“ ძველ ნომრებს ჩაჰკირკიტებდა. განდევნილის მართლობიდან ერთმა შემთხვევამ გამოიყვანა.

„შობის დღესასწაულების წინ ჩემთან მოვიდა ორი ახალგაზრდა და მომხიბვლელი მანდილოსანი. ერთმა მათგანმა, უფროსმა მითხრა, რომ ის არის ჩერნიშევსკის მეუღლე, და მთხოვა მეთხოვებინა მისთვის სამასკარადოთ ჩემი ჩერქეზული კოსტუმი.“

თავისთავად იგულისხმება, რომ მე მაშინვე შევასრულე მისი თხოვნა... როდესაც მიდიოდა, ბრძანების კილოთი დამავალა—ხვალვე მივსულიყავი მასთან კოსტუმისათვის და ჩაიზე. „მე თქვენ გაგაცნობთ ჩერნიშევსკის“. მე არ მჯეროდა ჩემი ბედნიერების. სიხარულისაგან კინალამ გონება დაგკარგე“.

ასე გაეცნო ნიკო ნიკოლაძე ნიკოლოზ ჩერნიშევსკის.

ხ მ ბ ი ა ლ ი

პატიმრობიდან გათავისუფლდა, მაგრამ სანამდე ეცხოვრა მალულად? ადრე თუ გვიან პოლიცია მაინც დაიჭერდა და პეტერბურგიდან გააძევებდა. ერთადერთი საქმე, რაც რუსეთის არეულ-დარეულ იმპერიაში შვეიცარიული საათივით იყო აწყობილი, პოლიციის მეთვალყურეობა გახლდათ. მართალია, რასაც ახლა გიამბობთ, უშუალოდ ნიკო ნიკოლაძეს არ ეხება, მაგრამ ამას კი ნათლად ხატავს — რა პირობებში ცხოვრობდნენ ექვმიტანილნი.

ჩვენი საუკუნის 20-იან წლებში, პეტროგრადში საფრანგეთიდან

სტუმრად ქალაქ ბულონის მერი მორიზე ჩავიდა. ქალაქში სეირანობისას დეკაბრისტების მოედანზე მოხვდა. სენატის ყოფილ შენობაში „ოხრანკის“ არქივი დაათვალიერა. იმან, რაც იქ ნახა, მიამიტი ფრანგი კინალამ შეშალა. შინ, საფრანგეთში რომ დაბრუნდა, წიგნი გამოსცა (ამ წიგნის რუსული თარგმანიც არსებობს. А. Моризэ — Поездка в Россию, 1921 г., М.-П). ბულონის მერი ალტაცებული წერს:

„რა ჩინებული წესრიგია, რა ბრწყინვალე სისტემა! მე ვხედავ აქ რუსული რევოლუციური მოძრაობის დევნის მთელ ისტორიას, „ოხრანკა“ მოწიწებით არეგისტრირებდა მას ყოველდღე. ყოველ საქმეს ახლავს საკუთარი თვალსაჩინო სქემა: ყოველი დევნილის სააღრიცხვო ბარათში არის ყველა მონაცემი მისი ცხოვრების, ყველა მისი სიტყვის, ყოველი მისი მოძრაობის შესახებ... აი, ყოველკვირეული ჟურნალი, აი, იმ ანგარიშების პირები, „ოხრანკა“ მეფეს რომ უგზავნიდა... ყველაფერი ჩამწკრივებულ-ჩაწიკწიკებულია რიგებად უმშვენიერეს ყდებში. ალაბედზე აღებულ ყოველ ტომში ნახავთ მეფის ხელით გაკეთებულ შენიშვნებს. თუ მინდვრებზე არ არის ამგვარი შენიშვნა, მაშინ უთუოდ შეამჩნევთ ხაზს, გასმულს წითელი ფანქრით. ეს ტრადიციული ნიშანია, მაჩვენებელი იმისა, რამდენ ყურადღებას აქცევდა უავგუსტესი შეფი პოლიციის მოხსენებების შესწავლას“.

სად უნდა გაქცეოდა ამ სისტემას თვრამეტი წლის ბიჭი? მასაც ხომ კუდში დასდევდნენ ჯაშუშები. მართალია, ეს გვიან მოხდა, ათი წლის მერე, მაგრამ ნიკო ნიკოლაძის მდგომარეობას ცხადად დაგანახებთ. 1872 წლის 31 მარტს პეტერბურგში ობერპოლიცმაისტერი შემფოთებული აუწყებდა მესამე განყოფილების სამმართველოს: წელს, 9 მარტს, საზღვარგარეთ წასვლის მიზნით, ქუთაისიდან პეტერბურგს წამოვიდა ნ. ნიკოლაძე, მაგრამ სატახტოში ჭერ არ ჩამოსულაო. როგორც ჩანს, სადღაც გზაში ნიკო ნიკოლაძე დარილს გაუსხლტა. ამან პოლიცია დააბნია და შეაშინა. მაგრამ, რვა დღის შემდეგ, უკვე დამშვიდებულ-დაწყნარებული პოლიცმაისტერი მესამე განყოფილებას ატყობინებდა: 8 აპრილს ნ. ნიკოლაძე ჩამოვიდა პეტერბურგში. დაბინავდა ბოლშაია კონაუშნაძას ქუჩაზე, 29-ე სახლში. იმყოფება პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ. ნუ დაგავიწყდებათ, რომ გენერალ მიხეილ ტარიელის ძე ლორის-მელიქოვის თხოვნით, 1869 წლის 16 თებერვლიდან.

იმპერიის შინაგან საქმეთა სამინისტრომ ნიკო ნიკოლაძეს პოლიციის ზედამხედველობა თითქოს მოუხსნა.

• • •

დროებით თხრობა უნდა შეეწყვიტო და მოგახსენოთ, რომ ქართული არისტოკრატიის ისტორიაში არსებობს ერთი ჯგუფი, რომელსაც შეიძლება ქართულ-სომხური თავადაზნაურობა ვუწოდოთ. ესენია არღუთაშვილები, ბებუთაშვილები, ლორის-მელიქიშვილები და სხვანი. ისინი ძველი დროიდანვე საქართველოში ცხოვრობდნენ და ქართულ სამეფო კარს ემსახურებოდნენ. ენით, ზნე-ჩვეულებებით, ზოგჯერ სარწმუნოებითაც გაქართველებული იყვნენ. თუმცა არც მშობლიურ სომხეთს ივიწყებდნენ. ამიერკავკასიაში რუსული მმართველობის დამკვიდრების მერე ქართული არისტოკრატიის ეს ნაწილიც რუსეთის მეფის სამსახურში ჩადგა და გვარებიც რუსულ ყაიდაზე გადაიკეთა. არღუთაშვილი არგუტინსკი გახდა, ბებუთაშვილი — ბებუტოვ, ლორის-მელიქიშვილი — ლორის-მელიკოვ...

მელიქი არაბული წარმომავლობის სიტყვაა. ქართულში მმართველის, მოურავის მნიშვნელობით იხმარებოდა. არსებობდა გორის მელიქი, ანუ გორის მმართველი, ლორის მელიქი, ანუ ლორის მმართველი, ლორე, ქალაქიც და ოლქიც, საქართველოს სამეფოს ეკუთვნოდა. ჩვენში რომ მეფობა გაუქმდა და რუსებმა მმართველობის ახალი სისტემა შემოიღეს, აღმოსავლეთ საქართველო ხუთ მაზრად დაჰყვეს — ქართლში იყო გორის, ლორის და დუშეთის, ხოლო კახეთში — თელავისა და სიღნაღის მაზრები. ისტორიული ლორის ოლქი დაახლოებით ამჟამინდელ სტეფანავანის (ქ. ლორეს ნანგრევებიც მის ახლოს არის) და კალინინოს რაიონებს უდრის.

ლორის ოლქის მმართველთა ძველი წრიდან იყო გამოსული გრაფი მიხეილ ტარიელის ძეც. იგი თბილისში დაიბადა (1825 წ.) და ნიცაში (საფრანგეთი) გარდაიცვალა (1888 წ.), მაგრამ დაკრძალულია თბილისში, წმიდა გიორგის ეკლესიის ეზოში. მას რუსეთის იმპერიაში დიდი თანამდებობები ეჭირა (პრემიერ-მინისტრიც იყო), მაგრამ არც ქართული საქმეები დაუვიწყებია. კერძოდ, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსებას მნიშვნელოვანი ღვაწლი დასდო.

• • •

უნივერსიტეტიდან გარიცხულთა და გასამართლებულ სტუდენტთა მდგომარეობა იმან შეამსუბუქა, რომ პეტერბურგის გენერალ-გუბერნატორად დაინიშნა თავადი სუვოროვი, ალექსანდრე არკადის ძე. მან არეული ვითარება დაამშვიდა. ქალაქში წესრიგი დაადგა. სასწავლებლებმაც მეცადინეობა განაახლეს.

„მისი კეთილი გულის ამბის გამგონებ, გავბედე და მივართვი თხოვნა, ნება დაერთო პეტერბურგში დავრჩენილიყავ. როცა თხოვნაზე ჩემი გვარი წაიკითხა, მან ქართულად მკითხა: „ქართული იცი?“ ჩემ პასუხად, რომ რასაკვირველია ვიცი მეტყი, მან ქართულადვე მითხრა — „კარგია“, და აღიუტანტს უბრძანა განკარგულება მოეხდინა, რათა მოეცათ ჩემთვის სათანადო მოწმობა“.

• • •

თავადი ალექსანდრე არკადის ძე სუვოროვი, გენერალსიმუს ალექსანდრე სუვოროვის შვილიშვილი იყო. მას განათლებული და ლმობიერი კაცის სახელი ჰქონდა გავარდნილი. მან უარი თქვა ხელი მოეწერა მისასალმებელ ადრესზე რომელიც ეგზავნებოდა ჩრდილო-დასავლეთის მხარის გენერალ-გუბერნატორს მურავიოვს. მურავიოვმა პოლონეთში სისხლის ზღვა დააყენა. ამისათვის თიკუნად Вешатель (ჩამომხრჩობელი) დაიმსახურა. სუვოროვის საქციელმა მაშინ ბევრი გააკვირვა, ბევრიც გაანაწყენა. ტაუტჩიევმა ირონიანარევი ლექსი მიუძღვნა.

Гуманный внук воинственного деда,
Простите нас, наш симпатичный князь,
Что русского чести мы людоеда,
Мы, русские, Европы не спросясь!
Так будь и нам позорной уликой
Письмо к нему от нас его друзей!
Но нам сдается, князь, ваш дед великий
Его скрепил бы подписью своей.¹

¹ მეომარი პაპის ჰუმანური ბაღიშო, გვაპატიე ჩვენ, ჩვენო სიმპათურო თავადო, რომ რუს კაციკამიას, ჩვენ, რუსები, პატივს მივაგებთ ევროპის უკუთხავად. ჩვენი სამარცხიზო სამხილიც იყოს წერილი მისაღმი ჩვენგან, მისი მეგობრებისაგან! მაგრამ მგონია, თავადო, რომ თქვენი დიდი პაპა წერილს თავის ხელმოწერით დაამოწმებდა (გაამაგრებდა):

თუ იმჯერად ირონია იკმარა, მერე ტაუტჩევის მძვინვარებას საზღვარი არ ჰქონდა, როცა 1866 წლის 4 აპრილს კარაკოზოვი თავს დაესხა ალექსანდრე მეორეს. მაშინ მან გენერალი სუვოროვი პამფლეტით „შეამკო“. ხელმწიფეზე თავდასხმის დანაშაული სუვოროვის ლიბერალიზმსა და რბილ პოლიტიკას დააბრალა.

Два разнородные стремленья
В себе соединяешь ты:
Юродство без душеспасенья
И шутовство без остроты.¹

1826-28 წლებში ალ. სუვოროვი კავკასიაში მსახურობდა. აქაურ ლაშქრობებში მონაწილეობდა. მაშინ თუ ისწავლა ქართული.

• • •

1862 წლის თებერვალში ნიკო ნიკოლაძემ თავდებით პეტერბურგში დარჩენის უფლება მიიღო. ეს საშუალებას აძლევდა ქალაქში თავისუფლად ევლო, ბიბლიოთეკებში ემეცადინა, სხვადასხვა სჯა-ბაასს დასწრებოდა. დიდად გაახარა საჯარო კითხვათა კურსების გახსნამ. ამის ნებართვა სტუდენტებმა გენერალ-გუბერნატორ სუვოროვისაგან გამოითხოვეს. ქალაქის თვითმმართველობის შენობაში იკრიბებოდნენ ლექტორებიცა და მსმენელებიც.

„თითქოს ყველა ჩვენმა დათხოვნილმა პროფესორებმა მიიღეს მონაწილეობა ამ საჯარო კითხვებში, ე. ი. განაახლეს თავისი უნივერსიტეტის კურსები. მსმენელებს უნდა გადაეხადათ არა ყველა ლექციის ფასი, არამედ მხოლოდ იმისა, რომელზედაც ჩაეწერებოდნენ. ამ „თავისუფალმა უნივერსიტეტმა“ თავის გახსნისთანავე დიდი გავლენა მოიპოვა სტუდენტთა შორის და ამასთანავე მთელ განათლებულ საზოგადოებაში, მეტადრე მაღალ საზოგადოების მანდილოსანთა შორის, ყოველი ჩვენგანი უსმენდა დღეში ორ-სამ ლექციას მაინც, სწორედ ისე, როგორც უნივერსიტეტში, ე. ი. სცდოლობდა შეეგნო და ჩაეწერა მათი შინაარსი“.

¹ ორ სხვადასხვაგვარ მისწრაფებას აერთიანებ შენ: სალოსობას სულის ცხოვნების თვინიერ და მასხარაობას სიმახვილის (გამჭრიახობის) გარეშე.

თავისუფალ დროს ნიკო ჩერნიშევსკების ოჯახშიც დადიოდა სტუმრად. იქ თავშეყრილი საზოგადოების საუბარსაც გატაცებით ისმენდა. ნაწილობრივ ამითაც იკმაყოფილებდა ცოდნის წყურვილს.

ერთხელ ოლგა სოკრატეს ასულმა, ჩერნიშევსკის თანამეცხედრემ, ძალიან შეაცბუნა და ყურებამდე გააწითლა.

ჩერნიშევსკის ოჯახში ქართველი სტუდენტები მაგიდას უსხდნენ და ჩაის სვამდნენ. ოთახში ნიკოლოზ გაბრიელის ძე შემოვიდა. სტუმრებს მიესალმა. ოლგამ ქმარს სტუმრები გააცნო. როცა ნიკო წარუდგინა, უთხრა: ამ ყმაწვილის ძალიან მაღლიერი უნდა იყოთ და განსაკუთრებით უნდა გიყვარდეთო. ნიკომ თვალები დააჭყიტა, ხოლო ჩერნიშევსკი ღიმილით მისჩერებოდა ცოლს. ოლგა სოკრატეს ასულმა გააგრძელა: — იმიტომ, რომ ეს ერთადერთი კავკასიელია, რომელიც მე არ მეარშიყვებაო. ნიკოს ლამის მიწა გაუსკდა და შიგ ჩავარდა. ჩერნიშევსკი გულთანად იცინოდა. სხვებიც ხარხარებდნენ. შინ რომ ბრუნდებოდნენ, ამხანაგები გაჯორა, მაგრამ რა: ვის შეუძლია გადააჩვიოს ქართველი რუსი ქალის სიყვარულს?

„ჩერნიშევსკი იყო შუატანისა, ბლონდინი, ბეცი, ოქროს სათვალეებით. დადიოდა ყოველთვის ძალიან სწრაფად, აჩქარებით. დილიდან შუალამემდე სულ მუშაობაში იყო გართული. ახლობლების სიტყვით, მან არავითარი გართობა არ იცოდა: არ დადიოდა არც თეატრში, არც კონცერტებზე, არც კლუბში და არც ნაცნობებში. კარტი, რომელიც იმ ხანად მაინც მეტად გავრცელებული საყოველთაო გასართობი იყო, არც კი იცოდა — როგორ დაეჭირა ხელში. რაღა მოსახსენებელია, რომ იგი არა თუ არ სვამდა, არამედ თამბაქოსაც არ ეწეოდა. ცოლი და შვილები — საშა და მიშა — გაგიჟებით უყვარდა, პირდაპირ აღმერთებდა. თვით ოლგა სოკრატეს ასული ზრუნავდა ჩერნიშევსკიზე ისე, როგორც მხოლოდ დედას შეუძლია იზრუნოს ძუძუთა ბავშვზე...

ჩემთან დამოკიდებულებაში ჩერნიშევსკის ისე ეჭირა თავი, როგორც ბავშვთან. მე ეს არც მწყინდა. მე სრულებით ბუნებრივად მიმაჩნდა, რომ ასეთი მცოდნე ადამიანი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ჩემი ტოლი, რომელმაც ჯერ არაფერი ვიცოდი. მე არც კი მომწონდა, როცა სტუმრები არ იყვნენ, რაკი მარტოს მხედავდა, დამიწყებდა ხოლმე საუბარს. მიყვარდა მისი ლაპარაკის ყურის

გდება, როცა ის სხვებს ემუსაიფებოდა. საუბედუროთ, მის საუბარს მეტ წილად ირონიული ხასიათი ჰქონდა. იგი ყოველთვის ხუმრობით ან ალეგორიებით ლაპარაკობდა ან ისეთს პასუხს იძლეოდა, რომ მათი გაგება ასეც შეიძლებოდა და ისეც, და ზოგჯერ კი სრულებით ვერას მიხვდებოდი“.

ჩერნიშევსკის ოჯახთან ურთიერთობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1862 წლის 12 ივნისს (ძველი სტილით) ჩერნიშევსკი დააპატიმრეს. ქართველ სტუდენტებზე დამორგუნავი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩერნიშევსკის დაპატიმრებამ. 1863 წლის ნოემბრის 26-ს სიმონ ლოლობერიძე სწერდა მოსკოვიდან ძმას დავით ლოლობერიძეს პეტერბურგში:

„...მართლა კინალამ დამავიწყდა, რაც ჩვენთვის ყველაზე საინტერესოა — ნუ დაივიწყებ და ორიოდ სიტყვა მოგვწერე ჩერნიშევსკიზე. აქ ამბობენ, რომ ჭკუაზე შეირყა წვალებისაგანო“.

ჩერნიშევსკი არ შეშლილა, მაგრამ ის ყველასათვის ცხადი იყო, რომ მას დიდ ხანს აღარ გაათავისუფლებდნენ. მისმა ოჯახმა პეტერბურგი დატოვა და საცხოვრებლად სარატოვში გაემგზავრა.

* * *

ამის მეტად ნიკო ნიკოლაძე ჩერნიშევსკის ოჯახს აღარ შეხვედრია, მიუხედავად იმისა, რომ 20 წლის შემდეგ, 80-იანი წლების დასაწყისში, სწორედ ქართველი პუბლიცისტი შეასრულებს გადამწყვეტ და არსებით როლს ჩერნიშევსკის განთავისუფლებაში. ჩვენ არ ვიცით, რამდენად მაღლიერი იყო ჩერნიშევსკი ნიკოლაძისა ამ ზრუნვისათვის. ჯერჯერობით საბუთები არ ჩანს. ისე კი ქართველი მკვლევრები ამტკიცებენ — უთუოდ დიდი მაღლობელი იქნებოდაო. შემორჩენილია მხოლოდ ერთი პაწია ბარათი 1884 წლისა. ამ წერილით ჩერნიშევსკი თხოვს ნიკოლაძეს — ჩემი ვაჟი მიხეილი პალაშკოვსკისთან ან სხვასთან, ვისთანაც თქვენი რეკომენდაცია გასჭრის, სამუშაოდ მოაწყვეთო. ნიკო ნიკოლაძეს, როგორც მკვლევრები გვარწმუნებენ, ეს თხოვნა დაუკმაყოფილებია. მერეც ეხმარებოდა იგი თურმე ჩერნიშევსკის შვილებს მამის თხოულებათა გამოცემაში. კერძოდ 1895 და 1907 წლებში.

უფრო გვიან კი 1923 წელს, როცა ლონდონში ნ. ნიკოლაძე წერდა „მოგონებებს სამოციან წლებზე“, გაიხსენა ჩერნიშევსკის ცოლისდაც ანა სოკრატეს ასული ვასილიევა. მაგრამ რატომღაც, ანას მაგიერ ამ ქალს მინადორას ეძახის (ალბათ დრომ წაშალა მეხსიერებაში ჩერნიშევსკის ცოლისდის ნამდვილი სახელი). როცა რუსი პოეტის კუროჩკინის საყვარელი ვნახე, ვფიქრობდიო — იგონებს ნიკო — „როგორ შეუძლიათ ისეთი მაღალი ნიჭის პატრონებს, როგორიც კუროჩკინია, ცხოვრება ამისთანა ჰარპიებთან, როცა ქვეყანაზე იმდენია მათი ღირსი ანგელოზები, აი თუნდ, მაგალითად, მინადორა სოკრატოვნა, რომელიც იძულებულია, იცხოვროს მიყრუებულ ალაგას, სადაც არც კი ვის ესმის, რა უძირო სიყვარულის ზღვა არის მისი წმინდა გული“.

ანა სოკრატეს ასული დობროლუბოვს უნდა შეერთო ცოლად. ეს ქორწინება ოლგა ჩერნიშევსკაიამ ჩაშალა. ნიკო ნიკოლაძისაგან განსხვავებით, იგი არ ყოფილა მაღალი წარმოდგენის დის სულიერ თვისებებზე. — ეს ქარაფშუტა გოგო დობროლუბოვს ცოლად არ გამოადგებაო, — დაიჩემა და ანას უფლება არ მისცა დობროლუბოვს მისთხოვებოდა. ყოველი კაცი საკუთარი თვალით უყურებს მეორე ადამიანს და ძნელი მისახვედრია — რომელია მართალი და რომელი მტყუანი. ის კი ფაქტია, რომ ანა ვასილიევა სარატოვში ვიღაც ვიგინდარამ შეირთო და სიცოცხლის ბოლომდე უბედური იყო.

• • •

რა თქმა უნდა, უნივერსიტეტში სტუდენტად აღდგენის ყველა იმედი გადაწურული იყო. საჯარო კითხვათა კურსებიც დასურეს. ჩერნიშევსკეების ოჯახის კარიც გამოიკეტა. ნიკო გრძნობდა, რომ პეტერბურგში დარჩენა, წინ და უკან ხეტიალი უაზრო ხდებოდა. ერთადერთი, რაც დარჩენოდა, გართობა იყო. თუმცა არც გართობა ჩანდა ახლა პეტერბურგში უხიფათო. 1862 წლის ზაფხულში, იმპერიის სატახტოში, გაგანია სიცხე იდგა. ხანძრები გახშირდა. ხან ერთ უბანში აგიზგიზდებოდა ცეცხლი და ხან მეორეში. მთელ ქალაქში სეირის მაყურებელი ბრბოები დაძრწოდნენ და პირდაპირ-

წილი მისჩერებოდნენ გამძვინვარებულ სახმილს. ერთხელ იმპერატორიც მობრძანებულა.

„...ცეცხლს გუზგუზი გაჰქონდა და ზღვასავით ფართოვდებოდა ყოველმხრივ „ტოლუჩი რინოკის“ უზარმაზარ მიდამოზე, როცა გაისმა ხმა, „მეფე მობრძანდაო“. ღამის პირველი ან ორი საათი იქნებოდა, ყველაფერი განათებული იყო ბრწყინვალე, თვალის მომპყრელი სინათლით: ჩვენ ყველანი, და ჩვენთან ერთად სიმწრით გაგიჟებული ვაჟრებიც, მივცვივდით სახელმწიფო ბანკის ჰიშკარს სადოვიაზე, რომლის წინ იდგა მეფე თავის ამალით. გეჩვენებოდათ, რომ ისინი უფრო ალტაცებული არიან ამ გრანდიოზული სანახაობის მშვენიერებით, ვიდრე ფიქრობენ იმაზედ, რომ განკარგულება გასცენ ცეცხლის საწინააღმდეგოთ ბრძოლისათვის...“

ბრბომ ხანძრების გაჩენა შეამბოხე სტუდენტებს დააბრალა. თუ სადმე სტუდენტს მოჰკრავდნენ თვალს, იჭერდნენ და ცეცხლში ჩაგდებას უპირებდნენ. პოლიციამ აღარ იცოდა რა ექნა — ბრბო გაერეკა თუ უდანაშაულო სტუდენტებს გამოსარჩლებოდა. ტკბილი სიტყვა რომ არ გასჰყრიდა, მათრახებს ააზუზუნებდნენ. იყო ერთი ცემა-ტყეპა. თავპირდასისხლიანებული დოყლაპიები კედელ-ყურეს აწყდებოდნენ. ნიკოს შეეცოდა ისინი და ქომაგობა დაუწყო. არამკითხე მოამბეს პოლიციამ ხელი სტაცა და დაიჭირა. როცა ნიკოს პოლიციელები მიათრევდნენ, ბრბოს ეგონა, ცეცხლის გამჩაღებელი დაიჭირესო და პოლიციას მიესია. ნიკო ხელიდან გამოგლიჯა, აიტაცა და ხანძრისაკენ გააქანა. ცეცხლში ჩაგდება არ ასცდებოდა, ვილაც ღვთისნიერი ხელოსანი რომ არ გამოჩენილიყო. იგი ბრბოს წინ გადაუდგა, როგორღაც მოახერხა და ღუნდგო დაარწმუნა — ეს ყმაწვილი უდანაშაულოაო. ეგ თქვენ გიცავდათ და პოლიციამ იმიტომ დაიჭირაო.

ნიკო გადარჩა. იმ წუთს მას ღმერთმა გადმოხედა მოწყალე თვალთ.

უპროდ ხეტიალი კარგს არაფერს უქადდა. გაურკვეველმა ვითარებამ აფიქრებინა: მოთხრობა დაეწერა და პეტერბურგელი სტუდენტობის ყოფაცხოვრება დაეხატა. მართლაც, სულ მოკლე ხანში კარგა მოზრდილი მოთხრობა შეთხზა, სახელწოდებით „პეტერბურგის მხარეში“. იმდროინდელი მოდის თანახმად, ყურადღება სტუდენტის სოციალურ მდგომარეობას მიაქცია.

მოთხრობა, ანუ როგორც თავად უწოდა „სტუდენტური ცხოვრების ნარკვევი“, მხატვრულად სუსტი იყო. არსებითად ეს პირველი ვრცელი თხზულება იყო, კალმოსნობაში ჯერ გამოუცდელი ემაწვილი კაცისა. არც პეტერბურგის სტუდენტობის ყოფას იცნობდა იგი იმდენად კარგად, რომ ყველა კუთხე-კუთხუღში მთელი სიღრმით, სიგრძე-სიგანით, ყველა საიდუმლო ამოეცნო და სამზეოზე გამოეტანა. ბოლოს და ბოლოს, მას პეტერბურგში ცხოვრების ერთი წლის გამოცდილება ჰქონდა. არც ის არის დასავიწყებელი, რომ მოთხრობას რუსულად წერდა. მიუხედავად ყველაფერ ამისა, „პეტერბურგის მხარეში“ მაინც საყურადღებო ინფორმაციაა.

მოთხრობის პროტაგონისტი სიმონ პეტრეს ძე ოგლობინსკი ღარიბი სტუდენტია. თავი რომ ირჩინოს, ან რაიმე თხზულება უნდა იშოვნოს გადასაწერად, ან რომელიმე მესტამბემ კორექტურა მისცეს გასასწორებლად. მაგრამ ამ სამუშაოს შოვნა იოლი საქმე არ არის. ბევრია მსურველი. ოგლობინსკი ხშირად ულუკმპაუროდ რჩება. შიმშილი, სიცივე, სიღატაკე, მუდმივი წანწალი მას დაასნეულებს. იგი სამადლო საავადმყოფოში მოხვდება. ოგლობინსკის სიყვარული-საც კი ეშინია. იცის, ვერც თავს შეინახავს და ვერც სატრფოს. სიყვარულზე ფიქრი თავქარიანობად და სისულელედ მიაჩნია. მართალია, იგი ავადმყოფობას თავს დააღწევს, მაგრამ რა? ისევ ძველებურად, ვაი-ვაგლახით უნდა იარსებოს.

სულ სხვანაირად ცხოვრობენ სტუდენტები, რომელნიც მდიდარი, არისტოკრატიული ოჯახის შვილები არიან. მათ ფულიც თავზე საყრელი აქვთ და დროსაც ქეიფსა და როსკიპი ქალების ალერსში ატარებენ.

მოთხრობაში ყველა იმდროინდელი შტამპი იყო გამოყენებული. გუშინდელი მემამბოხე სხვანაირ მოთხრობას ვერც დაწერდა. პროტესტი ზომ უნდა გამოეცხადებინა! მე შენ გეტყვი და, რედაქტორებს პროტესტანტობის შეეშინდებოდათ და სოროში დაიმალებოდნენ? უბედურება ის იყო, პროტესტანტი თუ არ იყავი.

დაწერა და დასაბეჭდად ჟურნალ „ისკრას“ წაუღო. მაშინ ბეჭდვა მაინცა და მაინც ძნელი არ იყო. რედაქტორები ახალბედებს ნდობით უყურებდნენ და ხელს უწყობდნენ. ნიკოსაც ასე შეხვდნენ.

„ისკრამ“ ნიკო ნიკოლაძის „პეტერბურგის მხარეში“ 1862 წელსვე გამოაქვეყნა.

ლიტერატურული საქმიანობა დაიწყო, მაგრამ პეტერბურგში

დარჩენა მაინც არ შეეძლო, 1862 წლის აგვისტოში სამშობლოში დაბრუნდა.

თურმე ტყუილად ეშინოდა მშობლების მრისხანებისა. ბიჭი დაგვეჩაგრაო და ყველა თავს ევლებოდა. ნიკოლაძეების ოჯახის უმთავრესი საზრუნავი ნიკოს სწავლა გახდა. საქმე რთულად იყო. არც კიევის უნივერსიტეტში შესვლა მოხერხდა და არც ყაზანის. ნიკო ისეთი მოწმობით იყო გარიცხული, რომ კიევისა და ყაზანის უნივერსიტეტებმა მისი მიღება არ ისურვეს. ისევ პეტერბურგში უნდა დაბრუნებულიყო და ბედი თავიდან ეცადა. თან პეტერბურგში მისი კეთილისმსურველი ალექსანდრე სუგოროვი ეგულებოდა.

1863 წლის მაისში ნიკო ისევ პეტერბურგში ჩავიდა. სხვა გზა რაკი არ ჰქონდა, ისევ გენერალ სუგოროვს მიაკითხა. თავადი ალექსანდრე ძველებურად მეგობრულად შეხვდა და შუამდგომლობა ითავა. მან შინაგან საქმეთა მინისტრის მისწერა:

ნიკოლოზ იაკობის ძე ნიკოლაძე პეტერბურგს დაბრუნდა. იგი ითხოვს, აზნაურ პავლე ქვარიანის თავდებობით, დედაქალაქში ცხოვრების უფლება მიეცეს. რაკი მას ასეთი უფლება უკვე ჰქონდა 1862 წელს. ახლაც შესაძლებლად მიმაჩნია უფლების განახლება. მას იმედი აქვს კერძო გაკვეთილების აღებით, ან რაიმე სხვა გზით იშოვოს ცხოვრების სახსარი და პეტერბურგში იცხოვროს. თუ მას ექნება პეტერბურგში დარჩენის საშუალება, იგი უნივერსიტეტში ლექციებს მოისმენს და შესაძლებლობა მიეცემა დაასრულოს განათლება.

პასუხის პოლოდინში უქმად რომ არ ყოფილიყო, ნიკომ გადაწყვიტა, ისევ ლიტერატურული საქმიანობისათვის მოეყიდა ხელი, ვრცელი მოთხრობა „პროვინციული სურათები“ დაეწერა. დეიდაშვილს, ოლღა ბესარიონის ასულ ხელთუფლიშვილს მიუძღვნა. მოთხრობა ჟურნალმა „სოვრემენნიკმა“ გამოაქვეყნა 1864 წლის აგვისტოში. „პროვინციული სურათები“ მაშინდელ საზოგადოებაში ქალის მდგომარეობას ეხებოდა. ქალთა ემანსიპაციის პრობლემა ნიკო ნიკოლაძის პუბლიცისტიკის ერთი ძირითადი თემა იყო. პირველად სწორედ ამ პუბლიცისტურ მოთხრობაში შეეხო მას ნ. ნიკოლაძე.

ელენე სამსონის ასული ლეკიმოვა მდიდარი ოჯახის შვილი იყო. განათლებაც კეთილშობილ ქალთა პანსიონში მიიღო. მისი ცხოვ-

რებაც ისევე მიმდინარეობდა, როგორც მისი წრის ყველა ქალისა — ფუქსავატურად, ბულვარული რომანების კითხვაში და უაზრო მას-
ლაათში. მამა-შვილი დიუმას და პოლ დე კოკის რომანების კითხ-
ვათ გაღიზიანებული ელენე სიყვარულზე ოცნებობს. რომანტიკულ
და ვნებიან მამაკაცს დაეძებს. უფრო ანგარიშიანი გეგმები აქვთ
მის მშობლებს. მდიდარი ოჯახის შვილს ფედია ისაევს უყვარს
ელენე და მისი ცოლად შერთვა უნდა. მართალია, ელოჩკას ბელოვ-
ზოროვი უფრო მოსწონს, მისი ცოლობა ენატრება, მაგრამ ყურს
ვინ ათხოვებს ფრანგული რომანებით გონდარეტიანებულ გოგოს.
ელენე ისაევს მიათხოვებს. ისაევი ცივი, უვნებო, უენერგიო
კაცი აღმოჩნდა, თავის საქმითა და ფულებით დაკავებული.
ვინ გააჩერებს ლამაზ ქალს მშვიდობიანად, თუ ქმარს მისთვის არ
სცალია? ჯერ ბელოვზოროვმა განაახლა ელენეს ტრფობა. მერე
ლოველასი ფომიჩევიც ჩაერია საქმეში. ელენეს არც პირველისათ-
ვის უთქვამს უარი და არც მეორესათვის. ქმარმა ყველაფერი შე-
იტყო, ჯერ აპატია ღალატი, თუკი ელენე ფომიჩევთან ურთიერთო-
ბას გაწყვეტდა, ისაევი პირდებოდა, რომ ყველაფერს დაივიწყებ-
და. ქალმა ფიცი მისცა, მაგრამ მალე უსაქმობას და მოწყენილო-
ბას ისევ საყვარლის ხვევნა-კოცნა ამჯობინა. ეს კი ველარ მოით-
მინა ისაევმა და ცოლი სახლიდან გააძევა. ელენეს მშობლებთან
დაბრუნებამ ქალაქში დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია. მალე ქალს
ვაჟი შეეძინა. ისაევი დაჟინებული იმეორებდა — ჩემი მემკვიდრე
კი არა, ფომიჩევის მემკვიდრე გააჩინაო. საქმეში ელენეს ნათლია
თავადი ხრამსკი ჩაერია. ხრამსკი არ აპირებდა შეურაცხყოფის პა-
ტიებას. ერთ დღეს ისაევი და დედამისი პოლიციამ ყელგამოჭრი-
ლი იპოვა. ყველა მიხვდა, ვინც ჩაიდინა ეს (ხრამსკი დიდი ოსტატი
იყო ბნელი საქმეებისა, მაგრამ პოლიციამ სამხილს ვერ მიაგნო და
ნამდვილი დამნაშავენი არ დასჯილან).

ორი სიმდიდრის მემკვიდრე ელენე ლეკიმოვა ცხოვრებას ტკბი-
ლად ატარებდა.

ასეთია ნ. ნიკოლაძის „პროვინციული სურათების“ შინაარსი. ახ-
ალგაზრდა პუბლიცისტი ნიშნის მოგებით ეკითხებოდა მკითხვე-
ლებს: აღშფოთებული ხარაო ელენე სამსონის ასულის საქციელით?
შეურაცხყოფილიაო თქვენი ზნეობა, პატიოსნება? პასუხს თავადვე
იძლეოდა.

„რა უფლება გაქვთ მოითხოვოთ მისგან ზნეობრივი ცხოვრება, როცა თქვენ თვითონ, ბატონო მკითხველებო, ელენე სამსონის ასულს აყენებთ ისეთ მდგომარეობაში, რომ მას არ შეუძლია იქიდან თავი დააღწიოს? განა მისი გაჩენის წუთიდან თქვენ არ მიეჩვიეთ ისე უცქიროთ მას, როგორც თქვენს მომავალ მონა ქალს, როგორც მანქანას, რომელიც დანიშნულია თქვენი „ვნებისა და სურვილების“ დასაკმაყოფილებლად... იმისათვის, რომ იგი თქვენი მეურვეობის ქვეშ იმყოფებოდეს, თქვენ გამოსწუწნეთ მისი თავიდან ტვინი და გამოუტენეთ იგი რაღაც ნაგვით, წაართვით მას ყოველგვარი საშუალება აზროვნებისა... ამისთანა მდგომარეობას ხომ შეეძლო გამოეწვია პროტესტი, აჯანყება? თქვენ ეცადეთ გაგებერთათ იგი გარეგანი ბრჭყვიალებით: ამ მიზნით მას უწოდეთ თქვენი გულების დედოფალი და ა. შ. თოჯინასავით მორთეთ, ხელში სათამაშოებო მიეცით და თანდათანობით იგი აქციეთ მოლაპარაკე და მოძრავ ტიკინად...“

„პროვინციული სურათებიც“, როგორც „პეტერბურგის მხარეში“, უფრო პუბლიცისტიკა იყო, ვიდრე პროზა, მაგრამ იგი მგზნებარე პროტესტს წარმოადგენდა, მიმართულს მაშინდელი საზოგადოების წინააღმდეგ. უფრო მეტიც, ნ. ნიკოლაძე ბრალს სდებდა საზოგადოებას, როცა ამბობდა ქალის გარყვნის მთელი სისტემა არსებობსო.

„თუ ამგვარ საზოგადოებაში მოხვდება ქალიშვილი, გამრყენელი აღზრდით ხელშეუხებელი, რომლის გონება არ ჩამკნარა კომპლიმენტების საზიზღარი გუნდრუჟით, ის ან წყალში უნდა გადავარდეს, ანდა იქცეს იმად, როგორადაც საზოგადოებას სურს უცქერდეს მას. ჩვენს ცხოვრებაში სულ უფრო და უფრო ჩნდებიან ასეთი ქალიშვილები, მაგრამ ისინი ჰლეჩით იხოცებიან, იხრჩობიან ან წყალში ან ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების ქაობში. მე ჯერ კიდევ არ შემხვედრია ქალი, რომელიც საზოგადოებრივ წყობას გაუძლებდა, თუმცა მინახავს ბევრი ქალიშვილი, პატიოსანი ცხოვრებისათვის რომ ემზადებოდა: ყველა, ყველა ასეთია და მე არ მგონია, რომ მათ შეეძლოთ იცხოვრონ საზოგადოებაში, საზოგადოებრივი ცხოვრების ახლანდელ წყობაში...“

...ქალთა გონებრივ შესაძლებლობას არ გააჩნია სრულიად არავითარი გამოსავალი, გარდა ოცნებისა...“

უფრო ადრე, 1864 წლის მარტში, ნ. ნიკოლაძეს ერთი პატარა წერილი — „ბოკლი და ქალთა საკითხი“ — ჰქონდა გამოქვეყნებული „ნაროდნოე ბოგატსტვოში“. ეს სტატია ინგლისელი ისტორიკოს ბოკლის ბროშურის — „ქალთა გავლენა ცოდნის წარმატებაზე“ — გამოძახილი იყო. ნ. ნიკოლაძეს მოსწონდა ბოკლის წიგნაკი. საერთოდ ეთანხმებოდა ინგლისელი ავტორის დასკვნას: ქალები ფლობენ აზროვნების დედუქციურ უნარს, ხოლო მამაკაცები — ინდუქციურსაო. ოღონდ დასძენდა, რომ

„ჩვენ სრულებით არ ვიცით, რა მიმართულებით წავიდოდნენ ქალები ადამიანის ცოდნის სხვადასხვა დამუშავებისას, თუკი აღზრდა, განათლება და გარემო სავესებით შესაფერისი იქნებოდა მათი გონებრივი ძალების სწორი განვითარებისათვის“.

უკვე ოცდაერთი წლისას ღრმად სჯეროდა, რომ ქალს მამაკაცის თანაბარი გონებრივი ძალა ჰქონდა. გონებრივი თვალსაზრისით, ნ. ნიკოლაძისათვის კაცობრიობა დედაკაცებად და მამაკაცებად კი არ იყოფოდა, არამედ ჰკვიანებად და ბრიყვებად. ჰკვიანებს შორის ქალიც ბევრი იყო და ვაჟიც. ასევე ბრიყვებშიც. სამწუხაროდ, ბრიყვთა არმია არც მამაკაცების ნაკლებობას განიცდიდა და არც დედაკაცებისას.

უნივერსიტეტის ძებნაში და ქალაქიდან ქალაქში მგზავრობისას აქტიურად წერდა. როგორი ენერგიითა და თავდადებით მუშაობდა ნ. ნიკოლაძე იმხანად, კარგად ჩანს იმ წერილებიდან, 1914 წელს რომ გაუგზავნა ჟურნალისტ ვლადიმერ ბაქრაძეს.

„ვიყავი რა, მონაცვლეობით, გაზეთის თანამშრომელიც, კორექტორიც, ასოთამწყობიც, ექსპედიტორიც, თანდათანობით, თვითონ არ ვიცი როგორ, გავხდი ფაქტიური რედაქტორი. ალბათ მისი გამომცემლის მოუცლევლობისა და უფულობის გამო. და ბოლოს, მე ვიყავი გაზეთის მთარგმნელიც, კრიტიკოსიც, ფელეტონისტიც, რადი გამომცემელს აღტაცებას ჰგვრიდა. რა თქმა უნდა. აღტაცებას იმდენად ჩემი სტატიების შინაარსი არ იწვევდა, რამდენადაც ის, რომ ისინი იაფი და მუქთი იყო“.

ახალგაზრდული გამბედაობით ყველაფერზე წერდა: რუსულ-ჟურნალისტიკის პრობლემებზე, საფრანგეთის ბურჟუაზიულ რევოლუციასზე, ინგლისურ ლიტერატურაზე.

ამ პირველ წერილებში ნ. ნიკოლაძე ლიტერატურას სარკენ აღიარებდა. როგორც სარკეში ჩანს ადამიანის გამოსახულება, ასევე

უნდა ჩანდესო ლიტერატურაშიც საზოგადოების ცხოვრებაც. მაგრამ თუ სარკე უვარგისია, მოკლებულია სათანადო სისქის შუშას, ამალგამა გაფუჭებულია და სხვა ამგვარი ხარვეზები აქვს, ბუნებრივია, რომ ადამიანიც გონჯად გამოჩნდება მასში. ასევეა ლიტერატურაც. არც მას შეუძლია ყოველთვის საზოგადოების ცხოვრების სრულად ასახვა. მარტო მწერლის ნიჭიერებას არ გულისხმობდა. უპირველესად სათანადო პირობები მიაჩნდა საჭიროდ. ეს პირობები — კი რუსულ მწერლობასა და ჟურნალისტიკას არ გააჩნდა („რუსული ჟურნალისტიკის მიმოხილვა“).

საერთოდ პირობებს დიდ ყურადღებას აქცევდა. რა ანათესავებდასო რეფორმაციასა და საფრანგეთის ბურჟუაზიულ რესპუბლიკას, — სვამდა კითხვას („რამდენიმე სიტყვა ერთი მეტად ძველი საკითხის გამო“). უპასუხებდა: პირობებიო. რეფორმაცია გამოიწვია იმან, რომ კათოლიკური ეკლესია ველარ აკმაყოფილებდა იმ სულიერ მოთხოვნილებებს, რომლებიც ლუთერის ეპოქაში გაუჩნდა ადამიანებს. სულიერ შიმშილს ახალი საზრდო სჭირდებოდა. ეს ლუთერმა მოიტანა. ხოლო საფრანგეთის დიდი რევოლუციის წინ ადამიანთა მატერიალურ მოთხოვნილებებს სჭირდებოდა დაკმაყოფილება, რაც ფეოდალიზმს აღარ შეეძლო. ამის გაკეთება ბურჟუაზიულ რევოლუციის საქმე და ამოცანა იყო. შიმშილის პირობებმა გამოიწვია როგორც ერთი, ისე მეორე.

1804 წელს გამოქვეყნებულ სტატიებში მკაფიოდ გამოჩნდა ორპრობლემა, რომელიც ყოველთვის ნ. ნიკოლაძის პუბლიცისტიკის ზრუნვის საგანი იქნება: დედაკაცისა და მამაკაცის თანასწორუფლებიანობის პრობლემა და სოციალ-პოლიტიკური პირობების შეცვლის აუცილებლობის საკითხი, რათა ადამიანს ნიჭის გამოვლენა სრულიად თავისუფლად შესძლებოდა.

ლიტერატურული საქმიანობა თითქოს კარგად მიდიოდა, მაგრამ უმთავრესი პრობლემა მაინც გადაუწყვეტელი იყო: უმაღლეს სასწავლებელში შესვლა. შინაგან საქმეთა სამინისტროდან პასუხის მიუღებლობა აშკარად იმას ადასტურებდა, რომ ნიკო ნიკოლაძისათვის რუსული უმაღლესი სასწავლებლების კარები სამუდამოდ დაკეტილი იყო. მაშინ მან გადაწყვიტა, უცხოეთში საბჭურნალოდ წასვლა ეთხოვა. ისევ შინაგან საქმეთა სამინისტროს ჩიმართეს. პეტერბურგის სამხედრო გუბერნატორი ეკითხებოდა მინისტრს: ნიკოლაძე 1861 წლის სტუდენტთა მღელვარების მონა-

წილეა. არსებობს 1861 წლის 15 დეკემბრის უზენაესი განკარგულება, რომლის თანახმად მღელვარებაში მონაწილე პირებს არ ეკრძალებათ უცხოეთში სამკურნალოდ წასვლა. გთხოვთ, გვიპასუხოთ — მიგაჩნიათ თუ არა ნიკოლაძის უცხოეთში სამკურნალოდ წასვლა დასაშვებად.

როგორც იქნა პასუხი მიიღეს: მისი უდიდებულესობის საკუთარი კანცელარია ვერ ხედავს რაიმე საშიშროებას და შესაძლებლად მიაჩნია ნიკოლაძის საზღვარგარეთ წასვლა. მართალია, ნიკოლაძე მონაწილეობდა სტუდენტთა ბუნტში, მაგრამ იგი ეკუთვნის დამნაშავეთა იმ კატეგორიას, ვისაც წინასწარ განზრახვით არ მიუღია მონაწილეობა არეულობაში.

უმალღესი სასწავლებლების კარები ხომ დაკეტილი და დაკეტილი იყო, მაგრამ არსებობდა კიდევ ერთი საფრთხე, რომლის გამოც ნიკოს პეტერბურგში დარჩენა მაინცა და მაინც სასურველი არ იყო. ეს საფრთხე ლოთობა გახლდათ. ნიკო ხედავდა, როგორ იღუპებოდნენ ნიჭიერი ადამიანები უსაშველო ლოთობის გამო. განსაკუთრებულ ნათელ ნიშნებს პოეტი კუროჩკინი წარმოადგენდა, ვასილი სტეფანეს ძე კუროჩკინი ნიკოს ეხმარებოდა, ხელს უწყობდა, მაგრამ იგი ავადმყოფი კაცი იყო, ალკოჰოლიკი.

„როცა ის ფხიზელი იყო, დიდებულ შთაბეჭდილებას ახდენდა, რადგან ნიჭიერი და განვითარებული ადამიანი იყო. სამწუხაროდ, მე იშვიათად მინახავს იგი ფხიზელი, რედაქციის კრებების დროსაც კი. ის მიხსნიდა მე, რომ მეც, მიუხედავად იმისა, რომ არც ერთ ცვარ ღვინოს არა ვსვამ, ვერ გავძლებ დიდხანს და მეც დავიწყებ ლოთობას. უამისოთ პატიოსანი ადამიანი ვერ იცოცხლებს რუსეთში, გაგიჟდებაო!..“

ნიკოს არც ლოთად გახდომა უნდოდა და არც გაგიჟება, იგი სწავლაზე ოცნებობდა.

1864 წლის ივლისში მან უცხოეთში წასვლის ნებართვა მიიღო. ხოლო იმავე წლის ოქტომბერში ნიკოლოზ იაკობის ძე ნიკოლაძე, პარიზში, სორბონის უნივერსიტეტის სტუდენტი გახდა.

ნიკოს ისე დაემართა, როგორც ანდაზა ამბობს: ხარმა ხარს უტყინა და საბალახოზე მიაგდო.

მაშინ სტუდენტობა სხვანაირი იყო, სწავლობდნენ კიდეც და აქტიურადაც თანამშრომლობდნენ პრესაში. წერდნენ სტატიებს, წიგნებს. ეკამათებოდნენ მასწავლებლებს. ცინცხალი და ცოცხალი აზრი შეჰქონდათ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ჟურნალ-გაზეთების კარი ღია ჰქონდათ. რედაქტორები ხელგაშლილი და გულღია ეგებებოდნენ ახალგაზრდებს. სწავლაში, პაექრობაში, შემოქმედებაში იღებდნენ ცოდნას და უყალიბდებოდათ მსოფლმხედველობა.

ნიკო ნიკოლაძეც მაშინვე გადაეშვა თავით პარიზელი სტუდენტების ცხოვრების ორბიტაზე.

იმ წელიწადს, 1865 წლის იანვარში, პარიზში პრუდონი გარდაიცვალა. იმათ შორის, ვინც ფრანგი მოაზროვნე უკანასკნელ გზაზე გააცილა, ნიკოც ერია. ყმაწვილ კაცს არ გაჰკვირვებია, რომ პრუდონის ოჯახს მიცვალებულის დასამარხი ფული არ აღმოაჩნდა. როცა პრუდონისადმი მიძღვნილი სტატია დაწერა, ასე დაამთავრა: „განა გასაკვირველია, რომ კაცმა, რომელმაც ორმოცი წელი დღე და ღამე ოფლის ღვრაში გაატარა, ვერ მოაგროვა თავისი დასამარხი რაღაც ასი მანეთი? ეს ყველგან და ხშირად ხდება და პრუდონს. რასაკვირველია, პირველი არ იყო და არც უკანასკნელი იქნება ამ მხრავ“ (ეს ფხიზელი დაკვირვება ოცდაერთის წლის ყმაწვილის აზროვნების მოწიფულობის ნიშანი იყო).

ნიკო ნიკოლაძე იმათ რიცხვს არ ეკუთვნოდა, ვინც პრუდონის შეხედულებებს იზიარებდა, მაგრამ მოსწონდა კაცი, რომელიც გულწრფელად იღვწოდა იმისათვის, რომ აღმოჩნთა საზოგადოება უკეთესი გამხდარიყო. ნიკოს სიტყვით, პრუდონი იმითაც იყო გამოჩენილი პიროვნება, რომ მიკიბულ-მოკიბული ლაპარაკი არ უყვარდა. საგნებს თავის სახელს გულახდილად და უტყუარად არქმევდა. ამის გამო სძულდათ კიდეც და ეშინოდათ კიდეც.

პრუდონს, თურმე, მტერნიცა და მოყვარენიც უსაყვედურებდნენ — ანგრევს და არ აშენებსო. ნიკო სხვა აზრისა იყო. მას არც პრუდონის დამანგრეველი პათოსი უკვირდა და არც იმას ეთანხმებოდა — თითქოს ფრანგი მოაზროვნის მოძღვრებას პოზიტიური პროგრამა არ გააჩნდა.

პრუდონის წარმომავლობის, აღზრდის, მდგომარეობის აღმანიშნ

არსებული წყობილება არ უნდა ჰყვარებოდა. პროლეტარის შვილს, ვინც ათი წლიდან მძიმე შრომას ეწეოდა და ლუკმაპურს დაეძებდა, რა უნდა დანახებოდა? რა იქნებოდა ისეთი, რასაც დასანგრევად ვერ გაიმეტებდა? და მაინც, პრუდონის უარყოფა არ ყოფილა ჟარყოფა უარყოფისათვის. „თუ იგი უარყოფს თანამედროვე ეკონომიურ უწესრიგობას, იმიტომ, რომ მოსურნეა ეკონომიურ ურთიერთობათა უკეთესი გონივრული ჩამოყალიბებისა“, — ასკვნილც ნიკო ნიკოლაძე. პრუდონს ერთი მიზანი ამოძრავებდა. მას უნდოდა „საფრანგეთის მთელი კაპიტალი შრომის იარაღად გადაქცევა და აეძულებინა ყველა მიწათმფლობელი მონაწილეობა მიეღო მიწის დამუშავებაში“. პრუდონის აზრით, თუკი ეკონომიკა ისე მოეწყობოდა, როგორც თავად ფიქრობდა, ამქვეყნად მუქთახორა აღარ იქნებოდა და ყოველი კაცი ალალი შრომით მოპოვებული ლუკმაპურით დაკმაყოფილდებოდა. ეს კაცი, რომელიც თავისი შეუპოვრობით მქონებელთა საზოგადოებას თავზარს სცემდა, ერთი მიაშიტი, მეოცნებე ვინმე იყო. მისი ნააზრევო საკითხავად იყო სასიამოვნო, თორემ პრაქტიკულ ცხოვრებასთან არაფერი აკავშირებდა. მერე. უკვე ხანდაზმული ნიკო ნიკოლაძე კარგად დაინახავს — ეს მიაშიტი, მეოცნებე, კეთილშობილი აზრით შეპყრობილი ადამიანებში რაოდენ საშიში და შემზარავი არიან, როცა ძალაუფლებას ჩაიგდებენ ხელში, როცა მათი ოცნების განხორციელება პრაქტიკულად შეუძლებელი ხდება და ცხოვრება მათ გულუბრყვილო სურვილებს უკუაგდებს. ისინი ბოროტდებიან. თავის თავს კი არ ადანაშაულებენ პრიმიტიულობასა და მიაშიტობაში, არამედ სხვებს აბრალებენ — ხელს მიშლიანო. სისხლის ზღვებს აყენებენ და ხოცვა-ჟლეტით ფიქრობენ განუხორციელებელის განხორციელებას. მადლობა ღმერთს, პრუდონს ძალაუფლება არ ღირსებია. ოდენ ქაღალდზე დარჩა საზოგადოების იდეალურად მოწყობის მისეული ოცობედა თეორიები. საფლავში ისე ჩავიდა, რომ კაცობრიობის გაბედნიერებაზე მეოცნებე, ადამიანთა სისხლში არ ყოფილა ამოთხერილი.

პრუდონზე ნარკვევს რომ წერდა, ნიკოს ერთი სტუმარი ეწვია. ამ კაცს, ახლა ნიკოს ოთახში რომ იდგა და სხვენზე მოწყობილ სტუდენტურ საცხოვრებელს დაკვირვებით ათვალიერებდა, მთელი ევროპა იცნობდა, ნიკოსაც ყველაფერი ჰქონდა მისი წაკითხული, მაგრამ პირადად არასოდეს უნახავს. უცნობმა გაიღიმა და

იკითხა — ნუთუ ყველაფერი ეს უნდა წაიკითხოთ? ნიკოს ყველაფერი, რაც კი პრუდონს დაეწერა, შეეგროვებინა და ოთახში ეწყო. იმისათვისაც თავი მოეყარა, რაც კი პრუდონზე დაეწერათ, ესენიც იატაკზე, სკამებზე, ტახტზე მიმოფანტა. პაწია ოთახი წიგნებით იყო გაჭედილი.

— აბა, როგორ?! — გაიკვირვა ახალბედა ჟურნალისტმა, — მოძღვრების არსი ზუსტად და უტყუარად როგორ გადმოვცე, თუ ყველაფერი არ შევისწავლეო.

— განა ამისათვის საკმარისი არ არის ორი-სამი ძირითადი თხზულების წაკითხვა? ყოველი მოაზროვნე თავის მოძღვრების არსს რომელსაღმე თხზულებაში აღწერს. მერე კი ერთსა და იმავეს იმეორებს, ოღონდ ნაირნაირი ვარიაციით. იქნებ არ ღირდეს გონების გადაღლა ყველაფრის კითხვით?..

ნიკო დაიბნა. რასაც ეს კაცი ამბობდა, საღ აზრს მოკლებული არ იყო. ოღონდ ასეთი სითამამე და სხვისი შემოქმედებისადმი თავისუფალი დამოკიდებულება დიდ გამოცდილებას და უტყუარ აღლოს ითხოვდა პუბლიცისტისგან. აბა, ნიკოს ეს გამოცდილება ჯერ როგორ ექნებოდა! მუშაობა ისევ ძველი, მისთვის ხელმისაწვდომი მეთოდით სჭობდა. ადვილი იყო თუ ძნელი, წიგნების ეს ზღვა მაინც უნდა წაეკითხა.

ეს სტუმარი ალექსანდრე გერცენი გახლდათ, მან ნიკოს „კოლოლოში“ თანამშრომლობა შესთავაზა და წერილიც დაუკვეთა. გერცენს აინტერესებდა: როგორ მიმდინარეობდა კავკასიაში საგლეხო რეფორმები. ნიკო შეცბა და ჯერ უარი თქვა: ამ საკითხზე არაფერი ვიცი, მომზადებული არა ვარ და როგორ დავწეროო. გერცენმა ხმაძალა გაიკინა და ისევ ახირებული რამ უთხრა ნიკოს: — Да, кто же из журналистов к чему-нибудь подготовлен. В том-то и их назначение, чтобы писать о новостях, никому, начиная с них, неведомых¹.

ნიკოს უარმა არ გაჰრა. წერილი უნდა დაეწერა და „კოლოლოში“ გაეგზავნა.

გერცენის სტუმრობას ნიკოსათვის უნაყოფოდ არც სხვა მხრივ ჩაუვლია. სახლის პატრონმა ფრანგმა იფიქრა: რაკი მთელ ევრო-

¹ „ჟურნალისტთაგან ვინ არის რაიმესათვის მომზადებული? ეს არის სწორედ მათი დანიშნულება, რომ წერონ ახალ ამბებზე, რომელნიც არც მათ და არც სხვებმა არ იციან“.

პაში სახელგანთქმული და პატივცემული რუსი საკუთარი ფეხით
დახლა მიყრუებული კავკასიიდან ჩამოსულ ბიჭს, ჩანს, იგი მთლად
უბრალო ვინმე არ არისო და ნიკოს დიდი მოწიწებით დაუწყო
ლაპარაკი. დილაობით ჩაისაც უმზადებდა და მიაართმევდა კიდეც.
ალარც ბინის ქირას ახსენებდა ხშირ-ხშირად.

ჟურნალისტიკაშიც ქუდბედიანი აღმოჩნდა ნიკო. სტატია — „პი-
ერ ჟოზეფ პრუდონი“ მაშინვე დაუბეჭდეს „სანკტ-პეტერბურგსკიე
ვედე მოსტი“-ში (1865 წლის 21 იანვარი). მართალია, ნარკვევი გერ-
ცენს არ მოეწონა და ცხარე შეხლა-შემოხლაც მოუვიდათ, მაგრამ,
სამაგიეროდ, ფილოსოფოსი პეტრე ლავროვი დარჩა აღტაცებული.
მაშინვე გადაბეჭდა მცირე შემოკლებით ემიგრანტულ „ზაგრანიჩნი
ვესტნიკ“-ში; ეს არ იყო უბრალო გამარჯვება. პრუდონის შემოქმე-
დების ჩინებული მცოდნე პეტრე ლავროვი ყასილად სიტყვას არ
დახარჯავდა.

„საქართველოში გლეხთა განთავისუფლებაც“ დაუყოვნებლივ
დაბეჭდეს, როგორც კი მიიღეს „კოლოკოლის“ რედაქციაში.

გლეხთა განთავისუფლების მანიფესტი ნიკო ნიკოლაძეს არ მოს-
წონდა. იგი წერდა: „სტამბის მელანმა აიტანა და არ გაწითლდა,
როცა დღის სინათლეზე გამოჰქონდა მძარცველობისა და ყაჩაღობის,
სიყალბისა და დანაშაულობის დაკანონება!“ რით იყო გამოწვეული
ასეთი უკიდურესი უარყოფითი დამოკიდებულება? ამას ბევრი მი-
ზეზი ჰქონდა. ერთ-ერთი ისიც იყო, რომ რუსეთის მთავრობამ, ნი-
კო ნიკოლაძის აზრით, ვერ გაიგო — რა მნიშვნელობა და დანიშ-
ნულება ჰქონდა საქართველოში აზნაურს. რუსულად იგი дворянин-
ად ითარგმნა და მას გარკვეული პრივილეგია დაუკავშირდა. ძველ
საქართველოში აზნაურობას სამხედრო ფუნქცია ჰქონდაო, წერდა
ნიკო ნიკოლაძე. მას ქვეყნის დაცვა ევალებოდა. ხალხი აზნაურო-
ბას მაშინ არჩენდა, როცა ომი იყო. სხვა დროს აზნაური ისევე
ეწეოდა ხვნა-თესვას, ამუშავებდა მიწას, როგორც გლეხი. ქართველი
აზნაური არ ყოფილა მუქთახორა. ტვირთად გლეხს კისერზე არ
აწვა. როცა მე-19 საუკუნეში იგი რუსული дворянин-ის ბადალად
აღიქვეს, მას პრივილეგია მიანიჭეს და ახალ წოდებად ჩამოაყალი-
ბეს. ამით გლეხს სარჩენად გაუხდა მრავალრიცხოვანი წოდება.
ეს არსებითად შეუძლებელი იყო. საქართველოში აზნაურული პრო-
ლეტარიატი ჩამოყალიბდა. ღატაკი მუქთახორა, რომელიც სიღარიბის

მიუხედავად, შრომას გაუბოდა და სხვის ხარჯზე ცხოვრებას ებღალუებოდა.

მართალია, აზნაურის წოდება არავითარ მატერიალურ კეთილდღეობას არ იძლეოდა, მაგრამ ადამიანის ცრუ პატივმოყვარეობას აკმაყოფილებდა. ამიტომ ყველა აზნაურობას დაეძებდა. რაგინდარა საშუალებით სურვილს იკმაყოფილებდა. ამის მაგალითისათვის ნიკოს შორს წასვლა არ სჭირდებოდა. შინ ჰყავდა. იაკობ ნიკოლაძეს აზნაურობა ქონებრივად არაფერს მატებდა, მაგრამ გლეხობა მაინც არ უნდოდა. სკანდელი გლეხის შთამომავალმა მანამ იწვალა, იჭახირა, სანამ ნიგოთელი აზნაურების ნიკოლაიშვილების შთამომავლად არ გაასალა თავი.

„მიეცა ესე ჩუენ ქუემორე ამისა ხელის მომწერელთა ქუთაისის გუბერნიის ოზურგეთის უეზდის თავადთა და აზნაურთაგან ქუთაისის მცხოვრებთ აზნაურთ იაკობ და ივანე მამუკას ძეთ და დავით გრიგოლის ძეს ნიკოლაიშვილებთ მისთვის რომელ ესენი წარმოდგებიან (აქ სიტყვა ვერ გავარჩიე — ა. ბ.) მათ აზნაურთ ნიკოლაიშვილებისგან რომელნიცა ცნობილ არიან უმაღლესად დაწესებულების ქუთაისსა შინა ყოვლის კომისიისგან სოფელსა ნიგოთის მცხოვრებნი აზნაურნი ნიკოლაიშვილებთაგან... (ნურაფერს დამბრალებთ. ასეთი ქართულით არის დაწერილი — ა. ბ.).

მამუკა დავითის ძე ნიკოლაძე დაკარგულია მცირეწლოვანი და მერე გორს დასახლებულა, მერე ქუთაისს“.

ამ დოკუმენტს ხელს აწერს ორი თავადი აბაშიძე და ხუთი აზნაური კიკნაძე.

მოგვიანებით, ხელმწიფე-იმპერატორის განკარგულებით, იაკობ ნიკოლაძეს იუნკერის წოდებაც მიუღია. არც იუნკრობა იყო ღიდი ბედენა. პუშკინი იმის დარდმა მოინელა — იუნკრობას თავი ვერ დავაღწიე და კამერჰერი ვერ გავხდიო. იაკობ ნიკოლაძე სხვაგვარად სჯიდა — ყვავს კაკალი გააგდებინეო — და იუნკრობას არ უყადრისობდა.

რამდენი ასეთი კაცი იყო საქართველოში მაშინ, ვინ მოთვლის. ყველა ისინი აზნაურთა რაზმს ემატებოდა. ქვეყანას უსაქმურობა წაღეკვით ემუქრებოდა. აზნაურთა ასეთი მდგომარეობა რუსეთის მთავრობამ არ გაითვალისწინა, საქართველო თითქმის გამოუვალ მდგომარეობაში ჩააგდო.

ყველა ხედავდა, რომ საქართველო საგლეხო რეფორმისათვის

მზად არ იყო. თითქოს ეს იმპერატორმაც გაიგო. დაპირდაკიდევ ქართველ თავადაზნაურობას, საქართველოში რეფორმის გატარებას ჯერ არ ვაპირებო, როცა ჩვენში იყო სტუმრად 1861 წელს. მაგრამ დაპირება არ შეასრულა. მაშინ ენაკვიმატ ქუთათურებს სიმღერაც გამოუგონიათ — „მეგონა, მეგონა, ასე როის მეგონა, თუ ხელმწიფე ტყვილს იტყოდა, ასე როის მეგონა“.

არც მოხდენილი სიმღერა და არც გულიანი სიცილი საქმეს არ შეეწოდება. სარეფორმოდ მოუშალებელ ქვეყანას მძიმე გასაჭირი ადგა.

„ქართველ ხალხს, როგორც ყოველ სხვა ხალხსაც, მთლად არა აქვს გარკვეული უკუღმართობის ყოველი წერილმანი და ზედმიწევნით არ იცნობს მის წინააღმდეგ გამოსაყენებელ იარაღს. მაგრამ ხალხს ერთი რამ კარგად აქვს შეგნებული: ვაი-ვაგლახით ცხოვრება, როგორც აქამდე ცხოვრობდა ხალხი, პირდაპირ აუტანელია. ასეთი ცხოვრების სიდუხჭირე მოთმინების ყოველგვარ საზღვარს სცილდება და სჯობს დაიღუპოს იგი, ვიდრე ეფლობოდეს იმ ქაობში, რომელიც მას ნელ-ნელა სისხლსა სწოვს და ძალ-ღონეს აცლის“.

სოციალური და ეროვნული ჩაგვრით გაღიზიანებული ქართველი ხალხი, როგორც ამბობდა ნიკო ნიკოლაძე, „დღითი დღე და უფრო და უფრო მეტად იმსჯვალეობდა თავისი ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეით. მცირეოდენადაც არ შეეცდებოდა, თუ ვიტყვი, რომ რუსეთის მთავრობას საქართველოში ამჟამად მეგობრები და კეთილის მსურველი არა ჰყავს, გარდა დიდი მთავრის კარის ერთი მუჟა კლევრეტებისა და ბობოლა მოხელეებისა“.

რომელი დამპყრობელი გაპატიებდა ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეას, რუსეთის მთავრობას რომ ეპატიებინა? ნიკოს ეს ძალიან აშინებდა. შეშფოთებული წერდა კიდევ: „ეროვნულ მისწრაფებათა გადაჭარბებას შეუძლია მიიყვანოს საქართველო იმ სასაკლაოზე, სადაც ამასწინათ ტყავი გააძრეს პოლონეთს და სადაც მთლად სისხლი გამოსწოვეს ჩერქეზებს“.

ეს შიში უსაფუძვლო არ ყოფილა. სულ ცოტა ხნის წინ პროვოკატორებმა და მახეზღრებმა „ახალგაზრდა საქართველოს და სომხეთის“ პრობლემა გამოიგონეს. თითქოს კავკასიაში ორი საიდუმლო ორგანიზაცია შეიქმნა. ამ ორგანიზაციებს მიზნად ჰქონდა დასახული საქართველოსა და სომხეთში რუსეთის ბატონობის დამხობა.

როგორც მკვლევრები ფიქრობენ, ეს ამბავი ნიკოს კირილე ლორთქიფანიძემ შეატყობინა. ნიკომ კი იგი „კოლოკოლის“ რედაქციას მიაწოდა. 1865 წლის 14 მაისს ნიკო ნიკოლაძე ნიკოლოზ ოგარაოვს წერდა: „ხომ არ შეიძლება „კოლოკოლის“ შემდეგ ნომერში ჩართოთ ერთი საინტერესო ამბავი: მიხეილ ნიკოლოზის ძემ, ჩვენმა სალოსმა ფელდფებელმა, რუსეთი იხსნა: მან აღმოაჩინა რაღაც საოცარი შეთქმულება, ანუ ფარული საზოგადოება — „ახალგაზრდა საქართველო და სომხეთი“. შეგიძლიათ წარმოიდგინოთ ორი-სამი გიმნაზიელი, ორი ნასტუდენტარი — თავისუფლად მოსაუბრენი გლეხობის განთავისუფლებასა და დამოუკიდებელ საქართველოზე. მათ, ალბათ, დახვრეტენ. ეს ნუ დაგაეჭვებთ, თუ აქამდე არ ჩამოახრჩიეს“.

ამის საფუძველზე დაიწერა გერცენის პაწია, დამცინავი შენიშვნა „მიხეილები და მიხეილ ნიკოლოზის ძენი“. „კოლოკოლი“ ყურს უწევდა გრაფ „მიხეილ მურავიოვს, პოლონეთის ჯალათს, რომელიც იმეამად ჩრდილო-დასავლეთის მხარის გენერალ-გუბერნატორის პოსტიდან გადააყენეს. ჟურნალისტ მიხეილ კატკოვს, ვისაც ყოველ ღამე საქართველოში შეთქმულება ესიზმრებოდა, და კავკასიაში მეფისნაცვალს, დიდ მთავარს მიხეილ ნიკოლოზის ძეს.

ერთი სიტყვით, ახალგაზრდა ნიკო ნიკოლაძეს საგლეხო რეფორმა მთავრობის მორიგ თვალთმაქცობად მიაჩნდა. ამით იყო გამოწვეული მისი მრისხანებაც.

ერთდროულად სწავლა და ჟურნალისტური საქმიანობა ძნელი იყო. მაგრამ ნიკო თავს ვერც პირველს დაანებებდა და ვერც მეორეს. „კოლოკოლში“ თანამშრომლობა არა მარტო საპატიო იყო, არამედ მატერიალურადაც სასარგებლო. „თქვენგან ასი ფრანკის მიღებამ მით უფრო გამახარა, რომ ეს ფული საერთო ფონდიდან გამოგიგზავნიათ. თქვენი არ ვიცი და ჩემთვის ეს მეტად მნიშვნელოვანია“, — მაღლობას უთვლიდა იგი ოგარაოვს. ჰონორარი, რომელსაც ჟურნალი იძლეოდა, ნიკოს ცხოვრების პირობებს ბევრად ამსუბუქებდა. მართალია, იაკობ ნიკოლაძე შვილს ეხმარებოდა და საკმაო თანხასაც უგზავნიდა, მაგრამ ქუთათელ ვაჭარს ცვალებადი გუნება ჰქონდა, ხან მოსწონდა სწავლული შვილი რომ ეყოლებოდა, ხან კი ეჭვი ეპარებოდა — საქმისათვის იყო კი საჭირო ნაირნაირი წიგნების კითხვა და ყოველად უნაყოფო აზრებით თავის გამოტენა?

„მე ვჩქარობ წერილის ეს ნაწილი დავამთავრო, რომ ჩემ საარსებო საკითხზე გადავიდე. საქმე ის გახლავთ, რომ იცოდეთ, რომ ყოველმხრივ შევიწროვებული ვარ და გამიძნელდება აქ ცხოვრება. მამაჩემმა დახმარების პირობად დამიღო ხელი მომეკიდა მექანიკისა და ტექნოლოგიისათვის ისე, რომ მე გამოსადეგი ვყოფილიყავ ჩალაც ფაბრიკისათვის, რომლის გამართვასაც იგი აპირებს ქუთაისში. მე, რასაკვირველია, დავთანხმდი და ამაზე მივწერე კიდევ, მაგრამ ვიდრე ჩემი პასუხი ქუთაისამდე მივა და ვიდრე ჩემი პასუხის პასუხად მე ფულს მივიღებ, — სულ ცოტა სამი თვე მაინც გაივლის. ეს კი მთელი საუკუნეა. ამ მდგომარეობაში სრულიად საპატიებელია ხავსის წაპოტინება და რადგან მე მხოლოდ ერთადერთი საშუალება მრჩება უბედურებისაგან თავის დასაღწევად, გადავწყვიტე ასეთი ნაბიჯის გადადგმა, თუმცა ჩემთვის იგი განსაკუთრებით მძიმეა, რადგან ამას შეიძლება თქვენი ჩემდამი კეთილგანწყობილების დაკარგვა მოჰყვეს. მაგრამ მე არჩევანი არა მაქვს. მით უმეტეს, რომ ვიცი — თქვენ ამ წერილს ცუდად არ გაიგებთ. მოკლედ იძულებული ვარ ვითხოვო — თქვენ ან ბატონმა გერცენმა მასესხოთ ხუთასიოდე ფრანკი. ამ თანხით მე გავისტუმრებდი ვალებს და თავს გავიტანდი აგვისტომდე. მაშინ კი მამაჩემისაგან ფულსაც მივიღებ და ქენევაშიც ჩამოვალ სამიოდე წლით“.

ამასაც ოგარაფოს წერდა.

აკაკი წერეთელი გვიყვება ხუმრობით: ერთხელ ნიკომ მამას უცხოეთიდან წერილი გამოუგზავნაო. „ძვირფასო მამა!“ — იწყებოდა თურმე ბარათი. იაკობს არ დაუხანებია პასუხი გაეგზავნა შვილისათვის: „შვილო, ძვირფასი მე კი არა, შენა ხარო. ამდენი წელიწადია გყიდულობ და ვერ მიყიდიხარო“.

იაკობ ნიკოლაძე ყოველთვის ხელგაშლილი რომ არ ანებიერებდა შვილს, ეს კარგად ჩანს ერთი მოგვიანო კერძო წერილიდანაც, რომელიც ნიკო ნიკოლაძეს გაუგზავნია კირილე ლორთქიფანიძისათვის.

„მამაჩემმა მაინცდამაინც მოინდომა, რომ მე სამუდამოდ ქუთაისში დავრჩენილიყავი; ეს კიდევ არაფერია; მაგრამ „მაგარი ის არის“, რომ მისი აზრით, ადვოკატის ხელობისთანა ხელობა ღმერთს ქვეყანაზე არ გაუჩენია: „არც სერმია და თანხა უნდა ამ ხელობას, არც სხვა დავიდარაბა, შემოსავალი და მოგება კი — მილიონიან საქმესაც არ ექნება მაგდენი, ერთი სიტყვით — კაცური საქმეა,

რადგანაც სასახელოც არის და სასარგებლოც“. ეს აზრი იქნება საფუძვლიანი იყოს. მაგრამ, რა ვქნა, მე ვერაფრისნაირად ვერ გავეწყე ამას. რაღა ბევრი გითხრა, მე მაგ საქმისათვის არ ვრაცხდი ჩემს თავს გამოსადეგათ და ამის გამო ჩვენში კარგი განწყობილება დაიკარგა და თანდათან უკმაყოფილება „დაიფუძნა“.

...როცა მე მამაჩემს გამოვეთხოვე, რასაკვირველია, რომ იმას ფულს ველარ ვთხოვდი ქუთაისიდან წასასვლელად. და თუგინდაც მეთხოვა, ის მე ფულს მაინც არ მომცემდა. მივედი ერთთან (ლ. ლოლუასთან) და ვთხოვე 50 მანეთი, მაგრამ წინდაწინ კი უთხარი, რომ საქმე ასე და ასე არის მეთქი და არ ვიცი, როდის შემეძლება გადახდა. ლოლუამ, რომელსაც კაი ძალი ფული შინაც აქვს და გასესხებულიც... მაშინვე უარი მითხრა, ფული არ მაქვსო, და იქნება ამ დღეებში გიშოვნოო. ასე მატარა იმან ორი კვირა. მივადექი პავლე თუმანოვს. იმასაც ჩემი გარემოება ვუთხარი, მან მითხრა, მართალია, ფული მაქვსო, მაგრამ ამ დღეებში ჯვარს ვიწერო. ვის არ ვთხოვე, ყველამ უარი, უარი და უარი. მამაჩემი ამჟამად ფოთს წავიდა და იქიდან წიგნი მომწერა, რომ შენი ამხანაგები თუ კაი კაცები იყვნენო, როცა ფული გიჭირდა და ღრიტინებდი, მაშინ ხელს გაგიმართავდნენო. დაანებე მაგათ თავიო და საქმეს ხელი მოკიდეო. სხვებისათვის თავის მოკვლა და საქმის გაჭირვება სისულელეზე უარესიც არისო“.

ეს მაშინ მოხდა, როცა ნიკო ნიკოლაძე, უცხოეთში სწავლადასრულებული, შინ ახალდაბრუნებული იყო. ადრე იაკობ ნიკოლაძე სხვა გუნება-განწყობილებაზე იყო. შვილს სხვა რასამეს ჰპირდებოდა. მაშინ ნიკო პეტერბურგის უნივერსიტეტიდან იყო გამოგდებული. შეიძლება მამა ამხნევებდა, გული რომ არ გასტეხოდა. „მამა ჩემმა ეხლაც მეხვეწა: კარგ წიგნის მალაზიას და ბიბლიოთეკას გაგიხსნით, ტიპოგრაფიის ფულებს მოგცემო, თუ აქ დარჩებით, თუ არა და, მერმე რომ მოხვალთ, რასაც გინდა, იმას მოკიდე ხელიო, გარდა სამსახურისაო“. ესეც კირილე ლორთქიფანიძისადმი მიწერილი ბარათიდან შევიტყვეთ.

იაკობ ნიკოლაძემ ფულის ყადრი იცოდა. იმის მიხედვით იქცეოდა, რა მოგებასაც ამა თუ იმ საქმეში ხედავდა. ისიც აფიქრებდა, ნიკო დაუდგარი ბუნების ადამიანი რომ იყო. ვითომ რას უწუნებდა პარიზსა და სორბონას, 1865 წლის შემოდგომაზე რომ შიატოვა და ქენევაში გადავიდა? ქენევაში „თავისუფალი რუსული

ტიპოგრაფია“ არსებობდა. ნიკოს რაც უნდოდა, იმას დაბეჭდავდა. ხელ-ფეხი გახსნილი ექნებოდა და მის აზრს, სურვილს, ვერავინ შებოჭავდა. თუმცა ამ მხრივ ნიკოს საწუწუნო არაფერი სჭირდა. მისთვის კარლ მარქსსაც შეუთავაზებია თანამშრომლობა — ამიერკავკასიაში „პირველი ინტერნაციონალის“ წარმომადგენლის როლი იკისრეო (ქურნალი „დროშა“, 1934 წ., № 14-15, გვ. 7). ნიკოს უარი უთქვამს.

შვეიცარია ნიკო ნიკოლაძეს იმითაც ხიბლავდა, რომ შეეძლო ზეგრი საჭირობოტო კითხვისთვის პასუხი გაეცა. შვეიცარიაც პატარა ქვეყანა იყო და საქართველოც. იქაც მრავალნაირი ხალხი ცხოვრობდა და აქაც. ისიც მთავორიანი იყო და ესეც. მაგრამ როგორ განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან! თუ საქართველო ჩამორჩენილი, ღარიბ-ღატაკი და უძლური იყო, შვეიცარია სამოთხეს ჰგავდა — მდიდარი, სკროპული კოფე-ცხოვრების ერთ-ერთი მეთაური, ძლიერი, დიდი ქვეყნებიც რომ პოწიწებით ეპყრობოდნენ. რა იყო ამ განსხვავების საფუძველი? ნუთუ მხოლოდ ის, რომ შვეიცარია თავისუფალი იყო. საქართველო კი — დამონებული? თუ არსებობდა სხვა მიზეზიც? შვეიცარიაში ცხოვრება ნიკოს ამ კითხვის პასუხის მოძებნაში დაეხმარებოდა.

ასე იყო თუ ისე, ფაქტი ის გახლდათ, რომ ნიკო ნიკოლაძე უცბათ ქენევის უნივერსიტეტის სტუდენტად იქცა. აქაც თან სწავლობდა და თან ქურნალისტობდა.

თავდაპირველად ნიკო ნიკოლაძისა და „კოლოკოლის“ ურთიერთობა გულთბილად მიმდინარეობდა. ნიკოც ბეჭითად თანამშრომლობდა და ქურნალიც ყველაფერს უბეჭდავდა. მოულოდნელად ვითარება შეიცვალა. მათ შორის განხეთქილება მოხდა. რა იყო მიზეზი მათი წაქიდებისა? ამის ზედმიწევნით ზუსტად დადგენა ღვს არ ხერხდება.

ისე, თვითონ ნიკო ნიკოლაძეს აქვს ნათქვამი: „კოლოკოლში“ თანამშრომლობაზე მეტად ქენეველი რადიკალების ორგანოში — „La Nation Suisse“ — მუშაობა მიტაცებდაო. აქ ნიკო მრღებულ კაცად და სწავლულ ქურნალისტად ითვლებოდა, მაგრამ ერთხელ პატარა იაღლიში მოუვიდა. ფრანგ რესპუბლიკელს პასკალ დიუპრს 1848 წლის შეცდომები გაუხსენა და კრიტიკული კბილი გაჰკრა. თურმე პასკალ დიუპრი რადიკალების პარტიის მეთაურის ჯემს ფიზის მეგობარი იყო. ფიზმა მოითხოვა ნიკო ნიკოლაძეს ბოდიში

მოეხადა დიუპრისათვის. ნიკომ ეს მოთხოვნა იუკადრისა და გაზეთში თანამშრომლობა შეწყვიტა.

„კოლოკოლში“ რაღაც უფრო სერიოზული და მნიშვნელოვანი მოხდა. რუსი მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ შესაძლებელიაო განხეთქილება გამოიწვია გერცენის ბარათმა, რომელიც მან ალექსანდრე მეორეს მისწერა.

1865 წლის 12 აპრილს, ნიცაში, ოცდაორი წლისა, მენინგიტით გარდაიცვალა რუსეთის ტახტის მემკვიდრე, ალექსანდრე მეორის უფროსი შვილი, ცესარევიჩი ნიკოლოზი. გერცენმა გადაწყვიტა შვილის კუბოსთან დაემოძღვრა მეფე და 2 მაისს, ქენევიდან, იმპერატორს წერილი გაუგზავნა.

„ხელმწიფევ, ბედისწერა ულმობლად და საშინლად შეგეხოთ. მრისხანედ გაგახსენათ, რომ, მიუხედავად მირონცხებისა, არც თქვენ, არც თქვენი ოჯახი არ არის თავისუფალი საერთო კანონისაგან. თქვენც ემორჩილებით მას.

...ურიცხვ პოლონურ ოჯახს, ღრმა მწუხარებით მოცულს, შვილებდაკარგულს, მიემატა კიდევ ერთი ძაძითმოსილი ოჯახი. ეს თქვენი ოჯახია, ხელმწიფევ. მაგრამ თქვენ მათზე ბედნიერი ხართ. თქვენი ოჯახის მწუხარება არ იქნება შეურაცხყოფილი. ჩვენს შორის, თქვენი ხელისუფლების მოწინააღმდეგეთა შორის, არ მოიძებნება არცერთი უსულგულო არამზადა, რომელიც გააცილებდა თქვენი შვილის კუბოს დაცინვით, ვინც მოინდომებდა ჩამოეგლიჯა ძაძა დედისა ან დებისათვის, წაერთმია ცხედარი მშობლებისათვის, ცრემლებისათვის — საფლავი... გაეკეთებინა ყველაფერი ის, რასაც აკეთებენ თქვენი მურავოვები პოლონეთში.

აღამიანთა ცხოვრებაში არის მრისხანე საზეიმო წუთები. ამ წუთებში აღამიანი ილვიძებს ყოველდღიური ამაოებისაგან. მთელი სიმაღლით დგება, იბერტყავს მტვერს — და განახლდება. მორწმუნე — ლოცვით, ურწმუნო — აზრით. ასეთი წუთები იშვიათია და დაუბრუნებელი. ვაი მას, ვინც ამ წუთებს დაკარგავს უკვალოდ, დაბნეულად. თქვენ ასეთი წუთი დაგიდგათ, ხელმწიფევ. დაიჭირეთ იგი. დარტყმის მთელი სიმაძიძის ქვეშ შეჩერდით, თქვენი ცოცხალი ჭრილობით მკერდში, და დაფიქრდით, ოღონდ უსენატოდ და უსინოდოდ, უმინისტრებოდ და უშტაბოდ, — დაფიქრდით განვლილზე — იმაზე, სად ხართ თქვენ და საით მიდისხართ.

გაბედეთ, ნუ მოუცდით მეორე დარტყმას, — შეიძლება მაშინ გვიან იყოს, შეიძლება დარტყმაც მეტისმეტად ძლიერი გამოდგეს.

თქვენ მკაფიოდ ხედავთ და დამალვაც ძლივს შეგიძლიათ, რომ ძველი მანქანა, დაჯანგული და აჭრიჭინებული, მოწყობილი პეტრეს მიერ გერმანულ ყაიდაზე და გერმანელთაგან მორგებული რუსეთზე, უკვე აღარ ვარგა. თქვენ ხედავთ, რომ შეუძლებელია, როგორც დივიზია, მართოთ სამოცდაათმილიონიანი ხალხი.

. . .

ბედისწერამ, რომელიც სიკვდილის ცივი ხელებით შეეხო თქვენს ოჯახს, შეგაჩერათ. ისარგებლეთ ამით. თქვენ ემზადებოდით წასულიყავით უფრო შორს იმ საშინელი გზით, რომლითაც მიდინართ 1862 წლის მეორე ნახევრიდან. დაბრუნდით თქვენი შვილის დასაფლავებიდან ადრინდელ გზაზე, არსად არის მონანიება უფრო იოლი და განწმენდა უფრო სრული, ვიდრე ჩვენთვის ახლობელ კუბოსთან. ეს აუცილებელია ჩვენთვის იმისათვის, რომ მოვემზადოთ დიდი საერო საქმისათვის.

...მაგრამ უპირველესად შეაჩერეთ ჯალათის ხელი. დააბრუნეთ გადასახლებულნი და გარეკეთ უკანონო მოსამართლენი, რომელთაც თავდებად ედგა მეფის შურისძიება და უსამართლო დევნა.

ყოვლისპატიება საჭიროა არა თქვენი უდანაშაულო მსხვერპლთათვის, არა ტანჯულ-წამებულთათვის. იგი საჭიროა თქვენთვის, მათგან ამინისტიის თვინიერ თქვენ ველარ ივლით წიხ.

ხელმწიფევ, დაამსახურეთ იგი!”

ამ წერილმა დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია რუს ახალგაზრდა ემიგრანტთა შორის. ყველა ფიქრობდა, რომ გერცენი მეფესთან შერიგებას ცდილობდა. ნიკო ნიკოლაძესაც მიუწერია მუნათის წერილი გერცენისათვის. სამწუხაროდ, ეს წერილი არ შენახულა. არ ვიცით, კონკრეტულად რას საყვედურობდა იგი გერცენს. ოგარმოვმა სცადა მეგობრისა და თანამებრძოლის დაცვა. „კოლოკოლში“ გამოაქვეყნა პასუხი — „მეფისადმი ისკანდერის წერილის გამო ბარათი NN-ს“. იგი განმარტავდა, რით იყო გამოწვეული გერცენის მიმართვა ალექსანდრე მეორისადმი. არ მიაჩნდა ეს ძველი იდეალი-

ბის უარყოფად და ხელმწიფესთან შერიგების ცდად. ნიკო ნიკოლაძეს არც ეს გამოქომაგება მოსწონებია და ოგარაოვისათვის მიუწერია:

„თქვენ მთავრობა გამოგყავთ ძალად. ეს „იმისთვისაც კი ცნობილია, ვისაც ეს ჭეშმარიტება კახემატებში არ შეუთვისებია“. მაგამ თქვენი წერილის განვითარებას გარდაუვალად მივყავართ დასკვნისაკენ: რაკი მთავრობა ძალაა, ex profess¹ ერთგული ცრუ მოღვაწეობისა და რადგან შეუძლებელია მის გვერდით იაროთ, მაშასადამე, აუცილებელია წახვიდეთ საწინააღმდეგოდ. ამ გზაზე მთავრობის ცრუ მოღვაწეობა ყოველ ნაბიჯზე სულ ახალ და ახალ ძალას შესძენს მოძრაობას, მიმართულს მის წინააღმდეგ.

მე ვფიქრობდი, რომ მემკვიდრის სიკვდილი გამოიწვევდა მცირე, წმინდა ფიქტიურ შერბილებას იმ რკინის წესრიგისას, რომელიც 1861 წლიდან რუსეთს ტვირთად აწევს. მე ვფიქრობდი და ვფიქრობ, რომ საჭიროა პაწია ბიძგი, რათა მთავრობამ გვერდზე გადასდოს ეშაფოტი. ხელი მოჰკიდოს ფრანგული სისტემის კაუმჭობესებულ ფორმებს. ერთი სიტყვით, გაცვეთილ გამოთქმას თუ ვიხმართ, — იგი ცივილიზირებული გახდეს... მე არც მიფიქრია დასჯის აუცილებლობა დამეცვა. ამაზე ლაპარაკი სასაცილოა. მე მსურდა, დასჯის შეჩერებას და დასჯის ცივილიზირებული სისტემის წვეთ-წვეთად მოქმედებაში შეყვანას არ მოეტყუებია ჩვენი საზოგადოება და განსაკუთრებით ჩვენი ახალგაზრდობა. მე ვიმედოვნებდი, რომ „კოლოკოლი“ იტყოდა — „ბოლოსდაბოლოს, მთავრობა, რომელიც აღმაშფოთებელი უსამართლობისა და ველური სისხლისმსმელობის ჰერკულესის სვეტებამდე მივიდა, შეჩერდა. იმიტომ, რომ წასასვლელი მას არსაით ჰქონდა, სხვა გზა აღარ იყო“.

განა ეს ჭეშმარიტებას არ შეესაბამებოდა?

თორემ მე რა მესაქმება, სჯერა თუ არა ისკანდერს ხელმწიფის ადამიანური ბუნებისა? ამაში მთავარია საზოგადოების დარწმუნება, რომ უკეთესისაკენ მობრუნების შემთხვევაში ის არ არის დავალებული ხელმწიფის კეთილი ნებისაგან, რომ ცვლილება სრულიად არ ხდება კეთილი ხელმწიფის წყალობით და, რომ, ბოლოსდაბოლოს, შემდგომ ცვლილებებს უნდა ველოდოთ საზოგადოებრივი თვითმოქმედებისაგან და არა ზემოდან. მე ვფიქრობ, რომ თუ

¹ პროფესიით.

ყველაფერს დროის მდინარეებას მივანდობთ, მაშინ, რასაკვირველია ყველაფერი დასრულდება საყოველთაო კეთილდღეობით... ასე, ათასი თუ ორიათასი წლის შემდეგ. მე, რასაკვირველია სრულიად თანახმა ვარ, რომ ისტორიული პროცესის სელა და განვითარება გარდაუვალია, რომ ისინი წაგვიყვანენ თქვენგან ნავარაუდევ მიზნისაკენ, მაგრამ ეს სრულებით არ გაძლევთ ნებას თქვენ და ყველა ნიჭიერ ადამიანს უარი თქვით საზოგადოებრივ განვითარებაში მონაწილეობაზე, მით უფრო, რომ ამ უზარმაზარ სამუშაოში არ იკარგება ყველაზე უმნიშვნელო მოღვაწეობის სრულიად უბრალო გაკვეთილებიც კი. ხოლო თქვენი წერილის იმ ნაწილით, სადაც ლაპარაკობთ, რომ საზოგადოების ერთმა ნაწილმა არ იცის, რა აკეთოს, მეორე კი სრულებით უუნაროა, თქვენ, მგონია, ადასტურებთ ახალაზნა შემსწრე უცნაურობას. მაშინ რაღა საჭიროა „კოლოკოლის“ გამოცემა ან ლაპარაკი? რაღა საჭიროა საერთოდ — ყოველგვარი მოღვაწეობა? ყველაფერი ხომ მაინც პროგრესის გზით წავა, გამომდინარე წარსული ცხოვრებიდან, ხოლო ადამიანებს ვერ გამოასწორებთ“.

ეტყობა ნიკო ნიკოლაძისა და გერცენ-ოგარდოვის პოლემიკამ ისეთი ხასიათი მიიღო, რომ მათი თბილი ურთიერთობა თანდათან გაცივდა და, ბოლოს, ისინი გაითიშნენ. 1865 წლის სექტემბრიდან ნიკო ნიკოლაძე აღარაფერს ბეჭდავს „კოლოკოლში“ უფრო გვიან კი მემუარებში — „ნამყო და ფიქრები“ — გერცენი ნიკოლაძეს ირონიულად გაიხსენებს. მემუარების იმ თავში, რომელსაც ეწოდება „Lapinski — colonel, Polles — aide de camp“ („ლაპინსკი — პოლკოვნიკი. პოლეს — ადიუტანტი“) და დაწერილია 1867 წლის 3 მაისს, სქოლიოში მოხსენიებულია молодой грузин ასეთ კონტექსტში:

„— თქვენთან რჩევის სათხოვნად მოვედი — მითხრა მე ერთმა ყმაწვილმა ქართველმა, რომელიც ახალგაზრდა ვეფხეს ჰგავდა... გარეგნობით.

— მე მინდა სკარიატინი მივბეგვო... თქვენ, ალბათ, იცით, რომ კარლოს V... — ვიცი, ვიცი!.. თუ ღმერთი გწამთ, ნუ მომიყვებით!.. და ვეფხვი, რომელსაც ძარღვებში რძე უდღულდა, წავიდა“.

ძალიან გვიან, 1908 წელს, როცა გაზეთ „ზაკავკაზიში“ (9 თებერვალი, № 33) ნიკო ნიკოლაძე ეკამათებოდა ივანე ჯაბდარს,

გაიხსენა — რისთვის უწოდა გერცენმა მას тигр с молоком в жилах.

ნიკო ნიკოლაძეს ყოველთვის აკვირვებდა ერთი უცნაური თვისება რუსული „ხალხოსნური სოციალიზმის“ წარმომადგენლებისა. თუ სახრჩობელას გადაურჩებოდნენ, მათი ფანატიკური სიძულვილი მონარქიისადმი ხშირად შებრუნდებოდა და გადაიქცეოდა ხელმწიფე-იმპერატორის ასეთსავე თავდავიწყებულ სიყვარულად და ერთგულებად. ისინი ემიგრაციაში ლაპალუპით აფრქვევდნენ ცრემლებს და იმ დღეზე ოცნებობდნენ, როცა ხელისუფლებას შეურიგდებოდნენ.

„გულახდილად თუ ვიტყვი, ჩვენ ემიგრანტებს ძალიან ნაკლებად აქვთ გარკვეული იმ უკმაყოფილების მიზეზები, რომლებითაც ისინი არიან გამსჭვალული მთავრობის წინააღმდეგ. მეტიც: ჩვენ გვგონია, ეს მიზეზები სულ არ არსებობენ, რომ უკმაყოფილება მხოლოდ მოგონებაა... ეს უკმაყოფილება სრულებითაც არ უშლის ხელს მათი ცხოვრების ჩვეულებრივ მიმდინარეობას, რომელთაც საერთო არაფერი აქვს მთავრობასთან ან მისდამი სიძულვილთან. მართლაც და როგორ შეიძლება ეკვი შევიტანოთ, რომ რაიზე სერიოზული სიძულვილით იყოს გამსჭვალული ის ხალხი, რომელიც უკვე გულხელდაკრეფილი ზის და თავის უკმაყოფილებას და გრძნობებს გამოხატავს წვრილმანი ჭორებით მთავრობის პირებზე, აგრეთვე მაღალი ფრაზებით დესპოტიზმის ძალმომრეობაზე და მეფის საზიზღრობაზე“.

მეფესთან შერიგებაზე მეოცნებე ერთ ასეთ რევოლუციონერს ვასილ კელსიევს ნიკო ნიკოლაძემ ტყავი გააძრო.

ემიგრაციიდან ვასილ კელსიევი 1867 წელს დაბრუნდა. თავის ნებით პოლიციას დანებდა. მუხლმოდრეკილმა პატიება ითხოვა. წიგნაკიც გამოაქვეყნა — „Из пережитого и передуманного“. სწორედ ამ წიგნის გამო დაიწერა ნიკო ნიკოლაძის ორი სტატია — „რუსეთის ემიგრაცია“ და „ორი თაობა“. ქართველმა ჟურნალისტმა გამოკვეთა ფანტაზიორის სახე, რომელმაც წარმოიდგინა, რომ ხელის ერთი მოსმით გააბედნიერებდა კაცობრიობას. ერთი ნახტომით ჩამოიღებდა მთვარეს ციდან. მაგრამ როგორც კი მიხვდა, რომ არაფერი შეუძლია, უცბათ დაფრთხა, ტირილი დაიწყო და პოლიციაში გაიქცა აღსარების სათქმელად.

ნიკო ნიკოლაძის იმ ორმა წერილმა, რომელნიც „სოვრემენნოსტ-ში“ გამოქვეყნდა, რუსი ემიგრანტი პუბლიცისტები აღაშფოთა. საკმაოდ ცნობილმა რევოლუციონერმა ალექსანდრე სერნო-სოლოვოვიჩმა წიგნაკი გამოსცა — „მიკოლკა-პუბლიცისტი“. უკვე სათაური მოწმობს, როგორი დამოკიდებულება იქნებოდა გამომჟღავნებული ნიკო ნიკოლაძისადმი.

გერცენი კი ოგარდოვს უზიარებდა აზრს: „მე არ მჭერა არც ნიკოლაძის გამოსწორებისა (რაზეც შენ მწერდი), არც სერნო-სოლოვოვიჩის დეზინფექციისა, არც უტინის „ისტორიულ“ ფენისა და არც მისი რომანისა. „კოლოკოლში“ მათ „სოვრემენნოსტს“ მივესალმე ირონიულად, ვიმედოვნებდი რა მის დაცემას. შენ კი მიაშიტურად დარდობ“.

რამდენიმე თვის მერე იმავე ოგარდოვისადმი ბარათში გერცენი უმატებდა: „გულდასაწყვეტია, რომ ჩერნეცკიმ ხელი შეუშალა სომეხს (დედანშია армяшка. კომენტატორები ამბობენ, ნ. ნიკოლაძე იგულისხმებო — ა. ბ.) აზრი გამოეთქვა. მოუთმენლად ველი, მაგრამ ახლა ისინი შეარბილებენ მის უკმეხობას. ინიციატივის ნაწილი იმათ ერგებათ. მოხარული ვარ და ყოველთვის მზად ვიძყოფები გულმოწყალებდ ამოვგლიჯო ერთი კბილის სანაცვლოდ ორი. სანამ ეს გამონაყარი და ეს ქოთაო რუსეთს არ მოსცილდება, არაფერი გამოვა. ახლა ჩემი „ბაზაროვი“ გასაღდება. რა საწყენია, რომ იმათ ხელი შეუშალეს“.

ამ კონფლიქტის მერე გაჩნდაო, — გვიამბობს ნიკო ნიკოლაძე, — გერცენის მემუარებში — „ვეფხვი, რომელსაც რძე უღუღლა ძარღვებში“.

არც რუსეთში და არც ემიგრაციაში რუს რევოლუციონერებს მოქმედების ერთიანი პროგრამა არ ჰქონიათ. ყველა საკუთარი შეხედულებისამებრ მოქმედებდა. ვინ კალმით დაობდა და ვინ ბომბებით დასდევდა მეფის მოხელეებს. უბრალო პირებს აღარ სჯერდებოდნენ და ხელმწიფის მოსაკლავ გზებს დაეძებდნენ. 1866 წლის 4 აპრილს განახორციელეს კიდეც თავდასხმა ალექსანდრე მეორეზე. ამჯერად უშედეგოდ. ტერორისტი დიმიტრი კარაკოზოვი დასაჯეს. ამ მოვლენამ ნიკო ნიკოლაძეს ვრცელი ნარკვევი დააწერინა — „მთავრობა და ახალი თაობა“. ეს ნაშრომი ჟენევაში დაისტამბა რუსულად, გამოქვეყნდა ფსევდონიმით — „ნიკიფორე გ.“. ემიგრაციაში წამძღვარებული სტრიქონები უკვე მოწმობდა წიგნის ძირი-

თად იდეას, „...ქეშმარიტად დიდი და სასარგებლო მიზნები ყოველთვის მიიღწევა მხოლოდ პირდაპირი და ღია მოქმედების მეშვეობით და არა საიდუმლო საზოგადოებების ირიბი გზებით, რომელნიც ყოველთვის უძლურნი იქნებიან და უნდა იყონ კიდეც“. ეს სტრიქონები ამოღებული იყო ნ. ჩერნიშევსკის ნარკვევიდან — „ლესინგი“. დღევანდელი მკვლევარები ნ. ნიკოლაძეს უსაყვედურებენ, რომ ციტირებული სტრიქონები არ გამოხატავს ნ. ჩერნიშევსკის შეხედულებას. იგი რევოლუციონერი იყო და ბრძოლის რევოლუციური გზის მომხრე. ნ. ნიკოლაძის მოხმობილ ციტატში გადმოცემულიაო სხვისი აზრი. ამ მუნათს იმიტომ გამოთქვამენ, რომ ნ. ნიკოლაძე წიგნში ამბობდა: „მათს (ჩერნიშევსკისა და მისი მეგობრების — ა. ბ.) მოქმედებაში შხამიანი რომ არა ყოფილა რა და იგი რომ დღის სინათლეზე და არა ბნელეთში წარმოებდა, — ეს საუკეთესოდ სჩანს ჩერნიშევსკის იმ რამდენიმე სტრიქონიდან, ამ სტატიის გარეკანზე რომ არის დაბეჭდილი“. მაგრამ „მთავრობასა და ახალ თაობაში“ საყურადღებოა არა ნ. ჩერნიშევსკის აზრი, არამედ ნიკო ნიკოლაძის შეხედულება. იგი კი აშკარად პირდაპირი და ღია მოქმედების მომხრეა. ეს მთელ ნარკვევშიც მკაფიოდ ჩანს.

„ჩვენ გულწრფელად და მწვავედ გვძულს თანამედროვე წყობილება. მაგრამ ჩვენ ვერ ვბედავთ და არც შეგვიძლია გავბედოთ ვთქვათ, რომ ამ სიძულვილს იზიარებდეს თანამედროვე ახალთაობის თუნდაც უმეტესობა“.

არა მარტო ახალთაობას არ ჰქონდა შესწავლილი და გარკვეული შექმნილი ვითარება, არამედ მთელ საზოგადოებას.

„საზოგადოების აზრები იმდენად აბნეულია, რომ მას ვერ შეუთვისებია სულ უბრალო და მარტივი აზრი: თუ მთავრობა თანამედროვე წყობილების განხორციელებაა, ეს წყობილება კი აშკარად ეწინააღმდეგება ღირებულების ხალხის მასათა ინტერესებს, ცხადია, იგი ვერავითარ შემთხვევაში ვერ იქნება იმავე დროს ამ მასის წარმომადგენელი. მართალი რომ ითქვას, ამ საზოგადოებას არცა აქვს განსჯის უნარი. მისი გონებრივი განვითარება უკიდურესად სუსტია. იგი მხოლოდ იმას გრძნობს, რომ მას ცხოვრება საშინლად უჭირს. მისი გონება და აზრი ამაზე შორს ვეღარ მიდის“.

ამგვარ სიტუაციაში ახალგაზრდა ნიკო ნიკოლაძეს აუცილებლად მიაჩნია ლეგალური, ღია მუშაობა ხალხის აღსაზრდელად და

გასათვითცნობიერებლად. ყოველნაირი ფარული შეთქმულებანი, ტერორიზმი და ხოცვა-ჟლეტა უნაყოფო იყო, რაკი ხალხს რევოლუციონერთა მოქმედების აზრი არ ესმოდა და არც იზიარებდა. ნ. ნიკოლაძეს მოსაწონად და მისაღებად მიაჩნია 50-იანი წლების თაობის მოღვაწეობა, რომელიც მას თავისებურად ესმოდა.

„იმ ეპოქის სალიტერატურო მოღვაწეთა აზრით დასახული მიზნის მიღწევის უმთავრესი საშუალება იყო — საზოგადოების ზნეობრივი განვითარება. ყველა საკითხს, რომელიც წმინდა პოლიტიკურ მხარეს ეხებოდა, განსაკუთრებით მმართველობის ფორმათა საკითხებს, ახალი თაობა განზრახ გვერდს უვლიდა, ვინაიდან უსარგებლოდ მიაჩნდა მათზე ლაპარაკი იმ დროს, როდესაც საზოგადოება მომზადებული არ იყო საზოგადოებრივი მეცნიერების უმარტივესი ცნებების გაგებისათვისაც კი. ამნაირად, ახალი ლიტერატურის მთელი ყურადღება მიქცეული იყო მკითხველი წრეების ზნეობრივ განვითარებაზე, რათა ამით, თავის მხრით, განეხილათ ნათ ის მასები, რომელთაც საშუალება არ ჰქონდათ წაკითხვისა და წანაკითხის ჩაფიქრება-შეფასებისა“.

ნიკო ნიკოლაძის ღრმა რწმენით, ეს მართალი გზა იყო და მუშაობა ამ მიმართულებით და ამ წესით უნდა გაგრძელებულიყო.

როცა ნიკო ნიკოლაძის სტუდენტობის დროინდელ ნაშრომებს ეცნობით, არ შეიძლება თვალში არ გეცეთ ერთდროულად ყმაწვილი კაცის შრომისმოყვარეობა და განათლების დიპაზონი. შრომასაც და ცოდნის შეიძენასაც თითქოს ერთ ადგილას ჯდომა და მუყაითობა სჭირდება. ნიკოს კი მოუსვენარი ხასიათი აქვს. ერთ ადგილას ვერ ჩერდება. პარიზიდან ქენევაში წავიდა. ბოლომდე ვერც იქ გაჩერდა. ქენევაც დატოვა და ციურიხს გაემგზავრა. იქაურ უნივერსიტეტში გააგრძელა სწავლა. ქენევიდან ციურიხში წასვლა არ იყო უბრალო გადასვლა ერთი ქალაქიდან მეორეში. იგი ტოვებდა ფრანგულენოვან ქენევას და მკვიდრდებოდა გერმანულენოვან ციურიხში. ეს დამატებით სირთულეს უქმნიდა მას, მაგრამ ამას არ უშინდებოდა. ძველ მეგობარს კირილე ლორთქიფანიძეს ატყობინებდა: „მე ნემენცურ ენას ვსწავლობ და წიგნებს ვკითხულობ“. ისე მშვიდად წერს, თითქოს ცხარე პაექრობა არა ჰქონდეს გამართული დიდთან თუ პატარასთან, ნაირნაირ სტატიებსა და წიგნებს არ წერდეს. ჟურნალებს არ სცემდეს და დღედაღამებს სტამბაში არ ატარებდეს.

თავაულებელ შრომასა და სწავლაში უნივერსიტეტის დასარუ-
ლების დროც მოვიდა. ციურხის უნივერსიტეტს, ჩვენებურად რომ
ვთქვათ, სადიპლომო შრომა წარუდგინა ფრანგულად — „განიარა-
ლება და მისი ეკონომიკურ-სოციალური შედეგები“ (რაკი ამ ნაშ-
რომს Dissertation de doctorat აწერია, გვეშლება და ჩვენე-
ბურ სადოქტორო დისერტაციად მივიჩნევთ. მაგრამ ასე არ არის.
„დოქტორი“ ლათინურად „მასწავლებელს“ ნიშნავს. იმათებურად
კი „სადოქტორო დისერტაცია“ ის ნაშრომია, რომელიც უფლე-
ბას განიჭებს სწავლულად, ანუ უმაღლესდამთავრებულად, იწო-
დებოდე. თუმცა ეს კია, ნ. ნიკოლაძის „განიარალება და მისი ეკო-
ნომიკურ-სოციალური შედეგები“ მართლაც უდრის დღევანდელ
სადოქტორო დისერტაციას).

როგორც ჩანს, განიარალების საკითხი სადიპლომო შრომის თე-
მად იმიტომ აირჩია, რომ მაშინ, გასული საუკუნის 60-იან წლებ-
ში, მთელ ევროპაში „საერთო განიარალება დიდ სიკეთედ“ (თავად
ნ. ნიკოლაძის სიტყვებია) მიაჩნდათ.

ნ. ნიკოლაძემ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია განიარა-
ლების პრობლემის როგორც ეკონომიკურ, ისე ფსიქოლოგიურ
მხარეს.

იარაღის ქარხნების პროდუქცია არა მარტო მწარმოებელი ქვეყ-
ნის არმიის აღჭურვას ხმარდება, არამედ ვაჭრობის საგანიც არის.
ბევრ ქვეყანას უზარმაზარი შემოსავალი აქვს იარაღით ვაჭრობის
შედეგად. ამ შემოსავალს ხშირად არსებითი ადგილი უჭირავს ქვეყ-
ნის ეკონომიკაში. თუ იარაღის მწარმოებელ ქვეყანას არ ეცოდინ-
ება, რით აინაზღაურებს იმ დანაკლისს, რასაც მოიტანს იარაღის
წარმოების შეწყვეტა, არასოდეს დათანხმდება განიარალებას. ამას-
თანავე იარაღის წარმოება მჭიდროდ უკავშირდება სხვა პროდუქ-
ციის დამზადებასაც. იარაღის წარმოების შეწყვეტა კი იმ სხვა პრო-
დუქციის დამზადებასაც შეუშლის ხელს (თუ სულ არ გააუქმებს).
აქაც სერიოზული ეკონომიკური სირთულე იჩენს თავს. ესეც წინას-
წარ უნდა იქნეს მოგვარებული.

არმიაში და იარაღის ქარხნებში უამრავი ადამიანია დაკავებუ-
ლი. არმიის დაშლაც და იარაღის ქარხნების გაუქმება გამოიწვევს
უმუშევართა რიცხვის უსაშველოდ ზრდას. რით, რა საქმიანობით
უნდა დაეკავოთ არმიიდან დათხოვნილი ჯარისკაცები, გაუქმებულ
იარაღის ქარხნების მუშები? თუ ეს პრობლემა არ მოგვარდა, უთ-

ვალავი ადამიანი საშიშვლოდ გაიწირება. კეთილის მაგიერ ბოროტს მივიღებთ. საშიშვლოდ განწირული ადამიანები თავად სტა-ცებენ იარაღს ხელს და ვინ იცის — რა მოხდება.

არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ აგრესიულობა ადამიანის ბუნებაშია. თუ თავს მოვიტყუებთ ოცნებით, რომ ადამიანი ფრთაშესხმული ანგელოსია და დათრგუნვის საშუალებანი საჭირო არ არის, მაშინ შესაძლებელია საბედისწერო შეცდომა მოგვივიდეს. საზოგადოება იმათ ჩაუვარდეს ხელში, ვისაც აგრესიული ბუნება აქვს და სრულებით არ აპირებს იარაღზე უარის თქმას. გათავისუფლების მაგიერ დამონების მსხვერპლი გავხდეთ.

დიდი და არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა იმასაც, რომ კერძო ადამიანის თუ მთელი საზოგადოების ცნობიერებაში არმია განასახიერებს დამცველს, მშველელს, ერის ღირსებისა და პატიოსნების დარაჯს, საშობლოს დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების გუშაგს. როცა არმია არ იქნება, რა ან ვინ შეცვლის მას? ხომ არ დაეუფლება ადამიანსა და საზოგადოებას საყოველთაო შიში? ხომ არ დაარღვევს ეს საზოგადოებრივ წესრიგს და ყველაფერს მოიცავს ანარქია? ამ პრობლემის გადაწყვეტის მოძებნაც იყო საჭირო.

ასე და ჰმრიგად მსჯელობდა ნ. ნიკოლაძე და ეძებდა რეალურ, უტყუარ საფუძველს იმ კეთილშობილი განზრახვის გასახორციელებლად, რასაც განიარაღება ეწოდება, მაგრამ იმხანად იგი ვერ ხედავდა ამის შესაძლებლობას და არც კაცობრიობა მიაჩნდა მზად ამისათვის.

„ის აზრი, რომელიც ყოველსავე ზემონათქვამისაგან გამომდინარეობს, შეიძლება ასე მოვსჭრათ მოკლედ. შეუძლებელია სერიოზულათ ხელი ვახლოთ სამხედრო ორგანიზაციას, თორემ მაშინათვე შევარყევთ და გადმოვაპირქვავებთ საძირკველს, რომელზედაც დამყარებულია ჩვენი საზოგადოებრივი შენობა. საზოგადოების კეთილდღეობისათვის სახიფათოა ისე შევუდგეთ განიარაღების საქმეს, თუ წინ და წინვე ნიადაგი არ მოვამზადეთ სოციალურ ურთიერთობათა რადიკალურ და სრულ რეორგანიზაციისათვის. მაშასადამე, ყველამ, ვისაც არაფრის გულისათვის უნდა ხელი ახლოს ჩვენი სოციალური ორგანიზაციის საფუძველს და ვინც თავის თავს მომზადებულად არა ჰგრძნობს ასეთის საქმისათვის, სჯობია თავი დაანებოს განიარაღების საკითხს“.

სწავლა-განათლების მიღება დამთავრდა. უკვე სამშობლოში უნდა დაბრუნდეს და საქმეს შეუდგეს. ოჯახსაც გაახარებს და იაკობ ნიკოლაძეც დამშვიდდება. როგორც იქნა, ძვირადღირებული შვილი შინ ბრუნდება, განათლებული და განსწავლული. იმდროინდელ საქართველოში ბარე ორი კაციც ვერ დაიკვებნის იმ ცოდნით, რაც ნიკომ შეიძინა, მგონი ამ ცოდნა-განათლებაზე უფრო ძვირფასი ის არის, რაც ნიკო ნიკოლაძემ ევროპაში საკუთარი თვალთა ნახა. რასაც დააკვირდა, გაზომა. ასწონ-დასწონა და დასკვნა გააკეთა.

ევროპამ ცხადად, უთუოდ და უთუმცაოდ უჩვენა, რომ რუსეთის იმპერია უსაზღვროდ ჩამორჩენილი სახელმწიფოა. მართალია, რუსეთში არიან ადამიანები, რომელთაც სურთ თავი დაადწიონ ჩამორჩენილობას, მაგრამ ისიც ნათელი იყო რომ ევროპა სხვაგვარად აპირებს ცხოვრებას, წინსვლას, მომავლის შენებას და რუსეთი — სხვაგვარად. მართალია, ევროპაშიც უხვად არიან ნაირნაირი სოციალურ-პოლიტიკურ მოძღვრებათა მქადაგებელნი, მაგრამ საქმიანი ევროპა მათ ყურს ნაკლებად უგდებს. საქმიანი ევროპა შრომობს, ნამდვილ ფასეულობებს ქმნის და ნაკლებად დაბორილებს აბსტრაქტული იდეების ქაოსში. რუსეთში კი გაუთავებლად ლაპარაკობენ, მზად არიან თავგანწირვისათვის (წირავენ კიდევ), მაგრამ არსად ჩანს საქმის კაცი. ყველაფერი სიტყვის კორიანტელში იხრჩობა. რუსეთში ყოველი ახალი აზრი, ახალი იდეა ციმბირის კატორღაში იგზავნება და იქაურ მაღაროებში კვდება. ევროპაში კი ახალი იდეა და აზრი, თუკი პრაქტიკული ღირებულება აქვს, მაშინვე ახალი საქმის საფუძველია.

მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარია. მეცნიერება და ტექნიკა უკვე გაბატონებულია. თვინიერ მეცნიერებისა და ტექნიკისა რაიმეს კეთება, რაიმე წინსვლა, რაიმე განახლება შეუძლებელია. ევროპა მომავლის ოცნებას მეცნიერებისა და ტექნიკის პალას უკაეშირებს. მართალია, სოციალიზმის თეორია ევროპაში შეიქმნა, მაგრამ ნიკო იმასაც თვალნათლივ ხედავდა, რომ საქმიანი ევროპა სრულიდ არ აპირებდა სოციალიზმის გზას გაჰყოლოდა. ევროპაში იგი თეორიის ფარგლებში რჩებოდა და პირი არ უჩანდა, რომ ოდესმე მის პრაქტიკულ განხორციელებას მოინდომებდნენ, თუმცა ამის მოსურნენიც იყვნენ. განსაკუთრებით საფრანგეთში. რუსეთში კი გამათავისუფლებელი მოძრაობის ყველა მიმართულება სოციალიზმის ამა თუ იმ სახეობას სცემდა თაყვანს. ზოგს თემური

სოციალიზმი მოსწონდა, ზოგს — ანარქიული, ზოგს — სინდიკალისტური, ზოგს — ხალხოსნური, ზოგს — კიდევ ვინ იცის რა. მაგრამ არცერთი მათგანი მკაფიოდ და ნათლად არ ითვალისწინებდა მეცნიერებისა და ტექნიკის მნიშვნელობას. ამის გაუთვალისწინებლობა კატასტროფიული შეცდომით იმუქრებოდა. ხალხი, რომელსაც აღორძინება და წინსვლა სურდა, აუცილებლად უნდა დაუფლებოდა ტექნიკასა და მეცნიერებას. ეს ნიკო ნიკოლაძისათვის დღესავით ნათელი და უეჭველი იყო.

ევროპამ ნიკო ნიკოლაძე იმაშიც ღრმად დაარწმუნა, რომ კერძო საკუთრების არსებობის პირობებში, როცა ეკონომიკის ცენტრალიზებული მართვა გამორიცხულია, კოლონია (რა თქმა უნდა, თუ ამ კოლონიაში ჰქვიანი და საქმიანი ადამიანები ცხოვრობენ) შეიძლება იყოს მეტროპოლიაზე მდიდარიც, კულტურულიც და, თუ გნებავთ, თავისუფალიც კი. ამის მკაფიო მაგალითი აშშ ისტორია იყო. რუსეთის იმპერიაშიც იყო ნიმუში — ფინეთი და პოლონეთი. ერთიცა და მეორეც ბევრად განვითარებული და წინასწული ქვეყანა იყო, ვიდრე თავად რუსეთი. ფინეთიცა და პოლონეთიც იმპერიის საზღვარში მხოლოდ რუსეთის უზარმაზარ სამხედრო ძალას ეჭირა.

ევროპაში ყოფნისას ნიკო ნიკოლაძე შრომისადმი დამოკიდებულებამაც დააფიქრა. ქართველ გლეხს მუშაობა არ ეზარებოდა, მიწასაც თავს აკლავდა, მაგრამ მაინც ღარიბი იყო და უპოვარი. ევროპაში კი მუშაკაცი წელში გამართული, კარგად მოწყობილი და მოღბენილი გახლდათ. შვეიცარიის ვერცერთ კანტონში ვერ წააწყდებოდით იმ სიღატაკეს, რასაც საქართველოში ხშირად შეხვდებოდით, თუნდაც ისეთს, გიორგი წერეთელმა რომ აღწერა „კოკოლიკსა, ჩიკოლიკსა და კუდაბზიკაში“. რამ გამოიწვია ეს? რით შეიძლებოდა ამის ახსნა? პასუხი, ალბათ, ერთი იყო — საერთო შრომის კულტურის უქონლობით. ჩვენში არ იცოდნენ ნაშრომის გამოყენება. იმ სიმდიდრის მოხმარა, რაც ქვეყანას ჰქონდა. ზომაზე ბევრად მეტი იყო მუქთახორა, ვისაც ხელის განძრევა, საქმის კეთება ეთავილებოდა და სხვის ხარჯზე ცხოვრება ერჩია. თუ შრომა საერთო ეროვნულ წესად გადაიქცეოდა, საქართველო სიღუბნირეს თავს დააღწევდა.

როცა განსწავლული ნიკო ნიკოლაძე ევროპიდან საქართველოში დაბრუნდა, მისი მრწამსი ძირითადად ჩამოყალიბებული იყო. მერე განვლილ დრო-ჟამს მის კრედოში არსებითად ბევრი არაფერი შეუცვლია.

სადაც იყო და როგორც იყო, ნიკო ნიკოლაძე ფიცით წარმოთქვამდა:

„მას აქეთ, რაც მე ჩემს თავს ვიცნობ, მე ერთი წადილის მეტი არ მქონია, ერთი ღმერთის გარდა სხვისთვის თაყვანი არ მცია... მე შენ მიყვარდი, შენ მწამდი, შენ გემსახურებოდი, აეთ თუ კარგათ როგორც შემეძლო, როგორც ჰქუა მიჭრიდა. მე შენ მიყვარდი, როგორც ჩვენი ქვეყნის კაცი, ჩემი თანამემამულე დამა, როგორც ისეთი პირი, რომლის ბედი და უბედობა, რომლის ავი და კარგი, ჩემი პირადი ბედი და უბედობა, ჩემი საკუთარი ავი და კარგი მეგონა. მე დამივლია მთელი ევროპა და ბევრ ჩინებულ ქვეყნებში ბევრ აღმტაც საზოგადოებაში გამიტარებია თვეები და წლები, მაგრამ ყველგან და ყოველთვის, სადაც კი ვყოფილვარ, ერთი საგანი მქონია: შენთვის დამზადება, შენთვის სამსახური, შენი სარგებლობა. არც საფრანგეთის ამღელვებელ და აღმტაცებელ ცხოვრებას, არც პეტერბურლის განსაცდელით მიმზიდველ საზოგადოებას, არც იტალიის მშვენიერებას, არც შვეიცარიის თავისუფლებას, არასოდეს, არც ერთი წამის განმავლობაში, არ მოუხიბლავს ჩემი გრძნობა და გული, არ შეუცდენივარ და არ მიუზიდივარ, თუმცა ახალგაზრდა კაცის გულზე გვარიანი გავლენა აქვს იქაური დიდი სახელის და დიდი გავლენის იმედს... იმის მაგიერ, რომ იქაურს ცხოვრებას მივებირე და სხვებისათვის დამევიწყა ჩვენი ერთი ნამცეცა ქვეყანა, ჩვენი ყველასაგან უცნობი ხალხი, მე ნიადაგ შენზე ვფიქრობდი, რომ სადმე, როგორმე, სადაც კი ყოფილიყო შენთვის კოტაოდენი სარგებლობა მაინც მომეტანა... სხვაგან და ჩვენში მწერალი და გაჩუმებული ნიადაგ შენი ერთგული და შენი მსახური ვიყავი“.

პრაქტიკული საქმიანობა იქნებოდა თუ თეორიული მოძღვრება, მისაღებად იმ შემთხვევაში მიაჩნდა, საქართველოს თუ გამოადგებოდა. იყო თუ არა მზად, ჩვენი ქვეყანა და ხალხი ამ მოძღვრების ასათვისებლად, საქმის განსახორციელებლად. ამგვარ პოზიციას ბევრჯერ იძულებული გაუხდია კრიტიკულად შეეფასებინა ბევრი რამ, რაც პირადად მოსწონდა. ამის გამო თანამედროვეთა რისხვაც გამოუწვევია და შთამომავლობის საყვედურიც დაუმსახურებია: ხშირად მერყეობდაო. ვისაც გამოწვლილვით შეუს-

წავლია ნ. ნიკოლაძის პუბლიცისტიკა, იცის, რომ ეს მუნათი ყოველად უსაბუთოა. ის კი შეიძლება, რომ საერთოდ არ დაეთანხმოს მის პოზიციას, მაგრამ მერყეობაში ბრალის დადების საფუძველი ნამდვილად არ გვაქვს.

საყვედურები გულს სტკენდა და ზოგჯერ ბავშვივით იმართლებდა თავს.

„მე იგივე ვარ დღეს, რაც თექვსმეტი წლისა ვყოფილვარ და იგივე ჩავალ საფლავში“.

„ყოველთვის იგივე ვყოფილვარ, რაც დღეს ვარ: ერთგული, ანგარიშიანი მწყემსი ქართველობის სიკეთისა, შეურიგებელი მტერი ყოველი მიმართულებისა, რომელიც საქართველოს ქონებას სხვის, უცხოეთის მიზანს, თუ საქმეს სწირავს“.

ან ნ. ნიკოლაძეს რად სჭირდება თავისმართლება, ან ჩვენი ექვიანობა რამ გამოიწვია? ასე მგონია იმან, რომ ჩვენ გაგვიჭირდა თანხმობის მოძებნა ნ. ნიკოლაძის ცხოვრების ფაქტებსა, განათლებასა და ნაწერებს შორის.

რაკი პეტერბურგში სწავლის დროს სტუდენტთა შფოთში მიიღო მონაწილეობა, ხოლო მერე რევოლუციის სამსახურის გზას არ დასდგომია, ეს პოზიციის შეცვლად ჩავუთვალეთ.

რაკი „კოლოკოლში“ თანამშრომლობდა და ალექსანდრე გერცენს პირადად იცნობდა, მერე მასთან განხეთქილებაც და თანამშრომლობის შეწყვეტაც აღრინდელ შეხედულებისაგან განდგომად მივიჩნიეთ.

რაკი ნიკოლოზ ჩერნიშევსკის უსაზღვროდ დიდ პატივს სცემდა, შემდგომ კი მის გზას არ გაპყლია, ამასაც დიდი თემშარიდან გადახვევა დავარქვით.

რაკი მე-19 საუკუნის ევროპის ყველა სოციალ-პოლიტიკურ-ეკონომიკურ მოძღვრებას იცნობდა, მათ შორის მარქსსა და მის თეორიას, მაგრამ კონკრეტულად არცერთი არ უქადაგია საქართველოში, ეს ჩვენ ნ. ნიკოლაძის მსოფლმხედველობრივ მერყეობად აღვიქვით.

იმის გათვალისწინება კი დაგვავიწყდა: ერთია, რა იცოდა და რა არა ნიკო ნიკოლაძემ და მეორე — რა სჭირდებოდა და რა არა საქართველოს, რისთვის იყო იგი მზად და რისთვის — არა. ნ. ნიკოლაძისათვის ამას არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა. მას ბევრჯერ გვერღზე გადაუდვია პირადი სიმპათია-ანტიპათია, ცოდნა-არცოდნა.

მომხრეობა-მოწინააღმდეგეობა და ის გაუხდია ერთგული სამსახურის საგნად, რაც საქართველოსათვის აუცილებლად მიუჩნევია. ქართველ ხალხს კი მაშინ, ნ. ნიკოლაძის აზრით, არ შეეძლო მოუშვადებლად, უცბათ, მყისვე დასდგომოდა იმ გზას, რასაც ევროპა ადგა, გაჰყოლოდა იმ მიმართულებას, რომლის გაყოლასაც ევროპაში აპირებდნენ, იმ მოძღვრებათა მიმდევრობა აერჩია, რომელნიც ევროპაში ბატონობდნენ. ეს თანდათანობით უნდა მომხდარიყო.

„ყოველგვარი ყბედობისა თუ ლათაიების გარეშე უნდა ვაღიაროთ და დაბეჯითებითაც უნდა დავიცვა ის ფაქტი, რომ ჩემი შეხედულებანი, რომელიც ოდითგანვე გამომითქვამს თუ წერილობით თუ ზეპირად, იოტის ოდენადაც არ შეპიცვლია ამ ბოლო ორმოცი წლის მანძილზე. ამასთან, არასოდეს და არავის წინაშე არ დამიმალავს ჩემი მრწამსი. ჩვენი ახალგაზრდობის თვალში კი — საუბარია რომ სწორედ მას შეეხება, რომელ პარტიასაც არ უნდა ეკუთვნოდეს იგი, — მე ყოველთვის ვიყავი და დღემდეც ვრჩები, უბრალო „მეთანთანობითედ“, ძველი ყაიდის ლიბერალად, ინგლისური დინასტიკური ვაგებით, ე. ი. ისეთ ადამიანად, რომელიც რეფორმებს მხოლოდ ზემოდან მოელის ხოლმე, პრინციპული მოწინააღმდეგეა რევოლუციებისა, თუ რომ აღარაფერს ვიტყვით ბოლოჟამინდელ უმსგავსოებაზე. ახალგაზრდობა სავსებით მართალი იყო ამ თავის შეგნებაში და ამიტომ ვერც ჩემს თავს ვაკადრებდი და არც ამ ახალგაზრდობისათვის მიკადრებია, რომ თავი სხვაგვარ შეუქნე მეჩვენებინა“ (ხაზი ჩემია — ა. ბ.).

ამ სტრიქონებში თანხმობაც არის და გულნატკენობაც. ამიტომ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებას ნაბიჯ-ნაბიჯ უნდა გავეცნოთ. მაშინ დავეინახავთ ნათლად მის მრწამსს და გავარჩევთ მტყუანსა და მართალს. მაგრამ მანამდე უთუოდ უნდა მივაქციოთ ყურადღება ერთ გარემოებას. მას არ უყვარდა სპეკულატივეური, ანუ, როგორც თავად იტყოდა, მეტაფიზიკური აზროვნება. იგი პრაქტიკულად მოქმედი პიროვნება იყო. აზრსაც იმდენად აფასებდა, რამდენადაც შესაძლებელი იყო მისი რეალურად განხორციელება.

თავად ნ. ნიკოლაძე მეტაფიზიკურ აზროვნებას ასე განმარტავდა:

„მეტაფიზიკური აზროვნება ისაა, რომელიც დამყარებულია არა ცხოვრების შესწავლაზე, არა ცდაზე, არამედ აზროვნებაზე, სილოგიზმებზე, ეთაუდეზზე, არა იქაზე, ოაც ამ ქვეყნად ნაშდვალად არსებობს და კეთდება, არამედ იმაზე, რაც ჩვენ კარგი, სამართლიანი ან კოიიკრული გვეჩვენება“.

სოციალ-ფედერალისტთა პარტიის წევრთა შეხედულების ნაკლადაც ის მიაჩნდა, რომ „მათი პოლიტიკური მოაზრება მეტაფიზიკასა აშენებული. აიხირებენ რაღაც სურვილს, საკუთარ გემოვნებაზე არჩეულს და რომელსაც მოიწონებენ — „პრინციპს“ არქმევენ, ხატად აქცევენ, თაყვანს სცემენ. დარწმუნებული არიან, ეს თილისმა ყოველთვის, ყველგან, ყოველ შემთხვევაში ერთნაირად სასწაულს მოახდენსო. რეალურ პოლიტიკას კი არც ერთი ამგვარი ავგაროზი არ სწამს და ეს ძველთა ძველი რწმენა დიდი ხანია არხივებში დაუმარხავს, როგორც გამოუცდელ გონების ბავშვური შეცდომა“.

მეტაფიზიკურ ჭეშმარიტებათა ქადაგებას, ნ. ნიკოლაძის ფიქრით, არასოდეს მოჰყოლია ხალხის ყოფა-ცხოვრების რეალური გაუმჯობესება და ზნეობრივი ამაღლება. როცა „კრებულში“ თანამშრომლობდა და „მნათობს“ ედავებოდა, მაშინ წერდა: „...მშენიერი ჭეშმარიტებები, რომელთაც გაბრიელ ეპისკოპოსი ქადაგებს დღეს ჩვენში, ათი ათასჯერ გამოუთქვამო პირველ მამანათავრებს და ზნეობის მასწავლებლებს. მაშ რა მიზეზია, რომ ეხლა კიდევ საჭირო გამხდარა მათი ხელმეორედ გამოთქმა?... ეღრბაღს უნდა სცოდნოდა, რომ ხალხის ზნისა და ჩვეულების შეცვლაში ან გაუმჯობესებაში უმთავრესი გავლენა ამ ხალხის მდგომარეობას და წყობილებას აქვს. იმას არ უნდა დაეწეებოდა, რომ ხალხის ზნეობის აღზრდისათვის, ქადაგებების გარდა, სხვა რამეცაა საჭირო, და ეს „სხვა რამე“ იმაში მდგომარეობს, რომ ზნეობის კანონი დამყარებული იყოს ადამიანის ბუნების თვისებებზე, რომ მას მიზნად ამ ბუნების დაკმაყოფილება ჰქონდეს“.

უკვე გამოიკვეთა ნ. ნიკოლაძის მრწამსის ორი საყრდენი: პირველი — რა გამოადგება და რა არა საქართველოს და მეორე — საჭიროა არამეტაფიზიკური აზროვნება. ვარგისია აზროვნება, რომელიც სინამდვილის მოთხოვნებს უპასუხებს და დააკმაყოფილებს.

რაკი ეს ორი საყრდენი გამოვყავით, შეგვიძლია კონკრეტული კითხვებიც დავსვათ და პასუხიც მოვძებნოთ.

რევოლუციის მომხრე იყო თუ ევოლუციის? ერთისაც და მეორისაც, ოღონდ გააჩნდა ქვეყანას, ხალხს და ვითარებას. ამ კითხვის პასუხად ასეთი მაგალითი მოჰყავდა: „გონიერ ექიმს ჰკითხეთ — აბა, ქინაქინას უარყოფთ თუ თაყვანსცემთ-თქო? შებრალებით შემოგხედავს და იმ კილოთი, რომლითაც თოთო ბავშვს რასმეს უხსნიან, გიპასუხებთ: ზოგიერთ ავადმყოფს უხდება ხოლმე, ზოგს სხვას სწყენს, ზოგისთვის საწამლაიცი არისო! მიღათ ინჟინერს ჰკითხეთ — უროზე რა შეხედულების ბრძანდებით-თქო? მოგიგებთ: მარჯვე ოსტატის ხელში კაი მოგეცესო, კარგი იარაღია, მაგრამ ბალსს თუ საცელქოდ გაუხდია, თავსაც გაურეჟგვსო“.

შემდეგ მსჯელობას აგრძელებდა და საფრანგეთისა და თურქეთის კონკრეტული ნიმუში მოჰქონდა.

დიდებული, მშვენიერი, აღმატატი მოვლენა იყო 1870 წლის 4 სექტემბრის რევოლუცია საფრანგეთში. ამბოხებულმა ხალხმა ქვეყნის დამლუბველი მმართველობა ექვს საათში ნაგავივით მოხვეტა და მოუსავლეთში გადაუძახა. ხალხმა ახალი ხელისუფლება დაამყარა. მას მთელი ერი გაჰყვა, განურჩევლად წოდებისა, რჯულისა, პარტიებისა. ეს რევოლუცია ნ. ნიკოლაძეს მისაღებად მიაჩნდა, რაკი ხალხი მომზადებული და მომწიფებული იყო ამგვარი ცვლილებებისათვის. მაგრამ რევოლუცია ოსმალეთში ასეთი არ აღმოჩნდა. ჩვენი თაობა სხვა რევოლუციასაც მოესწრო, — აგრძელებდა იგი საუბარს, — ჩვენს მეზობლად ოსმალეთში. საუბედუროდ, არაფერი კეთილი იმას არ მოჰყოლია. ჯერ ერთი, უამრავი ხალხი იმსხვერპლა. მეორეც, ოსმალეთმა თითქმის ყველაფერი დაჰკარგა, რაც მოეძევებოდა: ტრიპოლი, ხმელთაშუა ზღვაში უპირატესობა. წააგო ომი იტალიასთან. ჩამოშორდნენ არა მარტო ქრისტიანები, მაჰმადიანებიც — არაბული ქვეყნები, ალბანეთი.

„აქედან სჩანს, — ასკვნიდა ნ. ნიკოლაძე, — რომ რევოლუციაც, ქინაქინის არ იყოს, ზოგან რგებს, ზოგან ენებს, საფრანგეთში გამოდგა, ოსმალეთში არა. არ გამოდგა იმიტომ, რომ ხალხი დაუმზადებული ყოფილა ცვლილებისათვის, მორიგ საქმეებზე ერთი აზრი, ერთი რწმენა მას არ ჰქონია“.

და, მიუხედავად იმისა, რომ საფრანგეთში რევოლუციამ იგარგა, იქაც არ მიაჩნდა ნ. ნიკოლაძეს იგი აუცილებლად.

„საფრანგეთის რევოლუცია დიდია არა სისხლის რიცხვით, რომელიც ცოტათ თუ ბევრად უსაფუძვლოდ იქნა დაღვრილი მის მი-

ერ, არა ომებით და გამარჯვებებით, არა ბრბოს გაშმაგებით, არამედ, იმ „კოლექსებით“, რომლებშიც არსებითად შესცვალეს საფრანგეთის ეკონომიკური, პოლიტიკური და მორალური ყოფა. და ამ კოლექსებში — რომელნიც ეხლა მიღებულია მთელი ევროპის მიერ — არ არის არც ერთი პწკარი, არც ერთი სტატია, რომელიც რევოლუციამდე ნახევარი საუკუნით ადრე არ ყოფილიყოს მოფიქრებული და დამტკიცებული მეცნიერების ან ლიტერატურის მიერ.

საფრანგეთში ის (ახალი წეს-წყობილება — ა. ბ.) მოხდა ძალდატანებითი წესით, მაგრამ შესაძლო იყო მომხდარიყო, თუმცა უფრო გვიან, სრულიად მშვიდობიანი გზით. რაკი მოგონებულია ახალი წყობილება, ძველმა ყოველ მიზეზს გარეშე, ადრე თუ გვიან, უნდა დაუთმოს მას ადგილი. ძალდატანებით თუ მშვიდობიანი გზით, ეს სხვა საკითხია, მაგრამ ასე თუ ისე, ადრე თუ გვიან, ეს შეცვლა აუცილებელია, როგორც სიკვდილი“.

იმის ნიმუშად, რომ ქვეყანას შეუძლია რევოლუციის თვინიერ აღორძინდეს ეკონომიკურ-სოციალურ-პოლიტიკურად, ნ. ნიკოლაძე ასახელებდა იაპონიას. მან 1894 წელს ჟურნალ „შოამბის“ მეცხრე წიგნში გამოაქვეყნა წერილი — „იაპონიის ბრძოლა ჩინეთთან“. ქართველ მკითხველს უამბო — როგორ აღორძინდა იაპონია განათლებით, ცოდნით, შრომით, დისციპლინით და დაასკვნა: „ძალა და ძლევა რიცხვს და სივრცეს კი არა, ცოდნას და ორგანიზაციას ეკუთვნის, იარაღს, წესს, დისციპლინას“.

ის კი, რაც სტატიის დასასრულს აქვს ნათქვამი, შეიძლება დღეს წინასწარმეტყველებად აღვიქვათ.

„იაპონიას ჩინურად ჭი-პენ ჰქვია, ესე იგი, „ამომავალი მზის სამეფო“. უწინ რა იყო, ვინ იცის და ეხლა კი მართლა ამომავალ მზესავით ჰფენს იაპონია ცოდნის და წესის სინათლეს, როგორც განდევნილის სენაკში, ისე გარშემოც, მეზობლებში“.

თუ ეს შეიძლებოდა ეთქვათ მე-19 საუკუნის 90-იან წლებში, რაღას ვიტყვით დღეს? იაპონიაში არ მომხდარა არავითარი სოციალური რევოლუცია. უბედურებაც დიდი დაატყდა თავს: დამარცხდა მეორე მსოფლიო ომში და ეპოქის ყველაზე გამანადგურებელი იარაღიც ამ ქვეყანაში გამოიყენეს. მაგრამ მაინც იაპონია თანამედროვე ცივილიზაციის, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეტალონი გახდა. ეს შედეგია იაპონელი ხალხის თვისებებისა:

ნიჭის, ცოდნის, შრომისმოყვარეობის, დისციპლინის, ეროვნული ღირსების და თავმოყვარეობის შეგნების.

იაპონია უტყუარი საბუთია იმისა, რომ ნ. ნიკოლაძე მართალი იყო, როცა დაბეჯითებით ითხოვდა ერის აღზრდა-განათლებას, მომზადებას, თვისებების გარდაქმნას. თანდათანობით ათვისებას იმისას, რასაც კაცობრიობამ უკვე მიღწია.

„საზოგადოების კეთილდღეობა შეიძლება მიღწეული იქნას მხოლოდ ერთდროული და მრავალმხრივი განვითარებით ყველა იმ ელემენტებისა, რომელთაგანაც შედგება ხალხის ცხოვრება“.

სანამ ერთდროული და მრავალმხრივი განვითარების გზას დაადგებოდა ქართველი ხალხი, მანამ ორი კითხვა იყო პასუხგასაცემი. პირველი — როგორი ტიპის მოღვაწე უნდა გაძლოდოდა ერს წინ და მეორე — რანაირად უნდა აღეზარდათ ხალხი.

როცა ნ. ნიკოლაძემ 1894 წლის ჟურნალ „მოამბის“ მეოთხე ნომერში დასტამბა წერილი — „კოშუთი და დეაკი“ — ცხადი გახდა ხალხის თავკაცის ის იდეალი, რომელზეც ქართველი პუბლიცისტი ოცნებობდა.

იგი წერდა: „... სასარგებლო იქნება მის (კოშუთის — ა. ბ.) ღრამას დავაკვირდეთ მარტო გულის-მოსაფხანად და ასაღელვებლად კი არა, გონების გასახსნელად, სწავლისა და გამოცდილების შესაძენად, ისტორიის კანონების ვასაგებად, იქნება ამ სწავლით და გამოცდილებით ვიხელმძღვანელოთ სხვადასხვა ისტორიული და საზოგადოებრივი მოვლენების ახსნისა და დაფასების დროს“.

რატომ უნდა გამხდარიყო კოშუთის ცხოვრება ქართველი ხალხისათვის ჰკუთნის მასწავლებელი? საქმე ის გახლავთ, რომ ლაიოშ კოშუთი უნგრელი ხალხის გამოჩენილი სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწე იყო. მან მთელი ცხოვრება უნგრელთა თავისუფლებას შესწირა. მას ამ თავისუფლების მიღწევა იარაღით, ბრძოლით, სისხლის ღვრით უნდოდა. იბრძოდა კიდეც. მაგრამ დამარცხდა. უამრავმა მსხვერპლმა არავითარი დადებითი შედეგი არ მოიტანა. ამბოხებულმა უნგრეთმა ვერ სძლია ავსტრიას და ჰაბსბურგთა ბატონობას თავი ვერ დააღწია. თავად კოშუთი კი იძულებული გახდა სამშობლო დაეტოვებინა და თავი უცხოეთში შეეფარებინა.

კოშუთს უნგრეთში მეორე გამოჩენილი სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწე ფერენც დეაკი უპირისპირდებოდა. იგი სრუ-

ლილ საწინააღმდეგო გზას ადგა და პრინციპულად არ იზიარებდა კოწუთის შეხედულებას. ნ. ნიკოლაძე ასე გადმოგვცემს დეაკის ეესა და მისწრაფებას:

„...დეაკი და მისი პარტია მტკიცედ იცავდა უნგრეთის ერთობას ჰაბსბურგებთან და ჰქადაგებდა — მუდამ ერთგულნი უნდა ვიქნეთ ჩვენი ძველი კავშირისათ. ადრე თუ გვიან ჩვენი სიპართლე გასჭრის, ჰაბსბურგები ჭკუაში ჩაფარდებიან და ჩვენ ჩვენსას მოგვანიჭებენო. ჩვენი სიპართლე კი იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენს ენაზე საპართალი და მმართველობა წარმოებდეს, ჩვენ საკუთარი ჯარი და ფინანსები გვექონდეს, ჩვენი არჩეული კანონმდებლობა, პარლამენტი და სამინისტრო. ჩვენი მეფე ჩვენს სატახტო ქალაქში, პეშტში უნდა გვირგვინდებოდეს წმინდა სტეფანეს გვირგვინითაო. ამას ყველაფერს, ადრე თუ გვიან, უთუოდ ვეღირსებით, თუცა ჩვენს სიპართლეს არ გადავუდგებით და კანონიერი გზით, მარტო კანონების საშუალებით ვეძიებთ ჩვენის უფლებების აღდგენასო.

მართლაც, დეაკის მშვიდობიანმა, მომთმენმა და გონივრულმა პოლიტიკამ მიაღწია მიზანს. 1867 წელს უნგრეთმა მიიღო ყველაფერი ის, რასაც დეაკი და მისი პარტია ითხოვდა და რაც კოშუთმა ბრძოლითა და სისხლით ვერ შეძლო.

ნ. ნიკოლაძეს მოსწონდა დეაკის მოღვაწეობა და, როცა დასჭირდებოდა მაგალითი იმისა, როგორ უნდა გაამარჯვებინო ერს უომრად და უსისხლოდ, იგი ამ სახელმოხვეჭილ უნგრელზე უთითებდა.

დეაკის საქმიანობის მოწონება თავისთავად გულისხმობდა იმასაც, რომ ნ. ნიკოლაძე არც კლასობრივი ბრძოლის მომხრე იყო. ევროპელი ისტორიკოსების და ფილოსოფოსთა ნააზრევის ჩინებულად მცოდნე, ცხადია, კარგად იცნობდა კლასობრივი ბრძოლის თეორიასაც და პრაქტიკასაც, მაგრამ მაინც მიუღებლად მიაჩნდა იგი იმეთი პატარა ქვეყნისათვის, როგორიც საქართველო იყო.

„იქნება ზოგმა ამის თაობაზე იფიქროს — როგორც მწერლები კიდევ ჰგადაგებენ რუსეთში — რომ აზნაურობაზე ზრუნვა, მისი დახმარება, ხელის გაწყობა, ჩვენი დროის საქმე როდიაო: მთელ ხალხს, მთელ ერს რა მოუხდება — ამაზე უნდა იყოს მიქცეული მწერლობის და ქვეყნის ყურადღება და მეცადინეობაო. ერთი განკერძოებული წოდების საქმე განა მთელი ერის საქმეაო? ეს ცხად-

ქეშმარიტებაა რუსეთისათვის და რუსეთში, საცა აზნაურობა ერის ერთ-ფიორა ნაწილს შეადგენს. იქ ათას, ზოგან ათი-ათას ადამიანზე მარტო ერთი აზნაური ითვლება. ჩვენს ქვეყანაში კი აზნაურობის რიცხვი, დანარჩენ ხალხის რაოდენობასთან შედარებით, ერთობ დიდია: მთელს საქართველოში ათ ადამიანზე, ზოგან რვა ადამიანზე, ერთი აზნაური ითვლება. საცა აზნაურობის რიცხვი ამოდენად გამრავლებულა, იქ მას პირდაპირი გავლენა აქვს ხალხს ცხოვრებაზე და ერისა თუ ქვეყნის ბედზე...”

ნიკო ნიკოლაძეს „საქართველოს პროლეტარიატისა და მშრომელი გლეხობის გრანდიოზული ბრძოლა“ კი არ აფრთხობდა, როგორც ამას ბრალად სდებდნენ, არამედ საქართველოს ეროვნული ყოფა-ცხოვრების თავისებურების გათვალისწინებას ითხოვდა. ეზინოდა თუთიყუშივით გაზეპირებულ ღოგმებს ქვეყნისა და ხალხისათვის გამოუსწორებელი უბედურება არ მოეტანა. ის, რაც, ასე თუ ისე, გამართლებული და სწორი იქნებოდა სხვა ქვეყანაში, საქართველოში შეიძლება საბედისწერო აღმოჩენილიყო. „როცა აზნაურობა მეთედ ნაწილს შეადგენს მთელი ერისას, მაშინ მთავრობამ და მწერლობამ ყოველი ღონისძიება უნდა იხმაროს ამ ეგება წოდებას მისცეს პატიოსანი შრომით თავის რჩენის საშუალება“. მით უმეტეს, რომ ქართველი თავადაზნაურობის დიდი უმრავლესობა, გარდა ცარიელი ტიტულისა, ქონებრივად არაფრით განსხვავდებოდა გლეხისაგან. ხშირად გლეხზე ბევრად ლატაკიც იყო. „ჩვენი აზნაურობის უმეტესი ნაწილი რაოდენობითაც, შეძლებითაც, და თვით სწავლითა და გამოცდილებითაც სწორედ იმნაირივე „ხალხია“, როგორც დანარჩენი ნაწილი ჩვენი ერისა. ბევრგან შეძლებით, ცხოვრებით, მიწაწყლის უკანასკნელი ნაკვეთი შემოეყიდება თუ ხელიდან გამოეცლება აზნაურობის უმეტეს ნაწილს, ჩვენშიც, ბოლონისავით, „უმიწაწყლო“, „ბოგანო“ წოდება (пролетарий), უმიწაწყლო აზნაურობა (дворянский пролетариат) გაჩნდება და გამრავლდება“.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, თავადაზნაურობის გამრავლება შემოხვევით არ მომხდარა. იგი საქართველოს ისტორიული ცხოვრების კანონზომიერი შედეგი იყო.

„ჩვენს მეფეებს არც დანარჩენი ჯილდოები ჰქონიათ: დიდძალი ფული, ან თავისუფალი მამული, ან ჩინები, ან ორდენები. დაჯილდოების საშუალება ბევრი, უთვალავი იყო მათ განკარგულებაში: ან-

ვის მოკვეთა, თვალის დათხრა, მკლავის მოჭრა, ცოცხალის მიწაში ჩაფლვა და ჩაკირვა, ტყვედ გაყიდვა, ყმად გაცემა და სხვ. და სხვ. დაჯილდოვებაში კი მარტო თავადიშვილობის ან აზნაურიშვილობის ღირსება ჰქონდათ მინიჭებული. ამით ნამსახურსაც აჯილდოვებდნენ და თან სამხედრო წოდების რიცხვსაც უმატებდნენ, ჯარისკაცთ აირავლებდნენ. ამას ისიც უნდა დავუერთოთ, რომ შინაური უწესობის და გარეშე მტრის გამო, ჩვენში ერთობ ხშირად იცვლებოდნენ მეფეები და მთავრები. ავიდოდა თუ არა რომელიმე მთვანე მიტაცებულ ტახტზე, მაშინვე ყველა თავის დამხმარეს აჯილდოვებდა, რასაკვირველია, თავადის ან აზნაურობის ღირსებით. უწინდელ მეფეებისაგან გათავადებულ ან გააზნაურებულ გვარებს კი ახალი მეფე ღირსების ჩამორთმევას ვერ უბედავდა: მტრად რაზე მოვიკიდოო“.

ნ. ნიკოლაძეს არ მოსწონდა თავადაზნაურობის უქნარობა. „მისი (თავადაზნაურობის — ა. ბ.) ვნება იმაში მდგომარეობს, რომ უშრომოდ, უწარმოებლად, ქვეყნის ქონების მოუმატებლად, სხვის ხარჯზე ცხოვრობს, ბევრად უკეთესად, ვინემ მშრომელი ან შემძენი“. მაგრამ, იმასაც ითვალისწინებდა, რომ „ეს წოდება, უმრავლეს შემთხვევაში მაინც, ნარჩევი ნაშთია ქართველობის უმჯობესის წარმომადგენლობისა. მრავალი საუკუნეების განმავლობაში ცხოვრების ბრუნვას გულმოდგინედ უუღლებია, თითქო განგებ, მოდგმის გასაუმჯობესებლად“... ამიტომ თავადაზნაურობის განადგურების მაგიერ, იმაზე უნდა გვეფიქრა და გვეოცნება — როგორ ჩაგვება იგი საერთო ეროვნულ საქმიანობაში. თორემ სასაცილო ვითარება იქმნებოდა: ქართული მუშათა კლასი ჯერ არ არსებობდა და მისი მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე ფიქრი გვიბურობდა ტვინს. ქართული თავადაზნაურობა არსებობდა და მის განადგურება-მოსპობას ვისახავდით მიზნად. ისე არ გამოგვივიდესო, — ფრთხილებდა ქართველ საზოგადოებას ნ. ნიკოლაძე, — როგორც ანდაზა ამბობს: წამკიდებელი წაჰკიდე, ორივეს თავი წასწყვიტეო.

ნ. ნიკოლაძის აზროვნება ერთი თვისებით გამოირჩეოდა. მას არ სჩვეოდა რაიმე მოძღვრების ან დებულების პირწმინდად უარყოფა ან ხელაღებით აბსოლუტურ ჭეშმარიტებად გამოცხადება. მისთვის ყოველ ძალას, ყოველ საგანს და ადამიანის ყოველგვარ ნააზრევსაც შეფარდებითი მნიშვნელობა და შინაარსი ჰქონდა. „ქვეყანაზე არც ერთი ძალა არ არსებობს ისეთი, რომ მხოლოდ სასარგებო-

ლო იყოს, ან მარტო მავნებელი. ყოველი ძალა, როგორც ყოველი საგანი, ზოგჯერ სასარგებლოა კაცობის და ზოგჯერ მავნებელი. მისი სიცუდე და სიკარგე ხმარებაზე ჰყოლია. მცოდნე და მოხერხებული კაცის ხელში საწაძლავიც კი მკურნალობს და უტყვინო ბავშვი რძის საჭამანდშიაც კი დაიბრჩობა“. ამისათვის იგი ბევრს სკეპტიკოსადაც ჰყავდა მონათლული. ფხიზელი გონებიდან მომდინარეობდა და არა სკეპტიციზმიდან. მრავალფეროვან სამყაროში, სადაც ნაირნაირი რასები, ხალხები, სოციალ-პოლიტიკური, ეკონომიკური სისტემები, ურთიერთდამოკიდებულებანი, ინტერესები, ცხოვრების წესი, ზნე-ჩვეულებანი, წარსული ტრადიციები, გეოგრაფიული გარემო, ტემპერამენტი, თვისება, ბუნება არსებობს, ყოვლად შეუძლებლად მიაჩნია რაიმე ერთი მოძღვრება, რაგინდ კეთილშობილი და ჰკვიანურიც ყოფილიყო იგი, ყველას თანაბრად გამოსდგომოდა, ყველასათვის ღებნა და შეება მოეტანა. როგორც ჰკვიანი ადამიანი ირჩევს ტანსაცმელს, მას რა მოერგება და მოუხდება, საკუთარი სხეულის აღნაგობის გათვალისწინებით, ასევე უნდა მოიქცეს ერი, ამა თუ იმ მოძღვრების არჩევისას. ჯერ ერთი, თუ შეუძლია ის მოძღვრება, რაც მას სჭირდება, მან თვითონვე უნდა შექმნას. მეორეც, თუ ამისათვის ჰკვი-გონება არ ყოფნის და აუცილებლად სხვას უნდა დაესესოს, მაშინ ის უნდა აიღოს, რაც მას უეჭველად გამოადგება. თუმცა ამასაც დიდი გონიერება სჭირდება. თუ ამას ვერ მიხვდა, ისე მოუვა, როგორც იმ ადამიანს, ვინც მოღას აჰყვება, შეუფერებლად მოიბრუნება, მოიკაზმება და ხალხის თვალში სასაცილო გახდება. ერიც ასევე შეიძლება გახდეს მასხარა კაცობრიობის თვალში, თუ იგი რევოლუციისა და კლასობრივი ბრძოლის მოღას გამოდევნებული, სხვას წაბაძავს, სხვის ღულუქზე იციკვებს.

„ჩვენში, განსაკუთრებით განათლებულ საზოგადოებაში, ის შემცდარი აზრი მეფობს, ვითომ აზნაურობაზე სჯა და ცდა „მოდნა“ როდიაო. ეხლა „მოდნა“ თურმე ქარხნების მუშებზე ზრუნვა ყოფილა. წარმოიდგინეთ ჩვენი უბედურება: ქარხნების მუშებზე უნდა ვიზრუნოთ, არც ქარხნები გვაბადია, არც ქარხნის მუშები ეს უბედურება სწორედ იმას უდრის, როგორც ბოქაულების ცოლებს ემართებათ ხოლმე, სოფელში. ამოიკითხავენ საბრალოები „ნივის“ მოღების აღწერილობაში: платье из гофрированного крепона цвета далии და სხვ. არც ის იციან ეს კრეპონი რაა,

არც ის, საღ იშოვნონ ან რით გააჩიონ гофрированный негофри-
рованный-საგან, ან ეს უცნაური ფერი цветы дални, — რა ფე-
რია, მოუხდება ის მათ შავვერემან ან თეთრგვერემან სახეს თუ არა
და სხვ. ესეები არაფერი გაეგებათ, მაგრამ მაინც, ღლე-და-ღამ, ღვი-
ძავთ თუ სძინავთ, სულ гофрированный крепон цвета дални
ელანდებათ თვალწინ. სანამ, ამგვარად, ჩვენც ამ უარსებო ქარხ-
ნის მუშებზე ვანთხევთ ცრემლს და სხვა უმოღნო რამეზე ზრუნვას
ვთაკილობთ, ჩვენ საკუთარ მშრომელს, მიწის მუშას, ან მეაგუ-
რეს, ან მეკრამიტეს, ან ხუროს, ან მკედელს ან ღურგალს — ესე-
ნიც ხომ гофрированный крепон, უცაცრავად, სხვა-და-სხვა ქარხ-
ნების მუშები არიან — ლუკმა პური ვერ ჩაუდვიათ პირში ისე,
რომ ვინმემ ძალადობით არ გამოსტაცოს. ვიდრე ჩვენ „მოღნა“
საგნებს ვეძებთ უცხოეთში, შინ „უმოღნო“ სარჩობელა აგვმართია,
როგორც ერთად-ერთი ღონისძიება ჩვენებური საზოგადოებრივი
კითხვების გარჩევისა, ჩვენი „უმოღნო“ წყლულის გარჩევისა...

ნიკო ნიკოლაძე არა მარტო ბევრს წერდა, ბევრსაც აკეთებდა.
კალმის კაცთან ერთად, საქმის კაციც იყო. ნ. ნიკოლაძის პრაქ-
ტიკული საქმიანობა, ბუნებრივია, გავლენას ახდენდა მის თეო-
რიულ შეხედულებებზე. თუ საჭიროება, საქმე და აუცილებლობა
მოითხოვდა, შეეძლო თეორიული შეხედულება გვერდზე გადაედო
და ის ეკეთებინა, რასაც კონკრეტული ვითარება აყენებდა. მისთვის
უპირველესი იყო საქმე. ამის გამო ვერ იტანდა ე. წ. პერმანენტულ
რევოლუციასზე მოლაყბებს.

„ამბობება. რევოლუცია ქვეყნიერების არსებობაში ისეთივე
იშვიათად „ერთ-წუთი“ მოვლენაა, როგორც ელვა, მეხი. შესაძლოა
განა, ადამიანი სულ იმას ნატრობდეს, რომ ჰქეპ-ქუხილი და მეხის
ტეხა განუწყვეტელი იყოსო, რომ სხვა ძალა ქვეყანაზე არ მოქ-
მედებსო და მუდამ მეხის მზადებაში ლევდეს თავის ღონეს? განა
მეხი, ფურთვნა, მიწისძვრა კაცის ხელით მზადდება? უეჭველია,
ღვინო ვერ დადგება, იმე შეფოთიანი დუღილი არ გამოიარა. ტკბი-
ლი რომ დუღს, მისი სიბინძურეც ზედაპირზე ქაფად დარღაშებს.
დადუღების შემდეგ კი თხლედ შეიქმნება და ღვინოს ძირში მოექ-
ცევა. იქაც როდი დაიტოვება, თორემ ღვინოს აამყარალებს და დას-
ქანგავს. დუღილი, შეფოთიანი დუღილი, აშნაირად საჭიროც არის,
კეთილმოყოფელიც. ნუთუ აქედან ის აზრი განდის, რომ ღვინო ნია-
დაც უნდა დუღდეს? კაი შეილიც დადგება!

ბრძოლას არ უარყოფ, ვამბობ ბრძოლას შესაფერისი მზადება უნდა-მეთქი...

რევოლუციისა და კლასობრივი ბრძოლისადმი ნ. ნიკოლაძის დამოკიდებულებას კიდევ ორი საკითხი უკავშირდება. პირველი: როგორია ნ. ნიკოლაძის შეხედულებათა და რუსული რევოლუციური დემოკრატიული აზრის ურთიერთმიმართება და, მეორე: ნ. ნიკოლაძის დამოკიდებულება საერთოდ ომისადმი.

შევვხოთ ერთსაც და მეორესაც.

კი ბატონო, ნიკო ნიკოლაძე იყო „სოვრემენნიკის“ ერთგული და გატაცებული მკითხველი, ნ. ჩერნიშევსკისა და ნ. დობროლუბოვის პატივისმცემელი. დაუწერია კიდევ ეს და ვერც ვერავინ უარყოფს ამას. არც არავინ აპირებს. ოღონდ ყველაფერი ეს იძლევა განა იმის უფლებას, რომ ვთქვათ „ნ. ნიკოლაძე თავის თავს თვლიდა ჩერნიშევსკის ორთოდოქსალურ მიმდევრად“ და „ნ. ნიკოლაძეს გულწრფელად სჯეროდა, რომ ის ამ იდეების (ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის — ა. ბ.) პოზიციებზე იდგა და მათი ერთგული დამცემი იყო?“ ვფიქრობ, რომ არა. ამის უფლებას მაძლევს თავად ნ. ნიკოლაძის გულდიად და გულწრფელად ნათქვამი.

როცა გაზეთ „იმერეთს“ ეპაექრებოდა, ქართველი რევოლუციურად განწყობილი ახალგაზრდობის ნაკლად მათი მეტაფიზიკური აზროვნება მიაჩნდა. „ამ მოვლენის მიზეზი ის არისო — ამბობდა ნ. ნიკოლაძე, — რომ სოციალურ და პოლიტიკურ საგნების მასწავლებლად ახალგაზრდობას რუსეთში კანტისა და ჰეგელის ჰეტაფიზიკით გაყდენილი მწერლები ბელინსკი, გერცენი, ჩერნიშევსკი, ლავროვი, სტრუვე და სხვა ჰყავდა. ამ სკოლის გავლენისაგან თავის დახსნა და თანამედროვე მეცნიერული ეკონომიკის თუ პოლიტიკის შეთვისება მეტად ძნელია, მით უფრო, რომ ჯერ კიდევ გადაუთარგმნელია რუსულად თითქმის ყველა ის თხზულებანი, რომელთა მეოხებით ეს ორი დისციპლინაც ამ უკანასკნელ ხუთმეტე, ოცი წლის განმავლობაში მეცნიერულ მეთოდზე ამენდა. აი რა მიზეზით ბევრ ჩვენს მემარცხენეს თავი მეტად დაწინაურებულად მიაჩნია და ის კი ვერ შეუმჩნევია, რომ მისი აზრები მარტო მაძძინის ღროს, ამ სამოცი წლის წინათ,

ეპატიებოდა იმ დროის მოწინავეს. ეხლა კი მცოდნე კაცის თვალში უვციობად ითვლება“.

როგორც ხედავთ, ნ. ნიკოლაძე სრულიად მოურიდებლად ამბობს, რომ ბელინსკი, გერცენი, ჩერნიშევსკი და სხვანი მეტაფიზიკურ მოაზროვნებად მიაჩნია და თანაც სხვათა მეტაფიზიკის მიმდევრებად. ხოლო მეტაფიზიკური აზროვნებას რომ ყოვლად მიუღებლად მიაჩნდა, ეს უკვე ვნახეთ. ამასთანავე საკითხავია ისიც — როგორ უნდა ყოფილიყო იმათი მიმდევარი, რომელთა მოწაფეობასაც სხვას უწუნებს? კიდევ ერთი დასკვნა გამოდის ციტირებული სტრიქონებიდან: ყოველი ადამიანი ფეხდაფეხ უნდა მიჰყვებოდეს ეპოქის აზროვნებას, თორემ უვციობის მსხვერპლი შეიძლება აღმოჩნდეს.

ისევე მივუბრუნდეთ ზემოთ მოხმობილი სტრიქონების გაგრძელებას და ყური დავუგდოთ ნიკო ნიკოლაძეს: „...რა შედარებით ვხსნიდი იმ ბრძოლის უნაყოფობას, რომელიც მოწინავე რუსის პარტიამ ამ ოცდაათი წლის წინად მოახდინა და წააგო, ვადარებდი რუსეთის და საზღვარგარეთულ წრეებს (აქ ნ. ნიკოლაძე აცხადებს 1906 წელს «Вперед»-ში დასტამბულ თავისივე მოგონებას. № 9, გვ. 254):

„აქ (რუსეთში) ისეთი პირები მეთაურობდნენ, რომელთაც სრულიად არაფერი გაეგებოდათ არც ფინანსების, არც ტექნიკის. არც ვაჭრობის, არც თავიანთი ქვეყნის ეთნოგრაფიის. სამხედრო ან საზღვაო საქმეზე ხომ რაღა ლაპარაკი უნდა. სწავლა თითქმის ყველას ჰქონდა — რაცა ებადა — მარტო ლიტერატურული, ფილოსოფიური ან იურიდიული, ისიც ვიწრო სამსაჯულო მხრის. საზღვარს გარედ კი ყველა პოლიტიკური პარტიის კადრი და შტაბი სხვა და სხვა სპეციალისტობის საჩინო მოღვაწეებისაგან არიან შემდგარნი. პარტიებს იქ მეტად რთული სასიცოცხლო საქმეები მორიგად უდგათ წინ, რომლის მართვა ერთობ მარჯვე ღონისა და ცოდნის მოხმარებას თხოულობს. ამიტომაც მეთაურებს გავლენის შერჩენა როდილა შეუძლიათ მარტო ფრაზების რახა-რუხით ან მიუწვდომელი სიმალლისაყენ ფრთების ფართხალით. რუსეთში კი თვალსაჩინო საზოგადო, თვით მწერალური მეთაურობა — თითქმის „ფიქრთ მეუფება“ — ერთობ ღარიბი ცოდნის პატრონებს ებარათ. ესენი თავიანთ თავს და საზოგადოებას მუდამ მარტო იმ საკითხებს გარდაუშ-

ლიდნენ, რომელიც ჟან-ჟაკ რუსოს, ან კიდევ მასზე უფრო ძველებსაც გადაღებული ჰქონდა“ [„ჩემს პოლიტიკაზე“].

თუ ნ. ნიკოლაძის ნათქვამს გულმოდგინედ დავაკვირდებით, სულ ცოტა სამ დასკვნას მაინც გამოვიტანთ.

პირველი: ნ. ნიკოლაძის სიტყვით, რუსული რევოლუციური დემოკრატიული აზრი პრაქტიკულად უნაყოფო აღმოჩნდა. ცხადია, თუ აზრი უნაყოფოდ მიგაჩნია, მისი მიმდევარი ვერ იქნები.

მეორე: ნ. ნიკოლაძე დიდ უპირატესობად მიიჩნევს იმას, რომ ევროპულ პარტიებში სხვადასხვა ტექნიკურ-მეცნიერული სპეციალობის ადამიანები თავკაცობენ და არა მარტო ჰუმანიტარები, როგორც ეს რუსულ პარტიებში იყო. მაშასადამე, ქართველი პუბლიცისტი მხარს უჭერს ტექნოკრატიულ მმართველობას. აქაც წინასწარმეტყველის როლში გამოვიდა იგი. ესეც იმას მეტყველებს, რომ ნ. ნიკოლაძე ვერ იქნებოდა რუსული რევოლუციური დემოკრატიული აზრის მიმდევარი.

მესამე: ჟან-ჟაკ რუსოს მოხსენიება ირონიულ კონტექსტში უკვე მოწმობს იმას, რომ ნ. ნიკოლაძისათვის რუსული რევოლუციური დემოკრატიული აზრი საკმაოდ მოძველებულად გამოიყურებოდა.

როგორც კარგად ცნობილია, რუსულ რევოლუციურ დემოკრატიას სოციალიზმის საუკეთესო საფუძვლად მიაჩნდა რუსეთში შემორჩენილი თემი და თემური მიწათმფლობელობა.

რუსული თემური სოციალიზმი შეუძლებელია ყოფილიყო ნ. ნიკოლაძისათვის იდეალი. საქართველოში, რუსული გაგებით, არც თემი არსებობდა და არც თემური მიწათმფლობელობა. სოციალიზმის თემური საფუძვლები უცხო იყო ჩვენთვის. თემური სოციალიზმი ან მიბადვით, ან ძალდატანებით შეიძლებოდა დაწესებულიყო საქართველოში. ნ. ნიკოლაძე კატეგორიული წინააღმდეგი იყო როგორც მიბადვის, ისე ძალდატანებისა. ყოველ ხალხს საკუთარი ძალით, საკუთარ ნიადაგზე, საკუთარ შეხედულებით უნდა მოეწყო მომავალი წეს-წყობილება და ცხოვრება. „ყველა ხალხს თავისი განსაკუთრებული ხასიათი და ზნე აქვს, რომ რუსს ვერაფერი გააწმენდებს, ქართველს ვერაფერი გაარუსებს, შესაძლებელია ქართველს ჩოხის მაგიერ ზიპუნი ჩააცვა, ბოხოხის მაგიერ შაჰკა დაახურო, ქალამნის მაგიერ — წალა მისცე, მაგრამ ხასიათი და ზნე, სისხ-

ლი და ბუნება კი მაინც ქართველის დარჩება... და როცა ამ ბუნებას ძალას დაატან, როცა მოინდომებ, რომ რუსმა ფრანტუზსავით იხტუნოს, ან ნემეცსავით იშრომოს... მაშინ ხიფათს შეეყარები, საქმეს წაახდენ, ქვეყანას ავნებ...”

თუ რუსული რევოლუციურ დემოკრატიული აზრის ერთერთი ძირითადი იდეალი (თემური სოციალიზმი) ნ. ნიკოლაძისათვის მიუღებელი იყო, რაღა მიმდევრობაზე შეიძლება ლაპარაკი?

ნ. ნიკოლაძე ყოველი ხალხის თანდათანობით განვითარების მომხრე იყო. დასაშვებია, ზოგიერთმა ხალხმა განვითარების გზა სწრაფი ნაბიჯით გაიაროს, ზოგიერთმა — ტაატიო, მაგრამ განვითარების თანდათანობითობა არ უნდა დაირღვეს. „ნაბიჯ-ნაბიჯად იდგამს ფეხს კაცობრიობა და წინ მიდის... მართალია, ზოგი ხალხი ადვილად ან უცფათ გაიბრუნს ამ ნაბიჯებს, ზოგი კი ლოკოკინასავით ფორთხვით გადაჩოჩდება ამ გზაზე. ზოგი ამ ერთი-ორი ნაბიჯის გადადგმას ოცს, ოცდაათს წელიწადს მოასწრებს, ზოგი კი ორ-სამ საუკუნეებსაც მიაღწევს ამ გავლას... მაგრამ ეს კი ა ყოველთვის, რომ აღნიშნული გზა და ნაბიჯები აუცილებლად გასავლელი აქვს ყოველ ხალხს (ხაზი ჩემია — ა. ბ.), რომელიც გონებითს ცხოვრებას ეჩვევა ან საზოგადოებრივ ჩვეულებას ითვისებს...”

რუსულ რევოლუციურ დემოკრატიულ აზრს ეს თანდათანობითობა აუცილებლად არ მიაჩნდა სოციალიზმის დასამყარებლად, რაკი რუსეთში თემი არსებობდა და თემური მიწათმფლობელობა. რევოლუციური-დემოკრატიები ფიქრობდნენ, რომ თემისა და თემურა მიწათმფლობელობის წყალობით რუსეთს შეეძლო ნახტომის გაკეთება და სრულიად არ თვლიდა აუცილებლად სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების იმ გზის გავლას, რაც ევროპამ გაიარა.

„მე ვერ ვხედავ მიზეზს, რის გამოც რუსეთმა აუცილებლად უნდა გაიაროს ევროპული განვითარების ყველა ფაზა“.

„ბუნებრივად ისმის კითხვა: მოვალეა თუ არა რუსეთი გაიაროს ევროპული განვითარების ყველა ფაზა თუ მას ელის სრულიად სხვა რევოლუციური განვითარება? მე მტკიცედ უარვყოფ ამგვარ გამეორებების აუცილებლობას“, — ამბობდა გერცენი.

გფიქრობ, ძნელი დასანახი არ არის, რომ ნ. ნიკოლაძისა და

რუსი რევოლუციონერ დემოკრატების შეხედულებანი ამ საკითხ-
შიაც ძირეულად განსხვავდება.

მით უმეტეს, უცხო იყო ნ. ნიკოლაძისათვის ხალხოსნური სო-
ციალიზმის იდეა. იგი ტერორისა და ცალკეული გმირების საშუა-
ლებით იმედოვნებდა მონარქიის დამხობას და სამართლიანი წეს-
წყობილების დამყარებას. როცა „ხალხოსნური სოციალიზმის“ წარ-
მომადგენლებმა ნ. ნიკოლაძეს თანამშრომლობა შესთავაზეს, მან
პირდაპირი და აშკარა უარით უპასუხა: „მას (ხალხოსნურ სოცია-
ლიზმს — ა. ბ.) სჭირდება ლირიკოსი, რომელსაც სწამს გმირობის
შემოქმედებითი ძლიერება, ტერორისა და ბრძანების სასწაულებ-
რივი ძალა. მე კი ასეთი არა ვარ; ჩემი აზრით, პროგრესი დამო-
კიდებულია მხოლოდ ხალხის ძალასა და შეგნების თანამიმდევრულ
აღმავლობაზე. როგორც ერობის წარმომადგენელი, მე დარწმუნე-
ბული ვარ. რომ რუსეთის სოციალ-რევოლუციური პარტია ამაოდ
ხარჯავს ქვეყნის საუკეთესო ძალებს იმ გმირული ბრძოლისათვის,
რომელიც არამც თუ აახლოვებს, არამედ სულ იქით და იქით სწევს
ხალხის თვითმმართველობასა და კეთილდღეობის ერას“.

ამასთან ერთად, როგორც უკვე ითქვა, ნ. ნიკოლაძეს აცვიფ-
რებდა „ხალხოსნური სოციალიზმის“ წარმომადგენელთა უცნაუ-
რი თვისება — მონარქისადმი სიძულვილის მოულოდნელი და ან-
აზდებული გადასვლა ხელმწიფისადმი სიყვარულში.

რუსეთის იმპერიის გარდაქმნის მოსურნეთა ხელმწიფე-იმპერა-
ტორისადმი ერთგულების შემადრწუნებელ სურათს აღწერს ნ. ნი-
კოლაძე:

„არასოდეს დამავიწყდება ის სასოწარკვეთილება, რომელიც
ჩემზე მოახდინა გლებ უსპენსკისთან წასვლამ 1882 წ. გაზაფხულ-
ზე, ქ. ჩუდოვოს მახლობელ სოფელში. ჩვენ მასთან წავედით, რა-
თა შევეთანხმებოდით ადრესის თაობაზე, რომელიც ყველა ლიტე-
რატორის ხელმოწერით უნდა მიერთმიათ ალექსანდრე მესამისათ-
ვის ბეჭდვითი სიტყვისა და პოლიტიკური პატიმრების სასარგებ-
ლოდ. აქ იყვნენ მ. ა. ანტონოვიჩი, ს. ნ. კრივენკო, ნ. კ. მიხაი-
ლოვსკი, ნ. ვ. შელგუნოვი და ზოგი კიდევ სხვაც. არც ერთ ჩვენგანს
მიზნად არ ქონია, როგორც ამას ევროპელები სჩადიან საერთოდ,
შეედგინა მოქმედების გეგმა. რომლის მეშვეობითაც არსებული
ძალებით და საშუალებებით შეიძლებოდა მიგვეღწია მეტი სარგებ-
ლობისათვის შემდგომი განვითარებისა და პროგრესის საქმეში.

ყველა ერთიმეორის მიყოლებით სდევდა ქიშკრას — მე უფრო მეტი და უფრო უკეთესი შემიძლია ვისურვო! გლებ ივანეს ძე თავისი გაოცებული და მუდამ განცვიფრებული თვალებით მისჩერებოდა მოლაპარაკეს. — არაფერი ამის მსგავსი არაა საჭირო, — ეუბნებოდა ის ყველას, — ჩავიცვათ ფრაკები და ჯგროდ გავეშუროთ იმპერატორისაკენ, როგორც გლებები მიდიან ხოლმე. გლებებივით ჩავუვარდეთ მუხლებში და ვუთხრათ: „თქვენო უდიდებულესობაე, ჩვენ არაფერი გვინდა! მხოლოდ ციხეები ვააღეთ და გაათავისუფლეთ ყველა. მაქსიმე ალექსის ძეე, ხომ წამოხვალთ? თქვენც ხომ წამოხვალთ, ნიკოლოზ კონსტანტინეს ძეე? — ისევე, როგორც სხვა, არც მე ჩამოვრჩები მათ! — პასუხობდა მ. ა. ანტონოვიჩი.

— წავალთ, უთუოდ წავალთ! — განაგრძობდა გლებ ივანეს ძე — გლებები ხომ დადიან, ჩვენც მათსავე უნდა ვიმოქმედოთ.

— თქვენც ხომ წამოხვალთ, ნიკოლოზ იაკობის ძეე? — სარკასტულად გამომაჯავრა მ. ა. ანტონოვიჩმა. მე კი ცრემლები მახრჩობდნენ: არა, მათ არ შეუძლიათ ქვეყნის გარდაქმნა!

სიყვარულსა და ერთგულებაში გარდამავალი სიძულვილი ნ. ნიკოლაძეს თავზარს სცემდა. ორ მხრივ იყო იგი საშიში. ერთ მხრივ, გასარკვევი იყო, მონარქიის დამხობის შემთხვევაში რუსული რევოლუციური აზრი შეცვლიდა თუ არა დესპოტიას? თუ ინდივიდუალური დესპოტია შეიცვლებოდა კოლექტიურით? მეორე მხრივ, რუსეთის მონარქიას საფუძვლად ედო კულტურისა და პროგრესის შეუზღუდელი მტრობა. თუ მმართველობის დესპოტიური არსი არ შეიცვლებოდა, მაშინ არც კულტურისა და პროგრესის მტრობა მოიშლებოდა.

ნ. ნიკოლაძე არსებითად განასხვავებდა მმართველობის ორ ფორმას — ბიზანტიურ-რუსულსა და ევროპულს. მმართველობის ამ ორ ფორმას საპირისპირო ხასიათი და თვისება ჰქონდა. თუ ბიზანტიურ-რუსულ მმართველობაში „მთელი სახელმწიფოს ცხოვრება და ტრიალი მარტო მეფის ან დესპოტის სურვილზე, ნებაზე და შეხედულებაზე იყო დამყარებული, ევროპაში არსებობდა სხვადასხვანაირი სიმართლე, კანონი, ტრადიცია, სისტემა და ბოლოს მეცნიერებაც...“ თუ ბიზანტიურ-რუსულ მმართველობაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა მეფის პიროვნებას, ევროპულ მმართველობაში ხელმწიფის პიროვნება არსებით როლს არ ასრულებდა.

მაგალითად მოჰყავდა ლუი XIII, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე უნიათოს, ჯაგლაგს, უხეიროს, უსუსურს უწოდებდა, მაგრამ თან დასძენდა — საფრანგეთში მას არაფერი დაუქცევიაო, რაკი ქვეყანას კანონ-სამართალი განაგებდა. მმართველი წრეც ამ კანონ-სამართლის საფუძველზე მოქმედებდა. ბიზანტიურ-რუსულ მმართველობაში კი საქმე ბრმა ბედს მიჰყავსო. თუ მეფე ჰკვიანი და გონიერია, მაშინ კიდეც არა უშავს რა: ქვეყანას შეიძლება უბედურება არ ეწიოს. მაგრამ თუ ხელმწიფე უტვინო და უგუნური, ყველაფრის დაღუპვა შეუძლია, რაკი კანონსამართალი კი არ მართავს, არამედ მეფის პიროვნული ნებასურვილი. რუსეთის და საქართველოს ევროპისაგან ჩამორჩენა სწორედ მმართველობის წესმა განაპირობაო, — ასკვნიდა ნ. ნიკოლაძე.

ახლა ვრცელი ამონაწერი უნდა გავაცნოთ, რომ მკაფიოდ დავინახოთ — რა განსხვავებაა, ნ. ნიკოლაძის აზრით, ბიზანტიურ-რუსულ (ანუ რაც იგივეა, აზიურ) მმართველობასა და ევროპულ მმართველობას შორის.

„ბიზანტიაში, და საზოგადოდ აზიაში, სადაც ყველას დედააზრის არის, რომ „მე ვარ და სხვა არავინო“, ყოველი ახალი თაობა, ყოველად უაზრო, აუზრდელი, უტრადიციო, უეცრად სპოჰს და ლეწს წინანდელი თაობის ნაშრომს. აქ ნიადაგ შინაგანი ბრძოლაა ერთი თაობისა მეორის, უწინდელის წინააღმდეგ, ბრძოლა მარტო პირად მადაზე დამყარებული. ყველაფერი მარტო ერთს კაცზე ტრიალებს და დაწესებულებაზე. ის კაციც ნელ-ნელა იმ უბედულებას იღებს, რომ მე ვარ, სხვა არავინო, ყველა მე უნდა მემსახუროს და არა ქვეყანასო. ქვეყნის, ერის, იდეალის ხსენება თანდათან ქრება დიდში და პატარაში. დესპოტის სამსახური და ქვეყნის ან იდეალის სამსახური დიდად განსხვავდებიან ერთი-ერთმანეთისაგან. ქვეყანას ყველა სახელისთვისაც აკლავს თავს, დესპოტი კი უნდა ყიდულობდეს ერთგულ, თავგამეტებულ მსახურებს. ევროპელი მთავარი, ევროპული წეს-წყობილება ენერგიას და ენტუზიაზმს მით აღვიძებს მსახურებში, რომ მამულის, იდეალის სარგებლობას ახსენებს. აზიის დესპოტს კი მარტო ოქროთი და ვერცხლით, მარტო თვალ-მარგალიტით შეეძლო წაეხალისებინა მისი მსახურები. აქედან წარმოებს უაღრესი თვისება აზიური დესპოტიისა: სიმდიდრის გამოფენა, ნიადაგ აბრწყინება თვალ-მარგალიტისა, ოქროთი შემოსვა პორფირისა... ერთი სიტყვით, აზიური, ბიზანტიური ხა-

სიათი ცდილობს, დაბადოს და გაავრცელოს ხალხში თაყვანისცემა ბრქვევიალა თვალ-მარგალიტისა, რომ ამ თვალმარგალიტის ჯაპირებით ან ჩუქებით შეიძინოს ერთგული მსახურები პირადი მფლობელობისა. რაღა თქმა უნდა, რომ ეს განზრახვა ყოვლად აუსრულებელია. რაკი კაცს, თაობას, ერს უაღრესს წმინდაწმინდათად ოქრო და თვალ-მარგალიტი ეძლევა, მსახურები მისი იქნებიან, ვინც უმეტესს დაჰპირდება, ესე იგი, დღეს ჩემი, ხვალ სხვისი. ზევ გარაყანიძისა და ბოლოს — გარეშე მტრის. აი ორი უაღრესი, უძველესი მიზეზი ბიზანტიური ხასიათის მკვებლობისა და ორივე ცარიელ პირადობაზეა დამყარებული: პირადი მოქმედება, პირადი მიზანი, პირადი სიხარბე. რაღა ფიქრი და ლარი უნდა, რომ ამ წესით მორთული ქვეყანა ვერასოდეს ვერ მიეწეოდა იმ ქვეყნებს, სადაც წინააღმდეგი წესი სუფევდა: საერთო, საზოგადო, საერო დაწესებულება ქვეყნის სამსახურის გასაწევად, ქვეყნის სიმაართლის და სიკეთის დასაცველად...”

ნ. ნიკოლაძე, მთელი სიცოცხლის მანძილზე, თავგადადებული და თავგამეტებული დამცველია თავისუფალი აზრის, ცოდნა-განათლების, მეცნიერება-ტექნიკის, მათ საფუძველზე ქვეყნის აღორძინებისა და ხალხის ყოფა-ცხოვრების ამაღლებისა. რაც ბოჭავს, ხელს უშლის, აბრკოლებს თავისუფალი აზრის არსებობას, ცოდნა-განათლების შეძენას, მეცნიერება-ტექნიკის განვითარებას, მას ნ. ნიკოლაძე კატეგორიულად უარყოფს. ბიზანტიურ-რუსული მმართველობა ბოჭავს, ხუნდებს აღებს, ვასაქანს არ აძლევს თავისუფალ აზრს, ცოდნა-განათლებას, მეცნიერება-ტექნიკას, მაშასადამე, იგი (ბიზანტიურ-რუსული მმართველობის სისტემა) დასაგმობია, მოსასპობია. მაგრამ სოციალ-რევოლუციონერები, რომელნიც ნ. ნიკოლაძეს თანამშრომლობას სთავაზობენ, სხვაგვარად ფიქრობდნენ. მათ შესაძლებლად მიაჩნდათ თვითმპყრობელობასთან შერიგება. თავად ნ. ნიკოლაძე ასე ამბობს: „არ არსებობს არავითარი პრინციპული დაბრკოლება ამ სოციალური მოძღვრების (ხალხოსნური სოციალიზმის — ა. ბ.) სრული და გულწრფელი შერწყმისათვის თვითმპყრობელობასთან“. რაკი ასეა, ნ. ნიკოლაძე ვერც ბიზანტიურ-რუსულ მმართველობის სისტემას მიიღებს. იგი მომხრეა ევროპული მმართველობის სისტემის.

ყველა ხედავს გარეგნულ მხარეს: ნ. ნიკოლაძე რუსი რევოლუციონერი დემოკრატების, სოციალ-რევოლუციონერების ნაც-
ბ. აკაი ბაქრაძე

ნობი და მეგობარია ზოგჯერ თანამშრომლობს კიდევ მათთან. მაგრამ ძალაში ცოტანი თუ ამჩნევენ იმას, რომ შინაგანად და არსებითად ნ. ნიკოლაძე მათ აზრს არ იზიარებს, არ ეთანხმება. სრულიად სტაგვარი შეხედულება აქვს. გარეგნულისა და შინაგანის შეუთანხმებლობის დაუნახაობამ გამოიწვია გაუგებრობა ნ. ნიკოლაძის სიცოცხლეშივე და მერეც, მისი მემკვიდრეობის შესწავლისას. რისი დანახვაც ბევრს გაუჭირდა, იოლად შეამჩნია და ამოიცნო ჟურნალმა „კლდემ“ (1913 წ., № 33, გვ. 10). რაკი იმას მთლიანად ვიზიარებ, რაც „კლდემ“ თქვა, ჩემი მსჯელობით თავს აღარ შეგაწყენთ და სრულად გაგაცნობთ ჟურნალის აზრს:

„ბევრჯერ დაგფიქრებულვარ და ღღემდე არ მქონდა კარგად შეგნებული, თუ რათ აითვალწუნა ჩვენმა ინტელიგენციამ საუკეთესო შვილი ნიკო ნიკოლაძე. ახლა კი მესმის. ნიკოლაძე და რუსეთში ნასწავლი ინტელიგენცია ორი ანტიპოლია, სულ სხვა და სხვა ტიპები. ნიკოლაძე სულითა და გულით ევროპელია, ევროპაში ნასწავლი, ევროპის იდეებით გამსჭვალული, ევროპის ტენიკა-ინდუსტრიის მცოდნე, ინიციატივის კაცი, პრაქტიკი და საქმიანი. ჩვენი ინტელიგენცია კი უმთავრესად აღზრდილია რუსეთის სკოლაში, ამ სკოლის მონური სულით, ჩინოვნიკური რუტინით და სხოლასტიკით გაჟღენთილი. ამიტომ ჩვენი ინტელიგენტები უმთავრესად არიან თეორეტიკოსები, მეოცნებე, აკადემიური მსჯელობის ხალხი. ამათი სფეროა თბილი კაბინეტი, რბილი სავარძელი, უნიადაგო თეორიული მსჯელობა, მეტა-ფიზიკური მორალი და სხვა და სხვა პარტიულ-პოლიტიკური ოცნება-ფანტაზიები. ნიკოლაძე კი უწინარეს ყოვლისა მუშაკია დაკაპიწებული ხელებით, ცხოვრების ტეხნიკი და ლაბორანტი. იგი რეალისტია, რეალურ პოლიტიკის მაწარმოებელი, ცხოვრების მცოდნე, მის ქარტეზილში ჩავარდნილი. ძალა უნებურად იქცევა ისე, როგორც უკარნახებს მას ცხოვრების სასტიკი სინამდვილე. ეს არ ესმის ჩვენს ინტელიგენციას და არც სურს შეიგნოს. ნ. ნიკოლაძის ასეთ მოქმედება-პოლიტიკას ჩვენ ცხოვრებაში უსუსური ინტელიგენტები ნათლავენ ოპორტუნიზმად, ქვეყნის ღალატად და თვით ნიკოლაძეს კი ეძახიან რენეგატს, რუტინიორს და რეაქციონერს“.

პოლემიკის საგანი იყო ნ. ნიკოლაძის ომისადმი დამოკიდებულება. რაკი ილუზიებით ცხოვრებას ვერ ეთვისებოდა, არც ამ საკითხში აურჩევია მეოცნების როლი.

ომი ნ. ნიკოლაძისათვის საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაწილი იყო და არ უყურებდა მას, როგორც მხოლოდ და მხოლოდ უბედურებას. ომი კაცობრიობის პროგრესის სტიმულიც ყოფილა.

„...კაცობრიობას ომი რომ არ გამოეგონა და აქომამდი არ გამოეზოგა, კაცობრიობის ცხოვრება დაობდებოდა და კაცის ტვინს ხავსი მოეკიდებოდა.

მართალია, ზოგნი ამბობენ (და, გამოვტყდები, მეც ხანდახან ამ აზრისა ვარ), ვითომ ხალხებს შუა სწავლის და ხელოვნების ასპარეზზე უნდა იყოს გამართული ომიო, ვითომც ეს ახალნაირი ომიც მოძრაობაში მოიყვანს კაცობრიობის ტვინს და მის ცხოვრებას გააუმჯობესებსო, მაგრამ...

მაგრამ, ჩემო მკითხველო, ეს როდის იქნება, ღმერთმა იცის, ეხლა კი, ჯერ-ჯერობით, ამისთანა უცხო და უსისხლო ომის მაგიერობას ჩვენს ცხოვრებაში სისხლის მღვრელი ომი შერება...“

ბუნებასა და საზოგადოებაში მარტო გონიერება არ არსებობს. არსებობს უგუნურებაც, სიხარბიც, ძალადობაც. უგუნურს, ხარბს, მოძალადეს სხვისი სამშობლოს, სხვის სიმდიდრის, სხვისი მიწაწყლის მითვისება უნდა. აღამიანმაც, ხალხმაც, ქვეყანამაც ამგვარი მოძალადისაგან თავი უნდა დაიცვას. თავდაცვითი ომი სამართლიანა და წმიდაა. როცა გერმანია-საფრანგეთის ომი დაიწყო, საფრანგეთს ნაპოლეონ III იმპერატორობდა. ნ. ნიკოლაძეს არც ნაპოლეონ III და არც მისი მმართველობა არ მოსწონდა. მაგრამ ომში მაინც საფრანგეთის მხარე ეჭირა. ფრანგები მაშინ სამშობლოს იცავდნენ და იმიტომ. „...მაგრამ, ვინც უნდა იყოს ეხლა საფრანგეთის მმართველათ, ღმერთმა ხელი მოუმართოთ იმისთანა წმინდა და მშვენიერ საქმეში, როგორც მამულის დაცვა უცხო ქვეყნელების უღლიდან...“

ისტორიამ თვალნათლივ აჩვენა, რომ თუ ბრძოლა და თავდაცვა არ შეუძლია ერს, სხვისი მსხვერპლი გახდება. მართალია. ბევრმა დაიწერა, ბევრი ითქვა თავისუფლებაზე, სხვადასხვა ხალხთა თანასწორობაზე, მაგრამ „საუბედუროდ, ჯერჯერობით ერთობ ცოტაა, განათლებულ ქვეყნებში იმათა რიცხვი, ვისაც ეს სწავლა მართლა სისხლსა და ხორციში გასჯდომოდეს და მოქმედების კანონად გახდომოდეს“. უმრავლესობა ძველებური კანონითა და ზნე-ჩვეულებით ცხოვრობს. სრულიად არ ერცხვინება სუსტი ხალხების ძარცვა-გლეჯა. „იმავე მიზეზის ძალით, რომლითაც მე და შენ, ჩემო

კარგო მკითხველო, ვერ ვგრძნობთ ჩვენს საკუთარს უსამართლობას, დანაშაულობას და სისაძაგლეს, როცა უმანკო კრავს ან ხბოს ვკლავთ, ან ვაკვლევინებთ, ჩვენის კუჭის გასაძღომად. ევროპელი ხალხი — ჩვენთვის ერთობ საჭიროა გავიგოთ, გონებაში ჩავიჭედოთ და ნიადაგ გვახსოვდეს ეს გარემოება — ევროპელი ხალხი-მეთქი სწორედ იმ თვალთ უყურებს ყოველს სხვა უკან-ჩამორჩეხილს, უძლურს და უმეცარს ხალხს, როგორითაც ჩვენ თვითონ ცხვრის ფარას დავცქერით“.

გასაკრეპი და დასაკლავი ცხვრის ხვედრი რომ აიცილო, ერთადერთი გზა არსებობს: გაძლიერება, ეკონომიკურიც, პოლიტიკურიც, კულტურულიც. პატარა ქვეყანაა შვეიცარია, მაგრამ მის ხელყოფას ვერავინ ბედავს. და არა იმიტომ, რომ უძლეველი არმია ჰყავს, არამედ იმად, რომ უძლეველი სული აქვს. გაძლიერებული, გამაგრებული და ჩაქვითვირებული ცოდნით, შრომით, სიმდიდრით, კულტურით. სხვა კი არ ჰყავს მაგალითად დასახული, თავად არის სხვისი მაგალითი და ნიმუში. ამიტომ ძლიერი და ხარბი სახელმწიფოებიც კი მორიდებით შესცქერიან, ვერაფერს უბედავენ. შვეიცარია და მისებრ პატარა ევროპული ქვეყნები ხმამაღლა გვეუბნება: „თავისუფლება, თვითარსებობა მარტო მაშინ არის და მარტო მანამდინ არის ამ წმინდა სახელების ღირსი, სანამ ხალხი ტოლსა და სწორს არ გამოაყლდება და უკან არ ჩამორჩება, სანამ მისი ცხოვრება საძრახი და სამარცხვინო არ გამჟღარა სხვა ხალხების თვალში. სანამ ის კეთილშობილური გრძნობები სავსეა: უმჯობესებს უდრიდეს სწავლით, ზნეობით, ღირსებით, სანამ არავინ თაკილობს მასთან საქმის დაკავებას, დაახლოვებას“.

ნ. ნიკოლაძის ნააზრევში ომისადმი დამოკიდებულებაც შეფარდებითია. ეს შეფარდებითობა გამოწვეულია იმით, რომ საერთოდ არსებობა ბრძოლაა, იქნება ეს პიროვნების, ერის, თუ მთელი ეკოპრიობის არსებობა. არსებობისათვის ბრძოლაში, მართალია, სხვის დაჩაგვრა-დამონებას არ უნდა ცდილობდე, მაგრამ არც ისეთი უსუსური, უძლური და უღონო უნდა იყო, რომ სხვა მოგერიოს და ქედზე უღელი დაგადგას. ეს რომ შესძლო, მისთვის ძალაც არის საჭირო, ცოდნაც და თავისთავის იმედიც.

„მთელი ბუნება, ამაზე ტრიალებს და ბევრიც რომ ვიგოღოო ან ვიქადაგოთ, ამ არსებითს კანონს ადამიანის ძალა და გონება ვერ შეცვლის, ვისაც თავისთვის, თავის ერის და ქვეყნის ამაღ-

ლება და ბედნიერება ჰსურს, ის არც თვითონ იქნება სხვისი იმედით, არც თავისიანებს შეაჩვევს სხვის თვალეზში შეჩერებას. ის თავის მარცხს სხვას კი არ მიაწერს, თავისთავს დააბრალებს, რომ მერმისისათვის მაინც გასწორდეს და გაძლიერდეს. კერძო პირსაც, საზოგადოებასაც, ერსაც თავის ცხოვრება, ბედი და იმედი მარტო საკუთარ შრომაზე და ღონეზე უნდა ჰქონდეს დაფუძნებული. მარტო ეს საძირკველია შეურყეველი, მარტო მასზე შენდება მტკიცედ საკუთარი შენაძენიც და სხვისი დანახმარიც“.

აღამიანი თავისთავის იმედით, საკუთარი ძალითა და შრომით იმ შემთხვევაში იარსებებს, თუ ზედმიწევნით ზუსტად ექნება შესწავლილი ბუნების კანონები, რაკი ყველაფერი ამქვეყნად ამ კანონებს ექვემდებარება და ემორჩილება. „ბუნებაში ყველაფერი ბუნების კანონს ემონება და მისგან იღებს თავის ძალას და სიცოცხლეს“.

ჰოლანდიელები დაჰაობებული ზღვის ნაპირის მძიმე პირობებში ცხოვრობდნენ. შრომაც ძნელი იყო იქ და არსებობაც. მაგრამ მათ მოახერხეს ამ მდგომარეობისაგან თავის დაღწევა. არა იმით, რომ ბუნების კანონი შეცვალეს, არამედ იმით, რომ ის კანონები შეისწავლეს, გარემო-პირობების საიდუმლო ამოხსნეს და მერე ცოდნით შეიარაღებულნი ისე მოიქცნენ, როგორც ამას ბუნების კანონზომიერება ითხოვდა. იმას მიაღწიეს, რაც ღლეს აქვთო, — წერდა ნ. ნიკოლაძე.

რუსეთის ბუნება მდორეა, უმოძრაო, ერთფეროვანი, მოწყვნილი და მიძინებული. ეს ძნელი ასატანია. მაგრამ იმის მაგიერ, რომ რუსული ბუნების თავისებურებას ჩასწვდეს, რუსი „ხშირად სტოვებს თავის კუნჭულს, უფრო და უფრო ხშირად ცდილობს იმგზავროს, სხვებს ეწვიოს, სხვებისას ხანგრძლივად დარჩეს...“

ერთი ცდილობს ბუნება შეისწავლოს და მერე ამ ცოდნის შესაბამისად მოაწყოს ცხოვრება. მეორე გარბის, რათა სხვაგან იპოვოს თავშესაფარი. „თვითონ კაცია თავის ბედის გამწყობი: თუ იმან გაიგო ბუნების თვისება და ამ თვისების შესაბამისათა გამართა ცხოვრება, ის ბედნიერი იქნება. სანამ ამას არ მოახერხებს, საბრალო და გაჭირვებულ მდგომარეობას ვერ ასცილდება“. თუ აღამიანმა ვერ გაიგო, რომ „ბუნება არც მტერია კაცისა და არც მეგობარი, არც სიკეთე უნდა მისთვის და არც სიავე“. სინამდვილის შეცვლა-გაუმჯობესებას ვერ მოახერხებს. ბუნება მას დაჩაგ-

რავს. ადამიანმა უნდა გაიგოს, რომ ბუნება მისი არსებობის წყაროა. მაშინ ბუნება მას ყოველივე აუცილებელს მიაწვდის, ადამიანის მარჩენალი იქნება. რაც მთავარია, განმახლებელ ძალად მოველინება, წინსვლის და გაუმჯობესების გზას გაუკაფავს. ეს იმიტომ მოხდება, რომ მარადიული განახლება, გაცხოველება, სულ წინსვლა ბუნების თვისებაა. „რადგანაც ყველაფერი ქვეყანაზე იზრდება, ხუნდება და კვდება, ბუნება დიდხანსა და ღაღადბოდა და გაქრებოდა, გამაცხოველებელი და განმახლებელი ძალა რომ არ ჰქონდეს, რომელიც გაფუჭებული და დაძველებული ნაწილების მაგიერათ ახალს, უკეთესს უმზადებს და აძლევს“.

ადამიანიც და მთელი საზოგადოებაც განახლებასა და გაცხოველებაში ბუნებას უნდა ჰკავდეს. მაგრამ ამას რომ მიაღწიო, ცოდნაა საჭირო. ამ ცოდნას კი ევროპული განათლება იძლევა. ამიტომ — ეუბნებოდა ნ. ნიკოლაძე ქართველ ხალხს, — „ევროპული წესი და ცხოვრება, ევროპული მეცნიერება ჩვენ სამაგალითოდ უნდა მიგვაჩნდესო“.

ადამიანი და საზოგადოება ბუნებას მუდმივი ცვალებადობით, მუდმივი მოძრაობითაც უნდა ჰკავდეს. მხოლოდ ცვალებადობა, მოძრაობაა მარადიული განახლება-გაუმჯობესების საფუძველი. „ყოველიფერს ნიადაგ გაუმჯობესება ეჭიროებოდა, უჭირს და ყოველთვის ეჭირება, ყოველიფერი ნიადაგ უნდა იცვლებოდეს, ახლდებოდეს, და უმჯობესდებოდეს. ამას თხოულობს ბუნების მოთხოვნილება. კაცი ვერასოდეს ვერ ეწინააღმდეგება, ან თუნდ წინააღმდეგობა შეეძლოს, არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს“.

რაც კი რამ არსებობს სამყაროში, არსებობს იმ საშუალებით, იმ იარაღით, რაც მას თავად ბუნებამ მიანიჭა. ადამიანისათვის ასეთი ბუნებისაგან ბოძებული საარსებო იარაღი გონებაა. გონება კი თავის მხრივ აკეთებს, იგონებს იმ საშუალებებს, რომლითაც ადამიანი იადვილებს, იიოლებს არსებობას. გარდაქმნის, ცვლის, განაახლებს ყოფიერებას და მიდის სულ წინ და წინ. არსებობა მხოლოდ წინსვლაა. მან უკან დახევა, განვლილისაკენ შებრუნება არ იცის. ბუნებაც ადამიანს გეგმაზომიერად და კანონზომიერად იმის გამოგონებისა და გაკეთების საშუალებას აძლევს, რაც მოცემულ ვითარებაში აუცილებელია. ურთმლისოდ არსებობა შეუძლებელი იქნებოდა, რაც მომავლის მომზადებას და არსებულის შეცვლას სჭირდება. ამ განვითარებას თანდათანობითი ხასია-

თი აქვს. სოციალური სინამდვილეც ასევე თანდათანობით უნდა განვითარდეს. კეშმარიტი სიახლე, ცვლილება, წინსვლა მხოლოდ მეცნიერების და ტექნიკის მიერ მოტანილ განვითარებას მოაქვს.

„ახალმა მეცნიერებამ, თავისი ორიოდ მოგონების ჩვენებით, ჩოკლა ძველი მიმართულება, ძველი სული და თაობა და, იმედია, სამუდამოდ მოჰკლავს ძველ ცხოვრებას, თუ ახალმა თაობამ ახალ მეცნიერებას ხელი გაუწოდა და მისი მასალები ხეირიანათ გამოიყენა“.

ნაირნაირი რელიგიური მიმართულებანი შექმნა კაცობრიობამ თავის არსებობის მანძილზე, ნაირნაირი ფილოსოფიური, სოციალური, პოლიტიკური მოძღვრებანი, მაგრამ მატერიალური ყოფაცხოვრება ვერ გაიუმჯობესა, ვერც ზნეობრივად დახვეწა მოახერხა. მეცნიერებისა და ტექნიკის აღორძინება კი აშკარად გვძირდება განხორციელებას იმ ოცნებისას, რაც ყოველთვის გულში ჰქონდა კაცობრიობას და უეჭველად მოახერხებს კიდევ ამას. ის, რაც რელიგიურმა და სოციალურმა რევოლუციებმა ვერ შეძლეს, ხელეწიფება მეცნიერებასა და ტექნიკას ისე, რომ არც სისხლს დაღვრის და არც ნგრევა-რბევას მოაწყობს. დადგება ახალი დრო, ახალი ყოფა, ახალი ურთიერთობა, დაფუძნებული გონების ძალაზე.

1886 წელს, პარიზში, ნ. ნიკოლაძე დასწრებია ინჟინერ მარსელ დებრეს მიერ ელექტროდენის გადაცემას მანძილზე. წარუშლელი შთაბეჭდილება მოუხდგნია ამ ფაქტს ქართველ პუბლიცისტზე. „კრეილის ჩანჩქერმა, რომელიც 47 ვერსტით დაშორებულია პარიზზე, ამ უკანასკნელ ქალაქში, ტელეგრაფის სადა მავთულით, აუარებელი ძალის და სიდიდის მანქანები ააბრუნა“. შინდაბრუნებულმა „ნოვოე ობოზრენიაში“ (1887 წ. 25 ოქტომბერი) წერილი გამოაქვეყნა (ეს სტატია — „თეთრი ნახშირის მნათი იმედი“ — 1924 წელს გაზეთმა „ქართულმა სიტყვამ“ გაიხსენა და 11 მაისს ხელმეორედ დაბეჭდა). იგი გატაცებული წერდა:

„ვოცნებობ იმის თაობაზე, თუ რა ბედი მოელის ჩვენს მთიან ქვეყანას ახლო მომავალში, როცა რევოლუცია მოხდება... ნუ გეშინიათ, სახეში მაქვს მშვიდი, აუცილებელი რევოლუცია ეკონომიურ წესწყობაში, რევოლუცია ფინანსებში, მრეწველობაში, რომელიც უკვე იწყება ჩვენს თვალწინ. ამ რევოლუციას არც

აფეთქება, არც სისხლისღვრა, არც ტახტების და არც საკუთხეველის ლეწვა მოსდევს, მაინც მისი შედეგი ბევრად გადააჭარბებს საფრანგეთის 1789 წლის „დიდ“ რევოლუციის ნაყოფს.

* * *

ყველა შეიძლება შეიყვანოს თავის სადგომში ტელეგრაფის მავთული, იყიდოს პაწია მანქანა, როგორც ყველა იძენს ახლა საკერ, საწერ ან საქსოვ მანქანას. ეს გახდის მას სრულუფლებიან, თანასწორ მეტოქეთ ყველა სხვა მწარმოებლებისა. ელექტრული ძალა, თითოეულ ოჯახში მოძრავათ შეყვანილი, ყველას დაუჭრდება თანასწორ იაფად ან ძვირად, როგორც დღეს ყველას ერთფასად უზის წყალი ან აირი, მცხოვრების სადგურში შეყვანილი. საკუთარი ღირებულება თითოეული ცალკე წყვილ წინდის, თითო ადლი ჩითის ან მაუდის ერთეულის გახდება სრულებით ერთი და იგივე — თუ წარმოების ყველა სხვა პირობა მსგავსია — მარტო ერთ დაზგას ამუშავენ ადამიანი თუ ოცს ან ასს. ამ არსებით განსხვავებაში ელექტრულ და ორთქლის ძალებს შუა ბუდობს უაღრესი მსოფლიო რევოლუციის თესლი, რომელიც კი მოსწრება აქამდე ქვეყანას. ეს განსხვავება სამუდამოდ ათავისუფლებს მუშათა მილიონებს, ამჟამად მკედარ მანქანების მსახურთ, ხორც-შესხმულ მანქანებად ნაქცევთ“.

ნ. ნიკოლაძემ დაინახა მომავალი, რომელიც უკავშირდება მეცნიერულ-ტექნიკურ რევოლუციას. ამ რევოლუციის წყალობით ადამიანი თავისუფლდებოდა ქონებრივი სიდუხჭირისაგან. ეს კი ადამიანის ზნეობრივ ამალეებასაც ხელს შეუწყობდა. ქონებრივი კეთილდღეობა და ზნეობრივი დახვეწა ეხებოდა არა მარტო ცალკეულ პირებს, არამედ მთელ ერს, მთელ კაცობრიობას. სიკეთე და მადლი, რომელსაც მოიტანდა მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუცია, თანაბრად ერგებოდა ყველას, განურჩევლად რასისა, ეროვნებისა, კლასისა. ამ შეხედულებითაც განსხვავდება ნ. ნიკოლაძე მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის რუსი და ქართველი მოაზროვნეებისაგან. რა თქმა უნდა, ცოდნა-განათლების მომსრე, ქომაგი და პროპაგანდისტი ყველა იყო, მაგრამ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის სიკეთე მისებრ ბეჯითად არავის უწამებია.

„ნიკო ნიკოლაძე უდოგმატო კაცი იყო“, — ამბობს გერონტი

ქიქოძე. ეს მართალია, მაგრამ ერთი კერპი მასაც ჰყავდა: მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი. თუ ყველაფერ იმას გავითვალისწინებთ, რაც უკვე გააქეთა მეცნიერულ-ტექნიკურმა პროგრესმა და მომავალშიც მოიმოქმედებს. მაშინ ისიც უნდა ვაღიაროთ, რომ ნ. ნიკოლაძე მართალიც აღმოჩნდა და წინასწარგამკვერეტას ნიჭის მქონეც.

რედაქტორ-გამომცემელი

ნიკო ნიკოლაძეს იმთავითვე უზომოდ იზიდავდა საგამომცემლო საქმე და ჟურნალისტობა. ოცი წლის ყმაწვილი, 1863 წლის 13 მაისს სწერდა კირილე ლორთქიფანიძეს:

„ეხლა აგისხნი, თუ რა აზრი მაქვს ჩვენი აქ შეკრების შემდგომ... თუ ბედმა მოგვიყვანა ქუთაისს, ჩვენ, ესე იგი შენ, ზოგერთი ჩვენი სტუდენტები: ბაქრაძე, აბდუშელი, მე, მინდა აქ გავხსნათ ერთი ტიპოგრაფია და დავბეჭდოთ შიშხალხისთვის აზბუკები, არითმეტიკები, სახალხო წიგნები, ერთის სიტყვით, და პატარა პოლიტიკური, ლიტერატურული და სატირიკული გაზეთი, ფულები მე მაქვს...“

დიდიხნის მერე, უკვე სამოცდათერთმეტი წლის მოხუცი, ისევ ოცნებით შეპყრობილი, 1914 წლის 20 აპრილს, სოფტომ მგალობლიშვილს შესჩიოდა:

„ღმერთო, როდის მელირსება ჩემი აზრის განხორციელება, რომელსედაც ვნატრობ 1880-დამ, — გამოცემა ქართული „Наша“-სა? მაშინ ვთხოვე ლევან მელიქიშვილს, რომელიც ნამესტანიკობდა დროებით, მოეცა ჩემთვის ნება „კანდელის“ გამოცემისა: წყეულმა უარი მტკვლიცა!.. ჯერ კიდევ არ გამოვეთხოვებივარ ამ ოცნებას და იქნება ეხლა მეტი იმედი მქონდეს მისი განხორციელების, ვინემ უწინ“.

ზოგჯერ დიდი ვაი-ვაგლახით ახერხებდა ოცნების განხორციელებას. უფრო ხშირად კი ხელმოცარული რჩებოდა. ბევრი რამ უშლიდა ხელს — დრო, მთავრობის პოლიტიკური ფანდები, საზოგადოების მოუშზადებლობა, უსახსრობა. როგორც კი ხელსაყრელი პირობები გაჩნდებოდა, მაშინავე შეუდგებოდა საქმეს. ჯერ სწავლაც არ ჰქონდა მოთავებული, რომ მიხეილ კონსტანტინეს ძე ელ-

პილინთან ერთად ნ. ჩერნიშევსკის თხზულებათა გამოცემას შეუღ-
ბა.

1866 წლის 10 მარტს ნ. ნიკოლაძე კირილე ლორთქიფანიძეს
სთხოვდა შვეიცარიიდან პეტერბურგში:

„ეხლა შენთან ერთი თხოვნა მაქვს: როგორც უნდა იყოს, გაი-
ცანი ვინმე პიპინის (პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი,
ჩერნიშევსკის ნათესავი — ა. ბ.) ნაცნობი და მიშოვე სრული, ძა-
ლიან სრული სია „რა ვქნათ“-ის ავტორის თხზულებებისა: ამ სი-
ის გარდა, მიშოვნე გამოშვებული ალაგების, — ეს ძალიან, ძალი-
ან საშინლათ საჭირო და სასარგებლოა. მე ვიცი, რომ ადვილად
გითხრა, „მიშოვნე“ და შოვნა კი ძნელია, მაგრამ... თუ ნაცნობი
ვერ გაიცნო, აიღერე თავი და წადი პირდაპირ, უთხარი, ასე და
ასე, ერთი ჩ-კის თაყვანისმცემელს სურს შეაგროვოს მიწი თხზუ-
ლებები-თქო, და იმედი მაქვს, რომ არ დამიკავებს თქვენი სიის და
გამოშვებული ალაგების თქვენი თვალების წინ გარდაწერა-
თქო. ღმერთმანი, ამნაირი პირდაპირი თხოვნა ნიშანს მიაღწევს.
შინჯე მაინც.

მე კარგად ვიცი, ძნელ კირილე, რომ შენთვის ეს ძნელია, — შენ
ჯასიათს სძულს ამნაირი მოქმედება — მაგრამ ეს ისე საჭიროა,
რომ შენი წყენა არ მეშინია. ეს იცოდე, კარგათ, უბრალო საქმე
რომ იყოს, არ გთხოვდი. და რადგანაც გთხოვ — ძალიან საჭიროა.
ამას გარდა, არ დაგავიწყდეს, რომ ეს საქმე მოუთმენელია, ესე
იგი საჩქაროდ უნდა აღასრულო. თუ მაინცადამაინც არ გინდა ამ
თხოვნის ასრულება, ხამაშურიძეს (ბეჟან ხამაშურიძე, ნ. ნიკოლაძე-
სა და კ. ლორთქიფანიძის სტუდენტობის მეგობარი. ქლეჩით გარ-
დაიცვალა 1869 წ. ნ. ნიკოლაძემ მას ნეკროლოგი მიუძღვნა, —
ა. ბ.) მაინც გადაეცი და თხოვე, რომ მალე გამომიგზავნოს, რასაც
კი იშოვის“.

კირილე ლორთქიფანიძის მიმოწერა გამოსცა ელისო აბრამი-
შვილმა — „მასალები XIX ს. 60—90-იანი წლების საქართველოს
საზოგადოებრივ-კულტურულ ცხოვრებიდან“).

თავდაპირველად თორმეტი ტომის გამოცემა ჰქონიათ განზრა-
ხული, მაგრამ მხოლოდ ერთი ტომი გამოვიდა. პარტალია, გამოშ-
ვებლები იკვეხნიდნენ — „ამ გამოცემას შევუდექი ტკიცე გადაწყ-
ვეტილებით, რომ რაც უნდა იყოს, ბოლომდე მივიყვანოთ იგი,“ —
მაგრამ პირველი წიგნის მეტი აღარ გამოსულა. მარტო უფულო-

ბა-უსახსრობის ბრალი არ უნდა იყოს ნ. ჩერნოშევსკის თხზულებათა გამოცემის ჩაშლა.

ნ. ნიკოლაძესა და მ. ელზიდინს შორის მაინცადამაინც ტკბილი ურთიერთობა, როგორც ჩანს, არ სუფევდა. ხანი რომ გამოხდა, 1873 წელს, სხვათა და სხვათა შემთხვევის გამო, ნ. ნიკოლაძემ ის ძველი ამბავი გაიხსენა.

„ერთხელ მე, ექვსიოდე ამხანაგის დახმარებო, ებეჭდავდი ერთი მეტისმეტად გამოჩენილი მწერლის თხზულებას. ერთმა ჩემმა თანამშრომელმა დიიჯინა, რომ ამ ჩინებულ თხზულებაში ერთი თავი უნდა გადაეკეთათ, ჩვენ თვითონ ხელახლათ დაეწერათო, რადგან, ჩემი აზრითო, ამ თხზულებაში გამოყვანილი ქალი სტერის, როცა ქმრის სიკვდილს ტყობილობს და ხეირიან და გულმაგარს ქალს როდი უნდა ეტირაო. წარმოიღვინე, მკითხველო, რა უნდა მეთქვა მე ამ ხეპრულ აზრზე? რასაკვირველია მე ჭერ ეჭრობით მთელი ერთი კვირის განმავლობაში უმტკიცებდი ამ ახირებულ კაცს, რომ იმ ქალის ხასიათი ჩინებულათ გაუგია და მშვენიერათ გამოუხატავს ავტორს, რომ ჩვენ მისი გასწორება და გადასხვაფერება არ შეგვიძლია. სხვა რომ არაფერი იყოს, მკითხველი საზოგადოება მასხრათ აგვიგდებს და სხვ. და სხვ. როცა ამითაც არა გამეწყო რა, უთხარი კარგი სხვა ჩვენ თანამშრომლებს ვკითხოთ, თუ დათანხმდებიან, იყოს ნება მათი-მეთქი. მოვეგროვდით, იმან თავისი თქვა, მე — ჩემი. რასაკვირველია, რომ თითქმის ყველამ, ორის გარდა, ხარხარით უპასუხეს: — „რას მიედ-მოედებიო, ეს თხზულება ისე უნდა დაიბეჭდოს, როგორც ავტორს დაუწერიაო!“ მაგრამ ის ორი პირი ამ უმრავლესობის გადაწყვეტილებას როდი დაეთანხმა. ჩვენ იმათ, მეტი რაღა ღონე გვქონდა, გზა დაულოცეთ, რადგან იმათ გამოაცხადეს, რომ თუ არ გადაგვაკეთებინათ ის თხზულება, თქვენთან ერთად შრომა არ გვინდოო. მაგრამ წარმოიდგინე ესლა, მკითხველო, რომ იმ ორმა პირმა მაშინ ჩემზე ხმა დაარხიეს, რომ იმ თხზულებების ბეჭდვა იმან იგდო ხელშიო, თუმცა თვითონ ძლიერ კარგათ იცოდენ, რომ ხაჩის და გაჭირვების, წოწილის და თვალის სინათლის დაკარგვის პეტს არც ხეირს, არც სარგებლობას, არც სახელს მე ის ბეჭდვა არაფერს მაძლევდა“.

ნიკო ნიკოლაძეს ელზიდინი გულზე რომ არ ეხატა, ჩანს ამ დოკუმენტიდანაც, რომელიც 1877 წლის 23 ივნისს კავკასიაში

გეფისნაცვლის თანაშემწეს გაუგზავნა. ამ საბუთში ნ. ნიკოლაძე გაზეთის გამოცემის უფლებას ითხოვს და უარყოფს იმ ბრალდებას, რასაც მესამე განყოფილების აგენტები უყენებდნენ:

ცხოვრებაში არასოდეს შეხვედრიათ ბაკუნინს. არ ვიზიარებდი მის შეხედულებებს. ყოველთვის ვიბრძოდი მათ წინააღმდეგ.

ასევე არასოდეს საერთო მიზნით არ ვყოფილვარ დაახლოებული ელპიდინთან, უბრალოდ მისი პიროვნებისადმი ზიზღისა და მისი უმეცრების გამო.

ვიცნობდი გერცენს, რომლის ლიტერატურულ ნიჭიერებას, მთელ რუსეთთან ერთად, პატივს ვცემდი, მაგრამ მის შეხედულებათა წინააღმდეგ არაერთხელ გამომიქცევამს ჩემი აზრი პირად საუბარშიც და დაბეჭდილ სიტყვითაც.

ნ. ჩერნიშევსკის თხზულებათა გამოცემის ჩაშლას ნ. ნიკოლაძისათვის გული არ გაუტეხია. მომდევნო 1868 წელს, იგი, ლევ ილიას ძე მეჩნიკოვთან ერთად, პატარა ჟურნალის „სოვრემენნოსტის“ ბეჭდვას შეუდგა.

ლევ მეჩნიკოვს უაღრესად საინტერესო ცხოვრება ჰქონდა გავლილი. გარიბალდიელი იყო და იტალიის განთავისუფლებაში მონაწილეობდა. წერდა ლეონ ბრანდის ფსევდონიმით.

ნ. ნიკოლაძისა და ლ. მეჩნიკოვის „სოვრემენნოსტი“, როგორც თავად ნიკო ამბობს, გამოდიოდა *шаблонное романтическое повелюционерство*-ს¹ წინააღმდეგ და პირველმა იქადაგა теория «безпроигрышной борьбы» на арене земства и самоуправления.²

არც ამ ჟურნალს უცხოვრია დიდხანს. სიმონ ხუნდაძეს სულ შვიდი ნომერი უნახავს ამ ჟურნალის. თუმცა დასძენს: „შეიძლება მეტი ნომრებიც იყო, მაგრამ ამის შესახებ ჩვენ ხელთ არაერთი ცნობა არ არის ამ ყაჟად“. გერცენს მაინცდამაინც არ გახარებია „სოვრემენნოსტის“ გამოსვლა და დაცინვით შეხვედრია მას. როცა 1931 წელს ს. ხუნდაძემ ნიკო ნიკოლაძის რჩეულ თხზულებათა პირველი ტომი გამოსცა, შენიშვნებში დასტამბა კიდევ გერცენის გამონათქვამები «Современность»-ის გასაკილავად.

¹ შაბლონური რომანტიკული რევოლუციონერობის.

² „წაუგებელი ბრძოლის“ თეორია ერობისა და თვითმმართველობის არეზუგის.

ვერობაში სწავლამილებული, სამშობლოში რომ დაბრუნდა, პირველი, რაც დააპირა, გაზეთის ან ჟურნალის გამოცემა იყო, მაგრამ ვერ მოახერხა. რამდენჯერაც ითხოვა, იმდენჯერ უარი უთხრეს, არ ენდობოდნენ.

ბარონი ნიკოლაი, ალექსანდრე პავლეს ძე, ალექსანდრე ჭავჭავაძის სიძე, უმცროსი ქალის სოფიოს ქმარი, კავკასიაში მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსი, ნიკო ნიკოლაძეს სანდო კაცად არ მიიჩნევდა.

ალექსანდრე პავლოვიჩი 1870 წლის 22 დეკემბერს საგანგებოდ აღნიშნავდა:

...მთავარ სამმართველოში მიღებულია ცნობები, საიდანაც ჩანს, რომ ნიკოლაძე ჯერ კიდევ 1861 წელს, როცა იგი ს.-პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტი იყო, მონაწილეობდა სტუდენტთა შფოთში, მაგრამ, ბევრ სხვასთან ერთად, ისიც უმოწყალესად შებრალებულ იქნა. 1864 წელს ნას ნებართვა მიეცა წასულიყო საზღვარგარეთ და მინერალური წყლებით ესარგებლა, მაგრამ ნიკოლაძე ქუჩაში აღმოჩნდა, სადაც ბევრ რუს ემიგრანტს დაუახლოვდა, განსაკუთრებით ელპიდინს. მასთან ერთად ეწეოდა ჯერ ნაირნაირი ჭუჭყიანი ბროშურუკების გამოცემას, მერე კი რევოლუციური მინარტყლების ფურცლებისას. და ბოლოს 1866 წელს ნიკოლაძემ, ნიკიფორე გ***-ს ფსევდონიმით, დაბეჭდა ხელისუფლების საწინააღმდეგო ბროშურა, სათაურით „მთავრობა და ახალი თაობა“, რომელიც 1866 წლის 4 აპრილის გასროლას ეხება.

ეს ცოდვები საკმარისი იყო იმისათვის, რომ რუსეთის იმპერატორის სამსახურში ჩამდგარ დანიელ ბაზონს ყველა მკაცრად გაეფრთხილებინა: ფხიზლად ადევნეთ თვალი ქუთათელი მოქალაქის ნიკოლოზ იაკობის ძე ნიკოლაძის ლიტერატურულ მოღვაწეობას. მან გავლენა არ უნდა მოახდინოს კავკასიაში არსებულ ჟურნალ-გაზეთებზე.

დარილი¹ დაწესდა.

ნიკო ნიკოლაძე გაზეთის გამოცემის იმედს მაინც არ კარგავდა, მაგრამ მოულოდნელად საქმე კიდევ უფრო გაუართულდა. 1873 წლის მაისში იგი უცხოეთიდან შინ ბრუნდება. ქალაქ ვოლოჩისკში, საბაჟოში, ნიკო ნიკოლაძე გაჩხრიკეს. საბაჟოს ოქმში ჩა-

¹ დარილი — თვალთვალი.

წერილია, რომ სამართლის დოქტორს ნიკოლაძეს უპოვნეს ლითონ-გრაფიული დაზგა, ორი ფუთი წიგნი (უმეტესად ფილოსოფიური და სოციალური ხასიათისა) და, რაც ყველაზე საშიში იყო, ორგანიზაცია „უღლის“ სხდომის ოქმი.

ამის მერე ადამიანს საკუთარი გაზეთის გამოცემის ყოველგვარი გინცი¹ უნდა დაეკარგა, მაგრამ ნიკო ნიკოლაძე მაინც არაფერს შეეპუა. დაუღალავად უტალახებდა იგი კარს კავკასიის მეფის-ნაცვალს, გაზეთის გამოცემის ნებართვა მომეცო. არც მთავრობა იხევდა უკან. უარს თანხმობით არ ცვლიდა. ცხადია, უარს მარტო ნიკო ნიკოლაძის პიროვნება არ განაპირობებდა. საერთოდ არ მიაჩნდათ მიზანშეწონილად კავკასიაში ნაირნაირი გაზეთისა თუ ჟურნალის არსებობა.

1876 წლის 9 აპრილს კავკასიის საცენზურო კომიტეტი მეფის ნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსს მოახსენებდა:

უკანასკნელ ხანს კავკასიის მხარეში საგრძნობლად გაიზარდა რუსულ და ადგილობრივ ენაზე პერიოდულ გამოცემათა რიცხვი. მათ მკითხველები რუსულ, ქართულ, სომხურ და, თქვენ წარმოიდგინეთ, თათრულ მოსახლეობაშიც ჰყავთ. ისინი კი გონებრივი და ზნეობრივი განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე დგანან.

...პრესის სასურველ თავისუფლებასთან ერთად, არ შეიძლება არ ვითხოვდეთ, რომ ბეჭდვითი სიტყვის ხასიათი და მიმართულება ვაპირობებელი იქნეს იმ მოსახლეობის განვითარების დონით და სასიცოცხლო მოთხოვნებით, რომელსაც ეს პრესა ემსახურება. ამ დროს კი ადგილობრივი კერძო გამოცემები არიან იმ ადამიანთა ხელში, რომელთა უმრავლესობას ან არა აქვს სერიოზული სამეცნიერო მომზადება, ან გატაცებული არიან, უპირატესად, თანამედროვე ცრუ მოძღვრებითა და იდეალებით. აი, ამიტომ არის, რომ პრესის ადგილობრივ ორგანოებში საცენზურო კომიტეტს საქმე აქვს სტატიებთან (სუღერთია, იქნება იგი საზღვარგარეთიდან გამოგზავნილი კორესპონდენცია თუ პრესის სხვადასხვა ორგანოდან ამოღებული ან დაბოუკიდებელი შენიშვნა), სადაც აშკარად თუ ქარაგმულად გატარებულია ჩვენი სახელმწიფოს ახლანდელი წესწყობილების საწინააღმდეგო აზრი, ხოლო ის მიმხილებელი წერილები, რომელნიც მიმართული არიან სახელმწიფო ან საზოგადოებ-

¹ გინცი — იმედო.

რივ პირთა და დაწესებულებათა მიერ ჩადენილ ბოროტმოქმედებათა წინააღმდეგ, ხშირად მიზნად ისახავენ არა ჭეშმარიტების დადგენას, არამედ სისტემატურად ცდილობენ ჭკუა-გონების აღზნებას და უნდობლობის დანერგვას. იმ აღწერებში კი, რომელნიც ეხებიან ადგილობრივი ცხოვრების რაიმე მდგომარეობა-ვითარებას, თხრობის ტონითა და ფორმით დაშვებულია პიროვნების ღირსებით. შეურაცხყოფელი, უხეში და უადგილო გამოხდომები. ადგილობრივი პრესის ასეთი მიმართულება შეუძლებელია მავნე გავლენას არ ახდენდეს მკითხველთა უმრავლესობაზე. ამასთან ერთად, ადგილობრივი კერძო გამოცემების რედაქტორები სარგებლობენ საცენზურო წესდების ზოგიერთი მუხლის არამკაფიოობით, ცოტას ან სრულებით არ ცდილობენ ჩასწვდნენ კანონის საერთო აზრს, რის გამოც გამუდმებით ედავებიან საცენზურო კომიტეტს.

(მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ცენზურისა და პრესის ურთიერთობის ამსახველი დოკუმენტების ერთი ნაწილი ა. იოვანძემ გამოაქვეყნა 1945 წელს „საისტორიო მოამბე“ში, № 1).

ასეთ ვითარებაში კავკასიელები — ქართველები იქნებოდნენ ისინი თუ სომხები ან აზერბაიჯანელები — იმის კმაყოფილნიც უნდა ყოფილიყვნენ, რაც არსებობდა. ახალი აღარ უნდა ეძებნათ. ნიკო ნიკოლაძეც მაშინ ღროებით დამორჩილდა ბედს და გაზეთ „ღროებაში“ დაიწყო თანაშრომლობა. მართალია, სერგეი მესხისა და ნიკო ნიკოლაძის შეხედულებანი არ ემთხვეოდნენ ერთმანეთს, მაგრამ ისინი შეთანხმდნენ — გაზეთის ერთ ნომერს შეადგენდა ს მესხი, ხოლო მეორეს — ნ. ნიკოლაძე. ანეც გამოდიოდა გაზეთი 1870 წლის ზაფხულში. მაგრამ ამნაირი თანაშრომლობა დიდხანს ვერ გაგრძელდა. 1870 წლის ბოლოს ახალი ჟურნალი „კრებული“ დაარსდა. ამ ჟურნალის სულისჩამდგმელი ნიკო ნიკოლაძე იყო. „...თუ „საქართველოს მოამბის“ ანალოგიით (რომელსაც იღოა ჭავჭავაძის ჟურნალს ეძახიან) ამ ჟურნალსაც („კრებულს“ — ა. ზ.) ვისიმე სასიელს შევარქმევთ, მაშინ მას, უდავოდ, ნიკო ნიკოლაძის ჟურნალი უნდა ვუწოდოთ, ან, თუ ეს აუცილებელია, ნ. ნიკოლაძისა და გ. წერეთლის ჟურნალი“. — სამართლიანად წერს ალექსანდრე კალანდაძე.

„კრებულის“ მესამე წიგნში ნ. ნიკოლაძემ მკითხველ საზოგადოებას ჟურნალის მიზან-ღანიშნულება გააცნო.

„კრებულს ისევ მიზანი აქვს, როგორც უნდა ჰქონდეს თავის სიცოცხლეში ყოველ პატიოსან და ხეირიან კაცს, ესე იგი თავისი საზოგადოების ბედნიერება...“

შემდეგ ნ. ნიკოლაძეს აუცილებლად მიაჩნდა განათლების პრობლემა. ჩვენი ქვეყანა, მძიმე ისტორიული ცხოვრების გამო, ჩამორჩაო, — წუხდა იგი, როცა ჩვენ იძულებული ვიყავით თავის გადარჩენისათვის სისხლი გვეღვარა, მაშინ სხვა ქვეყნები ევროპაში დაწინაურდა, ცხოვრება მოიწყო. ახლა ჩვენ მათ პირისპირ ლატაკად და ველურად გამოვიყურებითო. ჩვენ უთუოდ უნდა გავუთანასწოროდეთ მათ. ამას რომ მივალწიოთ, აუცილებელია განათლება, ბუნებისა და საზოგადოების კანონების ზედმიწევნით ცოდნა. ბუნებისა და საზოგადოების არსებობა ერთმანეთზეა გადაჭაჭვული, ორივე სრულიად მკაფიო კანონზომიერებას ემორჩილება. ბუნებაში ყოველივე ბუნების კანონს ემონება და მისგან იღებს თავის ძალასა და სიცხოველეს, ისე საზოგადო ცხოვრება, თავის უნებურათ და უცოდნელათ, ასრულებს საზოგადოების მეცნიერების კანონებს და უსაყვედუროთ, უცილობლად მისდევს მას... ბუნება ერთია, ყოველი მისი მოვლინება ერთ და იმავე უმთავრეს ბუნების კანონს ემონება; კაცის ცხოვრებაც ერთი ამ ნაირი მოვლენათაგანი არის, რომელიც ყველაფერში ბუნების კანონს მისდევს... ამ ნაირათ, ბუნების მეცნიერება გულ-ხელ დაკრეფილ კაცს თავის ფილოსოფიით ამხნევებს და თავისი წვრილმანი დაკვირვებებით და ცოდნით ხელში ათასნაირ იარაღს აძლევს ცხოვრების გასაუმჯობესებლად...“

ცოდნა რომ გამოიყენო, აუცილებელია შრომა. გაჭირვების, სიღატაკის, დაჩაგრულობის საფუძველი უშრომლობაა, — წერდა ნ. ნიკოლაძე. ყველა ეს უბედურება, — აგრძელებდა იგი, — „ჰქრება თვითონ კაცის შრომის და მოხერხების წინ, ემორჩილება კაცის ტვინსა და ხასიათს...“

ცოდნა და შრომა უნდა შეერთდეს მაღალ ზნეობრიობასთან. „ქვეყანაში ჯერ არც ერთი სიკეთე, არც ერთი სასარგებლო საქმე არ გარიგებულა უხეირო და სუსტი კაცის ხელით, არც ერთ ამამაღლებელი აზრი არ დაბადებულა მის თავში. რაც კაცობრიობას სახეირო და სასარგებლო რამ ღირსებია თავის სიცოცხლეში, ეს ყველაფერი გაუკეთებია მისთვის მაღალი და პატიოსანი ხასიათის პირებს, რომელნიც თავიანთი აზრით, მოქმედებით და ხასი-

თით ამშვენიერებენ, აუკეთესებენ და ასახელებენ კაცობრიობას. უწმინდური ხელით წმინდა რამ თავის დღეში არ გავრთებულა...“

და ბოლოს ნ. ნიკოლაძე ასკვნის:

„რაკი კაცის ბედნიერება ქვეყანაზე შესაძლებელია, რაკი კაცს ბუნებაზე იმოდენა ძალა და გავლენა აქვს, რომ შეუძლია ამ ბედნიერების გზის შემსუთველი დაბრკოლებები მოიცილოს, რაკი ამ საქმისათვის აუცილებლათ საჭიროა ხეირიანი ცოდნა, შრომა და პატიოსანი ხასიათი, — შექვევლია, რომ ყოველ პატიოსან კაცს ჩვენი ქვეყნისათვის ეს სიკეთეები უნდა სურდეს და ყოველი პატიოსანი ჟურნალი მთელ თავის ცდას და გონებას იმას უნდა ალევდეს, თუ რა გზით და რანაირად შეუძლია საზოგადოებას ამ ხეირიანი ცოდნის, შრომის და პატიოსანი ხასიათის შეძენა და სასარგებლო მოხმარება. შექვევლია, რომ ყოველი პატიოსანი ჟურნალი ნიადაგ იმ მიზანს უნდა მისდევდეს, რომ გააცნოს მკითხველი საზოგადოება დაწვრილებით ხეირიან გზას, შეაყვაროს იმას შრომა და ცოდნა, ჩაუდგას და აღზარდოს მასში პატიოსანი ხასიათი და შეაძულოს, შეაზაროს ის განხეთქილება, ერთმანეთის გლეჯა, ერთიმეორის შეუბრალებლობა, შეაზიზღოს ის შესაზიზღებელი მოქმედებები, რომელნიც ბოლოს უღებენ საზოგადო ბედნიერებას და აბრკოლებენ მის წარმატებას“.

სანამ „კრებული“ არსებობდა, დასახულ მიზან-დანიშნულებას უღალატოდ ემსახურა. არც ნ. ნიკოლაძეს დაუზოგავს ნიჭი და შრომა. „კრებულის“ სულ თვრამეტი წიგნი გამოვიდა. აქედან ცხრა წიგნში ნ. ნიკოლაძეს თითო-თითო წერილი აქვს დაბეჭდილი, ხოლო ხუთში — ორ-ორი. „კრებულის“ მხოლოდ 4 წიგნია, სადაც ნიკოს არაფერი დაუსტამბავს. ეს, ალბათ, იმან გამოიწვია, რომ 1872 წელს (გაზაფხულ-ზაფხულში) ნიკო პარიზში იმყოფებოდა. მართლაც, 1872 წლის მარტისა და ივლისის ნომრებში არ არის ნ. ნიკოლაძის წერილები და მერე კიდევ იმ ორ წიგნში, რომელიც 1873 წლის ოქტომბერში და 1874 წლის იანვარში გამოვიდა. ამჯერადაც საზღვარგარეთ წასვლამ შეუშალა ხელი. 1873 წლის შემოდგომაზე ნ. ნიკოლაძე მამის დავალებით უცხოეთში წავიდა, ტყიბულის ქვანახშირის წარმოების ფინანსირება რომ მოეკვარებინა.

წერის გარდა, არედაქტირებდა რედაქციაში შემოსულ სტატიებს, ასწორებდა კორექტურას, ზოგჯერ ასოთამწყობობდა კიდევ.

„უერნალს“ უწევდა ფულად დახმარებას. „მე თვით ვარ ამის მნახელი, რომ მან 1.000 მანეთის ოქრო გადასცა მესტაშებს „კრებულის“ ბეჭდვის ანგარიშში. მაშინდელი „კრებულის“ ხელის მომწერთა ფული მარტო რედაქტორს და ქალაქის ფულს არ ჰყოფნიდა. ამას გარდა, სხვა ხარჯიც მრავალი ჰქონდა რედაქციას“, — წერდა ზაქარია კიკინაძე 1897 წელს გამოცემულ წიგნში „ნიკო ნიკოლაძე“.

სადაც უნდა ყოფილიყო ნ. ნიკოლაძე, უგაზეთოდ ვერ ისვენებდა. 1873 წლის გაზაფხულზე პარიზში ჰექტოგრაფიული გაზეთი „დროშა“ გამოუცია. სიმონ ხუნდაძემ ამ გაზეთს საგანგებო წერილი მიუძღვნა — „სამოცდაათიანი წლების არალეგალური გაზეთი“ (ეს წერალი შეგიძლიათ იხილოთ ს. ხუნდაძის წიგნში — „სოციალიზმის ისტორიისათვის საქართველოში“, ტ. II).

20-იან წლებში ნ. ნიკოლაძე გაზეთის დაარსების ამბავს ასე აუწყებდა ს. ხუნდაძეს:

„პატივცემულო ამხანაგო სიმონ!

თქვენ მეკითხებით, თუ რა გარემოებაში ვბეჭდავდით ჩვენ, პარიზში, 1873-ის გაზაფხულზე ქართულ სოციალურ გაზეთს „დროშას“, რომლის პირველი სამი ფურცელი სრულიად უცაბედად აღმოვაჩინე წარსულ დეკემბერში ბრიტიშ მუზეუმის საწყობში. სიამოვნებით გაცნობებთ, რომ იმ გაზაფხულზე მოვხვდით პარიზს დათა მიქელაძე, ქართულ მწერლობაში უფრო ცნობილი „მეველეს“ სახელით, პავლე იზმაილოვი, შემდეგ მყოფი ტფილისის ქალაქის თავათ, და მე. იმ დროს მე ვმუშაობდი ქართული შრაფტის გამარტივებაზე და ქართული სტამბის მოწყობაზე. ამ ძიების დროს გავეცანი ახალ აღმოჩენას, რომელიც ერთობ აადვილებდა ლიტოგრაფიების მოწყობას და ხმარებას, რაც კავკასიის ხალხების არეულ და მოუწყობ ანბანებს საშუალებას მისცემდა მოეწყოთ გაადვილებული პროპაგანდა ახალი ევროპული აზრების ადგილობრივ ენებზე. ამ მიზნით განვიზრახეთ და კიდევ ავასრულეთ ათი სამაგალითო ფურცელი დაგვებეჭდა „დროშასი“. გაზეთს ვბეჭდავდით ას-ას ცალს და მუქთად უგზავნიდით ქართველებს და კავკასიელებს, ვინც გვეკულებოდა ციურიხს, ჟენევაში, ვენაში და სხვაგან. გაგება არა მაქვს, ვის ჩარჩენია და შეუწირავს ბრიტიშ მუზეუმისათვის ის სამი პირველი ფურცელი „დროშისა“, რომლის ასლი თქვენ ხელში გაქვთ.

„ერჩები სრული პატივისცემით ნ. ნიკოლაძე“.

„დროშა“ გამომცემლებს „ქართულ სოციალურ გაზეთად“ მიუჩნევიათ და ასეც წაუწერიათ სახელწოდების ქვეშ. დევიზად კი აუღიათ ილია ჭავჭავაძის სიტყვები, ოდნავ შეცვლილი: „თუმცა აწმყო არ გვწყალობს, მომავალი ჩვენია“.

პირველი ნომერი 1873 წლის 1 (13) აპრილს გამოსულა. ამ ნომერს რედაქციის უწყებაც ახლავს:

„დროშა“, ქართული სოციალური გაზეთი, გამოიცემა პარიზში ათი დღის განმავლობაში, ყოველ დღე, საღამოობით. ამ გაზეთზე არც ხელის მოწერა მიიღება, არც ცალ-ცალკე ფურცლების გამოწერა. ის მარტო რედაქციისათვის იბეჭდება. ათი დღის შემდეგ, ესე იგი 11(23) აპრილს 1873 წ. „დროშის“ ბეჭდვა მოისპობა“.

გამომცემელთა ეს განცხადება აშკარად მოწმობს, რომ „დროშა“ ძირითადად ბეჭდვის ჰექტოგრაფიული წესის ასათვისებლად იცემოდა. სხვა უფრო ღრმა და მნიშვნელოვან მიზანს იგი, ეტყობა, არ ისახავდა, თორემ მისი მესვეურნი ათი ნომრის გამოცემით არ დაემაყოფილდებოდნენ. არც მარტო რედაქციაში გაავრცელებდნენ. თუმცა ს. ხუნდაძე ამ გაზეთს პირველ არალეგალურ სოციალისტურ გაზეთად მიიჩნევდა. ასევე გადაჭარბებულად ფასდება იმავე ხანებში, შვეიცარიაში შექმნილი საზოგადოება „უღელი“. ეს საზოგადოება ევროპაში მუსწავლე ქართველ სტუდენტებს აერთიანებდა. „უღლის“ შექმნის მოთავეთა ხელშემწყობნი და დამხმარენი ნიკო ნიკოლაძე და გიორგი წერეთელი არიან. მერე მათ მხარში სერგეი მესხიცი ამოუდგა: თავდაპირველად „უღელი“ ციურხში ჩამოყალიბდა. ცოტა ხანში ორად გაიყო: ციურხისა და ქენევის საზოგადოებებად. მისი ძირითადი ამოცანა იყო — ქართველი სტუდენტები ერთმანეთს დახმარებოდნენ ცოდნის შეძენაში და რაც შეიძლება ფართო ევროპული განათლების მიღებაში. რა თქმა უნდა, ცოდნის შეძენაში სოციალიზმის თეორიის შესწავლაც იგულისხმება. მით უმეტეს, რომ მაშინ, ევროპაში, ნაირნაირი სოციალიზმის მქადაგებელნი ყოველ ნაბიჯზე შეცბვდებოდათ. მართალია, ეკატერინე მელიქიშვილი წერდა სერგეი მესხს „სოციალისტკა გავხდით“, მაგრამ არც თვითონ და არც რომელიმე წევრი „უღლისა“ თავგადამკვდარ სოციალისტად არ გადაქცეულა. თავიანთი ნიჭი და განათლება მათ სხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობაში დახარჯეს. ამიტომ უმჯობესია იმას დაუუქვროთ, რასაც

საზოგადოების წევრთა პირველი სხდომის ოქმი გვაუწყებს და მერე ნიკო ნიკოლაძის სტატია.

„9 მარტს, 1873 წ. ციურიხში მცხოვრები ქართველი მოსწავლეები შეიკრბენ იმ კითხვის გამოსაკვლევად, თუ რა და რანაირად შეიძლება იმათგან ერთი ისეთი წრის და საზოგადოების შედგენა, რომელშიაც, როგორც ახლანდელ მოსწავლეებს შეეძლოთ მონაწილეობის მიღება ეგრეთვე ახლად მოსულეbsაც და საზოგადოთ ყველა ქართველ მოსწავლეებს, რომელნიც სწავლის მისაღებათ საზღვარგარეთ არიან წასულნი... იმათ ურთიერთშორის საკმაო მსვლელობა და დაახლოება არა აქვთ. ერთმანეთზე საკმაო გავლენა ვერ მოუპოვებიათ, რომ ერთმა მეორეს სწავლის მიღება და გონების გახსნა გაუადვილოს რჩევით, წყაროების ჩვენებით, ერთმანეთის დახმარებით და სხვ. — რადგანაც ერთად სწავლა თითოეულს წევრს მის საქმეს უადვილებს, ხანგრძლივ შთაბეჭდილებას იძლევა და უფრო სასარგებლოა. ეს ახალგაზრდები ჰფიქრობენ, რომ სასურველი იქნება იმათ შუა ისეთი საზოგადოების დაარსება, რომელშიაც თითოეულ წევრს ერთი რომელიმე სწავლის ან განყოფილების მითვისება შეეძლოს და დანარჩენი წევრებისათვის არჩეულ საგანზე თავისი ცოდნის და შეძენილი ცნობების გადაცემა — რაკი ეს დანარჩენი წევრები მის ნაწარმოებს განიხილვენ და თავის მხრით შეაესებენ და შეასწორებენ — ეს ნაწარმოები თფილისში გაიგზავნება — ქართული გამოცემების რედაქციაში, ანდა ცალკე წიგნებათ დასაბეჭდავად. ამნაირათ შეერთებული შრომა იმ მხრივ გამოსადეგი იქნება, რომ თითოეულ ახალგაზრდას შეეძლებდეს, როგორც თავის საკუთარი საგნის შესწავლა, ეგრეთვე დანარჩენი წევრების. საგნების და სწავლის სდევნა, მათი შრომის ნაყოფის მიღება, ერთი სიტყვით, თითქმის მთელი ეხლანდელი ცხოვრების და მეცნიერების გადათვალისწინება და გაცნობა“.

ამასვე ატყობინებდა ქართველ საზოგადოებას, „ქრებულის“ საშუალებით, ნიკო ნიკოლაძეც:

„ციურიხში ამჟამად ათიოდე ჩვენებური ახალგაზრდა სწავლულობს, ზოგი უნივერსიტეტში და ზოგი პოლიტექნიკაში. არ ვიცი ბედათ უნდა ჩაეთვალოს იმათ ეს, თუ უბედობათ, მაგრამ რადგანაც მათ ციურიხელ დიპლომს ჩვენში ადგილის შოვნის ძალა არ ექნება, ეს ყმაწვილები ნამდვილ სწავლას, ნამდვილ ცოდნის მიღებას უნდა ცდილობდნენ, თორემ მათი ღვაწლი და მგზავრობა

ფუჰათ ჩაივლის. ამ მიზეზითაა, თუ სხვით, — ესე იგი შვეიცარიელ ცხოვრების წახედვით, იმათ განუზრახავთ, ისეთ ნაირათ წაიყვანონ თავიანთი სწავლა და ისეთრიგათ გამოიყენონ ურთიერთის ძალა და ცოდნა, რომ ყველას მათგანს შრომა გაუადვილდეს და ნაყოფათ ხეირიანი დამზადება და გონების გახსნა დარჩეს. ამ მიზნის მისაღწევათ ამ ყმაწვილებს გადაუწყვეტიათ უფრაზებოთ, უშფოთოთ და უაყალ-მაყალოთ, ისეთი ძმური ამხანაგობის ან საზოგადოების შედგენა, რომელშიაც თითოეულ წევრს მოვალეობა ექნება ერთი რომელიმე საგანი შეისწავლოს და დანარჩენ წევრებს თავისი ცოდნა ამ საგანზე გაუზიაროს. რადგანაც მართო ცალ-ცალკე საგნის შესწავლის გარდა, კაცს თანამედროვე საზოგადოების და ცხოვრების ცოდნაც სჭირია, იმათ ერთმანეთში გაუანაწილებიათ ახალი ისტორიის შესწავლა სხვა და სხვა ევროპელი ხალხებისა, გაზეთებისა და ჟურნალების კითხვა სხვა და სხვა ენებზე, ზოგიერთი ჩვენ ცხოვრებაში გამოსადეგი საგნების გაცნობა და სხვ. და სხვ.“

ერთი სიტყვით, „უღელს“ მხოლოდ საგანმანათლებლო მიზანდასახულობა ჰქონდა. სხვა ამოცანის შეპარულება მას არ განუზრახავს

(ვინც „უღლით“ დაინტერესდება, იგი ვრცელ მასალას ნახავს იმ შენიშვნებში, რომელიც ს. ხუნდაძემ დაუთმო 1932 წელს გამოცემულ ნ. ნიკოლაძის „რჩეულ ნაწერებს“, აგრეთვე გიორგი აბზიანიძის წიგნში „ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული აზროვნების ისტორიიდან“, 1959 წელს რომ გამოიცა).

1875 წელს, უცხოეთში ყოფნისას, ნ. ნიკოლაძის პირად ცხოვრებაში ცვლილება მოხდა. მან ცოლი შეიერთო. ნიკოს უკვე ჰყავდა შვილი. 1872 წელს, პეტერბურგში, მაკაროვას ქალთან უხსნიერი ასული — ნინო შეეძინა. საერთოდ, ნიკო ნიკოლაძე ქალების მოტრფილად კაცი იყო. არც ქალები იყვნენ მის მიმართ გულგრილნი. „კორსეტი, კეკლუცი ქალის ტანზე, სწორედ სასიამოვნო რამ არის, ის ტანზე ხელის შემოხვევას უადვილებს კაცს და მისი ზონრების ხანგრძლივი ხსნისთანა სიამოვნება ცოტა რამ გაუჩენია ღმერთს საშალაო კაცობრიობისათვის, რადგან ჯერ ქვეყანაზე ისეთი კორსეტი არ გამოუგონიათ, რომ მისი შეხსნა შეუძლებელი იყოს“, — წერდა იგი გულახდილად და ზუმრობით. მაკაროვა (მისი სახელი ვერ დავადგინე) აღრე გარდაიცვალა. ნინო ნიკოლაძეებინ ოჯახში

იზრდებოდა. იგი 1895 წელს ცოლად გაჰყვა ცნობილ იურისტსა და საზოგადო მოღვაწეს ივანე ზურაბაშვილს.

ბოგუმილა (შინაურობაში: ბოტია) პელიოდორის ასული ზემიანსკაია, ვისზეც ნიკომ ჯვარი დაიწერა, იმ პოლონელთა შთამომავალი იყო, რომელნიც მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში გადასახლეს პოლონეთიდან საქართველოში. მათ „საშინელი“ ბრალი ედებოდათ — რუსეთის იმპერიის წმიდათაწმიდა მთლიანობის ხელყოფა და ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლა. რუსეთის ხელისუფლება ყველაფერს აიტანდა, ოღონდ ეროვნული თავისუფლებისათვის ხელი არავის გაენძრია. რუსეთის წინააღმდეგ ამბოხება ვაზედესო და სულ გაცოფდა ნიკოლოზ პირველი. საზრჩობელებით მოფინა პოლონეთი. ციმბირსა და კავკასიაში უმოწყალოდ მოერეკებოდნენ დატყვევებულებს. ჩვენში ჩამოსახლებული პოლონელები არა მარტო ქართველდებოდნენ, არამედ საქართველოს გულმხურვალე პატრიოტებიც ხდებოდნენ — პოლტორაცკები, ზდანევიჩები, ვოლსკები, პოლიკევიჩები და სხვანი. ბოგუმილა ზემიანსკაიც ამ წრეს ეკუთვნოდა. იგი იმ პირველ ქართველ ქალთა ჯგუფში შედიოდა, რომელიც ევროპაში გაემგზავრა სასწავლებლად. ბოტია საზოგადოება „უღლის“ წევრიც იყო.

რატომღაც სამეცნიერო ლიტერატურაში ნიკო ნიკოლაძის ჟორწინების თარიღი და ადგილი აღნიშნულია შეცდომით.

ნ. ნიკოლაძის თხზულებათა პირველი ტომის (1962 წ. გამოცემული) წინასიტყვაობაში დავით გამეზარდაშვილი წერს — „...სიტყვამ მოიტანა და ვიტყვი: ნ. ნიკოლაძე პირველად 1873 წლის მაისში დაქორწინებულა. ცოლად შეურთავს ბოგუმილა (ბოტია) პელიოდორის ასული ზემიანსკაია (1854—1931). ჯვრისწერა ქ. ვენაში მომხდარა“ (გვ. 59. ავტორმა ეს შეცდომა მაშინაც გაიმეორა, როცა აღნიშნული წინასიტყვაობა ცალკე წიგნად გამოსცა, 1983 წ. გვ. 89).

ნიკო ნიკოლაძემ და ბოგუმილა ზემიანსკაიამ აქორწინეს 1875 წლის 6 ივლისს, პარიზში, წმინდა სამების ალექსანდრე ნეველის რუსულ მართლმადიდებლურ ეკლესიაში.

Свидетельство

Дано сие потийскому гражданину Николаю Николадзе в том, что он, как видно из представленной надписи на загра-

ничном его паспорте, выданным г. Кутаисским Губернатором 20 февраля 1874 года за № 23 вступил в первый законный брак с дочерью Надворного Советника, девицею Богумилою Земянскою сего тысяча восемьсот семьдесят пятого года июля шестого дня и обвенчан протоиереем Дмитрием Васильевым в Свято-Троицкой Александро-Невской церкви в Париже. В чем подписью и приложением казенной печати удостоверяю. Ноябрь 25 дня 1875 года, город Тифлис.

საქართველოში დაბრუნებული, ახლადდაოჯახებული ნიკო ნიკოლაძე მაშინვე შეუდგა ზრუნვას ახალი ვაზეთის დასაარსებლად. რაკი მოქმედება-საქმიანობის სრულიად ნათლად გამოცვეთილი საკუთარი პროგრამა ჰქონდა, სხვას ძნელად ეთვისებოდა და ეგუებოდა. ამჟამად გრძნობდა, თუ საკუთარი ვაზეთი ან ქურნალი არ ექნებოდა, სათქმელს სრულად და ბოლომდე ვერ იტყოდა. საკუთარი ვაზეთის გამოცემის აუცილებლობაში კიდევ უფრო მეტად დაარწმუნა „ტიფლისსკიი ვესტნიკ“-ის რედაქციასთან მომხდარმა უთანხმოებამ, იგი „ტიფლისსკიი ვესტნიკ“-ში ბევრს წერდა. თავდაპირველად ვაზეთის რედაქტორთან, კონსტანტინე ბებუთოვთან, მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა. შემდეგ ურთიერთობა ამწვავდა და განხეთქილებით დამთავრდა. რატომ და როგორ მოხდა კონფლიქტი, ამას თავად გვიამბობს იმ წერილშიც, რომელიც იონა მეუნარგიას გაუგზავნა.

1910 წელს დავით ერისთავის თხზულებანი უნდა გამოეცათ. იონას დავითის ცხოვრება-შემოქმედების აღწერა დაევალა. მისათვის მეუნარგია მასალებს აგროვებდა. ნიკო ნიკოლაძესაც სთხოვა მოგონებების დაწერა. პასუხი ნიკომ პირადი ბარათით შეატყობინა.

„1873-ში ჩვენ (ნ. ნიკოლაძემ, კ. ბებუთოვმა, დ. ერისთავმა და სხვებმა — ა. ბ.) პირობა დავდევით ერისთავს ლეწორმა საერთო კავკასიელი დროშის ქვეშ და არამც და არამც საერთო უღელი არ გაგვეწია ერთ მხრივ, ან ქართველების, ან რუსების, ან სომხების მხრივ. ომი რომ დადგა, 1877, და მის ასაწერად ყარსისკენ გავემგზავრე, ბებუთოვმა ამ პირობას გადაუხვია. დაიწყო ბეჭდვა უცნაური სტატიისა «Участие армян в завоеваниях русских на Кавказе»¹. რომელშიაც თვალთმაქცურად ამტკიცებდნენ, ვითომ

¹ „კავკასიაში რუსთა დაპყრობებში სომეხთა მონაწილეობა“.

სიძვების მეოხებით ღა მარტო სომხებისა, მომხდარა კავკასიაში ამ ნეცხრამეტე და მეთვრამეტე საუკუნეებში ყოველიფერი რაც მომხდარა და თვინიერ მათთა არა რა მომხდარა. ეს სტატია ბევრად უფრო შემუშავებული და დაკვარაჟინებული დაიბეჟდა მერმე, მგონია 1897-ში, ეზოვის სახელით. თავდაპირველად კი დააწერა ნეს ის, მგონია, ერიწოვს, *гробнокопатель*-ს. როცა ეს მეტად ოსტატური და სომხებისათვის დიდად სასარგებლო, ხოლო ჩვენთვის დამმარხველი სტატია წავიკითხე, დათიკოსაც და ბებუთოვსაც მოვწერე ყარსის წინიდან. ბიჭო, სად ეს სტატია და სად ჩვენი პირობათქო? ბებუთოვმა მომწერა, რას აყოლიხარ აკაკის და სხვასო (ქარველებს). „მართალია, ძალიან სასარგებლო ხარ გაზეთისათვისო, მაგრამ ნუ დაივიწყებ, რომ გაზეთიც ძალიან სასარგებლოა შენთვისო“. ამ სომხურ ქრთამს, რასაკვირველია, მაშინვე ვუპასუხე ოტსტავკის შეტანით. დათიკო დარჩა გაზეთში.“

რაკი დაინახა, რომ ბრძოლით არაფერი გამოდიოდა, ნ. ნიკოლადემ თავი მოიკატუნა. 1877 წლის 23 ივნისს, კავკასიაში მეფისნაცვლის თანაშემწეს თხოვნა მიართვა. იგი ხელისუფლებას უმტკუცებდა:

კავკასიაში ჩემი ათწლიანი ლიტერატურული საქმიანობა თვალნათლივი დადასტურებაა ჩემი ზომიერებისა და უვნებლობის.

საცენზურო კომიტეტს სრული რწმენით შეუძლია თქვას, რომ ჩემს წერილებში არასოდეს მომიწოდებია ტომობრივ ვნებათა გავივებისაყენ. არ მქონია სისტემატური მტრული დამოკიდებულება ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების არცერთი მოვლენისადმი უმეტესწილად მშვიდად განვიჩილავდი ეკონომიკურ და ლიტერატურულ საკითხებს, რომლებიც ჩვენში დაისმებოდა.

და ბოლოს ასკვნიდა:

ჩემი საკუთარი მიმართულების საფუძველი იყო და არის იმედი: მივალწიო ჩემი შეხედულებების გამარჯვებას ერთადერთი გზით — დაჯერება-დარწმუნების და საზოგადოებაში განათლების დონის ამაღლების გზით.

თუ გაზეთის გამოცემის ნებას მაინც არ მომცემთო, — დასძენდა ნ. ნიკოლადე, — მაშინ პეტერბურგში ან უცხოეთში ცხოვრების უფლება მაინც მიბოძეთ, რომ ლიტერატურული შრომით თავის რჩენა შემეძლოსო.

ამ თხოვნამ ხელისუფლებას გული მოუღბო. მეფისნაცვლის ჯაფარმა სამმართველომ კავკასიის საცენზურო კომიტეტს დაბასიათება მოსთხოვა: რას წარმოადგენსო ნ. ნიკოლაძის პიროვნება და როგორია მისი სალიტერატურო მოღვაწეობა. საცენზურო კომიტეტის უფროსმა ცენზორმა სულეიმან ხან მელიქ-მელრაბოვმა ნიკო ნიკოლაძეს ხოტბა შეასხა.

მართალია, წარსულში ნიკოლაძეს ახასიათებდა არასაიმელო გამოხდომები, მაგრამ წელთა სვლამ და ცხოვრებამ მის ნიქს სოლიდურობა შესძინა, ბუნებრივი ნიჭით, ლიტერატურული მომზადებით, მხარის ცოდნით, საზოგადოებრივი და წმიდა ლიტერატურული საკითხების განზოგადების უნარით, გასაგები ენით გადმოცემის ტალანტით ნიკოლაძეს ადგილობრივ პუბლიცისტიკაში ბადალი არ ჰყავს.

ორივე მხარის — მთავრობის და მოსახლეობის — სასარგებლოდ რუსეთის იმპერიაში არსად სხვაგან არ არსებობს ეკონომიკური და სხვა საჭირობო საკითხების ყოველმხრივი განხილვის ისეთი მწვავე აუცილებლობა, როგორიც კავკასიაშია. მხარის არცერთ ლიტერატურულ მოღვაწეს არ ძალუძს ამ აუცილებლობის ისე კარგად დაკმაყოფილება, როგორც ნიკოლაძეს.

(როცა ამას წერდა, მელიქ-მელრაბოვმა არ იცოდა, რა მწარედ სანანებელი და თითზე საკბენად გაუზღებოდა ნ. ნიკოლაძის მხარდაჭერა).

ნ. ნიკოლაძის თხოვნამ და სულეიმან ხან მელიქ-მელრაბოვის დაბასიათებამ გასჭრა. 1878 წლის პირველ იანვარს „ობზორის“ პირველი ნომერი გამოვიდა.

„ობზორის“ ვრცელი გამოცელება უძღვნა თამარ მაქაყარიანმა და 1952 წელს დაბეჭდა „საისტორიო მოამბის“ მეექვსე გამოშვებაში).

გამოსვლით კი გამოვიდა „ობზორი“, მაგრამ დაიწყო გაუთავებელი დავა ცენზურასთან. საერთოდ, ნ. ნიკოლაძე ცენზურას ვერ იტანდა და როგორც კი საშუალება მიეცემოდა, დაუყოვნებლივ კბილს გაჰყრავდა.

„ხუმრობა გაშვებით, შეუძლებელია წარმოიდგინოს კაცმა ჩვენებური ფელეტონისტის და საზოგადოდ ჟურნალისტის მდგომარეობა. ყოველმა, თითქმის, მისმა სტრიქონმა, ყოველმა აზრმა ათასნაირ ჩიხლინში და ჭახრაკში უნდა გაიაროს, სანამ მკითხველს

მიუახლოვდება, და მხოლოდ მაღალმა ღმერთმა იცის, რა ფასად უჯდება იმას ეს გავლა... და როცა გაქნაპილი და გარუჯული აზრა მკითხველს მიუვა, ყოველი მხრიდან კიდევ აყალბაყალი და სამდურავი სტყდება!

წარმოვიდგინოთ უბრალო და სრულიად უმნიშვნელო აზრი: „ქალმა ქუჩაში გაიარა“. რაა ამ აზრზე უფრო უძლური და უვნებელი? ხომ არაფერი აბა, მიბრძანდით და დაბეჭდეთ. ჯერ ხომ რედაქტორი ხელ-ფეხ კანკალით გკითხავს, თუ ძმა ხარ, მითხარი, მაგ აზრში საშიში ხომ არა არის რაო. მეჩვე ამწყობი, სანამ ააწყობდეს, ორჯერ სამჯერ მაინც გეტყვის, ვაი თუ წასაშლელი გამიხდესო. ბოლოს... ბოლოს როგორც იქნა დაიბეჭდა. დარწმუნებული იყავით, რომ დაბეჭდილ ეგზემპლარში ასე ეწერება: „ერთ უცხო ქვეყანაში, ერთ სულიერს თურმე ქუჩაში გაუვლია; ზოგიერთები ამბობენ, ვითომ ეს სულიერი ქალი იყოო. მაგრამ ეს საგანი ჯერ კარგათ გამოკვლეული არ არის“.

ეს არ იყო ირონია, ხუმრობა. მართლაც ასე ხდებოდა. სანიმუშოდ ერთ სტატიას მოუხმობთ — „5 მარტის პროცესი. პალატას სხდომის ფიზიონომია“.

სტატიაში ეწერა: д-р Альбанус... человек отменно-хорошо знакомый с состоянием больницы. ცენზორი დიმიტრი ფურცელაძე ითხოვდა წაეშალათ სიტყვა отменно.

სტატიაში ეწერა: д-р Альбанус слегка краснеет приосаивается и... ფურცელაძე ითხოვდა ამ ფრაზის ამოღებას.

სტატიაში ეწერა: д-р Альбанус был в окладистой бороде. ფურცელაძე ითხოვდა ამ სიტყვების ამოღებას.

თან ეს სტატია მელიქ-მელრაბოვს გაუშვია: дозволено цензурой с исключениями. ხოლო ფურცელაძეს უკან გამოუთხოვია წერილი და აუკრძალავს: запрещено цензурой.

ცენზურა ხშირად არღვევდა კანონებს. თვითნებობდა.

სანიმუშოდ მოხმობილ წერილთან დაკავშირებით ნ. ნიკოლაძე ჩიოდა: არ არისო ამ სტატიაში ცენზურის წესდებაში გათვალისწინებული მუხლები დარღვეული. ჩამოთვლიდა:

არაფერია ისეთი, რაც მართლმადიდებლური ეკლესიის მოძღვრების შერყევას ისახავდეს მიზნად.

არაფერია ისეთი, რაც შეურაცხყოფს უზენაეს ხელისუფლებას ანდა იმპერატორის ოჯახის ღირსებას.

არ არის რა ძირეული სახელმწიფო დადგენილებების საწინააღმდეგო, კეთილი ზნე-ჩვეულებებისა და წესიერების დამამკირებელი, პიროვნების ღირსების შეურაცხყოფელი უწმაწური გამოთქმებით.

არ არის ცილისწამება, რომელიც ეხებოდეს პიროვნების ზნეობრიობას ან ოჯახურ ცხოვრებას.

ახსნა-განმარტებებით არაფერი გამოდიოდა. ცენზურა მაინც თავისას განაგრძობდა. მოთმინების ფიალა აივსო და, ერთ დღეს, შუალამით, ნიკო ნიკოლაძე სახლში მიუვარდა მელიქ-მელრაბოვს. 1878 წლის 24 ივნისს ცენზორი მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოს მოახსენებდა: ნიკოლაძემ ღამის ოთხ საათზე ოჯახი ამიფორიაქა, ისედაც სწეულ ჩემ შვილს კიდევ უფრო აუშალა ძარღვები, მეზობლები შემიწუხა და საჯაროდ გამლანძღაო. მაიძულა სტატიის დაბეჭდვის ნება მიმეცაო მცირე შესწორებებით.

სკანდალი ამით არ დამთავრებულა. მელიქ-მელრაბოვმა ისევ გააჩერა „საკვირაო საუბრების“ მორიგი სტატია. წერილი აკრიტიკებდა გენერალ შულმანს ქრთამის ალბისათვის. ნიკო არ დაემორჩილა ცენზორს. წაშალა მისი განკარგულება და სტატია უცვლელად დაბეჭდა. რედაქტორ-გამომცემლის ეს თვითნებობა ვეღარ აიტანეს და კავკასიის საცენზურო კომიტეტმა ითხოვა — ნიკო ნიკოლაძე სამართალში მიეცითო.

ამ გაწამაწიაში, შეუმჩნევლად, თურმე უფრო საბედისწერო კონფლიქტი მწიფდებოდა.

* * *

ნიკოლოზ სიმბორსკი იცოდა, რაც ხდებოდა. ბოლოს და ბოლოს, იგი სეკუნდანტი იყო და საქმის ვითარებას ზედმიწევნით იცნობდა. მაგრამ მაინც ამ უაზრობის აზრს ვერაფრით მიმხვდარიყო. რატომ უნდა დაეხოცათ ერთმანეთი? მერედა, ვისა და ვის — ილია ქავჭავაძესა და ნიკო ნიკოლაძეს?

მართალია, ის, რაც „დროებამ“ დასტამბა, საწყენია, გულსატკეპნი, მაგრამ ორივემ ხომ ჩინებულად იცის — არ გამოირჩევა კავკასიური პრესა (სულერთია, ქართული იქნება, სომხური თუ რუსული) თავშეკავებით, თავაზიანობით, მორიდებით. არ ზოგავენ, არ უფრთხილდებიან ერთმანეთის თავმოყვარეობას, ღირსებას.

განა ის, რაც „დროებამ“ იკისრა 1880 წლის 29 თებერვალს, სხვა დროს არ მომხდარა?

„...ბატ. ნიკოლაძის გაზეთის სიტყვას სწორედ იმდენი ძალა და მნიშვნელობა აქვს საზოგადოების თვალში, რამდენიც ფინია ძალის დაუდგრომელ და უვნებელ ყეფას და ქაქანს.

. . .

რა ძალა და გავლენა უნდა ჰქონდეს იმისთანა გაზეთს, რომელიც ყველასა და ყველაფერს თავის კულაბზიკურ თავმოყვარეობით უყურებს და შესჩერება; რომელიც არავის და არაფერს არ ზოგავს, ოღონდ კი თავისი სულელური აზრი დაიცვას და სულელთაგან სახელი დაიმსახუროს.

ყველაზე გასაკვირველი და სასაცილო ამაში კიდევ ის არის, რომ ამისთანა გაზეთი სხვას აძლევს დარიგებას, სხვებს ასწავლის ლიტერატურულ წესებს და ზრდილობას: ასე უნდა მოიქცეთ, ლიტერატურული პატიოსნება ამას მოითხოვსო. ნიკოლაძე „ობზორი“ და ლიტერატურული პატიოსნება — მოდი და ნუ გაგეცინება! ერთად დასდევით ცეცხლი და წყალი... აფსუსი არ არის, რომ იმისთანა კარგი სიტყვა, როგორიც „ლიტერატურული პატიოსნება“ ნიკოლაძის კალმის წვერიდამ გამოდიოდეს და ჭუჭყიანი „ობზორის“ თაბახზე იბეჭდებოდეს!“

ნიკო ნიკოლაძემ იცის, რომ ეს ილიას დაწერილი არ არის, მაგრამ გაზეთს, როგორც რედაქტორი, სერგეი მესხთან ერთად, ჰავჭავაძეც აწერს ხელს. ეს ეწყინა სწორედ ნიკოს: ხომ იცოდა, რაც ეწერა და რატომ დაბეჭდაო.

არც „ობზორი“ დარჩა ვალში. მეორე დღესვე, პირველ მარტს, აახლა პასუხი „დროებას“.

„სხვა საქმეა ბატ. ჰავჭავაძე, ავტორი „კაცია-ადამიანისა“, ყოფილი რედაქტორი „საქართველოს მოამბესი“. ამ ლიტერატორმა უნდა იცოდეს, რა იბეჭდება მის გაზეთში. ჩვენ სიამოვნებით ვიყენებთ შემთხვევას სწორედ მას დაეკისროთ პასუხისმგებლობა ჩვენი ლიტერატურის მომავალი ისტორიის წინაშე გაზეთ „დროებაში“ ფეხმოდგმული ყველა საცოდავი ილეთის სისაძაგლის გამო. იგი ჩვენ გაგვიგებს. ოდესღაც მან იცოდა, რომ ნამდვილი მწერლები, აილებენ რა ხელში კალამს, მოვალენი არიან მიაღწიონ არა წამიერ გამარჯვებას, სიცრუისა და ჩაწყობის გზით, არამედ პრესაში

ისეთი უაპელაციო განაჩენის დაძვინდრებას, რომლის უთუო სა-
მართლიანობა მომავალში რატიფიცირებული იქნება ლიტერატუ-
რის მიუდგომელი ისტორიის მიერ. ჩვენ ვვსიამოვნებხ დავამტკი-
ცოთ, რომ პრაქტიკული ცხოვრების ვითარებამ აიძულა ბატ. ჭავჭავაძე
დავიწყოდა ეს. ჩამოეჭვეითებინა იგი იმ ადამიანების ღონე-
დღე, რომელნიც ტყუიან, თუმცა შეგნებული აქვთ, რომ მათი სიც-
რუე ზვალვე იქნება მხილებული. სურთ ერთი ტყუილისაგან თავი
იხსნან მეორე ტყუილით, კიდევ უფრო საცოდავი სიცრუით...”

ამ წერილში „ობზორმა“ სერგეი მესხს, ივანე მაჩაბელს, გიორგი
თუშანიშვილს „სოლისებრთავიანი ადამიანები“ („КЛИНОВОЛОВЫЕ
ЛЮДИ“) უწოდა და თან დასძინა — „მათი ჭკუა თვითონ ღმერთის
მიერ ისეა მოწყობილი, რომ არ შეუძლიათ ორი აზრი, თუ ისინი არ
არიან გამოხატული ერთი და იმავე გამონათქვამით, ერთმანეთს
შეუპირისპირონ ისე, რომ მათში არ დაინახონ წინააღმდეგობა. მათ-
თვის მიუწვდომელია აზრთა კავშირის საიდუმლოება“. „ობზორი“
ამასაც არ დასჯერდა და დაამატა — ნუთუ ბატონი ჭავჭავაძე გო-
ნებრივად ეგზომ დაბლა დაეცაო?

დუელი გარდაუვალი გახდა.

ახლა ისინი ერთმანეთის პირისპირ დგანან. რამდენიმე წუთიც
და ერთერთი მათგანი აღარ იქნება. გადარჩენილი კი შეძლებს ამის
მერე არსებობას?

არა, სიმბორსკის არაფერი ესმის — რა ხდება და რატომ.

ნიკო ნიკოლაძე არ იყო, ყველას რომ უმტკიცებდა — არცერთი
ქართული საქმე წარმატებით არ დაგვირგვინდება, თუ ილია არ
მეთაურობსო. რამდენჯერ ავიდა დუშეთში, რამდენი ეხვეწა ილი-
ას, — საადგილმამულო ბანკის თავკაცობა იკისრეო. როგორ უხარო-
და, როცა ილია დაითანხმა.

ახლა სასიკვდილოდ იმეტებს და ხელი არ უკანკალებს. არ ენა-
ნება.

ილია ჭავჭავაძე არ იყო, კინალამ რომ გადაირია, როცა შეიტყო —
ნიკო ნიკოლაძე მკითხველებს გამოეთხოვა და ჟურნალისტობას თავს
ანებებდსო. საყვედურით აავსო მაშინ ილიამ ნიკო და მანამ ვერ მო-
ისვენა, სანამ იგი ისევ არ დაუბრუნდა მწერლობას.

ახლა სასიკვდილოდ იმეტებს და ხელი არ უკანკალებს. არ ენა-
ნება.

(დრო რომ გაივლის, ნიკო ნიკოლაძე რომანოზ ხომელს კერძო

ბარათით შეატყობინებს: „საზღვარგარეთიდან რომ დავბრუნდი და ქართული ჟურნალისტიკის გაცხოველება განვიზრახე, ილია ჭავჭავაძე დუშეთს ცხოვრობდა, საცა მომრიგებელი მოსამართლის თანამდებობას ასრულებდა. ჩემი პირველი ნაბიჯი ის იყო, რომ ყველა მაშინდელი ახალთაობის მომხრენი შევაგროვე და დავაჯერე, დუშეთში ავიდეთ, ილია ჭავჭავაძე მოვიყვანოთ და ისევ ქართულ მწერლობას დავუბრუნოთ, ქართული საქმეების სათავეში ჩავაყენოთ-მეთქი. ამ აზრით და მიზნით 1871—1873 წლებში ხუთჯერ მაინც ავსულვართ დუშეთს „გროვით“ ქართველი მწერლობის აღორძინების მოტრფიალენი (ლუარსაბ ანუ შაქრო მაღალაშვილი, სანდრო ერისთავი „ამერიკელი“, გიორგი ყაზბეგი, ნიკო მესხიშვილი, სერგეი მესხი, გიორგი წერეთელი, აკაკი, ნიკო ღოღობერიძე და თქვენი უმდაბლესი მოსამსახურე), ბევრჯერ დაგვიპატიჟნია: მოდით, მეთაურად გაგვიხდით, გვიწინამძღვრეთ, გვემსახურეთ-მეთქი“.

ამ სიყვარულითა და ერთიანობით აღტაცებული ილია წერდა:

„ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია?
აწმყო თუ არა გეწყალობს, მომავალი ჩენია,
თუმცა ძველნი დაგვმორდნენ, ახალი ხომ შენია...
მათ ახალთ აღვიდგინოს შენ დიდების დღენია“.

ნიკოლოზ სიმბორსკი წარმოშობით პოლონელია და კარგად ესმის — რაც უღირს საქართველოს როგორც ერთი, ისე მეორე. რა იღონოს? ორივე უსაშველოდ ჯიუტია. ორივენი, თუ გაბრაზდნენ, მაშინვე იარაღს სტაცებენ ხელს.

(გვიან, როცა ილია აღარ იქნება ცოცხალი, გრიგოლ ყიფშიძე გაიხსენებს: „ილიას რვა-ცხრა დუელი ჰქონდა, ხან მწერლობის ნიდაგზედ გამოწვეული და ხან საბანკო მოღვაწეობის გამო გაჩენილი. შეუძლებელია ვიფიქროთ, რომ დუელში გასული კაცი მუდამ მშვიდობით გადარჩენის იმედით იყოს. მაშასადამე, ილიას მუდამ თავი ჰქონდა განწირული იმ საქმისათვის, რომელიც მართალი ეგონა და საკეთილო ქვეყნისათვის“. ეგევ ეთქმის ნ. ნიკოლაძე-ზეც).

დღეს არც ისე უბრალოდ არის საქმე, ზერელედ მაყურებელ კაცს რომ მოეჩვენება. მათ შორის უთანხმოება კარგა ხანია დაი-

წყო. პირველად თერგდალეულთა ერთიანობა 70-იანი წლების დასაწყისში გაითიშა.

1871 წელს კავკასიაში ალექსანდრე მეორის ჩამოსვლას ელოდნენ. დავა ატყდა: რა შევევედროთ ხელმწიფეს, რა წყალობა გამოვითხოვოთო. პაექრობამ ქართველი საზოგადოება ორად გაპყო.

ერთი ნაწილი ფიქრობდა, ყველაზე მეტად უმაღლესი სასწავლებელი იყო საპირო და სწორედ მისი გახსნა უნდა ეთხოვოსო. ეს აზრი პირველად გიორგი წერეთელმა გამოთქვა. ილიამაც მას დაუჭირა მხარი.

მეორე წყება სამხედრო სასწავლებლის დაარსებას ამჯობინებდა. ქართველი საზოგადოების უმრავლესობა (არისტოკრატიული წარმომავლობისაც კი) ღარიბ-ღატაკი იყო. უნივერსიტეტში სწავლის ქირის გადახდა უჭირდა. სამხედრო სასწავლებელში, ანუ კადეტთა კორპუსში, კი სწავლა ხელისუფლების ხარჯზე შეიძლებოდა. ამიტომ უნივერსიტეტს კადეტთა კორპუსი ერჩია ბევრს.

ნიკო ნიკოლაძე არც პირველ ნაწილს მიემხრო და არც მეორეს. მან მესამე, სრულიად განსხვავებული აზრი გამოთქვა: ყველაზე უპრიანი და გონივრული ის იქნება, ხელმწიფე-იმპერატორს საქართველოში ერობის შემოღება შევევედროთო. დასტამბა კიდეც წერილი 1871 წელს „კრებულში“ — „ერობა, მისი დანიშნულება და წესდება.“

მეფის ხელისუფლებამ ერობა 1864 წელს შემოიღო, მაგრამ მხოლოდ საკუთრივ რუსეთში. იმპერიის დანარჩენი ნაწილი ერობის წესდების შესაბამისად არ იმართებოდა. თუმცა, ალექსანდრე მეორის განკარგულებით, შინაგან საქმეთა სამინისტროს უნდა შეეკრიბა ცნობები პოლონეთში. ფინეთში, ციმბირსა და კავკასიაში და გამოეტანა დასკვნა — შეიძლებოდა თუ არა ამ რეგიონებშიც ერობის დაწესება.

ნიკო ნიკოლაძე უყვებოდა ქართველ საზოგადოებას:

„რუსეთში, მაგალითად, ერობის ხელშია უთვალავი სახალხო შკოლები... ეს შკოლები იმ რიგათ არიან განწყობილნი, როგორც მოუხდომებია თვითონ ერობას და მათში ასწავლიან ერობისაგან მოძებნილი და დაქირავებულნი მასწავლებლები. შკოლების გარდა, ერობას ზედამხედველობაში აქვს სახალხო პურის ნაკლულოვანების დროს ხელი გაუწყოს გაქირავებულ ხალხს და ასესხოს იმას დასა-

თესი მარცვალი ან საკმელი პური. შიმშილის დროს ერობას სხვა უფლებაც აქვს: შეუძლია მიიღოს შინაგანი საკმეების სამინისტროდან ნაღდი ფული იმ ფონდიდან, რომელიც დანიშნულია დამშეულების დასახმარებლად. ნება აქვს იყიდოს, სადაც მოუხდება ამ ფულით პური და გადასცეს ის სესხათ თავის მაზრის მცხოვრებლებზე...

ერობას ეკუთვნის, გზის გარდა, სახალხო სიმართლეზე ზრუნვა, რუსეთში ერობა იმით ასრულებს ამ მოვალეობას, რომ იაფფასიან აფთიაქებს აწესებს დიდრონ სოფლებში და იქიდან იაფათ აძლევს წამლებს შეძლებულ მცხოვრებლებს, ღარიბებს კი სულ მუქთად და უფასოდ ურიგებს. ამავე სოფლებში ერობას დაყენებული ჰყავს ოავისი ხარჯით ექიმები და ფერშლები, რომელნიც მოვალენი არიან უექიმონ უფასოდ ყველას, ვისაც კი ამათ მაზრაში და წრეში ეჭ-ქობა სჭირდება...

რუსეთის ერობა სხვა და სხვა გუბერნიებში ჩინებულ ბანკებს აწესებს (საერობო ბანკებს), რომლის შემწეობით მალდება და ვრცელდება ადგილობრივი მეურნეობა და ალებ-მიცემობა...

რაკი ერობა ხელაფდა, რომ არც რკინის და არც უბრალო გზები ზეციდან დამზადებული არ ცვინდებოდნენ მაზრაში, იმან იკისრა ერობის ხარჯით გზების გავლება, როგორც უბრალოების, აგრეთვე რკინისა...

ერთი სიტყვით, რუსეთში ერობამ თავი გამოიჩინა, უმეტეს ნაწილათ, როგორც ხეირიანმა და გონიერმა მეპატრონემ..."

ნიკო ნიკოლაძეს ხიბლავდა და აჯადოებდა ერობის ასეთი აქტიური საქმიანობა. მაგრამ განსაკუთრებულ მნიშვნელობასა და ღირებულებას ანიჭებდა იგი ერობას თვითმმართველობის უფლების გამო.

„ერობის ყველაზე უფრო უძვირფასესი ღირსება ის არის, რომ ჩვენ საკუთარ საქმეს ჩვენვე გვაღვლეინებს, ჩვენ პატრონათ ჩვენვე გვხდის და ეს გარემოება, მარტო ეს, — ეს ჩვენ არასოდეს არ უნდა დავივიწყოთ, — გვაძლავს კაცების ხარისხზე, ადამიანის ღირსებას გვაძლავს და გვაჩვენებს უმჯობეს, კაცურ ცხოვრებას.“

იგი ფიქრობდა, რომ, თუ საქართველოშიც შემოიღებდნენ ერობას, ქვეყნის წინსვლა-აღორძინება ერთბაშად მოხდებოდა. ნიკო ნიკოლაძე რწმენითა და იმედით ამთავრებდა სტატიას:

„მაშ. იმედი ვიქონიოთ, რომ, როცა ჩვენ ქვეყანასაც ეღირსება

ერობის დაწესება და, როცა საქმეების მმართვეთნ ზეენ ხელ-
ში გადმოგვეცემა, ზეენი საზოგადოებაც იმნაირვე სარგებლობას
გამოიტანს ამ დაწესებისაგან და იმნაირივე გონიერებით მოიხმარს
იმას, როგორც რუსეთის საზოგადოება. ერობის დაწესებამდი, რუ-
სული საზოგადოება ეხლანდელ ზეენ საზოგადოებაზე უფრო წინ
არ იდგა, ის მაშინ ყველას იმნაირივე მოუხერხებელ და გაუნათ-
ლებელ საზოგადოებათ მიაჩნდათ, როგორათაც ეხლა სთვლიან ზეენ
საზოგადოებას“.

მაშინ ნიკო ნიკოლაძე მარტოდმარტო დარჩა. მის წინადადებასა
და აზრს მხარი არავინ დაუჭირა, გარდა ერთი კაცისა, სომეხი მო-
ღვაწის ნაპოლეონ ამატუნისა.

(და მაინც ერობის შემოღების აუცილებლობის აზრი ნ. ნიკო-
ლაძეს არასოდეს შეუცვლია. 1914 წლის 7 იანვარს იგი ჟურნალისტ
ვლადიმერ ბაქრაძეს წერდა: ერობა „ქვეყნის განვითარების გარდა-
უვალი პირველი ნაბიჯია, პირველი საფეხურია, რადგან მანამდე და
უიმისოდ შეუძლებელია მიაღწიო ხალხის ყოფის რაიმე მყარ გა-
უმჯობესებას. არ შეიძლება ხალხი გაიზარდოს უგზებოდ, უსკოლე-
ბოდ, უექიმებოდ, უკრედიტოდ, ორგანიზაციის თვინიერ. ყველა-
ფერ ამას კი ერობა იძლევა. ამასთან ერთად, ხალხს ასწავლის დის-
ციპლინას, თანდათან აჩვევს თვითმმართველობას, დამოუკიდებ-
ლობას“).

პაექრობა — უნივერსიტეტი, კადეტთა კორპუსი თუ ერობა —
დაშოშმინებული არ იყო, რომ ახალმა დევამ იფეთქა. 1872 წელს,
გაზეთ „კავკაზის“ დანატებად, რუსულად გამოვიდა წიგნი «О су-
ществе национальной индивидуальности и об образова-
тельном значении крупных народных единиц».

ავტორი წიგნს ხელს არ აწერდა, მაგრამ საზოგადოებისათვის
უცნობი არ ყოფილა მისი ვინაობა — გიორგი კონსტანტინეს ძე
მუხრანბატონი, სენატორი, საიდუმლო მრჩეველი.

განურჩევლად ეროვნებისა, წერა-კითხვის მცოდნე რომელ კავ-
კასიელს არ ჰქონდა ნაშინ ეს წიგნი წაკითხული? ნიკოლოზ სიზ-
ბორსკიმაც იცოდა, რასაც წერდა Георгий Багратион-Мухран-
ский.

აღამიანის ბუნებრივი და თანდაყოლილი თვისებაა ლტოლვა,
მისწრაფება სულიერი და მატერიალური სრულყოფისაკენ. იარა-
ღი, რითაც სულიერი და მატერიალური სრულყოფა მიიღწევა.

არის ცოდნა-განათლება. მისი მიღების საშუალება კი ენაა. მაგრამ მცირერიცხოვანი ხალხების ენებს არა აქვთ უნარი, ძალა, ღონე აითვისონ თანამედროვე ცოდნა. ისინი არ გამოდგებიან განათლების მიღების საშუალებად. თანამედროვე ცოდნას სრული სახით და მთლიანად ფლობს ნხოლოდ მრავალრიცხოვანი ხალხების ენები, მხოლოდ იმ ენების საშუალებით შეუძლია ადამიანს კემპარიტი, განათლების მიღება, ცოდნის შეძენა (ევროპაში ასეთ ენებად გ. მუხრანბატონს მიაჩნდა ინგლისური, ფრანგული, იტალიური, ესპანური, გერმანული, რუსული). რაკი ასეა, მცირერიცხოვანი ხალხების ენებს სხვა არაფერი დარჩენიათ, გარდა მრავალრიცხოვანი ხალხების ენებთან შერწყმისა და გაქრობისა. მართალია, ეს მტკივნეულია, მაგრამ აუცილებლობაა. გვინდა თუ არა, უნდა შევეგუოთ მას. თუ მცირერიცხოვანი ხალხები თავიანთ მშობლიურ ენებს ჩაებლაუქებიან, არ დათმობენ, მაშინ მათ მარადიული ჩამორჩენა ელით, რადგან ცოდნა-განათლებით ვერ გაუთანაბრდებიან მრავალრიცხოვან ხალხებს. მარადიული ჩამორჩენილობა, სულიერა და მატერიალური სიდუხჭირე გაცილებით უფრო დიდი და ხანგრძლივი ტანჯვაა, ვიდრე იმ ენის დაკარგვა, რომელიც არაფერში გარგიათ.

ამ წიგნმა ქართული საზოგადოება საშინლად აღაშფოთა (თუკცა ამას ხელი არ შეუშლია, 1877 წელს, გიორგი მუხრან-ბატონი დიპტივისცემით დაეკრძალათ სეპტიცხოვლის ტაძარში). ამა თუ იმ სახით ბევრმა უპასუხა ავტორს. ნიკო ნიკოლაძემ რატომღაც ღუმილი არჩია. მოგვიანებით, 1876 წელს, მხოლოდ ეს თქვა: „ამ ხაგანზე მე სრულიად სხვანაირი აზრები მაქვს, რომელიც არც იმ ბროშურის დამწერს ეთანხმებიან, არც „დროების“ აზრს. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ საზიანოდ დავინახე ჩვენი ახალგაზრდობისათვის ჩემი მხრით ამ ბრძოლაში გარევა. ამ აზრის ნათლად გამოხატვა მე არ მსურს“. რატომ? გაუგებარი დარჩა.

მაშინ, 1872 წელს, ნიკო ნიკოლაძის ღუმილისათვის არავის მიუქცევია ყურადღება. 1876 წელს კი გაუხსენეს და 8 სექტემბერს „დროებაში“ სიჩუმისათვის მწარედ გაჰკრეს კბილი. „რამდენიმე წლის წინათ ერთი უსახელო ავტორი უბედურს მომავალს უმზადებდა საქართველოს. მართალია, იმას ქართულს ენაზე არ დაუწერია, მაგრამ მისი ზაზრები ქართულ საზოგადოებისაგან უცნობად არ დარჩენილან... სად იყო მაშინ „კრებულ-დროების“ ძვირფასი

პუბლიცისტი? რატომ არაფერი ჰსთქვა?“ იქნებ არც 1876 წელს გახსენებოდათ ნ. ნიკოლაძის დუმილი, რომ იმ ხანებში პრინცი-პულად არ დასმულიყო კითხვა — სად უნდა ემუშავა ქართველ მო-ღვაწეს და რომელი ენით უნდა ეწერა.

1875 წლის 29 ოქტომბერს „დროებაში“ სერგეი მესხმა პაწია წერილი გამოაქვეყნა — „ჩვენი მეცნიერები“. იგი მკითხველს ატყობინებდა ვასილ პეტრიაშვილის ოდესის უნივერსიტეტის დო-ცენტად არჩევას. ახსენებდა აგრეთვე, რომ პეტერბურგის სამედი-ცინო აკადემიაში ივანე თარხნიშვილი მუშაობსო, ხოლო უნივერ-სიტეტში ქართულ ენას ალექსანდრე ცაგარელი ასწავლისო.

ამ უბრალო უწყების მერჯ ს. მესხი პრინციპულ კითხვას სვამდა და კატეგორიულ პასუხსაც აძლევდა.

„რასაკვირველია, ყოველ კაცს შეუძლია იმ საქმეს მოჰკიდოს ხელი და ისეთი მიზანი აიჩიოს თავის ცხოვრებისათვის, რომელიც იმის ხასიათს უფრო შეეფერება, რომელიც იმისათვის უფრო ზა-სიამოვნოა და ან ჰგონია, რომ მომეტებულ სარგებლობას მოი-ტანს.

მაგრამ ამ მოსაზრების წინააღმდეგ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ მამულის ყოველ ნამდვილ შვილს ყველაზე პირველად თავის სასი-ამოვნო და სასარგებლო შრომით მხოლოდ ის უნდა მიაჩნდეს, რაც ამ მამულისათვის სასარგებლო და გამოსადეგია. კერძოობით მიდ-რეკილება, საკუთარი, პიროვნული სიამოვნება ზმირათ უნდა დაი-ვიწყოს, თუ ეს საზოგადო სამშობლოს სარგებლობასთან არ თავშ-დება.

....ყოველი ადამიანი და განსაკუთრებით გონება-გახსნილი, გა-ნათლებული კაცი თავის საკუთარ სამშობლოში, თავის ხალხში უნდა მუშაობდეს, უნდა მოქმედებდეს.

თუ ყველა, ვინც კი ცოტათი წრიდამ გამოვა, ვინც თავის თავს, ვსთქვათ, პეტერბურგში ან პარიზში გამოსადეგ კაცად იცნობს, თუ ყველა ამისთანა განზე გადგა და უიმართოთაც ნამდვილ კაცებით მდიდარ ქალაქებში გადაიხვეწა, — ვინლა უნდა დარჩეს, მაშ, ჩვენს ქვეყანას, რომელსაც კაცური, თავიანი და საზოგადო საქმეების თანამგრძნობი კაცები ასე ეჭირვება?

ჩვენ ვამბობთ, რომ ყოველი კაცი იქ უნდა ცხოვრობდეს, იქ უნდა მოქმედებდეს და მუშაობდეს, სადაც იმის მუშაობა უფრო

სასარგებლო, უფრო ნაყოფიერი იქნება, და რადგანაც ყოველი კაცის მუშაობა იქ უფრო ნაყოფიერი და სასარგებლოა, სადაც ას დაბადებულა, სადაც ის ყველა გარემოებას იცნობს, ამის გამო ყველა თავის სამშობლოში უნდა მუშაობდეს“.

ასე მარტო სერგეი მესხი არ ფიქრობდა. ეს თერგდალეულთა უმრავლესობის აზრი იყო. მათ შორის ილიასი და აკაკისაც. ზოგადად ამ აზრს არც ნიკო ნიკოლაძე ემიჯნებოდა, მაგრამ მისი შეხედულება მაინც განსხვავებული იყო.

„სად უნდა შრომობდეს ჩვენებური ახალგაზრდა, რომელსაც ჩვენი ქვეყანა უყვარს?“

ჩემი აზრით, მთელი ჩვენი ახალგაზრდობა და მთელი ჩვენი ქართველობა ორ ნაწილად გაიყოფა. უმრავლესობას მარტო ერთი მიზანი და მიდრეკილება აქვს: თავისი კერძო სარგებლობის დაცვა და ძიება. „ჩერ თავო და თავოო, მერე ცოლო და შვილოო“, ეს არის ამ უმრავლესობის სახარება. მეორე ნაწილი, ერთი იოტის ტოლა, იმისთანა პირებისაგან შედგება, რომელთაც საკუთარ სარგებლობაზე უმაღლეს საზოგადო სიკეთე და მამულის სიყვარული მიუძღვის. ჩემი აზრით, სადაც უნდა ცხოვრობდეს უმრავლესობის წევრი — სულერთია: ქვეყანასა და საზოგადოებას იმათგან არავითარი ხეირი არ მოეღოს, გინდ შორაპანში იცხოვრონ, გინდ პარიჟში. ყველგან და ყოველთვის ესენი მუქთა მკამელები და უხეირო წევრები იქნებიან თავთავიანთი ქვეყნისათვის, სწორეთ ამნაირათვე, სადაც უნდა იცხოვროს ან იმოქმედოს მამულის მოყვარე პირმა, ჩემი აზრით, ყველგან სასარგებლო იქნება თავის ქვეყნისათვის. თუკი, სურვილის გარდა, იმისათვის ბუნებას ნიჭი, ცოდნა და ძალა მიუნიჭებია. რითიმე, როგორმე ყოველგან მოუტანს ის ხეირს თავის ქვეყანას, აქ იყოს გინდ სტამბოლს, გინდ მადრიდს. სიბრიყვეა, ერთი რომელიმე ურიგო და უნიჭო კაცი თფილისის მოედანზე უსარგებლოთ დაეთრეოდეს და თან ვინმე მშრომელს და ხეირიან პირს, რომელიც პარიჟის ბიბლიოთეკაში შრომობს, მამულის უსიყვარულობას აბრალებდეს მარტო იმისათვის, რომ საქართველოში ჩემსავით უსარგებლოთ რატომ არ დადოლიალობსო. სადაც გინდათ იშრომეთ, სადაც გსურდეთ ისწავლეთ, რაც გინდაც ჰქენით, ოღონდ კი თქვენი მამული გიყვარდეთ, იღონდ კი მის სასარგებლოთ იშრომეთ, ოღონდ კი მისი მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე, მისი სახელის გადიდებაზე, მისი კეთილდღეობის მოახლოებაზე იმეცადინეთ. ეცადეთ გონიერი, სწავლუ-

ლი, ძლიერნი და პატიოსანნი გამოხვიდეთ. მარტო ამითაც შეგიძლო-
ათ საქართველოსათვის ხეირის მოტანა. მარტო იმით, რომ მასში კა-
ცები ცხოვრობენ და არა ველური მხეცები, როგორც ეხლა მთელს
ევროპას ჰგონია. მართალია, ჩვენი ქვეყნისათვის ის უფრო ემჯო-
ბინება, რომ მისი ჩინებულათ ნასწავლი და დახელოვნებული შვი-
ლები მასშივე შრომობდნენ, დანარჩენ მის შვილებს პირდაპირ ეხ-
მარებოდნენ, მაგრამ ესეც რომ არ იყოს, მე ოცდაათს შინაურს
უმეცარს ერთი „გასული“ ნასწავლი მიჩვენია. სხვა რომ არა
იყოს რა, ჩვენებური კაცი, რუსეთში პროფესორად გამხდარი, ერთს
ჩვენებურს სტუდენტს ხელს მაინც გაუწყობს, ერთს ჩვენს ყმაწ-
ვილს მაინც დაითვარავს და შემწეობას მისცემს თავის გავლენით“.

(შვეიცარიაში სასწავლებლად წასულ ოლა ალექსანდრეს ასულ
გურამიშვილს, 1875 წელს, ოდესიდან, ვასილ პეტრიაშვილი სწერ-
და: მაპატიეთ, 200 ფრანკზე მეტს რომ ვერ გიგზავნით. ნუ შე-
წუხდებით, მე რომ პაპიროსის წევას მივატოვებ და თეატრშიც
ალარ ვივლი, დაზოგილ ფულს თქვენ გამოგიგზავნით. სექტემბრ-
დან „მდიდარი“ გავხდები, 80 მანეთს გიმნაზიაში მივიღებ, 70 მა-
ნეთს — უნივერსიტეტში. მე თვეში 40 მანეთზე მეტი არ გჭირდება.
ასე, რომ მომწერეთ რამდენი გჭირდებათ და იმდენს გამოგიგზავ-
ნით).

ასევე განსხვავებულია ნიკო ნიკოლაძის აზრი საკითხზე — რო-
მელი ენით უნდა წეროს ქართველმა მოღვაწემ.

„ჩვენი ქვეყნის ბედი რუსეთთან არის შეერთებული. გარემოე-
ბამ ასე მოიტანა... ჩვენი ხალხი ცხოვრობს რუსეთის კანონის ქვეშ,
რუსეთის მმართველობის განკარგულების ქვეშ. მგონია, ეს უეჭკე-
ლია. მე როდი ვსჯი, იმას ვამბობ, რაც არის... ვინ სწერს და სცემს
კანონებს, რომლითაც უნდა იმართებოდეს ჩვენი ქვეყანა? ვინ ირ-
ჩევს იმ პირებს, რომელნიც ამ კანონებს უნდა ასრულებდნენ და
ჩვენს ქვეყანას უნდა მმართავდნენ? რუსეთის მთავრობა, ესე იგი,
რუსეთი. ნუთუ სასარგებლოა ჩვენი ქვეყნისათვის, რომ რუსეთმა
არ იცოდეს ჩვენი მდგომარეობა? ნუთუ საჭირო არ არის, რომ
ღირსეული აზრი ჩვენზე შეადგინოს არა თუ მარტო რუსეთმა, არა-
მედ მთელმა ევროპამაც? მაშასადამე, ნუთუ საჭირო არ არის, რომ
ქართველები სწერდნენ რუსულ და ევროპულ ენებზე, აგებინებდ-
ნენ რუსეთს და ევროპას ჩვენს ხასიათს, ჩვენს მდგომარეობას, მი-
მართულებას, სურვილს, ლხინსა და დარდს?

კაცმა რომ თქვას, მარტო რუსულ ან მარტო ევროპულ ენებზე უნდა ვწეროთო, ქართული კი სრულიად მივატოვოთო, — ეს, რასაკვირველია, სიბრძნე იქნება. ჩვენი მდგომარეობა ჩვენი ქვეყნის მოყვარეთაგან ორგვარ შრომას მოითხოვს. ერთის მხრით ჩვენ უნდა ვშრომობდეთ თვითონ ჩვენი ხალხის გასანათებლად, მისი გონების გასახსნელად, მისი ხასიათის გასამაგრებლათ. უეჭველია, რომ ამგვარი შრომა მარტო ქართულს ენაზე შეიძლება. მაგრამ ამასთანავე ჩვენვე უნდა ვშრომობდეთ რუსულსა და სხვა ენებზედაც, იმ აზრით, რომ სხვებს ჩვენი მდგომარეობა, ჩვენი საჭიროება და სურვილი გავაცნოთ. ეს უკანასკნელი შრომა ყოველთვის, ვისაც კი ცოტაოდენათ ესმის პოლიტიკური ცხოვრების მოთხოვნილებები, თითქმის იმდენათვე აუცილებელი და საჭიროა, როგორც პირველი“.

(ამ აზრს წ. ნიკოლაძე 1913 წელსაც გაიმეორებს. მაშინ იგი მკაცრი კრიტიკის ქარცეცხლში მოექცა. ფოთში რუსული გაზეთის დაარსება განუზრახავს და როგორ ბედავსო — საყვედურობდნენ მოწინააღმდეგენი. იმ დროს, შავიზღვისპირა მოსახლეობას, სოჭისა და ნოვოროსიისკის გაზეთებთან ერთად, ბათუმისა და სოხუმის რუსული გაზეთებიც ემსახურებოდნენ. ასეთ ვითარებაში, — თავს იცავდა ნიკო ნიკოლაძე, — „აგნებს თუ არაგებს ქართულ საქმეს, ამ ხალხისათვის დანიშნული გაზეთი ჩემის თაოსნობით რომ გამოდიოდეს და არა ბ. პალმის ან ბ. გერმანის მეთაურობით? ეს კითხვაც რომ სადაოთ სცნოთ, სიცრუის გამჟღავნებს რით ვერ გაუგია, რომ ჩვენი სწავლა, მართველობა, მსაჯულობა, ეზები, ნაოსნობა, მისვლამოსვლა, ალებ-მიცემობა, ერთი სიტყვით, მთელი ცხოვრება, ისეთი პირების ხელშია, ვისაც ქართული არ ესმის. მაშასადამე, თუ ქართველობის საბოლოო დამხობა არ გვინდა, რუსულადაც უნდა ვწეროთ ამ ცხოვრების ბრუნვა, დარდი, წამალი, სახსარი“).

ნიკო ნიკოლაძის არც ამ აზრს იზიარებდნენ. იზიარებდნენ კი არადა, მწარედ ამუწათებდნენ. ასე მკაფიოდ ნიკოს თავის შეხედულება შეიძლება არცკი გამოეთქვა, ალექსანდრე ჭყონია რომ არ დასხმოდა თავს. 1876 წლის 8 სექტემბერს „დროებაში“ ალექსანდრე ჭყონიამ (მაჭახელიძის ფსევდონიმით) გააბიაბრუა ნიკო ნიკოლაძის ფრანგულად დაწერილი წიგნი „La presse de la décadence“ („დაცემულობის პრესა“).

„ევროპას“ „ჭიების“ სპეციალისტები ისე სჭირია, როგორც პუბლიცისტები. მაგრამ განა ქართველები ეჭირვებათ მასწავლებლებათ? ვგონებ, არა. რომელი ევროპელი არ ეტყვის იმ ქართველს, რომელიც ევროპაში, მოსწავლეობას კი არა, მასწავლებლობას მოინდომებს, რომელი ევროპელი არ ეტყვის ამისთანა ქართველს: „ძმაო, შენს სახლში დაეტიე, ის სჯობს. თუ რისიმე გაკეთება გასურს და შეგიძლია, შენს ქვეყანაში ბევრი გაქვს გასაყეთებელი, თორემ აქ მხოლოდ გაკეთებულის გამკეთებლად ვარგისიარ. ამისთანა კაცი კი ჩვენ არ გვჭირან“.

„ჭიების სპეციალისტებში“ ალექსანდრე ჭყონია გულისხმობდა ჭიმიკოს ვასილ პეტრიაშვილს და ფიზიოლოგ ივანე თარხნიშვილს, რაკი მაქახელიძეს არც მათი საქმიანობა მოსწონდა საქართველომ გარეთ.

ნიკო ნიკოლაძეს ფრანგების ჭკუის სწავლება არ უფიქრია. წიგნის დაწერა უბრალო შემთხვევამ გამოიწვია.

1874—75 წლებში ნიკოს საფრანგეთში ცხოვრება მოუწია. იგი ტყიბულის ქვანახშირის ფინანსირების გზებს ეძებდა. პარიზში იგი ხშირად ხვდებოდა ძველ ნაცნობს მარიუს მარტენს. ეს კაცი მამამისის, იაკობ ნიკოლაძის, მეგობარი იყო. მარტენს თბილისსა და ქუთაისში სასტუმროები ჰქონდა. კარგა ძალი ფულიც დააგროვა. უკან, სამშობლოში, გამდიდრებული დაბრუნდა, მაგრამ, მალე, საქართველოში მოხვეჭილი ფული გაფლანგა და გაკოტრდა. მარიუს მარტენის ოჯახში გაეცნო ნიკო ნიკოლაძე საფრანგეთის ეროვნული კრების ორ მარსელელ დეპუტატს დელპეშსა და რუვიეს (სულ მცირე ხანში რუვიე ჭერ ფინანსთა მინისტრი გახდა და მერე მთავრობის თავმჯდომარეც). ამ საზოგადოებაში ერთხელ, საუბრისამ ნიკო ნიკოლაძეს წამოსცდა: ფრანგული პრესა ცუდად იცნობს იმას, რაც საფრანგეთს გარეთ ხდება. რუსეთს გაცილებით მეტი ინტერესი აკავშირებს გერმანიასთან, ვიდრე საფრანგეთთან, ამიტომ, ფრანგულ პრესას ტყუილად აქვსო დიდი იმედი რუსეთ-საფრანგეთის კავშირისა. ამ აზრმა ფრანგები შეაცბუნა. მაშინვე სთხოვეს — რაც თქვით, წერილობით ჩამოაყალიბეთო. ნიკომაც დაწერა. წიგნიც დაუყოვნებლივ გამოცეს და ძირითადი აზრიც სასწრაფოდ გადაბეჭდა ემილ დე ჟირარდენმა, მაშინდელი ფრანგული პრესის თავკაცმა, გაზეთში „Le France“.

ნიკო ნიკოლაძის წიგნს სხვებიც გამოეხმაურნენ.

ლუი ბლანი აქებდა:

„არ ვიცი, იქნებ ფრანგულმა პრესამ თქვენი მსჯელობა მიიჩნიოს რამდენადმე მკაცრ შეფასებად, მაგრამ თქვენი წიგნი უთუოდ უნდა მივაკუთნოთ ისეთ ნაშრომთა რიცხვს, რომლებიც ფრანგმა ჟურნალისტმა უნდა წაიკითხოს და გაიზიაროს“.

ივ გიო უხერხულად თავს იმართლებდა:

„ძვირფასო ბატონო თანამომძმევ! ძალიან მადლობელი ვარ თქვენი უაღრესად საინტერესო ბროშურის „დეკადენტური პრესის“ გამოგზავნისათვის, არას გზით არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ იგი არის დაწერილი უცხოელი ჟურნალისტის მიერ. ძალიან ცოტა ფრანგი ჟურნალისტი შესძლებდა ამის დაწერას ასეთი ღნით, ასეთი სიძლიერით და სისწორით. თქვენი საყვედურების უმეტესობა ფრანგული პრესის მიმართ მართებულია. მაგრამ დამეთანხმეთ, რომ ამაში ჩვენ ბრალი არ გვიძევს. თქვენ გინდათ, რომ პრესა იყოს იარაღი ცოდნის გავრცელების. თქვენ მართალი ხართ, მაგრამ დაუფიქრდით საფრანგეთში ხელისუფლებრივსა და ადმინისტრაციულ დაბრკოლებებს, რომლებიც ჩვენ გველობება. ყოველი დეპეშა გაივლის უპირველეს ყოვლისა შინაგან საქმეთა მინისტრის ხელში, რომელიც მას აფერხებს, თუკი მოესურვება. ჰავასის სააგენტო მთავრობის მონოპოლიით არის აღჭურვილი“.

(ეს წერილები პირველად ნატალია ორლოვსკაიამ და გიორგი აბზიანიძემ გამოაქვეყნეს).

უცნაური თვისება აქვს ამ ხალხს: თან ეამაყებათ, როცა რომელიმე ქართველს უცხოელები აქებენ, თან შური ახრჩობთ. „დროება“ მაინც არ უნდა დაპირისპირებოდა. არ უნდა დავიწყებოდა — მის დაარსება-არსებობაში რა ღვაწლი მიუძღოდა ნიკო ნიკოლაძეს.

(აკაკი წერეთელი: „ნიკო ნიკოლაძემ, გამოიყვანა გუბერნატორის კანცელარიიდან ს. მესხი და დააყენა „დროების“ რედაქტორად“).

რას იზამ. ასე იცინან, ღვაწლიც იოლად ავიწყლებათ და წყენაც. გუშინდელი ძმები დღეს შეიძლება ისე გადაეკიდონ ერთმანეთს, გეგონება, საუკუნოვანი შუღლი თიშავთო. სიმბორსკიმ ქართული არ იცის, მაგრამ ეს ლექსი კი დაიმახსოვრა, გაჭირვებითა და სასაცილოდ წამოიძახებს ხშირად: „ასე ზჭირთ საქართველოსთა დიდებულთ, გინა მცირეთა: აზვადდებიან, იტყვიან — უჩემოთ ვით იმღერითა“. მაშინაც ასე მოხდა, ქართველ ქალთა პირველი მცირე

ჩაზმი რომ მიდიოდა უცხოეთში სწავლის მისაღებად. ილია, ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი აღტაცებული იყვნენ ამ ამბით. აკაკი გამოეთიშათ. დაიჩემა — ქალს სწავლა რად უნდა და ისიც უცხოეთშიო. ყველას გაებუტა. მისებურად ენაკვიმატობდა და აქილიკებდა წამსვლელთაც და წასვლის მოტრფიალეთაც. 1873 წელს მაინც გაემგზავრნენ — ეკატერინე და ოლიმპიადა ნიკოლაძეები, ეკატერინე მელიქიშვილი, მარიამ წერეთელი, ოლა გურამიშვილი (მანამდე უცხოეთში მხოლოდ ერთი ქართველი ქალი სწავლობდა — პელო ნაცვლიშვილი). ეს დიდი საქმე იყო. როცა დაბრუნდნენ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჩაებნენ, აკაკისაც გაუხარდა. აღარც კი გახსენებია — როგორი წინააღმდეგი იყო მათი წასვლისა.

ქალთა განათლების მეთაური და სულის ჩამდგმელიც ნიკო ნიკოლაძე იყო. ახსოვთ? არც მაინცდამაინც.

საერთოდ ყველაფრის გამო დავობენ. რაძენი დრო დაიხარჯა იმის განსამარტავად — რა არის ბანკი და როგორ უნდა მუშაობდეს იგი. რაკი ბევრნარი ბანკი არსებობს, როგორი გამოადგება საქართველოს? თუმცა არც არის გასაკვირი, რომ ყველაფერი სადაოა. საუკუნეებით ჩამორჩენილი ქვეყანა, აქტიურ ევროპულ ცხოვრებას მოწყვეტალი, ახლა იწყებს გამოფხიზლებას, ახლა აპირებს ჟეზნზე წამოდგომას, ახლა ისადგურებს ახალი ყოფა. ყველას თავისებურად ესმის ახალი ცხოვრების დამკვიდრება და ცხარედ ეკამათებიან ერთმანეთს. უკვე რამდენიმე წელიწადია გაუთავებელი პაექრობაა ნიკო ნიკოლაძესა და ბესარიონ ლოღობერიძეს შორის, ქუთაისის საიდგილმამულო ბანკის გამო. ნიკოს არც ბანკის წესდება მოსწონს და არც მისი საქმიანობა. ყველაფერი სხვანაირად წარმოუდგენია. ბესარიონ ლოღობერიძე კი ქუთაისის ბანკის მმართველა და თავისას იცავს.

(„ჩემს თავგადასავალში“ აკაკი წერეთელი იტყვის: „...დიდი შრომა გასწია!.. განსაკუთრებით ბანკების შემოღებას ჩვენში იმ პროგრამით, რითაც დღეს არიან, დიდხანს ებრძოლა, ასე რომ სასიკვდილოდაც გადადგა თავი“).

ამ გაუთავებელ დავაში ილიაც ჩაერია. ჩაერია და ბესარიონ ლოღობერიძის მხარი დაიჭირა, კიდევ უფრო გამწვავდა კამათი. ცალკეული ცნებებიც კი უთანხმოების საგანია.

ილია ჭავჭავაძე: „კრედიტი, რომელიც მიწისმოქმედებისათვის

არის საჭირო და მასზედ უნდა იყოს მიქცეული, არის ის კრედიტი, რომელსაც მეცნიერებაში ეძახიან მიწისსამოქმედო (земельный) კრედიტსა“.

ნიკო ნიკოლაძე: „...земельный კრედიტი სულ სხვანაირათ არის ახსნილი მეცნიერებაში. მიწის-სამოქმედო კრედიტს იმ კრედიტს ეძახიან, რომელნიც ნაშოვნია მიწის გირაოთ მიცემით და არა იმას, რომელიც უნდა მოხმარდეს მიწაზე“.

უვნებელი ტერმინოლოგიური დავა ზოგადდება და ფართო შინაარსს იძენს. ზოგჯერ შეურაცხყოფელსაც.

ილია ჭავჭავაძე: „მე რომ უფ. ნიკოლაძის აღგილს ეყოფილიყავ, ხელს მოვიჭრიდი და იმისთანა სტატიას კი არ დავწერდი, რომელიც უმეცრებასა და უვიცობას საღერღელს უხსნის და ფრთას ახაზს“.

ნიკო ნიკოლაძე: „დიდათ მაკვირვებს უფ. ჭავჭავაძე, რომ ეს ამგვარს შეცდომას იჩენს ისეთს უბრალო ცნობებში, რომელნიც ყველას საანბანოთ მიაჩნია. ნუთუ ბანკის მმართველს და წესდების „შემდგენელს“ ამგვარი შეცდომები შეეფერება? წვრილმანებში თუ იმას ამიტანა „მეცნიერება“ ჰქონია, სხვილ-სხვილობებში რას უნდა ველოდეთ“.

(ერისა და ქვეყნის გადასარჩენად უკიდურესად დაძაბულ ვითარებაში მიმდინარეობს ბრძოლა. ყოველი წვრილმანი მოსალოდნელია საბედისწერო გახდეს. ყოველი მოღვაწე შეწყიპულ თოფს ჰგავს. პაწია ბიძგიც საკმარისია, რომ გავარდეს. 1914 წელს ნიკო ნიკოლაძე გულისტკივილით დაიჩივლებს: „დიდი, ყოველდღიური გაზეთის გამგებლობა, თითქმის უთანამშრომლებოდ, განსაკუთრებით უკორექტოროდ, მაიძულებდა მთელი ღამეები უძილოდ გამეტარებინა სტამბაში, დაძაბული დღიური მუშაობის შემდეგ. მძიმედ დავსნეულდი, დავიწყე ნერვიულობა, დავკარგე თავშეკავებულობა და გავხდი უკმეხი. მინდოდა დამემტკიცებინა, რომ არც ვისმეს მივეყიდე და არც ვისმეს ვუწევ ანგარიშს“).

ასე დაგროვდნენ უსიამოვნებანი, წვრილმანი თუ მსხვილმანი. ახლა ტყვიითა და სისხლით აპირებენ აზვირთებული თავმოყვარეობის დამშვიდებას. მათ გონებას ბურუსი გადაეფარა და სიტყვა უკვე აღარ ჰქრის. რა უნდა ჰქნა, როგორ უნდა მოიქცე? მოულოდნელად სიმბორსკი მუხლებზე დაეცა და ისტერიული ქვითინი აუტყდა. — თუ სიკვდილი აუცილებელია, მე მომკალით... თუ სიკვდი-

ლო აუცილებელია მე მომკალით... საცოდავად სლუკუნებდა იგა.
ყველა სიმბორსკის მიაშტერდა. მისმა საქციელმა ილიაც გამოაფხიზ-
ლა და ნიკოც. ორივე სიმბორსკის მივარდა და ფეხზე წამოაყენეს.
სიმბორსკი პატარა ბიჭივით მჯიღებით იწმენდდა ცრემლებს და —
მაპატიეთ... მაპატიეთო — დაბნეული ლულულულებდა.

შერიგების ოქმი იმ დღესვე დაიწერა.

„1880 წლის მარტის მეოთხე დღეს, ტფილისში, ქვემო რეხელის-
მომწერნი ამით ვადასტურებთ, რომ თავად ი. გ. ჭავჭავაძისა და
ნ. ი. ნიკოლაძის წარმომადგენლები, დანიშნული დუელის ადგილას,
ახსნა-განმარტებათა გაცვლა-გამოცვლამ მიიყვანა ორივე მხარის
მიერ ერთდროულად გამოთქმულ შემდეგ დასკვნამდე:

1. ნ. ი. ნიკოლაძე აცხადებს, რომ მას უკან მიაქვს ყველაფერი
ის, რაც ეხებოდა პირადად თავად ი. გ. ჭავჭავაძეს 1880 წლის
პირველი მარტის, 435-ე ნომერ „ობზორის“ მოწინავე სტატიიში.

თავად ი. გ. ჭავჭავაძე აცხადებს, რომ იგი არ იწონებს გაზეთ
„დროების“ (29 თებერვლის ნომრის) იმ მოწინავე წერილს, რომელ-
მაც გამოიწვია ზემორემოხსენიებული მოწინავე სტატია „ობზორი-
სა“.

2. მომავალში პოლემიკა, რომელიც შეიძლება აღმოცენდეს ზე-
მორემოხსენიებული გაზეთების ორივე წარმომადგენელს შორის,
უნდა მოხდეს მხოლოდ და მხოლოდ საერთო ხაკითხის ნიადაგზე
და არ უნდა პქონდეს პირადი საჩიჟლო. იმ სტატიებზე, რომელნიც
ავტორის ხელმოუწერლად გამოქვეყნდებიან, პასუხისმგებელი პი-
რია წერილის დამბეჭდავი გაზეთის რედაქტორი“.

ოქმს ხელს აწერენ, ილღა ჭავჭავაძის მხრით — ნიკოლოზ ერის-
თავი და იოსებ შალიკაშვილი, ნიკო ნიკოლაძის მხრით — ნიკოლოზ
სიმბორსკი და დავით გურამიშვილი.

(რუსულად დაწერილი ეს ოქმი ინახება საქართველოს მეცნიე-
რებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ი. ჭავჭავაძის ფონდი
№ 4).

• • •

ნიკო ნიკოლაძის სიცოცხლეს ხშირად დამუქრებია საფრთხე.

გასული საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში, ერთი მხრივ,
„კრებულს“ და „დროებას“ და, მეორე მხრივ, „მნათობს“ შორის

ცხარე პაექრობა იყო გამართული. განსაკუთრებით მწვავედ ნიკო ნიკოლაძე წერდა და ასევე ფიცხად ეპასუხებოდა ანტონ ფურცელაძე. როცა 1872 წელს „მნათობმა“ არსებობა დაასრულა, ნიკო ნიკოლაძე მას დამცინავი სიტყვებით გამოეთხოვა.

„როგორც შეეფერება დაფსებულ სანათს „მნათობმა“, სიკვდილის ღროს შეჰკრიბა რაც ღონე ჰქონდა, გავლა, აპრიალდა და ისევ დაჰქრა. მაგრამ ამ გაჭირვებულ აპრიალებას და აუცილებელ გაქრობას ისეთი კვამლისა და ხრაკის სული ამოჰყვა, რომ ხანგრძლივი იქნება მისი მოგონება და ზიზღი. ესეც შეუზღოს ამ სულ-ამოძავალს ყოვლის დამვიწყებელმა შემოქმედმა.

შესანდობია — რადგანაც ადვილად გაიგება — იმ ბებრუხის წყევლა, კრულვა, შარი, ცილისწამება და ქადილი, რომელიც ჰკვდება და სიკვდილის უკანასკნელ წამში ჰხედავს სიცოცხლით და ძალით სავსე ახალგაზრდობას, მომავლიან ყმაწვილებს, ცხოვრების იმედით და სულით ავსებულს. ერთილა იარაღი დარჩენია იმას თავისი გულის დასამშვიდებლათ — მათი ლანძღვა, შარის მოგება, ძაგება, წყევლა და ამ საბრალო მომავლადეს საშინელი სამსჯავროც ავიწყდება, განკითხეაც და სასჯელიც, ოღონდ კი უშვერი ლანძღვით გული ამოიყაროს „მე რათ გკვდები და სხვები რათ სცხოვრობენო“. გასაგებია ეს, მაშ მიუტევოს ეს სულის ამოხდენის ბრაზიც სულგრძელმა მსაჯულმა“.

ეს უკვე ველარ მოითმინა „მნათობის“ ქომაგმა და ერთგულმა თანამშრომელმა ანტონ ფურცელაძემ, სტეფანე მელიქიშვილის სტამბაში მიუვარდა ნიკო ნიკოლაძეს და რევოლვერი ესროლა. თავად ნიკო ასე აღწერს ამ შემთხვევას:

„ერთხელ, დილით, ჩვენი მოწინააღმდეგე სტამბაში გამოცხადდა, სადაც ჩვენ „ღროების“ კორექტურას ვკითხულობდით. ჩვენ შორის არავითარი შეხლა-შემოხლა არ მომხდარა. მშვიდი საუბრის ღროს, უცბად მოწინააღმდეგე ბატ. ნიკოლაძესთან მივიდა, გულზე რევოლვერის ლულა მიაბჯინა და ჩახმახს ფეხი გამოუშალა. ბატ. ნიკოლაძემ ხელის სწრაფი მოძრაობით ლულა განზე გასწია და ტყვიამ მხოლოდ ხელი გაუჟაწრა, როცა ბატ. ნიკოლაძემ სიცილით ჰკითხა მოწინააღმდეგეს „ხომ არ გაგიყებულხარო“, „ჰკვიანმა ლიტერატორმა“ ჩახმახი ისევ ფეხზე შეაყენა. მაშინ ბატ. ნიკოლაძე მივარდა მოწინააღმდეგეს და ცხარე ზრძოლის შემდეგ, რომელიც თხუთმეტ წუთს გრძელდებოდა და რომელსაც მეორე გასროლაც

მოჰყვა, რევოლუერი აართვა. ბატ. თულაევმა (ეურნალისტი და საზოგადო მოღვაწე ვახტანგ თულაშვილი — ა. ბ.), რომელიც ჩვენს ბრძოლას თავიდან ესწრებოდა, მხოლოდ ამის შემდეგ მოიხმო სტამბიდან ასოთამწყობები. ასოთამწყობები კანტორაში შემოცვივდნენ და მოწინააღმდეგე გარეთ გაიყვანეს. ამ სცენის დროს ჩვენ არც ყვირილი აგვიტეხია და არც მოწინააღმდეგის დასჯა მოგვითხოვია“.

1873 წლის 21 დეკემბერს, თბილისის სასულიერო სემინარიის მოწაფეს, 21 წლის იონა მეუნარგიას დღიურში ჩაუწერია: „ფურცელაძემ თავისი სიბეცე გუშინწინ დაამტკიცა, ნიკოს რომ რევოლუერი ესროლა და ნიკომ თავისი კარგი კაცობა, რომ არ უჩივლა“.

• • •

1878 წლის აგვისტოში „ოზზორის“ რედაქტორმა ნიკო ნიკოლაძემ და ცენზორმა დიმიტრი ფურცელაძემ იჩხუბეს. ნიკომ ცენზორი მაშინავე დუელში გამოიწვია. სეკუნდანტებად ნიკოლოზ სიმბორსკი და ერევნის პოლკის პოდპორუჩიკი ლალიაშვილი მიუგზავნა. დ. ფურცელაძე დაფრთხა. პოლიციაში გაიქცა. ნიკოლაძე სიკვდილით შემუქრებაო, იჩივლა. ხელისუფლება დუელს სასტიკად კრძალავდა, ნიკოს კარგა ოთხი წლით ელოდა ციხეში ჩასმა.

საქმე თბილისის მეორე განყოფილების მომრიგებელმა მოსამართლემ განიხილა. სიმბორსკიმ იყოჩაღა. მიაბიტი და ქარიფანტა. კაცი გაითამაშა სასამართლოზე. მთვრალი ვიყავ და ფურცელაძესთან ნიკოლაძის დანაბარების გადასაცემად მივედიო. შეურაცხყოფილი ნიკოლაძე ითხოვდა: ცენზორმა ფურცელაძემ ბოდიში მომიახლოს და შეჩერებული სტატიის დაბეჭდვის ნება დამართოსო. ეს აუო და ეს, მეტი ერთი სიტყვაც არ მითქვამს, ხოლო დუელზე არავითარი ლაპარაკი არ ყოფილაო.

რაც შეეხება ერევნის პოლკის პოდპორუჩიკ ლალიაშვილს, იგაუდანაშაულოა. გზაში შემხვდა და, როგორც მეგობარი, ფურცელაძესთან გამომყვაო. წარმოდგენაც არ ჰქონია, რატომ და რისთვის მივდიოდი ცენზორთან.

ფურცელაძემ ვერ დაამტკიცა, რომ ნიკოლაძე მას მართლა იწვევდა დუელში. ამიტომ სასამართლომ გამოიტანა განაჩენი:

ნიკოლაძე გაამართლეს.

სიმბორსკის მიესაჯა შვიდი დღის პატიმრობა, რაკი ისეთ საქმეში ჩაპყო ცხვირი, მას რომ არავინ ეკითხებოდა, თან ლალიაშვილაც ჩაითრია.

ლალიაშვილი დაიტუქსოს, რადგან ქარაფშუტობა გამოიჩინა. ამხანაგს ისე გაპყვა, რომ არც იკითხა — სად მიდიოდა და რატომ...

• • •

1894 წლის 10 დეკემბერს ალექსანდრე ყაზბეგის გარდაცვალების წლისთავი შესრულდა. ამ თარიღის აღსანიშნავად დიდძალი ხალხი შეიკრიბა. ცხადია, პანაშვიდს ესწრებოდა ნ. ნიკოლაძეც. ამ ზღვა ხალხში, ნიკოს საჯაროდ შეურაცხყოფა მიაყენა ბებურ ბებურიშვილმა (ყურანალისტობდა და ოზურგეთის ქალაქის მერად მუშაობდა). ნ. ნიკოლაძემ ბებურიშვილი დუელში გამოიწვია.

საზოგადოება დიდად აღელვდა ამ ამბავმა. ნ. ნიკოლაძემ თანადგომის წერილები მიიღო.

„წარსულ კვირას, ალექსანდრე ყაზბეგის წლის წირვის დროს როდესაც თითქმის მთელი საქართველოს ინტელიგენცია, ქალი და კაცი, შეიკრიბა ჩვენის სასიყაღდლო ბელეტრისტის პატივის საცემად, თქვენ უღირსმა და უპატიოსნო პირმა შეურაცხყოფა მოგაყენათ. შეძრწუნებული ამ ამბით ვისწრაფით გამოვთქვათ თქვენდამი ჩვენი ღრმა გულწრფელი პატივისცემა და თან საქვეყნოდ აღშფოთებულის გულით გამოუცხადოთ ზიზღი და გულისწყრომა იმ ქვემძრომ არსებას, რომელმაც არ მიიღო მხედველობაში არც სიწმინდე ადგილისა, არც სახსენებელი საყვარელის წამებულის პოეტისა და არც თქვენი ერთგული და დაუღალავი შრომა სამშობლოს სასარგებლოდ და ისე უპატიოსნოდ, ბილწურად შეგახოთ თავისი მურტალი ხელი, ხელი მხოლოდ უკეთურობას და სიბილწეს მიჩვეული. ჩვენ გვჯერა და გვრწამს და იმედითა გვაქვს დაგვეთანხმებით, რომ უპატიოსნო ხელით გამოსროლილი ტალახი თქვენამდინ ვერ მოაღწევს და ვერ შელახავს თქვენს სპეციალურ შუბლს. ცოფთანა და გონებადაბნეულ არსებას არ ძალუძს არამც თუ თქვენ, არამედ თქვენზე ნაკლებ მოღვაწესაც, მიაყენოს რაიმე შეურაცხყოფა. ამისათვის გთხოვთ სულითა და გულით წუთაფრად მიიჩნივთ კვირის

ამბავს და კვალინდებურად განაგრძოთ თქვენი ნაყოფიერი და სასარგებლო შრომა და მოღვაწეობა თქვენი საყვარელი პატარა სამშობლოს სასახელოდ“.

...ბერე ითხოვენ, დუელში ნუ გახვალთო.

„...თქვენც, პატივცემულო ნიკო და თქვენი კალამიც ეკუთვნით სამშობლოს, რომელსაც დიდად ესაჭიროება თქვენისთანა მხნე და დაუღალავი მოღვაწეები და მცირე რამესათვის ასეთის ჩვენთვის მოჭირნახულეს დაკლება ერთი ათიათასად დაჰკოდავს ჩვენს დაობლებულ გულს. ამისათვის სიყვარულით და წრფელის გულით გთხოვთ და გემუდარებით უარი განაცხადოთ თქვენს განზრახვებზე და დამშვიდებულის გულით შეუდგეთ თქვენს ჩვეულებრივს ნაყოფიერს შრომას სამშობლოს საკეთილდღეოდ“.

ამ წერილს ხელს აწერს 92 კაცი, მათ შორის ივანე ელიაშვილი, გიორგი ლასხიშვილი, შიო მღვიმელი, ილია ბახტაძე, იაკობ ფანცხავა, ეკატერინე გაბაშვილი, ალექსანდრე ჭყონია, იაკობ გოგებაშვილი, ალექსანდრე ჯაბადარი, ვალერიან გუნია, ექვთიმე თაყაიშვილი, სტეფანე ჭრელაშვილი, გიორგი თუმანიშვილი და სხვანი.

ცალკეული პირებიც უგზავნიდნენ თანადგომის წერილებს, ზოგიერთი იმასაც სთავაზობდა — თქვენს მაგიერ მე გავალო დუელში. საზოგადოებრივმა აღშფოთებამ ორთაბრძოლა ჩაშალა.

ბ. ბებურიშვილი იძულებული გახდა ბოდინში მოეხადა.

• • •

ახლა ისევ „ობზორს“ მივუბრუნდეთ.

პირველად „ობზორი“ და მისი გამომცემელ-რედაქტორი 1879 წლის მაისში გაასამართლეს. რაც ამ სასამართლოზე მოხდა, აღწერილია ბროშურაში — „ობზორის“ პირველი პროცესი. თბილისის საოლქო სასამართლოსა და თბილისის სასამართლო პალატის სხდომათა სრული ანგარიში“, — რომელიც იმავე წელს გამოვიდა რუსულად. სასამართლოზე ნ. ნიკოლაძემ ცენზურას ტყავი გააძრო. საჯაროდ და საქვეყნოდ დაანახა ყველა ცენზურის მავნებლობა. ნიკოს სიტყვიდან პატარ-პატარა ნაწყვეტებს გაგაცნობთ და ნათლად დაინახავთ, რა დღეშიც ჩავარდნილა ცენზურა.

„ბატ. მელიქ-მელრაბოვი ითვლება ადგილობრივ და აღმოსავ-

ლურ ენებზე გამომავალ გამოცემათა ცენზორად, ხოლო თქვენ, ბატ. მოსამართლენო, ხედავთ, რომ თქვენს წინაშე მდებარე გაზეთ „ობზორის“ ნომრები რუსულ ენაზეა დაბეჭდილი და რუსულია. ამიტომ, მე სრული უფლება მაქვს, არ ვცნო ბატ. მელიქ-მელრახოვი „ობზორის“ ცენზორად.“

. . .

„ჩვენი პრესის შესახებ არსებული კანონები იმდენად არასრული, უთავბოლო, ურთიერთსაწინააღმდეგო და ცალმხრივია, რომ არა მარტო ჩვენ ჟურნალისტებს, არამედ თვით ცენზურასაც უხდება მათი დარღვევა“.

. . .

„პირველყოფილ მთავრობებს სურდათ ამ კანონებით „ზღვარი დაედოთ აზრისათვის“, რომელსაც როგორც მოგეხსენებათ, თითქმის არა აქვს საზღვარი... როგორი კედლებითაც და ზღუდეებითაც არ უნდა შეეზღუდოთ იგი, მაინც პოულობდა და ყოველთვის იპოვის, არა მხოლოდ მათი შემოვლის, არამედ მათზე მაღლა დადგომის საშუალებასაც, რადგან ადამიანის აზრი ფრთებგამოსხმულია და ყოველთვის „წესებზე“ მაღლა ფრენს... ვერავითარი ცენზურა, ვერავითარი ჩაგვრა ვერ დააბრკოლებს მწერალს — გამოთქვას ამა თუ იმ ფორმით ის, რისი თქმაც უნდა“.

. . .

„პრესაც ხომ სხვა არაფერია, თუ არა საზოგადოებრივი ცხოვრების ჩრდილი ან ანარეკლი. ხოლო პრესის დათრგუნვა სრულიად არ ნიშნავს იმას, რომ აღმოფხვრილია ცხოვრებიდან ჩვენთვის უსიამო მოვლენები“.

. . .

„იმისათვის, რომ ჩვენი ქვეყანა უდიდესი წარმატებით ვითარდებოდეს, ლეგალურობა ყველაზე სასურველ პირობას წარმოადგენს და, რაც უფრო ფართო ასპარეზი აქვს მინიჭებული ლეგალურ ბრძოლას, მით უფრო მშვიდობიანი და მტკიცეა საზოგადოების მიერ მიღწეული პროგრესი... იმისათვის, რომ ლეგალურობა

დამკვიდრდეს რომელიმე ქვეყანაში, უდაოდ აუცილებელია, რომ კანონი იდგეს უალრესად მაღლა ორივე მებრძოლ მხარეზე, ოპოზიციაზეც და ადმინისტრაციაზეც, ოდნავადაც არ იყოს დამოკიდებული არც ერთის, არც მეორისგან“.

•

„როცა სამიმოსვლო გზების, ფოსტისა თუ ტელეგრაფის განვითარებამ უალრესად გაადვილა იმავე აზრის გაცვლა-გამოცვლა, პრესის არავითარი შეზღუდვა არ გვიშველის ქიშკრული მიზნის მიღწევაში. სახელდობრ, იმაში, რომ ვაიძულოთ საზოგადოება ძველებურად დუმდეს და ბრმად გვენდობოდეს“.

ამ სასამართლოს ნიკოც გადაურჩა და „ობზორიც“. მაგრამ საფრთხე თავიდან აცილებული არ იყო. არც ნიკო ნიკოლაძე აპირებდა დამშვიდებას და არც ცენზურა რაიმეზე თვალის დახუჭვას. 1880 წლის მაისში კი „ობზორის“ რედაქტორის „თავხედობა“ ყოველგვარ ზღვარს გადასცილდა. 22 მაისს გარდაიცვალა ალექსანდრე მეორის თანამეცხედრე დედოფალი მარიამი, იმ დღეს „ობზორი“ სამგლოვიარო შავი არშიით არ გამოსულა. გაოგნებულმა ხელისუფლებამ ნიკოლაძეს სასწრაფოდ ახსნა-განმარტება მოსთხოვა. იმპერატრიცას გარდაცვალების დეპეშა გვიან მივიღეთო, — იმართლა თავი გაზეთის რედაქტორ-გამომცემელმა. ცხადია, ხელისუფლებას ეს არ დაუჩერებია.

ვითარებას კიდევ უფრო ართულებდნენ მახეზღრებიც.

Донос-ი ხან ერთი კუთხიდან მოფრინდებოდა, ხან მეორიდან, ხან მესამიდან და ხან მეოთხიდან. „ობზორმა“ ცილი დაგვწყაბა, ტყუილი მოჩმახა, შეურაცხყოფა მოგვაყენა, ლაფში ამოგვსვარა, ღირსება შეგვილანა, საუკეთესო მოღვაწეებს სისხლი გაუშრო, ხელისუფლებას აძაგებსო და ასე დაუსრულებლად. რაკი გაზეთი რუსულად გამოდიოდა, ქართველ მახეზღრებს სხვა ერის ენატანიებიც ერთგულად ედგნენ გვერდით.

1880 წლის ზაფხულში ნიკო ნიკოლაძე ისევ მისცეს სამართალში.

ამჯერად იგი დასაჯეს.

კავკასიაში მეფისნაცვალმა, გენერალ-ფელდმარშალმა მიხეილმა 1880 წლის 25 ივლისს განკარგულება გასცა:

თბილისში ცეზოვრებმა ქუთათელმა მოქალაქემ ნიკოლოზ ნიკოლაძემ, თბილისის საქალაქო სათათბიროს სხდომაზე, გუბერნიის ადმინისტრაციის ერთერთი განკარგულების განხილვისას, თავს უფლება მისცა მძაფრი და უხამსი სიტყვებით გამოეხატა დამოკიდებულება საერთოდ ადმინისტრაციისა და თბილისის პოლიცემისტების საქმიანობისადმი. უკუღმართად განმარტა მათი მოქმედებანი და მიაწერა ადმინისტრაციას არარსებული განზრახვა — ჩამოერთმიათ ქალაქისათვის საზოგადოებრივი მმართველობის მინიჭებული უფლებანი.

ამკარად მიკერძოებულ, უსაბუთო და უმართებლო გამონმაულებას შეუძლია ყოვლად უსაფუძვლოდ გამოიწვიოს მოსახლეობაში მავნე და არასასურველი უნდობლობა მთავრობის აგენტებისადმი, საერთოდ მთავრობის განზრახვებისადმი. მხედველობაში მაქვს ისიც, რომ ამგვარი მისწრაფება ადმინისტრაციის მოღვაწეობის გაკიცხვისაკენ, უკანასკნელ ხანებში, შეიმჩნევა ნიკოლაძის ჟურნალისტურ საქმიანობაშიც.

ჩემთვის უზენაესად მონიჭებული უფლებით, საჭიროდ მიმაჩნია — ქუთაისის მოქალაქე ნიკოლოზ ნიკოლაძე გადავსახლო დროებით საცხოვრებლად ქ. სტავროპოლში, მასზე პოლიციური მეთვალყურეობის დაწესებით.

„ოზბორი“ დაიხურა. ნიკო ნიკოლაძე სტავროპოლში გაგზავნეს.

* * *

1887 წლამდე ნ. ნიკოლაძეს საკუთარი გაზეთი ან ჟურნალი აღარ ჰქონია. ამ წელიწადს კი მან ა. სტეპანოვისაგან „ნოვოე ოზბორენიე“ შეიძინა. სტეპანოვი ნაფიცი მსაჯული იყო, თბილისში საოლქო სასამართლოს და თბილისის სასამართლო პალატის წევრი. ერთა თანასწორობის მქადაგებელმა, მაგრამ წლების მანძილზე თბილისში მცხოვრებმა კაცმა არ იცოდა, რომ ქართველი და იმერელი სხვადასხვა ერი არ არის. იგი გულწრფელად მოუწოდებდა: „ყოველ რუსს აქვს უფლება იყოს რუსი, ყოველ სომეხს, ქართველს, იმერელს აქვთ უფლება იყვნენ სომეხი, ქართველი, იმერელი, მაგრამ ყველა ისინი, იმავე დროს და უპირობოდ ყოვლისა, მოვალენი არიან იყვნენ ადამიანები“. რომელიმე ქართველს რომ

ეს სწყენოდა, უეჭველად გაუკვირდებოდა, გულსატკენი რა ვთქვიო. აი, ამ კაცმა დააარსა 1884 წლის იანვარში „ნოვოე ობოზრენიე“. შეძლებისდაგვარად გაზეთი კავკასიის მოსახლეობას ემსახურებოდა. 1887 წელს სტეპანოვს ჯანმრთელობამ უღალატა. გაზეთის მოვლა-პატრონობა აღარ შეეძლო და ნ. ნიკოლაძეს დაუთმო. მალე სტეპანოვი გარდაიცვალა კიდევ. „ნოვოე ობოზრენიეს“ პაუზისმგებელ რედაქტორად მ. უსპენსკი დანიშნეს. სტეპანოვის ხელში იგი რედაქციის მდივანი იყო.

ნ. ნიკოლაძე ჩვეული ენერგიით შეუდგა საქმიანობას. გაზეთში აქტიურად თანამშრომლობდნენ დავით კეზელი, ილია ბახტაძე (ხონელი), გიორგი ლასხიშვილი, ძმები თუმანიშვილები... იბეჭდებოდა ქართველ მწერალთა რუსული თარგმანები. „ნოვოე ობოზრენიეში“ დაიბეჭდა ნ. ნიკოლაძის წერილების სერია, რომელიც აკრიტიკებდა ივანე ჯავახიშვილის ყბადაღებულ „წერილებს საქართველოს შესახებ“. მაგრამ 1891 წელს ნ. ნიკოლაძე იძულებული გახდა გაზეთი დაეტოვებინა და „ნოვოე ობოზრენიე“ ძმებ თუმანიშვილებისათვის მიეყიდა.

ამან ქართველი საზოგადოების ერთი ნაწილი ძალიან გააღიზიანა, განსაკუთრებით ისინი, ვინც გაზეთში თანამშრომლობდნენ, მოგვიანებით, 1901 წელს, თბილისში ცალკე წიგნაკად რუსულად დაისტამბა დავით კეზელის ნარკვევი „«Памяти друга и товарища по перу».¹ წიგნი ეძღვნებოდა ილია ბახტაძის ხსოვნას.

ამ ნარკვევში დავით კეზელი ერთობ აღშფოთებულია ნ. ნიკოლაძის საქციელით. გაზეთის გაყიდვამ, — ჩივის იგი, — ილია ბახტაძე და მე უმუშევარი დავეტოვა და ჟურნალისტური საქმიანობის საშუალება წაგვართვაო.

„ბევრი ეპატიებოდა და კიდევ ეპატიება მრავალნაცად ნიკოლაძეს, მაგრამ საეჭვოა, რომ ოდესმე ეპატიოს ის ოინი, რაც „ნოვოე ობოზრენიეს“ უყო. უდავოდ კარგი ჟურნალისტი, იგი ლიტერატურას ყოველთვის თვლიდა საეტაპო პუნქტად, იმ ტარანად, რომლითაც არღვევდა სხვადასხვა საბირჟო-სასაქვეყულო ციხე-სიმაგრის კედლებს, fin de siècle-ს² საქმოსნებისა და „პანამისტების“ სულისკვეთებით...“

¹ „თანამოკალმისა და ამხანაგის ხსოვნას“

² საუკუნის დასასრულის

„ნოვოე ობოზრენიე“ ნ. ნიკოლაძემ მუქთად მიიღო, — წერდა დ. კეზელი, — ა. ვ. სტეპანოვისაგან. ძმებ თუმანიშვილებს კი 16 ათას მანეთად მიჰყიდა. ფული ჯიბეში ჩაიღო და ფოთში წავიდა პორტის ასაშენებლად. ეს ფული ხომ ჩვენც გვერგებოდაო.

„...როგორ ვმუშაობდით მაშინ მე და ი. ხონელი, დე ეს კავკასიური ჟურნალისტიკის მომავალი ისტორიკოსის სინდისმა გადაწყვიტოს. ყველაზე მეტად, რა თქმა უნდა, განსვენებული (ი. ბახტაძე — ა. ბ.) შრომობდა, მაგრამ დიდება და კაპიტალი ნიკოლაძეს რჩებოდა. საწყენია და გულდასაწყვეტი, როცა ამბობენ — ნიკოლაძის პერიოდის „ნოვოე ობოზრენიე“, მიუხედავად იმისა, რომ ოფიციალურად რედაქტორად ითვლებოდა კორექტორი უსპენსკი, ხოლო ნიკოლაძე იყო მხოლოდ უბრალო თანამშრომელი, ჩვენგან გამორჩეული იმით, რომ დრო და დრო სოფელ ჯიხაიშიდან დაგვესხმებოდა თავს. გაზეთის სალაროს გასასუფთავებლად. მაგრამ ეს ოპერაცია მას მალე მოსწყინდა. მასში მაგრად ჩამჯდარმა საქმოსან-მეზიარეებ მალე სძლია ჟურნალისტს. მან დაივიწყა ქრისტეს ანდერძი (საერთოდ რაც შეეხება ქრისტეს ანდერძს, ამ მხრივ „ცნობილ კავკასიელ პუბლიცისტს“ ძალიან ცუდი მეხსიერება აქვს): „მუქთად მიიღეთ, მუქთად გაეცით“. მუქთად მიღებული გაზეთი გაყიდა „ოცდაათ ვერცხლად“. ყველა დროისა და ხალხის საბირჟო საქმეების ყოველთვის კურსში მყოფმა ბ-მა ნიკოლაძემ გამოთვალა, რომ იუდა ისკარიოტელის დროინდელ ოცდაათი ვერცხლი ახლანდელ საფონდო ბაზრის კურსით უდრის 16.000 მანეთს, რომელი თანხაც მან მიიღო გაზეთისათვის ძმებ თუმანიშვილებისაგან...”

უსამართლო ბრალდება იყო ეს. თუ ნ. ნიკოლაძემ „ნოვოე ობოზრენიე“ მიატოვა, უპირველესად ბრალი სწორედ დავით კეზელსა და ილია ბახტაძეს მიუძღოდათ. რა მოხდა?

ასამართლებდნენ პოლიციის, ბოქაულ ერისთავს. დ. კეზელი შეჰპირდა ერისთავს — სასამართლოშიც დაგიცავო და პრესაშიც. ამ სამსახურისათვის ერისთავმა კეზელს სამასი მანეთი გადაუხადა. ხელწერილი, დამადასტურებელი რომ კეზელმა ფული აიღო, ერისთავის ნათესავმა ნ. ნიკოლაძეს აჩვენა. ნიკომ ამგვარი საქციელი ჟურნალისტიკისათვის ყოვლად შეუფერებელ საქმედ მიიჩნია და კეზელი გააფრთხილა. დავით კეზელმა დაიჩემა — თუკი ადვოკატი სასამართლოში ბრალდებულს იცავს და ამაში გასამჩრელო ერგება,

ჟურნალისტს რატომ უნდა ეკრძალებოდეს ან დაცვა, ან ფულის აღებაო. ნიკო ნიკოლაძე და დავით კეზელი ამ საკითხში ვერ შეთანხმდნენ. დ. კეზელმა არ დაიჯერა, რომ ჟურნალისტის უფლებამოვალეობანი და ეთიკა სხვაა და ვეჭილისა — სხვა.

იმერეთის ეპისკოპოსმა გაბრიელმა ეკლესიიდან გააძევა ილია ხონელის მამა ლუკა ბახტაძე. თურმე მღვდელი ლუკა მოძღვრისათვის უკადრის ოსმეს ჩადიოდა — ქრთამს იღებდა. ილია ბახტაძე მამას ვამოეჭომაგა. გაბრიელ ეპისკოპოსის წინააღმდეგ ფელეტონებს ბეჭდავდა. გაბრიელ ქიქოძეს მთელი ქართველი ერი უღრმეს პატივს სცემდა. ილია ბახტაძეს თავხედობამ ხალხი აღაშფოთა. ნიკო ნიკოლაძე საყვედურებით აავსეს: გაზეთი როგორ კადრულობს გაბრიელ ეპისკოპოსს ჩირქი მოსცხოსო. ნიკომ უსპენსკის დაავალა, აღარ დაებეჭდათ ილია ბახტაძის ფელეტონები. არაფერი გამოვიდა. ბახტაძე და უსპენსკი მაინც სტამბავდნენ. მაშინ ნიკო ნიკოლაძემ გადაწყვიტა, თავად ეთქვა უარი გაზეთზე. თქვა კიდევ.

ასე რომ არ მომხდარიყო, გაზეთიდან რატომ წავიდოდით, — წერდა ნ. ნიკოლაძე 1914 წელს ვ. ბაქრაძეს, — სხვა რომ არა ყოფილიყო რა, ოთხი ათას მანეთს სუფთა მოგებას მაძლევდაო.

ამის მერე ნ. ნიკოლაძეს საგამომცემლო საქმისათვის დიდხანს აღარ მოუყიდა ხელი. მხოლოდ 1925 წელს, უკანასკნელად, ოთხმოცდარი წლის მოხუცმა, ერთხელ კიდევ იკისრა სათავეში ჩასდგომოდა საგამომცემლო საქმიანობას.

იმ ხანებში შეიქმნა ბეჭდვითი საქმის კოოპერაციული საზოგადოება „ქართული წიგნი“. საორგანიზაციო ბიუროს თავმჯდომარე ნიკო ნიკოლაძე იყო, მდივანი — პავლე ინგოროყვა, წევრები — ალექსანდრე აბაშელი, ი. ანდრონიკაშვილი, პართენ გოთუა, სეით დევდარიანი, რაყდენ ღუმბაძე, ისიდორე ვარაზაშვილი, იასონ ლორთქიფანიძე, იასონ მენაბდე, გერონტი ქიქოძე, ალექსანდრე ჯაყელი.

საორგანიზაციო ბიურომ მოქალაქეებისადმი მიმართვა გამოაქვეყნა. მიმართვაში ეწერა:

„ქ. ტფილისში დაარსდა ბეჭდვითი საქმის საპაიო ამხანაგობა „ქართული წიგნი“, რომლის წესდება უკვე დაამტკიცა მთავრობამ

(დადგენილება საქ. სახალხო კომისარიატთა საბჭოს ა/წ 14 იანვრისა და საქ. ცენტრალ. აღმ. კომიტეტის ა/წ 29 იანვრისა).

საპაიო ამხანაგობა „ქართული წიგნი“ ისახავს მიზნად ემსახუროს ქართული მწერლობის აღორძინების საქმეს. მთავარი მისი საზრუნავი იქნება:

ა) გამოსცეს ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობა, მიაწოდოს ქართველ მკითხველს რჩეული ქართველი კლასიკოსების ნაწერები, როგორც ძველი, ისე ახალი დროისა;

ბ) გამოსცეს სამეცნიერო ხასიათის წიგნები მეცნიერებათა ყველადარგიდან (პირველ რიგში ისეთი ნაშრომები, რომლებიც უახლესად დაკავშირებულია ქართული ცხოვრების საჭიროებასთან);

გ) ხელი შეუწყოს ევროპული კულტურის გაცნობას და ამ მიზნით დაამზადოს თარგმანები და გამოსცეს ქართულ ენაზე რჩეული ნაწარმოებნი, როგორც სიტყვაკაზმული მწერლობის, ისე მეცნიერების დარგებიდან.

გარდა ამ მთავარ დანიშნულებათა, საპაიო ამხანაგობას „ქართული წიგნი“, წესდების თანახმად, მინიჭებული აქვს ბეჭდვითი საქმის ყველა დანარჩენი ფუნქციები: სახელმძღვანელოების გამოცემა (განათლების სახ. კომ. ნებართვით), სკოლისათვის საჭირო ნივთების დამზადება, გახსნა წიგნის მაღაზიებისა, მოწყობა სტანბისა და ლითოგრაფიისა, მოწყობა წიგნთ-საკინძავი, ანბანთ-სასხაპა და სახაზავი სახელოსნოებისა, გახსნა განყოფილებისა ყველა დება-ქალაქში, სადაც ეს საჭირო აღმოჩნდება და სხვ.

გადასახადების მხრით საპაიო ამხანაგობას „ქართული წიგნი“ მინიჭებული აქვს დიდი უპირატესობანი: წესდების თანახმად, ამხანაგობა ყოველგვარი გადასახადის მხრით გათანასწორებულია კოლპერატულ ორგანიზაციებთან.

ძირითადი თანხა ამხანაგობისა განსაზღვრულია 50.000 მანეთით, თითო პაი ღირს 10 მანეთი, ხოლო ორი პაი იძლევა ერთი ხმის უფლებას.

ამხანაგობის საორგანიზაციო ბიურო, დარწმუნებულია რა, რომ თქვენ ახლო მონაწილეობას მიიღებთ ამ დიდ კულტურულ საქმეში, მოგმართავთ შეიძინოთ ამხანაგობის პაები და ამით ხელი შეუწყოთ ქართული კულტურის აღორძინების საქმეს.

„ქართული წიგნის“ წესდების შედგენაში ოცდათვრამეტი კაცი

მონაწილეობდა. მათ შოლის იყვნენ ნიკო ნიკოლაძე, ალექსანდრე აბაშელი, კონსტანტინე გამსახურდია, პართენ გოთუა, სეით ლევდარიანი, ილია ზურაბიშვილი, სოლომონ თავაძე, ვიქტორ თევზაია, პავლე ინგოროყვა, ვახტანგ კოტეტიშვილი, კოტე მაყაშვილი, ნიკო ლორთქიფანიძე, იასონ ლორთქიფანიძე. პეტრე ქავთარაძე, ლეო ქიაჩელი, გერონტი ქიქოძე..

1925 წლის 11 მაისს კი ახლეთმა „კომუნისტმა“ ქართველმა ხალხს აუწყა, რომ მთავრობამ ნება დართო საორგანიზაციო კომიტეტს მოეწვია დამფუძნებელი კრება და დაეწყო საქმიანობა.

საგამომცემლო ამხანაგობამ — „ქართული წიგნი“ — დიდი საქმე გააკეთა (ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში ამ „ამხანაგობაზე“ მართლა არაფერი წერია, თუ მე ვერ მივაგენი?), თუმცა მუშაობა უმძიმეს პირობებში უხდებოდა.

ჩემი თხრობით თავს არ შეგაწყენთ. ნ. ნიკოლაძის ორ წერილს გაგაცნობთ და თავადაც კარგად დაინახავთ — რა ვითარებაში საქმიანობდა „ქართული წიგნი“.

1925 წლის 6 დეკემბერს ნიკო ნიკოლაძე იასონ ლორთქიფანიძეს სწერს:

„ბატონო იასონ,

თქვენი წერილის პასუხად მოგახსენებთ რომ „ქართული წიგნის“ ამხანაგობამ გადაწყვიტა მიართვას ილიკო ქავჭავაძის ქვრივს ას-ასი მანეთი თითო ტომზე ილიკოს ნაწერებისა, მაგრამ მათი გამოცემის შემდეგ, რასაკვირველია, და არა მანამდე, საუბედუროთ თვით ამ ტომების გამოცემა „ქართულ წიგნს“ მეტათ ეძნელება: სტამბაში აწყობილი გვაქვს კაი ხანია ორი ტომის მასალა, მაგრამ უსახსრობის გამო გვიჭირს ქაღალდის დახსნა და მიწოდება მათ დასაბეჭდათ. ბევრ ხელის მომწერთ პაიებზე ფული არ შემოაქვთ. თვით ხელის მოწერა შეჩერდა პაიების მესამედ წილზე და ვართ ასე შუა გზაზე გარიყული. ვისაც შეუძლია ჩვენი დახმარება, გულ-ხელდაკრეფილი გვიმზერს. აბა, მარტო ორიოდ კაცმა რა უნდა მოვახერხოთ?

არ ვეჭვობ თქვენს მხურვალე მონაწილეობაში ამ საქმეზე და მიტომ გვედრები დახმარება გაგვიწიოთ პაიების გავრცელებაში, არა თუ მარტო პირადათ, სხვა ბანკების გამგეთ მოწვევითაც. მათ მხრით ვიმედოვნებდით, რომ კრედიტით დაგვეხმარებოდნენ, მაგრამ ამ ქაშათ ეს საშუალება დაიხშო. ეხლა პაიების გასაღება დაგე-

ჩა ერთადერთ ღონისძიებათ ჩვენი გამოცემების გაგრძელებისა. ვიმედოვნებთ, რომ ხელს გაგიწყოთ ამ გასაქირში“.

1926 წლის 6 აგვისტოს კი პავლე ინგოროყვას შესჩიოდა:

„ბატონო პავლე,

ამდენი ხანი სულ გიცდიდი, მეგონა ჩამოხვიდოდით, მოიკითხავდით „ქართული წიგნის“ ამბავს, რაკი შეეცდი, ვალდებულათ ვთელი ჩემს თავს მანდ გაგაგებინოთ ჩვენი უმწეო მდგომარეობა. ცეცხლაძემ სულ დაგვივიწყა: აღარც კი გვეკარება. მისი განკარგულებითაა, თუ თავის-თავად, არც ერთა მისი აგენტი არც ერთ გროშს აღარ გვიხდის. კასაში არაფერი შემოდის. ნინა პლატონოვნა დარწმუნდა, რომ გადელიასთან მუშაობა შესაძლებელი არ არისო და გაგვექცა ერთიანად, მიხეილ კლიმიაშვილი მოსკოვს გადაიყვანეს სამსახურში. და წავიდა კიდეც. ვარლამ ბურჯანაძე სოფლად გაემგზავრა საზაფხულოდ აგრეთვე, როგორც მირიან ბასილაია. ისიღორე ვარაზიშვილი არც კი მოგვეკარებია არც ერთხელ. საშა დარაზველიძესთან ოთხჯერ ვიყავი სავედრებლათ, რადგან ისიც რომ მოგვეზორდეს, ვერსად გროშს ვერ ვიშოვნით, მაგრამ (აქ სიტყვა ვერ ამოვიკითხე — ა. ბ.) მეტს ვერას გავხდი. ასე გასინჯეთ აბაშელიც კი ვერ მინახავს, არ ღაიარება ამბის შესატყობლადაც. ვარ მარტოდმარტო. კომისიებს ვკრებ, მაგრამ უკვორუმოთ. ამასობაში დრო გარბის, მოსამსახურეები ჯამაგირს თხოულობენ, საღურს ჭირა უნდა, ხარჯი მიდის, პროცენტებს ვიხდით და შემოსავალი კი არსად ჩანს. კოლეგიური დაწესებულება იმ ქვეყანაში ვარჯა, საცა საზოგადო ვალი ხალხს ძვალ-რბილში გამჭდარი აქვს. რა ჯნას ამ მდგონარეობაში თავმჯდომარემ, რომელსაც წესდებისამებრ, უკოლეგიოთ ფეხის გადადგმა არ შეუძლია? გუშინ ჩვენი ბუხალტერი ავებიღავლდა, ავათ ვარო, უნდა საექიმოთ წავიდე, ფული მოვეცითო. სხვებიც იმუქრებიან. მე წასავალი ვარ დღე-დღეზე. უნდა ჩამოხვიდეთ და რამე ღონისძიება მოვიფიქროთ, თორემ მე ჩემს წასვლას მეტათ ვეღარ გადავდომ და საქმე დაირღვევა სულ უპატრონოთ. ვის ჩავაბარო რაც გვაქვს? გადელია მიდის. ის სულ უჩვედოა, მასზე ვერას დაამყარებს კაცი. ერთი სიტყვით, საქმე მიწურულშია. ერთადერთი მისი წამალია — თქვენი მორიგება დარაზველიძესთან, ან თუ არა და — თქვენი ასე თუ ისე გაყრა

უნდა იშოვოთ მის მაგიერი, ისე რომ შემდეგ უბრძოლოდ შრომა შეეძლოს „ქართულ წიგნს“.

გთხოვთ დაუყოვნებლივ ჩამობრძანდეთ. თუ არა და მე ამ თვისათს ვაცხადებ საზოგადო კრების მოწვევას ჩვენი ამხანაგობის ლიკვიდაციისათვის. ჩემს მაგიერ ვტოვებ ვეჟილს და მივდივარ. თუ გსურდათ, რომ მართო მეწარმოებინა ეს საქმე, შესაფერი უფლებები უნდა მიგეცათ თავმჯდომარისათვის და არა საფრანგეთის რესპუბლიკის თავმჯდომარის მანეკენობა. ერთი სიტყვით, გელით“.

ახალგაზრდასაც და ხანდაზმულსაც ყოველთვის ურთულეს პირობებში უხდებოდა საქმის კეთება. აღარც უკვირდა ეს, გამოცდილების იმოდენა გზა ჰქონდა გავლილი. ოღონდ გული სტკიოდა, რომ საქმის სიყვარული ქართველს ევრც ღრმად ასწავლა და ევრც რევოლუციამ.

შ უ ა მ ა კ ა ლ ი

საინჟინრო ციხე-დარბაზში გუშაგების ჩვეულებრივი საკვირაო შეცვლა დამთავრდა. იმპერატორი დიდი კნეინას ეკატერინე მიხეილის ასულის სასახლეში წაბრძანდა. იქ, დილით, იგი ჩვეულებისამებრ ყავას მიირთმევდა. საუზმეს რომ მორჩინენ, ხელმწიფე ეტლსა ჩაჯდა და ზამთრის სასახლეში გაემგზავრა. ეტლი ინჟინერთა ქუჩით მიდიოდა. მიხეილის თეატრთან მოუხვია და ეკატერინეს არხის მარჯვენა ნაპირას აჰყვა. იმპერატორს ექვსი მცველი ახლდა. ეტლს უკან მარხილით მიჰყვებოდა პოლიცეისტიერი, პოლკოვნიკი დვორჟიციკი. გზა ვიწრო ქუჩას მისდევდა. ერთი მხრივ მას დიდი კნეინას ბაღის ქვის ღობე ზღუდავდა და მეორე მხრივ — ეკატერინეს არხის მესერი. იმპერატორის ეტლი თეატრალურ ხიდან მისული არ იყო, რომ გამაყრუებელი აფეთქების ხმა გაისმა. დვორჟიციკი იმპერატორის ეტლს მივარდა. ხელმწიფე უვნებელი იყო, ეტლის უკანა მხარე — დაღეწილი. აღექსანდრე მეორე ეტლიდან ჩამოვიდა. მან დაინახა: ორ მეზღვაურს შეპყრობილი ტეროოისტი ეჭირა. იმპერატორი მასთან მივიდა და ჰკითხა: ვინ ხარ შენ? — რისაკოვი ნიკოლოზ, ძე ივანესი, — მიიღო პასუხად. აღექსანდრე

მეორე შეტრიალდა და აფეთქების ადგილისაკენ გასწია. ის იყო რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა, რომ ჩასაფრებული მეორე ტერორისტი გამოვარდა და ფეხებში ყუმბარა დაახალა. აფეთქებამ ალექსანდრე მეორეს ფეხები დაუმტვრია და მუცელი დაუფლითა. მთლად დაგლეჯილი ტერორისტიც იქვე დაეცა (მერე გამოძიებამ დაადგინა, რომ ეს იყო ნაროდნოვოლელი ეგნატე გრინევიცკი).

ხელმწიფე მარხილზე დაასვენეს და ზამთრის სასახლეში გააქანეს. იგი ზამთრის სასახლეში, თავის სამუშაო კაბინეტში ესვენა, როცა ოჯახის წევრები მოვიდნენ, იმპერატორი კიდევ სუნთქავდა, მაგრამ გადარჩენა უკვე აღარ შეიძლებოდა. ცესარევიჩი, უკვე იმპერატორი ალექსანდრე მესამე, მამას თავთან უდგა. ალექსანდრე მეორემ შეიღს შეხედა და გაუღიმა. მაგრამ არაფერი უთქვამს. ლაპარაკი უკვე აღარ შეეძლო. დღის სამ საათსა და ოცდახუთმეტ წუთზე იმპერატორი ალექსანდრე მეორე გარდაიცვალა.

თავდასხმა მოხდა 1881 წლის პირველ მარტს, დღის პირველ საათსა და ორმოცდახუთ წუთზე.

დიდი ხნის მერე, მკვლელობის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი, ვერა ფიგნერი დაწერს: 1881 წლის პირველმა მარტმა „შეწყვიტა 26-წლიანი მეფობა იმპერატორისა, რომელმაც რუსეთში დაიწყო ახალი ერა, დააყენა იგი საერთოსაკაცობრიო განვითარების გზაზე, საუკუნოვანი დამყაყებულობის შემდეგ მისცა რუსეთს წინსვლის მძლავრი ბიძგი საგლეხო, საეროხო და სასამართლო რეფორმებით.“

იმ დღეს კიდევ დაიღუპა ერთი ადამიანი: თოთხმეტი წლის კოლია მაქსიმოვი. იგი შემთხვევით აღმოჩნდა აფეთქების ახლოს. რა ეუყოთ, ისტორიას არ უყვარს „უმნიშვნელო“ სახელების გახსენება.

* * *

თბილისის გაზეთებმა სამ მარტს აუწყეს საზოგადოებას იმპერატორის მკვლელობა. „დროება“ შავარშიაშემოვლებული გამოვლიდა. პირველ გვერდზე დაბეჭდილი დეპეშა იტყობინებოდა: „განგებამ მიიბარა ხელმწიფის ალექსანდრე ნიკოლოზის ძის სული“. იმავე გვერდზე, კუთხეში, აკაკის ლექსიც იყო დასტამბული — „გაზაფხული“.

დღეს მერცხალი შემოფრინდა, —
 ჭიკჭიკითა გადმომძახა:
 „გაზაფხული გაზაფხული“
 გულს იმედი დამესახა.
 მივდექ სარკმელს. გადვიხედე,
 არეშარე მესხაფერა —
 სასოებამ ფრთა გაშალა,
 გულსა მკრა და ამიძგერა
 სუნი მეცა გაზაფხულის,
 უცნაური ვიგრძენ ძალი...
 ვსთქვი, თუ „გულსა რაღად ვიტებს?
 ახლოს არის მომავალი
 მოვესწრები. რაც მინდოდა
 ზამთრისაგან დაჩაგრულსა:
 ვნახე ქორწილს ბუნებისას,
 გავიგონებ მის მაყრულსა.
 დავყნოს ვარდსა გადაშლილსა,
 ვუპკრებ ნაზად დახრილ იას
 და ბუღბუღილი გამაგონებს
 მისებურად: „ტია, ტიას!“

ლექსის დაწერის თარიღად დასმული იყო — პირველი მარტა.

• • •

მოხდა ისე, რომ ნიკო ნიკოლაძე სტავროპოლიდან თბილისს
 სწორედ მეფის მკვლელობის დღეს დაბრუნდა. „1881 წელს კავკა-
 სიის მეფისნაცვალმა, საზოგადოების შუამავლობის საფუძველზე,
 გამოითხოვა ჩემი განთავისუფლება და მე პირველ მარტს, გვიან
 ღამით, დავბრუნდი თბილისში თამამი იმედებისა და ჩანაფიქრების
 დიდძალი მარაგით“, — გვიამბობს თავად ნ. ნიკოლაძე.

• • •

მთელი იმპერია სულგანაბული ელოდა, რა მოყვებოდა ხელმ-
 წიფის მკვლელობას. „ნაროდნია ვოლას“ წევრები დარწმუნე-
 ბულნი იყვნენ: გაიგებს თუ არა რუსი ხალხი ალექსანდრე მეორის
 მოკვლას, მაშინვე ყველა იარაღს დაავლებს ხელს და აჯანყდება.

დაამსობს მონარქიას და სანუკვარ წეს-წყობილებას დაამყარებსო.

ამ რწმენით შეპყრობილმა „ნაროდნაია ვოლიას“ აღმასრულებელმა კომიტეტმა 1881 წლის 10 მარტს ალექსანდრე მესამეს წერილი გაუგზავნა.

„თქვენო უდიდებულესობავ!

სრულად გვესმის ის მძიმე განწყობილება, რომელსაც თქვენ აქ წუთებში განიცდით, მაგრამ აღმასრულებელი კომიტეტი არ თვლის თავს უფლებამოსილად დამორჩილდეს ბუნებრივი თავაზიანობის გრძნობას, რომელიც შეიძლება, ქვემოთმოყვანილი ახსნა-განმარტებისათვის ითხოვდეს გარკვეული დროით მოცდას. არის რაღაც უმადლესი, ვიდრე ყველაზე უფრო კანონიერი გრძნობანი აღამიანისა, — ეს გახლავთ მოვალეობა მშობლიური ქვეყნის წინაშე, რასაც მოქალაქე იძულებულია წესწიროს თავისთავიც, თავის გრძნობებიც და სხვა აღამიანთა გრძნობებიც კი. ვემორჩილებით რა ამ ყოვლადღივი მოვალეობას, ჩვენ გადავწყვიტეთ დაუყოვნებლივ მოგმართოთ თქვენ, არაფერს დაველოდოთ, რადგან არ იცდის ის ისტორიული პროცესი, რომელიც მომავალში გვემუქრება სიძულესი მდინარეებით და ყველაზე მძიმე შერყევებით“.

ნაროდნოვოლელები არწუენებდნენ ალექსანდრე მესამეს, რომ ამარ იყო მამანისი ბრძოლა რევოლუციონერთა წინააღმდეგ. რევოლუციონერებისა და ალექსანდრე მეორის ურთიერთობა კანონზომიერად დასრულდა იმპერატორის მკვლელობით. ამიტომ არც ალექსანდრე მესამის გაჯიუტება მოიტანდა რაიმე შედეგს, გარდა ახალი უაზრო მსხვერპლისა. ნაროდნოვოლელები ურჩევდნენ იმპერატორს მიეღო ის მოთხოვნები, რასაც „ნაროდნაია ვოლიას“ აღმასრულებელი კომიტეტი აყენებდა.

„ჩვენი აზრით, ეს პირობა ორია:

1. წარსული დროის ყველა პოლიტიკური დანაშაულის საერთო ამინისტია, რადგან ისინი იყვნენ არა დანაშაულებანი, არამედ მოქალაქეობრივ მოვალეობის ასრულებანი.

2. ერთიანი რუსი ხალხის წარმომადგენელთა მოწვევა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ცხოვრების არსებული ფორმების გადასასინჯად და მათ გადასაკეთებლად ხალხის სურვილის შესაბამისად.

ამასთანავე აუცილებლად ვთვლით შეგახსენოთ, რომ ხალხის წარმომადგენლობით უმადლესი ხელისუფლების ლეგალიზაციას

შესაძლებელია მივალწიოთ მხოლოდ მაშინ, თუ არჩევნები ჩატარდება სრულიად თავისუფლად. ამიტომ არჩევნები უნდა ჩატარდეს შემდეგ ვითარებაში:

1. დეპუტატები იგზავნება ყველა კლასისა და წოდებისაგან განურჩევლად და მცხოვრებთა რიცხვის პროპორციულად.

2. არავითარი შეზღუდვა არც ამომრჩეველთათვის და არც დეპუტატებისათვის არ უნდა იყოს.

3. საარჩევნო აგიტაცია და თავად არჩევნები უნდა ჩატარდეს სრულიად თავისუფლად, რისთვისაც, როგორც დროებითი ღონისძიება, ამიერიდან სახალხო კრების გადაწყვეტილებამდე, პთავრობამ უნდა დაუშვას: ა) პრესის სრული თავისუფლება, ბ) სიტყვის სრული თავისუფლება, გ) შეკრებათა სრული თავისუფლება, დ) საარჩევნო პროგრამათა სრული თავისუფლება.

აი, ერთადერთი საშუალება რუსეთის დასაბრუნებლად სწორო და მშვიდობიანი განვითარების გზაზე. საზეიმოდ ვაცხადებთ მშობლიური ქვეყნისა და მთელი მსოფლიოს წინაშე, რომ ჩვენი პარტია, თავის მხრივ, აუცილებლად დაემორჩილება ზემორემოხსენიებულ პირობებით არჩეული სახალხო კრების გადაწყვეტილებას და ამიერიდან არ ჩავიდნენ ძალადობის რაიმე ქმედებას სახალხო კრების მიერ სანქციონირებული მთავრობის წინააღმდეგ.

მაშ ასე, თქვენო უდიდებულესობავ, გადაწყვიტეთ“.

(ამ წერილს საფუძვლად ედო ლევ ტიხომიროვის ტექსტი. იგო ოდნავ შეასწორა ნიკოლოზ მიხაილოვსკიმ. წერილი განიხილეს და მიიღეს ვერა ფიგნერის ბინაში. ცამეტი ათასი ეგზემპლარი დაბეჭდეს და გაავრცელეს. იმპერატორის სახელზე გაგზავნილი ბარათი კი ჩაუშვეს საფოსტო ყუთში, ნევის პროსპექტზე, საქალაქო სათათბიროს შენობის ახლოს).

ამაო გამოდგა იმედი. მეფის მკვლელობამ ხალხს თავზარი დასცა. გააოგნა და გააქვავა. არავინ აპირებდა იარაღის აღებას, ამბოხებას, მონარქიის დამხობას. ყველაფერი პირიქით მოხდა: ხალხი მეფის ოჯახის მიმართ თანაგრძნობით განიმსჭვალა. ამის დანახვამ ნაროდნოვოლელები სასოწარკვეთილებაში ჩააგდო. ვინც მოასწრო, საზღვარგარეთ გაიქცა, ვინც ვერა — პოლიციამ დააპატიმრა. შეიპყრეს თავდასხმის მონაწილენიც. გამოძიების დროს რისაკოვი ერთგულქვეშევრდომულმა გრძნობამ შეიპყრო. ინანა — ხელმწიფე სასიკვდილოდ როგორ გავიმეტეო — და, რაც იცოდა,

ყველაფერი დაფქვა. თავდასხმის მონაწილენი სათითაოდ გასცა. უცნაურია, მაგრამ ასეთი რამ ტერორისტებს ხშირად ემართებოდათ. ფსიქოლოგიურად ფრიად საყურადღებო ამბავს გვიყვება ოლგა ლიუბატოვიჩი (ოლგა ლიუბატოვიჩი „ნაროდნაია ვოლიას“ წევრი იყო. თავგამეტებული რევოლუციონერი, ნაწამები და ნაკატორღალი. იგი ცოლი გახლდათ იმ ივანე ჯაბადარისა, ყბადაღებული „Письма о Грузии“ რომ დაწერა):

„ვინ იფიქრებდა, რომ მოინახებოდა ისეთი კაცი, როგორიც ხალტურინი იყო, ვისაც თვეზე მეტი ეძინა იმ ბალიშზე, რომლის ქვეშ დამალული ჰქონდა ღინამიტი, ვინ იფიქრებდა, რომ ეს კაცი, რომელმაც ამდენხანს აიტანა ეს წამება, რომელიც დაასწულა მახრჩობელა გაზეთებმა, რასაც იგი სხვების შეუმჩნევლად, ისუნთქავდა ყოველ ღამე; ვინ იფიქრებდა, რომ ეგევე კაცი, შეხვდა რა ერთხელ პირისპირ ალექსანდრე მეორეს თავისავე კაბინეტში, სადაც ხალტურინს რაღაცეების შეკეთება მოუწია, ვერ გაბედავდა მოეკლა იმპერატორი უბრალოდ უცნიდან, ხელში რომ ეჭირა, იმ ჩაქუჩის ჩარტყმით, როგორც ამას გააკეთებდა ყოველი ჩვეულებრივი მკვლელი. თან არ არსებობდა არავითარი საშიშროება მისი შეპყრობისა. ღრმა და სავსე წინააღმდეგობებით ადამიანის სული. თვლიდა რა ალექსანდრე მეორეს უდიდეს დამნაშავედ ხალხის წინაშე, იმავე დროს ხალტურინი უნებლიეთ გრძნობდა მუშებისადმი მეფის კეთილი და თავაზიანი დამოკიდებულების ხიბლს. ერთხელ, როგორღაც მარტოდდარჩენილმა მეფის კაბინეტში, იმპერატორის მაგიდიდან სამახსოვროდ აიღო რაღაც უბრალო ნივთი, რომელსაც უჩვენებდა კიდევ ზოგიერთ ამხანაგს. მერე იმათი დაბეჭითებული თხოვნით, ეს ნივთი უკან წაიღო და კაბინეტში. თაგის ადგილას დადო“.

პიროვნულად როგორი გრძნობითა და განცდით იყვნენ ადამიანები შეპყრობილი, მნიშვნელობა არ ჰქონდა. სახელმწიფოს უშიშროებისათვის ტერორისტებს მაინც ჩამოღრჩობა ელოდათ.

წლები რომ გავიდა, ალექსანდრე ბლოკი წერდა:

„როცა 1881 წელს პობედონოსცევმა დაარწმუნა ხელისუფლება მეფისმკვლელობა ხუთეული ჩამოვადრჩოთო, ლევ ტოლსტოიმ შეწყალების არზა გაუგზავნა პობედონოსცევს და სთხოვა მეფისათვის გადაეცა იგი. პობედონოსცოვეს უარის მიუხედავად, წერილმა მაინც მიაღწია მეფემდე (გენერალ ჩერევენის მეშვეობით). მაშინ სა-

ხელმწიფო საბჭოს სახელგანთქმულ სხდომაზე 8 მარტს, პობედონოსცევმა წარმოსთქვა ისტორიული სიტყვა. დაუინებით მოითხოვა დამნაშავეთა ჩამოღრჩობა, მიიტაცა სახელმწიფო ხომალდის საყე, ხელიდან არ გაუშვა მეოთხედი საუკუნე და შემზარავი პრაქტიკული მოღვაწეობითა და თავისი თეორიების ურყევი, სამარისებური სიცივიტ ბებერი „ეპპირის“ სახელი დაიმკვიდრა“.

სხვა რამეს სთხოვდა ლევ ტოლსტოი ახალ იმპერატორს.

„მე, უმნიშვნელო, მოუწოდებელი, სუსტი და ცუდი ადამიანი ვწერ რუსეთის იმპერატორს და ვურჩევ მას, რა მოიმოქმედოს ყველაზე რთულ და მძიმე ვითარებაში, როგორიც კი ოდესმე შექნება.“

ვგრძნობ, თუ რა უცნაურია ეს, შეუფერებელია, კადნაური, და მაინც გწერთ.

. . .

მე იმ ტონით არ გწერთ, როგორითაც ჩვეულებრივ ხელმწიფეს წერენ — ყვავილებით შემკული პირფერი და ყალბი მჭევრმეტყველობით, რაც მხოლოდ აბნელებს გრძნობასაც და აზრსაც. მე უბრალოდ მოგწერთ, ვითარცა ადამიანი ადამიანს.

. . .

თქვენი მამა, მეფე რუსეთისა, ბევრი სიკეთე რომ გააკეთა და ხალხისათვის ყოველთვის სიკეთე რომ სურდა, მოხუცი, კეთილი კაცი, არაადამიანურად დაასახიჩრეს და მოკლეს არა მისმა პირადმა მტრებმა, არამედ არსებული წესწყობილების მტრებმა: მოკლეს კაცობრიობის რაღაც სიკეთისათვის.

. . .

ისინი თქვენი მტრები არიან იმიტომ, რომ თქვენ დაიკავეთ მამის ადგილი და იმ მოჩვენებითი საერთო სიკეთისათვის, რომელსაც ისინი ეძიებენ, მათ უნდა სურდეთ თქვენი სიკვდილი.

ამ ხალხის მიმართ თქვენს სულში უნდა იყოს შურისგების გრძნობა, ვითარცა მამათქვენის მკვლელთა მიმართ, და გრძნობა შეძრწუნებისა იმ მოვალეობის წინაშე, რაც თავს უნდა გედვათ.

უფრო საშინელი ვითარება ძნელი წარმოსადგენია, უფრო საშინელი იმიტომ, რომ წარმოუდგენელია ბოროტებით აღძრული ამაზე უფრო ძლიერი ცდუნება: „მამულის მტრები, ხალხის მტრები, საზოგადოებრივი ღირსებები, უღვთო პირუტყვები. ჩემდამი მონღოლ მილიონთა სიმშვიდისა და ცხოვრების დამრღვევნი, და მამაჩემის მკვლელნი. სხეანაირად როგორ უნდა მოვექცე მათ, თუ არ გავწინინდო რუსეთის მიწა-წყალი იმ სიბილწისაგან, თუ არ გავჰყლიტო ისინი, ვითარცა საზოგადოებრივი ქვეწარმავალნი? ამას ითხოვს არა ჩემი პირადი გრძნობა და არც შურისგება მამის მკვლელობის გამო, ამას ნოითხოვს ჩემგან მოვალეობა, ამას ელის ჩემგან მთელი რუსეთი“.

სწორედ ამ ცდუნებაშია თქვენი მდგომარეობის მთელი საშინელება.

ვინც უნდა ვიყოთ ჩვენ, მეფეები თუ მწყემსები, ადამიანები ვართ, ქრისტეს მოძღვრებით განათლებულნი.

მე არ ვამბობ თქვენს მეფურ მოვალეობაზე.

მეფის მოვალეობაზე წინ დგას ადამიანის მოვალეობა. ეს მოვალეობანი უნდა იყოს მეფის მოვალეობათა საფუძველი, უნდა ერწყმოდეს მათ.

ღმერთი არ გკითხავთ თქვენ, როგორ ასრულებთ მეფის მოვალეობას. იგი მოგკითხავთ ადამიანის მოვალეობის შესრულებას.

თქვენი მდგომარეობა საშინელია, მაგრამ სწორედ იმისათვისაა საჭირო ქრისტეს მოძღვრება, რომ გვიხელმძღვანელოს იმ ცდუნებათა წუთებში, რაც ბედნა გვარგუნა.

. . .

გუწყვი მე, რომ სუსტი და უვარგისი ვარ ათასჯერ უფრო ადვილი ცდუნების დროს, ვიდრე თქვენ დაგეცათ თავს; მივეცემი ხოლმე არა ჭეშმარიტებასა და სიკეთეს, არამედ სწორედ ცდუნებას და რომ თავხედობა და სიგიჟეა ჩემგან, ბოროტებით აღსავსე ადამიანისაგან, მოგთხოვთ თქვენ ის ძალა სულისა, რომელსაც არა აქვს მაგალითი, მოგთხოვთ, რომ თქვენ, რუსმა მეფემ, გარემომცველთა ზემოქმედების ქვეშ მყოფმა, მოსიყვარულე შვილმა მამის მოკვლის შემდეგ აპატიოთ მკვლელებს და ბოროტების ნაცვლად სიკეთე მივაგოთ.

მაგრამ არ შემიძლოა არ ვისურვო ეს, არ ძალმიძს არ დავინახო, რომ ყველა თქვენი ნაბიჯი 'პატიებისაკენ, არის ნაბიჯი სიკეთისაკენ. ყველა ნაბიჯი დასჯისაკენ არის ნაბიჯი ბოროტებისაკენ. ამის არ-დანახვა არ შემიძლია.

. . .

დახოცვით, განადგურებით ვერ მოერევეთ მათ. რა მნიშვნელო-ბა აქვს რაოდენობას, მთავარია მათი აზრები. ამისათვის, რომ მათ წარმატებით ებრძოლოთ, უნდა ებრძოლოთ სულიერად.

მათი იდეალა საზოგადო კეთილდღეობა, თანასწორობა, თავი-სუფლება; მათ რომ წარმატებით ებრძოლოთ, ასეთი იდეალი უნდა დაუპირისპიროთ, რომელიც მათ იდეალზე უფრო მაღალი იქნება, მოიცავს მათ იდეალს.

არსებობს მხოლოდ ერთი იდეალი, მათ რომ დაუპირისპირდე-ბა, რომელიც მოიცავს მათ იდეალსაც. ესაა იდეალი სიყვარული-სა, შენდობისა და ბოროტების სანაცვლოდ სიკეთის მიგებისა.

მხოლოდ ერთი სიტყვა პატიებისა და ქრისტიანული სიყვარუ-ლისა, თქმული და შესრულებული ტახტის სიმალლიდან, და ქრის-ტიანული მეფობის გზა, რომელსაც თქვენ უნდა დაადგეთ, მოსპობს ბოროტებას, რუსეთს რომ ხრავს“.

წერილმა არ გასჭრა. იმპერატორმა ლ. ტოლსტოის არ უპასუ-ხა. ოლონდ სოფიო ანდრიას ასულ ტოლსტაიას, მწერლის თანამეც-ხედრეს, ალუნიშნავს: ალექსანდრე მესამემ თქვაო — თავდასხმა რომ ჩემზე მოეწყობ, შევძლებდი მათ შეწყალებას. მაგრამ უფ-ლება არა მაქვს, მამაჩემის მკვლელებს ვაპატიო.

ჩამოხრჩობა მიუსაჯეს ტერორისტებს — სოფიო პეროვსკაიას, ანდრია ეელიაბოვს, ნიკოლოზ კიბალჩიჩს, ტიმოთე მიხაილოვს, ნიკოლოზ რისაკოვს. გესია გელფმანს, რაკი იგი ფეხმძიმედ იყო ჩამოხრჩობა შეუტყალებს კატორღით. ერთი წლის შემდეგ იგი ცი-ხეში გარდაიცვალა.

. . .

ნიკო ნიკოლაძე თბილისში კი დაბრუნდა, მაგრამ მისი მდგომა-რეობა საზოგადოებრივადაც და ოჯახურადაც მძიმე იყო. მას სა-ქართველოში დარჩენა არ შეეძლო. სადღაც უნდა წასულიყო მა-

ნამ, სანამ მისი სასჯელი გაუქმდებოდა, მაგრამ წასვლაც იოლი არ იყო. ნიკო ნიკოლაძისა და ბოგუმილა ზემიანსკაიას ცოლ-ქმრული ურთიერთობა დაიძაბა. ნიკოს გულს ოღლა გურამიშვილი დაეუფლა.

ოღლა თავად ალექსანდრე გურამიშვილის ასული იყო. შოთე-ული ნათესავი და ნათლული მეორე ოღლა გურამიშვილისა, ილია ჭავჭავაძის თანამეცხედრისა. ალექსანდრე გურამიშვილს მამული ავჭალაში ჰქონდა. თავად ალექსანდრეს შინ ჯდომა უყვარდა. ადვალად გარეთ ვერ გამოიყვანდით. თბილისი რაა, თბილისში ჩამოაყლაც იმდენად ეზარებოდა რომ ერთხელ დიდძალი ფული დაკარგა, თბილისი-ფოთის რკინიგზა რომ გაპყავდათ, მაგისტრალმა ალექსანდრე გურამიშვილის მამული შუაზე გაპყო. ამის კომპენსაციად ფული მისცეს. მაგრამ მის ასაღებად თბილისში ვერ ჩამოიყვანეს. ხან რას იმიზეზებდა და ხან რას, ამ მოკლე მანძილზე მგზავრობა რომ არ მოსწყევოდა. ოჯახში გაუთავებელი ბუზლუნის მიუხედავად, მაინც არ ჩავიდა თბილისში ფულიც დაკარგა. ასეთი ე-ცი, აბა, როგორ დათანხმდებოდა შვილის, ისიც ქალის, უცხოეთში სასწავლებლად წასვლას? მაშინ ნიკო დაეხმარა ოღლას. ოღლა გურამიშვილი ნიკო ნიკოლაძის უმცროსი დის, ეფროსინე ნიკოლაძის, პასპორტით წაიყვანეს შვეიცარიაში. მას მერე ნიკოსა და ოღლას მიმოწერა თითქმის სიცოცხლის ბოლომდე არ შეწყვეტილა. „ჩვენი მშობლების მიერ მრავალი ათეული წლის მანძილზე (1873—1927) წარმოებულ მიმოწერას ხუთი ამერიკული ყუთი უჭირავს. შვიდი ათასზე მეტი წერილია დაცული“, — გვაუწყებ-ს. ნიკოლაძის ასული რუსუდანი. ამ ბარათების ძალიან მცირე ნაწილი გააცნო მკითხველებს ჟურნალისტმა ია მესხმა წიგნში — „Пишу тебе“. უდიდესი და უმრავლესი რაოდენობა კი ისევ ელას მკვლევარსა და გამომცემელს.

შვეიცარიაში სასწავლებლად წასულ ყმაწვილ ქალებს ნიკომ გზად თურქეთი, საბერძნეთი, იტალია დაათვალიერებინა. ქალებიც მოხიბლა და თავადაც მოხიბლა მათით. განსაკუთრებით ორმა მოიზიდა იგი — ბოგუმილა ზემიანსკაიამ და ოღლა გურამიშვილ-მა, მგზავრობიდან ერთი წლის გასვლის მერე, ნიკო მისწერს ოლ-ლას — შენ და ბოტიამ უდიდესი სიკეთე მიყავით. ორივემ გამიათ-კეცეთ ძალა და იმედი, შთამბერეთ განახლების, ძალისა და ენერ-გიის არაჩვეულებრივი ნაკადი, განაახლგაზრდავეთ, გამაუკეთესეთ.

ამასთანავე მხდალი, მგრძნობიარე და ფრთხილიც გამხადეთ. ერთი სიტყვით, დამიმორჩილეთ და მაიძულეთ, ჩემი მიზნის გარდა, თქვენც შეგიყვაროთ. რა საშინელება იქნება, თუ თქვენ, ორივე, მხარში არ ამომიდგებით ერთგულად!..

თუ წერილებით მიღებულ შთანქმედილებას დავუჯერებთ, იაფ-დაპირველად, ნიკოს გულმა ოლღასაყენ გაუწია. გამოუტყდა კოდეც თურმე ქალს სიყვარულში ენევის ტბის პირად, შილიორის ტურფ-ციხე-დარბაზის ჩრდილში. მაშინ ოლღას უარი უთქვამს გათხოვებაზე: სასწავლებლად წამოველი და არა ქმრის საშოვნელად. იმ უარს ნიკოსა და ოლღას ნეგობრობა არ გაუბზარავს. ისინი გამუდმებით სწერდნენ ერთმანეთს ბარათებს. ჭირსა და ლხინს უზიარებდნენ ურთიერთს. ამ წერილებს რომ დააკვირდებით, აშკარად დაინახავთ, რომ ოლღას უარი აშკარად ყმაწვილქალური კვლუცობა იყო. მას უყვარდა ნიკო, ოღონდ ეშინოდა, თავის თავს გამოტყდომოდა ამაში. ქალის გულის ისეთ მცოდნეს, როგორიც ნიკო ნიკოლაძე იყო, კი უნდა შეემჩნია ეს. — ყოველთვის როცა ბარტო ვარ, ზოოლოგიას ან ფიზიკას ვიზუტხავ, ასოების მაგერ, ეშმაკმა უწყის, რა არ გაიეღვებს ჩემ თვაწინ... რამდენი რამ არის გაუგებარი და აუხსნელი. ამას უთუოდ ნიკოს ვკითხავ-მეთქი, ვფიქრობ, — წერდა ოლიკო ნიკოს. ამ წერილში ჩუმად ერთად ყოფნის ნატვრა იყო გაპარული. ზოგჯერ ექვიალობაც იჩენდა თავს. პარჩხში ნიკო ერთ ესპანელ ქალს დაახლოვებია. ამქვეყნად არაფერი იმალება და ეს ამბავიც შეუტყვიათ ციურისში მოსწავლე ქართველ ქალებს. — ყოჩაღ! შენი ესპანელი როგორ გყავს?.. უთუოდ მოზიკითზე, — ექვიანი ირონიით სწერდა ოლღა ნიკოს. ერთხელ ნიკომ ოლღას ბარათში ქალის გულის ფართქალი ივრძნო და შეჰპარავად ჰკითხა — დიდხანს გაგრძელდება შენი ზნეობრივი ლოკოკინობა? როდის მოიკრებ ძალას და იტყვი: ეშმაკმა დალაზეროს, მინდოდა მეთქვა, რომ... დამიჯერე, ამისათვის არც არავინ დავსჯის და არც არავინ დაგცინებს... ამის პასუხად მიიღო: ხა... ხა... ხა..

აშკარაა ეს ხა... ხა... ხა... სიყვარულის ქალური დასტური იყო, მაგრამ მაშინ ამას ნიკომ ყურადღება არ მიაქცია. იგი იმ დროის ბოგუმთილათი იყო გატაცებული და სხვას ვეღარ ხედავდა. ასე რომ არ ყოფილიყო, როგორ შეეშლებოდა და მისწერდა ოლღას — ბოტიას გარდა, ამქვეყნად არ არის ქალი, რომელსაც შენებრ ვაფა-

სებდე და მიყვარდეს... მიყვარხარ როგორც ახლო მეგობარი, არც კი ვიცი როგორ. შეიძლება არა ისე ნაზად, როგორც ბოტია, მაგრამ, ღმერთმანი არც კი შემიძლია გამოვხატო — როგორ ძლიერ მიყვარხარ.

აბა, მითხარით, თუ დაბნეული კაცი არა, ვინ თავაზობს შეყვარებულ ქალს სიყვარულის მაგიერ მეგობრობას?

არც ოლლა იყო თავის გრძნობებში მთლად გარკვეული. მას ბოტიაც ეცოდებოდა. მაშინ ბოგუმილას ნიკო თავდავიწყებით უყვარდა. აღარც სწავლა ახსოვდა, აღარც საზოგადოება „უღელი“ და აღარც ის, რისთვის იყო წამოსული უცხოეთში. ოლლამ არ იცოდა, როგორ ენუგეშებინა მეგობარი. მიაშიტად სწერდა ნიკოს — რა ეუყო ბოტიას? სულ მოწყენილია. ვცდილობ გავართო. ხან თოჯინას ვუყიდი, ხან ფუნთუშას. მაინც არაფერი შველის. ძალა წამერთო. მალე ჩამოდი, იქნებ ერთად მოვახერხოთ რამე.

ხანი რომ გამოხდა, ბოგუმილა ნიკოსთან წავიდა პარიზში. ისინი დაქორწინდნენ. თითქოს ყველაფერი დამთავრდა. საქართველოშიც დაბრუნდნენ. ნიკოსა და ბოტიას შვილებიც შეეძინათ (ჭერვაჟი, შემდეგ ქალი, მაგრამ ორივე ჩვილობაში გარდაიცვალა, მესამე — თელიკო — მერე ფრანგს ლუი დე კოკეს გაჰყვა ცოლად). მაგრამ ოლლა ცხადად გრძნობდა, მიუხედავად ყოველივე მომხდარისა, მისი სიყვარული არ ნელდებოდა. პირიქით, კიდევ უფრო ძლიერდებოდა. იმ ძალას აღწევდა, როცა თავდახსნა აღარ შეიძლება. როცა ყოველნაირ ნაბიჯს გადაგადგმევინებს. იმას ჩაგადენინებს, რაზეც ადრე არც გიფიქრია, ვერც კი წარმოგიდგენია, ნიკო რომ სტავროპოლში გადაასახლეს, ოლლამ დაჰკრა ფეხი და თბილისიდან გაძევებულს უკან გაჰყვა. ეს წინდაუხედავი საქციელი მაშინვე შეიტყო მთელმა თბილისმა. უზომოდ აღელვებული ბოგუმილა მულს, ეკატერინე ნიკოლაძეს, სწერდა:

Нечего от тебя скрывать, что Олико в Ставрополе, у Нико. Ты знаешь, дорогая моя, мое терпение, мое адское терпение. Что я переносила за этот год одному Богу известно, ты сама знаешь, что никогда ни одно слово жалобы не вырывалось у меня. Но всякому терпению есть предел. Эта последняя история лишняя капля в переполненной чаше. Я хотела бежать за границу. Написала об этом Никс Он мне прислал сумашедшие письмо (я тебе его после покажу),

говорит, что любит меня бесконечно и просит потерпеть еще немного...»¹

ბოგუმილა განსაკუთრებით გულდაწყვეტილი იყო იმითი, რომ ყველა შარახვეტიას შეეძლო დაემუნათებიან — „Я подлая женщина, если соглашусь жить с мужем при таких обстоятельствах“.²

ბოგუმილა ხედავდა, რომ ქმარს ველარ შეინარჩუნებდა, მაგრამ, წყალწაღებული ხავსს ეჭიდებოდაო, და ნიკოს მაინც ევედრებოდა:

«Дорогой мой!

Три дня читаю и перечитываю твое письмо при всяком удобном случае... Ценю тебя бесконечно. Помни меня и жалей. Пиши. Когда едешь в Кутаис? Ободришь. не забывай, что люблю тебя бесконечно и что все хотят нашей гибели. Не подавайся.»³

არათერმა უშველა. ნიკოსა და ბოგუმილას ოჯახი მაინც დაშალა.

იმ ხანებში ნიკოს სხვა საქმეც ჰქონდა მოსაგვარებელი. როგორც მე „ობზორის“ საქმის გამო დაღებული სასჯელისათვის თავი უნდა დაეღწია. თუ ამას ვერ მოახერხებდა, საქართველოში არ გააჩერებდნენ და ისევ გაძევება მოუწევდა. გრაფ მიხეილ ლორის-მელიქოვის დახმარებით ნიკო ნიკოლაძეს სტავროპოლში გადასახლება შეუძცალეს და პეტერბურგში ცხოვრების უფლება მისცეს. იგი პეტერბურგში გაემგზავრა. ოღლა გურამიშვილიც თან წაიყვანა.

¹ შენთან რა დასამალა, რომ ოლიკო სტავროპოლშია, ნიკოსთან. შენ იცი, ჩემო ძვირფასო, ჩემი მოთმინება, ჩემი ჯოჯოხეთური მოთმინება. ერთმა ღმერთმა უწყის, რაც მე ამ წელწადს გადავიტანე. შენ თვითონ იცი, რომ არასოდეს არცერთი სიტყვა ჩივილისა არ წამომცდენია. მაგრამ ყოველგვარ მოთმინებას აქვს ზღვარი. ეს უკანასკნელი ამბავი ზედმეტი წვეთია ისედაც გაპიბნეულ თასში. საზღვარგარეთ მინდოდა გაქცევა, ამაზე მიეწერე ნიკოს. შეშლილი წერილი მომწერა (მერე გიჩვენებ მას). ამბობს, რომ უსაზღვროდ ვუყვარვარ და მთხოვს — კიდევ ცოტა მოვითმინო...“

² „უნამუსო ქალი ვარ, რაკი ამ გარემოებაშიაც თანახმა ვარ ქმართან ეცხოვრო...“

³ ჩემო ძვირფასო! სამი დღეა, ყველა მოხერხებულ შემთხვევაში, ვკითხულობ და ისევ ხელახლა ვკითხულობ შენს წერილს... უსასრულოდ გკონი. გახსოვდე და გეცოდებოდე. მომწერე, როდის მიდიხარ ქუთაისში? გამხნედი. ნუ დაგვიწყდება, რომ უსაზღვროდ მიყვარხარ და რომ ყველას ჩვენი დაღუპვა უნდა. ნუ დამორჩილები.

ოლღას იმპერიის სატახტოში მთელი ოჯახი გაჰყვა — დედა ქეთე-
ჯი თუმანიშვილი, დები — მარიამი და ნინო, ძმა — დავითი. მეტად
უხერხულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა ნიკო. ჯვარდაწერილი ცოლი
თბილისში დატოვა. ჯვარდაუწერელი პეტერბურგში ახლდა. ნიკომ
უწმინდეს სინოდს განცხადება მიართვა, გაყრის ეფლება მომეცა-
თო. კარგა ხნის გაჯანჯლების მერე ნიკოს გაყრის ნებართვა მისცეს.
1883 წლის ზაფხულში ნიკო და ბოგუმილა გაიყარნენ.

1883 წლის 29 ივლისს ნიკო ნიკოლაძემ მეორედ იქორწინა. თბი-
ლისში, ქაშვეთის ეკლესიაში. ნიკოს და ოლღას ჯვარი დაწერა
მღვდელმა დავით ჭრელაშვილმა. მეჯვარეები იყვნენ, ნიკოს
მხრით — კაპიტანი გიორგი გედევანიშვილი და აზნაური ვასილ გა-
ბაშვილი, ოლღას მხრით — აზნაური გიორგი წერეთელი და ტიტუ-
ლიანი მრჩეველი რაუდენ მაღალაშვილი.

ოლღასა და ნიკოს სამი შვილი ჰყავდათ — გიორგი, თამარა და
არუსუდანი. მათი ღვაწლი და დამსახურება ქართველი საზოგადო-
ებისათვის ზედმიწევნით ცნობილია.

• • •

სტავროპოლიდან დაბრუნებული ნიკო ნიკოლაძე ჯერ კიდევ
თბილისში იყო, როცა უცხო სტუმარი ეწვია. უცნობმა თავი კობო-
ზევად გააცნო (ცოტა ხნის შემდეგ ნიკო შეიტყობს, რომ ყველია
ვაჰრის კობოზევის სახელით ცხოვრობდა და საქმიანობდა ცნობი-
ლი ტერორისტი იური ბოგდანოვიჩი). მანდატიც წარუდგინა დასტუ-
რად იმისა, რომ მოქმედებდა „ნაროდნაია ვოლიას“ აღმასრულებე-
ლი კომიტეტის რწმუნებით. კობოზევი საქმიანი კაცი ჩანდა, ენაჴ-
რავლობის მოძულე. ნიკოს მაშინვე მოახსენა, რისთვისაც იყო მო-
სული.

„ნაროდნაია ვოლიას“ აღმასრულებელ კომიტეტს გადაწყვეტი-
ლი აქვსო, დაარსოს საზღვარგარეთ პარტიის მუდმივი ორგანო.
საერთო სურვილია, ამ ორგანოს რედაქტორი იყოსო თქვენ. გა-
მომცემლობა და რედაქცია იქნება ჩინებულად მოწყობილი, შეუზ-
ღუდავი სახსრებით.

მუდამეამ გაზეთსა და ჟურნალზე მეოცნებე კაცისათვის უფრო
ნაცდუნებელი წინადადება რა უნდა ყოფილიყო? მაგრამ ნიკო

მაინც უარი თქვა შემოთავაზებულ თანამდებობაზე. უარი თქვა რწმენის გამო.

„მას („ნაროდნაია ვოლიას“ — ა. ბ.) სჭირდება ლირიკოსი, რუმელსაც სწამს გმირობის შემოქმედებითი ძლიერება, ტერორისა და ბრძანებების სასწაულებრივი ძალა. მე კი ასეთი არა ვარ. ჩემი აზრით, პროგრესი დამოკიდებულია მხოლოდ ხალხის ძალისა და შეგნების თანამიმდევრულ აღწევლობაზე“.

ნიკომ და კობოზევმა კარვა ხანს იდავეს. ორივე თავისაზე იღვა და ფეხს არ იცვლიდა. ბოლოს ნიკომ ესეც დასძინა:

„რუსეთის მთავრობა, ისევე როგორც ბონაპარტის მონარქია, რომლის თარგზეც გამოქრა იგი სპერანსკიმ, შინაგანად უძლეველია. მისი დამხობა მხოლოდ ისეთი გარეშე მტრის დარტყმებითაა შესაძლებელი და აუცილებელი, რომლის წინაშეც იგი უძლურია, მისივე საფუძველში ნდებარე შეურიგებელი კონფლიქტის გამო კულტურასა და პროგრესთან“.

რა თქმა უნდა, კობოზევი ნიკოს არ დაეთანხმა.

სტუმარი თბილისში კიდევ რამდენიმე დღეს დარჩა. ნიკოსთანაც რამდენიმეჯერ შეიარა. ცხარედ პაექრობდნენ, მაგრამ ძველ საკითხს აღარ შეხებიან. კობოზევმა ნიკოს დახმარებაც სთხოვა. ქართველმა ნაროდოვოლელმა თავადმა ალექსანდრე ციციშვილმა ანდერძით პარტიას ქონება დაუტოვა. კობოზევს თამასუქით უნდა აეღო ნაანდერძევი ქონების ფულადი ღირებულება. ნიკო დაეხმარა ამ საქმეში მას.

რუსულ სოციალ-რევოლუციურ მოძრაობაში ბევრი ქართველი და პოლონელი მოღვაწეობდა და ძალიან აქტიურადაც. მაგრამ მათ შორის ძირეული განსხვავება იყო: თუ პოლონელები რუსეთის სოციალ-პოლიტიკურ გარდაქმნასთან პოლონეთის ეროვნულ აღორძინებას აკავშირებდნენ, ქართველი ზემოლეოლელები და ნაროდოვოლელები საქართველოს ეროვნულ მისწრაფებებს ათვალწუნებთ უყურებდნენ. სასაცილოდაც არ ჰყოფნიდათ. მათ შორის იყო ალექსანდრე ციციშვილიც).

კობოზევი გულთბილად გამოეთხოვა ნიკოს და თბილისიდან გაემგზავრა.

მალე ნიკო ნიკოლაძეც წავიდა თბილისიდან პეტერბურგს. იქ რკინიგზაში დაიწყო სამსახური. მართალია, ეს საქმე გულზე არ

ეხატა, მაგრამ ლუკმაშურის საშოვნელად სახსარი ხომ უნდოდა? ოცნებაც ჰქონდა ერთი. თბილისში დახურული „ობზორის“ გამოცემა იქნებ პეტერბურგში განააზღვროს. არაფერი გამოვიდა. უარი უთხრეს.

ერთ დღეს ნიკოსთან კიჩილავა ბოროზდინმა შეიარა. კირილე ბოროზდინს ნიკო ნიკოლაძეც და საერთოდ ქართველობა კარგად იცნობდა. იგი საქართველოში დიდხანს ნამსახური კაცი იყო. წიგნებიცა და ნარკვევებიც ჰქონდა დაბეჭდილი, ქართული ყოფისა და ცხოვრების ამსახველი. იაკობ ნიკოლაძის პურმარილიც ხშირად უგემია. ამიტომ ნიკოს მისი სტუმრობა არ გაჰყვირებია. გააოცა იმან. რაც ბოროზდინმა სხვათა შორის თქვა საუბარში: „ობზორის“ გამოცემის განახლებაში დაგეხმარებით. ამან ნიკო დააფიქრა. ბოროზდინი ისეთი კაცი გახლდათ, ვინც უანგარიშოდ და უანგაროდ არაფერს იტყოდა. რისთვის სჭირდებოდა მას „ობზორის“ განახლება? ნიკომ ჯერ იფიქრა: შეიძლება ბერიკაცს უჭირს. გაზეთში თანამშრომლობით ორიოდ გროშს იშოვნის და თავს შეინახავს. მით უფრო, რომ ბოროზდინს კალამი უჭრიდა. ეს აზრი ნიკოს იმანაც განუმტკიცა, რომ გამოთხოვებისას ბოროზდინს მასპინძელს ფულს ესესხა. შემოივლიოთ ასე დროდადრო, ჩამოაგდებდა გაზეთზე საუბარს, ისესხებდა ფულს და წავიდოდა. ბევრს სესხულობდა, ცოტას აბრუნებდა. ცოტაც და ნიკოს მოთმინების ძაფი გაუწყდებოდა. შეიძლებოდა ბერიკაცი კინწისკვრით გაეგდო. თავი მაინც შეიკავა, ოღონდ დამშვიდობებისას ეს უთხრა: თქვენთან ურთიერთობა აღარ მსურსო.

მაგრამ ბოროზდინის მოცილება ასე ადვილი არ იყო. ნიკომ მისგან მობოლიშების წერილი მიიღო. იწერებოდა: თქვენთან სხვა უფრო დიდი საქმე მაქვს, ვიდრე ის, რაზეც გელაპარაკებოდითო. ნიკომ ბარათს არ უპასუხა, მაგრამ ბოროზდინი მაინც ეწვია. პირდაპირ სახლში შეუვარდა. აშკარა იყო, ამ კაცს სხვა უფრო დიდი საქმე აწუხებდა, მაგრამ ვერ მოეხერხებინა—როგორ ეთქვა. ბოროზდინი ატყობდა, მიკიბულ-მოკიბული მასლაათით არაფერი გამოდიოდა. სათქმელი პირდაპირ და გულახდილად უნდა თქმულიყო.

„თქვენ შეგეძლოთ წინ წაგეწიათ ორივე მხარე; მთავრობა —

დათმობისა და რეფორმებისაკენ, ხოლო ახალგაზრდობა — ტერორისტული მოქმედების უარყოფისაკენ, თუ გახდებოდათ შუამავალი მთავრობასა და რევოლუციურ პარტიას შორის“.

აი, თურმე რა!.. ბოროზდინი მოგზავნილი ყოფილა. მაგრამ ვისგან? ვინ იდგა მის უკან? თავად იმპერატორი ხომ არა?

ნიკომ არ იცოდა, თორემ ხელისუფლებაცა და რევოლუციონერებიც თანახმანი იყვნენ მოლაპარაკებაზე გარკვეული პირობებით ადრე სხვებსაც შესთავაზეს შუამავლობა. კერძოდ, ოლგა ლაშუბატოვიჩს. ციხეში, დაკითხვისას, პალატის პროკურორის ამხანაგმა დობრჟინსკიმ ოლგა ლაშუბატოვიჩს ასეთი დიალოგი გაუმართა.

დობრჟინსკი: მითხარით, რა პირობებით შეგვირიგდება რევოლუციური პარტია და უარს იტყვის ტერორზე? არ შეიძლება ჩვენს შორის მშვიდობის ჩამოგდება თუნდაც მეფის კურთხევამდე?

ოლგა: იმ პირობით, თუ ხალხს ექნება სიტყვისა და კრებების თავისუფლება; იმ პირობით, თუ გამოცხადდება ყველა მსჯავრდებული ამნისტია. გაფრთხილებთ, ამას ვამბობ ჩემი სახელით და არა მთელი პარტიისა.

დობრჟინსკი: მისწერეთ წერილი ხელმწიფეს და თქვით ყველაფერი ის, რასაც ახლა ამბობთ.

ოლგა: არა, ხელმწიფეს წერილს არ მიეწერ... მე არა ვარ თავისუფალი. ამ მდგომარეობაში მყოფ ადამიანს არ შეუძლია წერილი მისწეროს მეფეს. იგი არ მიცნობს მე. შეიძლება მან ჩემი წერილი არასწორად გაიგოს. ეს არავეითარ შედეგს არ მოგვცემს.

დობრჟინსკი: ცდებით, თქვენი სახელი ცნობილია ხელმწიფისათვის... იგი ყურადღებით მოეპყრობა თქვენს წერილს.

რამდენიმე დღის მერე იმავე წინადადებით მიმართა ოლგას სახელმწიფო პოლიციის დეპარტამენტის დირექტორმა ფონ პლევეჟ.

ფონ პლევეჟ: მე მინდა შემოგთავაზოთ იგივე, რაც გირჩიათ დობრჟინსკიმ. მისწერეთ ხელმწიფეს გულწრფელი წერილი, გამოთქვით თქვენი აზრი და გრძნობანი. ხელმწიფეს უყვარს ხალხი. გამსკვალულია სურვილით — გააკეთოს ყოველივე შესაძლებელი მის საკეთილდღეოდ.

ოლგა: არა, ჩემს მდგომარეობაში მყოფი, მე ხელმწიფეს წერილს არ მიეწერ.

პლევეს ლაპარაკი აღარ გაუგრძელებია. საუბარი სხვა საგანზე გადაიტანა. მოლაპარაკების ცდა იმხანად ჩაიშალა.

ბოროზდინს აღარ დაუმაღავს, ვისი სახელით ლაპარაკობდა. იგი გრაფ ილარიონ ვორონცოვ-დაშკოვის, მაშინ კარის მინისტრის, მოგზავნილი აღმოჩნდა (რამდენიმე წლის მერე ვორონცოვ-დაშკოვს თბილისში გამოგზავნიან და კავკასიის მმართველობას დაავალებენ).

ნიკო შეშფოთდა. მზაკვრული დავალების შესრულებას სთხოვდნენ. ბოროზდინი ამხნევებდა: თქვენ შეხედებით გრაფს. მოილაპარაკებთ. მერე უთუოდ ხელმწიფესთანაც მოგიწევთ საუბარი. სახელის გატეხის ნუ გეშინიათ. რევოლუციონერები გენდობიან. მართალია, კობოზეცს უარი უთხარით თანამშრომლობაზე, მაგრამ ეს მათ არ სწყენიათ. ისინი თქვენდამი ისევ პატივისცემის გრძნობით არიან გამსჭვალული...

აქ ნიკომ ყური ცქვიტა. საიდან იცის ბოროზდინმა — თბილისში რაზე ილაპარაკეს? არაფერი იყო საეჭვო: კირილე ბოროზდინი საიდუმლო პოლიციაში მსახურობდა. ეს ნიკო ნიკოლაძეს კიდევ უფრო მეტ სიფრთხილეს და თავდაპერილობას ავალდებულებდა. ვიდრე რაიმე გადაწყვეტილებას მიიღებდა, აუცილებელი იყო სანდო პირების აზრი გაეგო.

ნიკოლოზ მიხაილოვსკი, ცნობილი პუბლიცისტი და ჟურნალ „ოტჩეხსტვენიე ზაპისკის“ ერთ-ერთი ლიდერი, გულმზურვალედ უმტკიცებდა ნიკოს — აუცილებელია ვორონცოვ-დაშკოვთან შეხვედრა. შუამავლობას დათანხმდი. რევოლუციური პარტია ამჟამად დასუსტებულია. იგი ველარაფრის გაცეთებას შეძლებს. ახლა მთავარია შესვენება. ახალი ძალის მოკრება. მეფესთან მოლაპარაკება ხსნა საბოლოო განადგურებისაგან.

ნიკო მაინც ყოყმანობდა. ეშინოდა, პოლიციის ინტრიგებში არ გაბმულიყო. არადა, ისიც ნათლად ჩანდა, რომ ორივე მხარეს გულით სურდა მოლაპარაკება. ბოლოს, ნიკო მაინც გატყდა და დათანხმდა, ეკისრა შუამავლობა, ოღონდ ერთი აუცილებელი პირობით — ციხიდან გაეთავისუფლებიათ ნ. ჩერნიშევსკი. სხვა გასამრჯელოს შუამავლობისათვის ნიკო არ ითხოვდა. ამ დროისათვის ნ. ჩერნიშევსკის უკვე გადატანილი ჰქონდა ორი წლის ციხე, ცხრამეტი წლის კატორღა და გადასახლება. იგი, სნეული და ხანდაზმული, არავითარ საშიშროებას უკვე აღარ წარმოადგენდა. ამ

პირობის დასტურს ნიკოს ვერავინ მისცემდა, გარდა ვორონცოვ-დაშკოვისა. ისიც მოთვინებით ელოდა კარის მინისტრის აუდენციას.

ეს დღეც დადგა. ნიკო ნიკოლაძე და გრაფი ილარიონ ვორონცოვ-დაშკოვი ერთმანეთს შეხვდნენ. თითქმის ორი საათი ილაპარაკა ნიკომ. გრაფი ილარიონი დაქანცული სახით, მაგრამ გულისყურით უგდებდა ყურს, უხმოდ და გაუნძრევლად.

ლაპარაკობდა ნიკო:

„მეფე, რომელსაც გულწრფელად სურს თავისი ხალხის ბედნიერება და თავისი უზენაესი მღვდმარეობის გამო არ შეუძლია ჰქონდეს რაიმე სხვა პირადი ან წვრილმანი ინტერესი, ამჟამად იძულებულია სახელმწიფოს მთავარი ძალა რუსეთის იმ ანტელიგენციის წინააღმდეგ მიმართოს, სხვა არავითარი ინტერესი რომ არ გააჩნია, გარდა იმავე ხალხის ბედნიერებისა. ეს ტრაგიკული ვაუგებრობაა...“

მთავრობის შემაშფოთებელი მოძრაობა არც ხელოვნურადაა გამოწვეული და არც ბოროტი განზრახვითაა ჩაფიქრებული. იგაღროის პროდუქტია, იმ ჭარბი ძალის დაგროვების შედეგია, რომელსაც არასწორად იყენებენ ახალგაზრდები, რომელნიც თავვანწირვით მიისწრაფვიან ყოველგვარი მსხვერპლისა და ნამდვილი სიკვდილისაკენ ისე, რომ სრულიადაც არ ფიქრობენ საკუთარ დიდებაზე და შთამომავლობისათვის ხსოვნის დატოვებაზეც კი (ხომ ცნობილია, რომ ზოგი მათგანი მოკვდა და თავისი ვინაობაც კი არ გაამხილა), სულაც არ არიან ბოროტმოქმედნი თავიანთი ბუნებით. გონიერ მეფეს ასეთი ელემენტებისაგან შეიძლებოდა შეექმნა გმირთა ისეთი ლეგიონები, დიდებით რომ აავსებდნენ სახელმწიფოს. ცოდვია, ფუჟად რომ დაიღუპონ ასეთი ძალები და ხასიათები. ისინი უნდა შევისწავლოთ, მოვიზიდოთ და მივმართოთ არა ბოროტებისაკენ, არამედ სამშობლოს კეთილდღეობისაკენ.

. . .

ჯანა არსებობს ისეთი ქვეყანა, სადაც თითქმის მთელი ინტელიგენციის გონებაზე ზემოქმედებენ და ბატონობენ მეტისმეტად გონებაშეზღუდული და ნაკლებგანათლებული ადამიანები, როგორიც არიან ბაკუნინი და ნეჩაევი? ასეთი ადამიანები, ცხადია, ყველა ქვეყანაში იბადებიან, მაგრამ მუდამ ერთეულებად რჩებიან და

მხოლოდ რამდენიმე ათეულ მახლობელ ყეყეჩზე ახდენენ გავლენას. ახალგაზრდობის ლიანგზე კი ასეთი ხალხი ზეგავლენას მოახდენს მხოლოდ იმ ქვეყანაში, რომელიც სრულიად გასრესილია პოლიტიკური ცხოვრებისაგან, სადაც საერთოდ წარმოუდგენელიც კია გონებათა ურთიერთზემოქმედება, დათრგუნვილი და უგულუბელყოფილია აზრთა გაცვლა-გამოცვლა, ბატონობს თავაშვებულო დევნა, რომლის დროსაც თავი შეიძლება გამოიჩინო არა გონიერებით, არამედ ყვირილით, არა ცოდნით, არამედ შფოთით, არა თანამიმდევრობით, არამედ უსაქციელობით, ბაქიბუქით, აყალმაყალით.

. . .

ახლანდელი რუსეთი უკვე აღარაა ის, რაც იყო ეკატერინე მეორისა და ნიკოლოზ პირველის დროს. შეხედეთ, როგორი გარდაქმნები შეიტანეს მის ცხოვრებასა და მდგომარეობაში მრეწველობამ, რკინიგზამ, ბეჭდვამ და თვითმმართველობამ. მოიგონეთ, რაოდენ გართულდა არა მარტო ხალხის ცხოვრება, არამედ თვით სახელმწიფოებრივი საქმიანობის ფუნქცია. ბატონყმური პერიოდის ერთფეროვანი, ნაკლებად რთული ცხოვრების წყობა, რომლისთვისაც გამოსადეგი და საკმარისიც კი იყო მმართველობის ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური სისტემა, შეიცვალა. იგი მრავალმხრივ არაჩვეულებრივად მომთხოვნი სამრეწველო ეპოქის მრავალფეროვან ინტერესებსა და დახლართულ ურთიერთობებს ბადებს. ჩვენ, ჩვენს კანცელარიასა და ადმინისტრაციას, რომელიც ყაზარმებსა და დეპარტამენტებში აღიზარდა, მისი მართვისათვის ღონე აღარ შეგვწევს. თუ ბატონყმური რუსეთის ნაწარმის გადატანისათვის საკმარისი იყო ხარკამეჩი, თანამედროვე რუსეთის ნაწარმის გატანას, ზომალდები და რკინიგზები სჭირდება, ურომლისოდაც ის ვერ შეძლებდა არსებობისათვის ბრძოლას. ჩვენი უბედურება ისაა, რომ მთავრობის შინაგანი, გონებრივი და შემოქმედებითი ძალა, რომელიც ვალდებული იყო ემართა რუსეთი, იზრდებოდა და ვითარდებოდა ჩვენი საზოგადოების გონებრივი ძალების არაპროპორციულად: ამ უკანასკნელმა გადაასწრო თავის მთავრობას, ავიდა მის ღონეზე მაღლა და იმაზე მეტი იცის, რაც საშუალოდ ჩვენმა ადმინისტრატორმა, რომელიც კანცელარიის მამაპაპეული მიმართვე-

ბისა და ცნობების ფორმულარებს მიეყენა. აი, რა აიძულებს მთავრობას, დაყაროს იარაღი სახალხო ორგანიზმის ბუნებრივი ზრდის წინაშე. აი, რა დააკანონებს ჩვენში კონსტიტუციას სულ ახლო მომავალში, ჩვენი რევოლუციონერების გავლენის გარეშეც კი და მაშინაც კი, სულ რომ არ არსებობდნენ ისინი. ამ მომენტისაგან შორს დგომა შეიძლება მხოლოდ და მხოლოდ მთავრობის აზროვნების დონის ამალღებით, მისი გონებრივი და ზნეობრივი გაძლიერებით, რომლის ერთადერთი საშუალება გახლავთ, ცხადია, რუსეთის საუკეთესო ძალთა მოზიდვა მთავრობაში. მთავრობის სფეროში საუკეთესო საზოგადოებრივ მოღვაწეთა, მეცნიერთა და მრეწველთა შეყვანა, რომელთაც სახელი და ნდობა დაინსახურეს რუსეთის საზოგადოებაში.

. . .

მთავრობას, რომელსაც არ ეშინია — ვაითუ ვინმეს დამთმობად მოვეჩვენო, — შეუძლია მიიღოს ზონები იმ მწვავე კრილობების განსაკუთრავად, რომლებიც ადრინდელი გაუგებრობის შედეგია და შეუძლიათ გავლენა მოახდინონ ჯერ კიდევ არსებულ სიძნელეებზე. მას შეუძლია ისარგებლოს მომავალი კორონაციით და წმინდა პატიების ყოველმხრივი, თითქმის განუსაზღვრელი გამოყენებით გააქარვოს ათასობით რუსის ოჯახის ტანჯვა. თუ იგი საზოგადოებას თავისი რწმენის გამოთქმის საშუალებას, კრებებისა და ბეჭდვის თავისუფლებას მიანიჭებდა, კანონიერი საზღვრების ფარგლებში, მაშინ ძირფესვიანად ამოიფხვრებოდა ტერორისტული გამოსვლების მიზეზები“.

სულგანაბული უსწენდა ვორონცოვ-დაშკოვი ნიკოს ორსაათიან სიტყვას. მხოლოდ ერთხელ შეიშმუშნა და რეპლიკა ისროლა. როცა ნიკომ თქვა — „არ არსებობს არავითარი პრინციპული დაბრკოლება ამ სოციალური მოძღვრების სრული და გულწრფელი შერწყმისათვის თვითმპყრობელობასთან“, — მაშინ გრაფმა ილარიონმა წამოიძახა — „ღიახ, ბისმარკმაც გამოთქვა ის აზრი, რომ თუ რუსეთის მთავრობა შესძლებს სოციალისტთა შემწეობის მიზიდვას და სოციალიზმის გზას დაადგება, მისი მმართველობა უძლეველზე უძლეველი შეიქმნება ევროპის ყველა მმართველობათა შორის.“

(რუსეთის ისტორიამ დაადასტურა ბისმარკის სიმართლე).

როცა ნიკო ლაპარაკობდა, შეამჩნია, რომ მეზობელ ოთახში გამავალ კარში ფარდა უცნაურად ირხეოდა. მერე ბოროზდინმა უთხრა: იმ ოთახში თავად იმპერატორი იმყოფებოდა და თქვენს საუბარს უსმენდაო. კაცმა არ იცის, მართალს ამბობდა ბოროზდინი თუ ცრუობდა.

ვორონცოვ-დაშკოვი ნიკო ნიკოლაძეს ჩერნიშევსკის გახთავი სუფლებასაც შეჰპირდა.

საქმე რომ კეთილად დაესრულებინათ, აუცილებელი იყო ნ. ნიკოლაძის საზღვარგარეთ წასვლა და „ნაროდნაია ვოლიას“ ხელმძღვანელებთან შეხვედრა. ნ. მიხაილოვსკიმ ნიკოს სარეკომენდაციო წერილები გაატანა და ისიც უცხოეთში გაემგზავრა. ნიკო ჯერ ქენევაში და მერე პარიზში შეხვდა ლევ ტიხომიროვს. ტიხომიროვი ნიკოს მოტეხილი და დაძაბუნებული ეჩვენა. ნიკოს შთაბეჭდილება ცრუ არ გამოდგა. მოგვიანებით ტიხომიროვმა რუსეთის ხელისუფლებას შერიგება სთხოვა და ოჯახითურთ სამშობლოში დაბრუნდა. მან მშვიდობიან ცხოვრებას მიჰყო ხელი. ოლგა ლაუბატოვიჩმა გადასახლებაში შეიტყო ტიხომიროვის დაბრუნება და ამოიგმინა — Я знала, что он давно молчаливо носил нравственную смерть в своей душе...¹ ყოფილი მეგობარი და მეთაური კი ასე გამოიტირა: „უფრო მწარე ხვედრი, ვიდრე ტიხომიროვის ხვედრია ძნელი მოსაგონებელია“.

მაგრამ ქენევასა და პარიზში ჯერ კიდევ თავკაცობდა ტიხომიროვი. მან რუსეთის სოციალ-რევოლუციური პარტიის კონგრესის სახელით ნიკოს ის მოთხოვნილებანი გადასცა, რაც ალექსანდრე მესამის მთავრობას უნდა დაეკმაყოფილებინა.

„თუ მთავრობა ნებას დართავს რუსეთის საზოგადოებაში სოციალურ შეხედულებათა პროპაგანდას, თუნდაც ისეთი მცირე ორჯონიკი და ვიწრო ჩარჩოებით, როგორც ეს დღევანდელ გერმანიაშია ნებადართული, თუ, გარდა ამისა, ამნისტიას და ერთგვარ თავისუფლებას მიანიჭებს ინტელიგენციის საზოგადოებრივ მოქმედებას (ბეჭდვას, ერობას და ა. შ.), მაშინ რევოლუციური პარტია ვალდებული იქნება შეწყვიტოს ტერორისტული მოქმედება და გაუქმდეს კიდევ, როგორც მთავრობის საწინააღმდეგო პარტია. კიდევ

¹ მე ვიცოდო, რომ ზგი დიდხანია უხმოდ ატარებდა ზნეობრივ სიკვდილს თავის სამშვინველში.

უფრო მეტიც, თუ მთავრობა მოისურვებს ხელი მოჰკიდოს სოციალური რეფორმების გატარებასა და განხორციელებას, ხალხის აგრარული და ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას, დასახლებული პარტია მთელი სულითა და გულით გაჰყვება მას, მთელი თავისი სასწრებით, თავის წევრების მთელი ენერგიით შეეცდება დაეხმაროს მთავრობას ასეთი მიზნების საუკეთესოდ გახორციელებაში.“

ნიკომ ეს წინადადებანი პეტერბურგში ჩამოიტანა, მაგრამ რუსეთში ყველაფერი შეცვლილი დახვდა.

ნიკოლოზ მიხაილოვსკი და ნიკოლოზ შჩელჟენოვი ვიბორკში გადაესახლებინათ.

გრაფი ვორონცოვ-დაშკოვის საქმე სამეფო კარზე ცუდად წასულიყო. იგი გრაფ დიმიტრი ტოლსტოის დაემარცხებინა და მისი აღვილიც დაეჭირა.

თავად ნიკო ბოროზდინს პოლიციაში დაესმინა და მისი ბედო ბეწვზე ეკიდა. ბოროზდინის დაბეზლების მიხედვით, ნიკო ნიკოლაძე საზღვარგარეთიდან ახალი რევოლუციური დავალებით ბრუნდებოდა. იგი უნდა დაკავშირებოდა რუსეთში მყოფ ტერორისტებს და ბრძოლა თავიდან გაეჩალებინათ. ნიკო შუვალოვთან საუბარში თავს იცავდა. ცდილობდა დაერწმუნებინა გრაფი, რაც ბოროზდინის მოსოც-ში ეწერა, ტყუილი იყო.

შუვალოვს ნიკო შედარებით იოლად გადაურჩა. უფრო ძნელა გამოდგა პოლიციის დეპარტამენტის დირექტორთან, ვიჩესლავ ფონ პლევესთან საუბარი (ამ თანამდებობაზე ფონ პლევე ნიკოს კეთილისმყოფელმა მისეილ ლორის-მელიქოვმა დანიშნა). პლევეს არც ბოროზდინის დასმენის სჯეროდა ბოლომდე და არც ნიკოსი. დააყვედრა კიდევ ნიკოს — ბოროზდინის რომ მჯეროდეს, ახლა ციხეში იქნებოდიო. ისიც დააყოლა — თავს მამა აბრამის ბატყნად ნუ მაჩვენებ, კარგად ვიცი — რა ვაებატონიც ბრძანდებიო.

ნიკო დაქერას გადარჩა, მაგრამ ფონ პლევემ მას პოლიციის მკაცრი მეთვალყურეობა დაუნიშნა. ათი წლის მერე, 1894 წელს, როცა ნ. ნიკოლაძეს ფოთის ქალაქის თავად ირჩევდნენ, ამ მეთვალყურეობამ კინაღამ თანამდებობა დააკარგვინა. მაშინ დარილის მოსახსნელად აუცილებელი გახდა თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიების თავადაზნაურობისა და კავკასიის ჯარების მთავარსარდლის შერეშეტევის გამოსარჩლება.

1883 წელს იმპერატორმა ალექსანდრე მესამემ მანიფესტით თვითმპყრობელობის ურყეობა გამოაცხადა. რევოლუციური მოძრაობა დროებით მიყუჩდა. მაგრამ ნიკო ნიკოლაძეს დაპირება მაინც შეუსრულეს: ჩერნიშევსკი გაათავისუფლეს. გახარებულმა ნიკოლაძემ ამ ფაქტს საგანგებო წერილი უძღვნა — „ნ. გ. ჩერნიშევსკის განთავისუფლება“. იმაჟამად ეს სტატია არ დაბეჭდილა. ცენზურამ აკრძალა. პირველად 1945 წელს გამოქვეყნდა „საისტორიო მოამბის“ პირველ ტომში.

„ჩერნიშევსკი გაქრა და, მიუხედავად ამისა, მოძრაობა მაინც გრძელდებოდა. თანაც არანაკლები სიძლიერით, ვიდრე მის დროს. აქედან მორალი: ცალკეული პიროვნებების ზემოქმედებას, რაოდენ უპირველეს როლსაც უნდა ასრულებდნენ ისინი თავიანთი ეპოქის გონებრივ ცხოვრებაში, მცირეოდენი მნიშვნელობაც კი არა აქვს საზოგადოებრივი აზრის განვითარების მსვლელობაში. მომიტევეთ, გეთაყვა, რომ ამდენი ქაღალდი ავაჭრელე, რათა ასეთი ანბანური ჭეშმარიტების მორალამდე მივსულიყავი, რომელიც დიდი ხანია ნათელია მოაზროვნე ადამიანისათვის. მაგრამ, გარდა მოაზროვნე ადამიანებისა, არიან კიდევ საქმიანი ადამიანებიც, რომელთაც აზროვნებისათვის არ სცალიათ“.

ლიტერატურული კრიტიკოსი

აკაკი წერეთელი პაწია მოგონებაში, ნიკო ნიკოლაძეს რომ უძღვნა, ამბობს: „იმას ყველაფერში პირველობა უნდოდა. რასაკვირველია, პოეზიაშიც, რადგანაც კრიტიკოსობას ჩემულობდა, პირველობა უნდოდა“.

ასე იყო: მე-19 საუკუნეში კრიტიკა სიტყვაკაზმული მწერლობის მეთაურად ითვლებოდა. ამიტომ უჩიოდნენ კრიტიკის უქონლობას და კრიტიკოსს ნატრულობდნენ.

„ჩვენი ეხლანდელი ლიტერატურა არაფერში არა გრძნობს ისეთს ნაკლოვანებას, როგორც კრიტიკაში. რა გვარი მწერალიც გნებავთ, მონახავთ ჩვენში: მოთხრობისა და რომანების მწერლები, მელექსეები და პოეტები, დრამატურგები და უბრალო სცენების მწერლები და სხვა ყოველგვარი მწერლები არიან, მაგრამ კრიტიკოსი კი, რიგიანი კრიტიკოსი ჯერ-ჯერობით არცერთი არ მოიპო

ვება, არავინ არ გამოჩენილა. ეს მოვლენა ძლიერ სამწუხარო მოვლენაა მით უფრო, რომ ჩვენს ლიტერატურას ეხლა, მგონი ისე აჩაფერი და არავინ არ ეპირება, როგორც ხეირიანი კრიტიკოსი. როგორც მეფე რიჩარდი ჰევირის გაპირების დროს: „ცხენი! ცხენი! ნახევარ სამეფოს მივეცემ, ვინც ერთ ცხენს მიშოვნისო!“ ისე სრულის საფუძვლით ჩვენც შეგვიძლია დავიყვიროთ: „კრიტიკოსი! კრიტიკოსი! ნახევარ მწერლობას მივეცემთ, ვინც ერთს კარგს კრიტიკოსს გვიპოვის!“ — გამოთქვამდა საერთო წუხილს სერგეი მესხერ („თხზულებანი“. ტ. 1, 1962 წ., გვ. 332).

მაგრამ ასე მწერლობა ფიქრობდა და არა პუბლიკუმი.

კრიტიკოსის კალამი მეტად მძიმე იყო ყველა დროში და ყველა ქვეყანაში. მით უმეტეს, საქართველოში, სადაც ხალხი კრიტიკულ აზროვნებას შეჩვეული არ ყოფილა. ზოგჯერ ნ. ნიკოლაძე საზოგადოებას ირონიულად აფრთხილებდა: „ნუ გეშინია, მკითხველო, ამ სტატიას, თუმცა კრიტიკა ჰქვია, მაგრამ შიგ არც ლანძღვა-გინება იქნება, არც მუშტი-კრივი, არც ვისმე ნაკლოვანების გამოჩხრეკა“. ამგვარი გაფრთხილება უსაფუძვლო არ ყოფილა. არა თუ მაშინ, დღესაც კრიტიკული მწერლობა ვისიმე განადგურება-დასამარების იარაღი ჰგონიათ და არა განსჯა, სჯა-ბაასი, რისი მეშვეობითაც შესაძლებელია ცოტად თუ ბევრად ჰეშმარიტებას მივუახლოვდეთ.

ნიკო ნიკოლაძე ახალგაზრდა იყო, 27 წლისა, „დიკენსი და ტეკერე“ რომ გამოაქვეყნა. წერილს საგანმანათლებლო დანიშნულება ჰქონდა. ნ. ნიკოლაძე ქართველ მკითხველს უყვებოდა, — ორ-ვე მწერალი ინგლისის ყოფა-ცხოვრების მანკიერებას ამხელს, დაციინის, მკითხველსაც გულიანად აცინებს და ამ ხერხით უღვიძებს საზოგადოებას უბედურის, ღარიბის, გაპირებულის. დაცემულის შეწყნარების, თანალმობის, დახმარების მაღალ გრძნობას.

იგი სტატიას ასრულებდა სიტყვებით:

„როგორ გაუკვირდება ჩვენს მკითხველს, როცა შეიტყობს, რომ ინგლისის მაღალ საზოგადოების გამაუპატიურებელი, მასხრათ ამგდები, ტალახში გამსვრელი მწერალი ტეკერე ინგლისის ხალხმა, საზოგადოებამ და დედოფალმა იმავე ვესტმისტრის ტაძარში დამარხა, სადაც უაღრესი პატივისცემის ნიშნათ დამარხული არიან ინგლისის უპირველესი გმირებიც. ეხლა ტეკერე და დიკენსი ერთათა წვანან, ინგლისის დამამშვენებელ და გამძლიერებელ მეთაურთ გვერდით. აქედან ჩვენი მკითხველი უნდა მიხვდეს, რომ გა-

ნათლებულ ქვეყნებში, გონიერი ხალხი თავის დამრიგებელ და ზნის გამსწორებელს კი არ სდევნის და შეუარაცხოფს, — თავის უპირველეს გმირების ტოლათ მაინც აფასებს, მეტათ თუ არა“.

ნიკო ნიკოლაძეს უნდოდა, რომ საქართველოში კრიტიკული აზროვნებისადმი ისეთივე დამოკიდებულება ყოფილიყო, როგორც ევროპაში არსებობდა. მაგრამ ამას ხანგრძლივი ისტორიული ტრადიცია სჭირდებოდა, რაც საქართველოს არ გააჩნდა. ეს კი ქართველი ხალხის მძიმე და ტრაგიკული წარსულის შედეგი იყო.

„ჩვენი ხალხიც ღირსია, რომ გონება განუვითაროთ, აზრის მუშაობას შევაჩვიოთ, საკუთარის ხელით შევაწმენდინოთ მისი წყაღულები, საკუთარი შრომით გავამართვინოთ სამართლიანი განწყობილება, საკუთარი მუხლით სიარული დავაწყებინოთ და ყველა ამას, ზომ, მართო პირდაპირი, ყველასათვის აშკარა თვალსაჩინო შრომა მოიტანს... მაშ ტირილსა და გოდებას თავი დავანებოთ. დავივიწყოთ უხეირო ოინები, ნულარ ვიკადრებთ იმ გლაზუო ცრემლის ჩვენებას, რომელსაც ამოდენა ხანია მისცემია ჩვენი მწერლობა!“

ორივე ცნება — მწერლობაც და კრიტიკაც — ნ. ნიკოლაძეს ძალიან ფართო მნიშვნელობით ესმოდა. მას მწერლად მიაჩნდა ყველა, ვინც კალმით ემსახურებოდა ხალხსა და ქვეყანას. ასევე ყველა კრიტიკოსი იყო, ვინც კი ყოფიერების მანკიერებას ებრძოდა. მაგრამ, რა თქმა უნდა, ეს ცნებები მის შემოქმედებაში არსებობს ვიწრო მნიშვნელობითაც, როგორც სიტყვიერი ხელოვნების დარგების გამომხატველი.

„ერთი ნაწილი ბელეტრისტიკა (მოთხრობები, კომედიები, რომანები და სხვ.) ხატავს ხალხის მდგომარეობას. მეორე — ეკონომიური და პოლიტიკური მწერლობა იკვლევს მის მოთხოვნილებას, მესამე — ფილოსოფია არჩევს მისი აზრის მოძრაობას და სხვ. ამ ნაწილებს შუა ადგილი უპოვია ერთ განსაკუთრებულ ვრცელ ნაწილს — კრიტიკას, რომელიც თვალს ადევნებს დანარჩენი ნაწილების მოქმედებას და მოძრაობას, ნიშნავს მათ ხასიათს, ჰკრებს მათი ნაშრომის ყვავილებს, აფასებს მათ მნიშვნელობას და არდგენს საბოლოო სჯას, გადაწყვეტილებას ამ საზოგადო შრომაზე და მოქმედებაზე“.

მისი რწმენით, მწერლობის თვალს უნდა მიწვდომოდა ხორ-

ციელი თუ სულიერი ყოფიერების ყველა კუთხე-კუნჭულს, ჩაეხე-
და შიგ, ამოეცნო ყველა საიდუმლო, აღეწერა და მკითხველის სამ-
სჯავროზე გამოეტანა. ამის თქმაა ადვილი, თორემ გაკეთება მეტაფ-
ძნელია.

„საზოგადოების და ხალხის ცხოვრების გამოხატვა ხუმრობა
საქმე არ არის. ეს ცხოვრება ისე ვრცელია, იმას იმოდენა 'შეუნიშ-
ნავი მხარე და ღრმა საფუძველი აქვს, რომ მისი დაკვირვება, ერთ-
ბაშათ დანახვა და აწერა ძლიერ იშვიათი გონებისთვისაა შესაძლე-
ბელი. ამ საქმეს გენიოსების ტვინი და შრომა სჭირია, ისეთების,
როგორც დანტე, სერვანტესი, სვიფტი, მოლიერი, გოტე და გოგო-
ლი. საზოგადოთ კი მწერლები სხვა და სხვა კერძო მხარეს იღებენ
ცხოვრებისას და ცალ-ცალკე ხატავენ ამ კერძო მხარეს, თავისი
საკუთარი მხედველობით. ზოგი ხატავს კაცის გულს და გრძნობას
სიყვარულში, ზოგი ამავე გულს და გრძნობას შეძენაში, ზოგი შუ-
რის ძალას კაცის ხასიათში, ზოგი სიღარიბის გავლენას კაცის ცხოვ-
რებაზე, ზოგი იღებს რომელიმე საზოგადოებას ან საზოგადოებია
ნაწილს და სწერს იმის ცხოვრებას და ზნეს, ზოგი რას და ზოგი
რას“.

რაკი უთვალავფერიანი სინამდვილის მთლიანად აღქმა-ასახვა
შეუძლებელია, ბუნებრივად დგება არჩევის პრობლემა. იმის ნა-
თელსაყოფად, თუ რას გულისხმობდა არჩევანში, მაგალითი მოჰ-
ყავდა.

ყმაწვილკაცს მასწავლებელმა სიცოცხლე გაუმწარა. უმიზე-
ზოდ და უსაბუთოდ დევნის, სჯის, აწამებს. ყმაწვილს მობეზრდა
სწავლა. შესძულდა იგი. ხედავს, რომ მისი მეცადინეობით არაფე-
რი გამოვა. ხიამოვნებითა და სიხარულით დაანებებს სკოლას თავს,
მაგრამ ამ აზრისა ეშინია. მაშინ როგორღა იცხოვროს მომავალში,
რით ირჩინოს თავი, რით შეინახოს ოჯახი? მდგომარეობა გამოუვ-
ლად მოეჩვენა. გზა ხსნისა რომ ვერ დაინახა, სასოწარკვეთილმა
თავი ჩამოიხრჩო.

ეს ერთი შემთხვევაა. მეორეც.

ყმაწვილი მთელი დღე თამაშობდა. დაიღალა. დაიქანცა. სიც-
ხემატ შეაწუხა. შინ შევარდა. წყალი უნდა დალიოს. მაგიდაზე
შაქარიც დაინახა. ჭიქაში ჩააგდო და წყურვილი მოიკლა. თურმე
შაქარი თავისისა ყოფილა. ბიჭი მოიწამლა. გულ-ღვიძლი დაეწვა
ლა მოკვდა.

ორივე ტრაგიკული შემთხვევაა, მაგრამ პირველი სოციალური უკუღმართობის მსხვერპლს გვიხატავს, მეორე — შემთხვევითობის, მოულოდნელობის. მწერალს ორივეს აღწერა შეუძლია, მაგრამ რომელია უფრო მნიშვნელოვანი, არსებითი? ნიკო ნიკოლაძის სიტყვით, პირველი, რაკი მასში საზოგადოებრივი მოვლენის — სკოლის — მანკიერება იხატება.

„ყოველი საგანი მით უფრო შესანიშნავი და ყურადღების ღირსია, რაც უფრო მეტი საზოგადო მნიშვნელობა აქვს იმას ცხოვრებაში. მაგიერათ, რაც უფრო ნაკლები საზოგადო მნიშვნელობა აქვს რომელსაღე საგანს, მით ნაკლები ყურადღების ღირსია ის. მაშასადამე, სალიტერატურო შრომაში ყოველ საგანს იმოდენა ყურადღება უნდა ჰქონდეს მიქცეული და სწორეთ ის ადგილი უნდა ეკავოს, როგორიც ელირსება საგანს თავის საზოგადო ან კერძო ხასიათით“.

„მწერლის ძალა და სიმაღლე მარტო მხატვრობის სინამდვილეში კი არა, საგნის არჩევანში გამოჩნდება“.

ამრიგად, მასალის არჩევის პრობლემას ნ. ნიკოლაძის ესთეტიკაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება.

უყურადღებოდ არ უნდა დაგვრჩეს მკითხველის განათლებულობის დონეც. განათლებულობის შესაბამისად ადამიანს მოვლენათა და საგანთა მიმართ სხვადასხვა დამოკიდებულება აქვს. ამის დასადასტურებლად ისევ მაგალითს მიმართავდა.

გაუნათლებელ კაცს, რომელსაც არასოდეს უნახავს წუმწემა (ასანთი), აჩვენეთ იგი. შეამჩნევს და დააკვირდება მხოლოდ გარეგნულ მხარეს. პაწია, წითელი კოლოფია. ზედ დაკრული აქვს ყვითელი ქაღალდი. ამ კოლოფის თავი და ბოლო შავია. შიგ კი პაწაწინა ჩხირები აწყვია. მათ თავები ნაირნაირფერად აქვთ შეღებილი: ზოგს — წითლად, ზოგს — მწვანედ, ზოგს — მიხაკისფერად. ეს გარეგნული მხარე იქნებ გაუნათლებელ კაცს ძალიანაც მოეწონოს, მაგრამ წუმწემის უმთავრეს დანიშნულებას — ცეცხლის ანთება შეუძლია, — ვერ მიხვდება. განათლებული, მცოდნე ადამიანი კი ასანთს სწორედ იმიტომ აფასებს, რომ, მისი მეოხებით, ცეცხლის დანთებაა შესაძლებელი.

ასევე შეიძლება მოუვიდეს გაუნათლებელ, უმეცარ ადამიანს მხატვრული ნაწარმოების კითხვისას. ვერ შეამჩნიოს, ვერ დაინახოს ის, რისთვისაც ეს თხზულება დაიწერა.

მწერლისა და მკითხველის ურთიერთობაში ნ. ნიკოლაძისათვის განათლებულობა გადამწყვეტი მნიშვნელობის მატარებელი იყო. საზოგადოების შესაბამისი ესთეტიკური აღზრდა-განათლებაც აუცილებლად მიაჩნდა. სხვაგვარად მხატვრული ნაწარმოები ზემოქმედების ძალას კარგავდა. უმეცარი მკითხველისათვის ფუჭად იყარებოდა. ნ. ნიკოლაძის სიტყვით, ასე დამართა გრიგოლ ორბელიანს.

გრიგოლ ორბელიანის პოეტურ ნიჭსა და მწერლურ საქმიანობას იგი დიდად აფასებდა, მაგრამ თავადვე სვამდა კითხვას — რატომ ვერ მოახდინა გავლენა მისმა პოეზიამ ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე? ამის პასუხად ამბობდა:

„...მისი გრძნობის ძალა, მისი გულის სიმხურვალე, რომელიც სხვა განწყობილებაში რომ ყოფილიყო, სხვა საზოგადოებაში რომ გამოსულიყო, უფრო მაღალ და პატიოსან საგანს ამოირჩევდა, უფრო სასარგებლო და გონიერ მიზანს გამოადგებოდა, — ილევა ნელ-ნელა, წვეთ-წვეთად პაწია საგნების და პაწია სურვილების დაკმაყოფილებაში“.

განათლებულობა მარტო მკითხველისათვის არ იყო აუცილებელი. იგი მწერალს არანაკლებ სჭირდებოდა, შრომისმოყვარეობასა და ნებისყოფასთან ერთად.

მას აკაკი წერეთელი ბევრად უფრო ნიჭიერ მწერლად მიაჩნდა, ვიდრე ილია ჭავჭავაძე.

„აკაკი წერეთელი ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით ნამდვილი და ჭეშმარიტი პოეტია. ეს ცოტაა: ის ერთათ-ერთი მგოსანია უკანასკნელი საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველ მოლექსეთა შორის. ამას იმ მნიშვნელობით ვამბობ, რომ მათ შორის მხოლოდ აკაკი წერეთელს აქვს ბუნებიდან მომადლებული ის სპეციალური ნიჭი, რომელიც პოეტებს ქმნის“.

. . .

„როგორც პოეტს, თავად ილია ჭავჭავაძეს თავად აკაკი წერეთლის ნიჭის ნამცეცხვ კი არ მოეპოვება. მისი ლექსები ნახელოვნებია, მძიმე, არამხატვრული და ბევრი ოფლითა და რიტორიკით გაჟღენთილი. ისინი არა თუ თავისით, ბუნებრივად არ ებეჭდებიან მკითხველის ხსოვნას და შეუწყვეტლად არ გაისმიან ყურში, გინა-

და თუ არ გინდა მათი დამახსოვრება მაინც, არამედ მაშინაც კი არ რჩებიან ხსოვნაში, როცა მოწაფესავით საგანგებოთ იზეპირებ მათ“.

ნიკო ნიკოლაძის აზრით, ნიჭიერებისდა მიხედვით, ქართულ მწერლობაში აკაკი წერეთელს უნდა შეესრულებინა ის როლი, რაც რუსულ ლიტერატურაში პუშკინმა ითამაშა. მაგრამ ასე არ მოხდა. ქართული მწერლობის განახლების საქმე ილიამ ითავა და გააყეთა კიდეც ეს. რით შეიძლებოდა აგვეხსნა ეს?

„ერთი, — შედარებით ნაკლებად დაჯილდოებული ბუნებისაგან, ყოველთვის შეუსვენებლათ ავარჯიშებდა მთელ თავის ძალ-ღონეს, რომ თავისი ნიჭისათვის მიეცა მთელი ის განვითარება და ძლიერება, რომელიც მისაწვდომი იქნებოდა მისთვის. ნების, შეურყეველი ხასიათისა და ცხოვრების მიზნების მპყრობელი, — ის არ შეუშინდა შრომას, ამ უკანასკნელის მთელ სიმძიმესა და უფერულობას. ის სწავლობდა, კითხულობდა სხვა მწერლებს, იკვლევდა ცხოვრების საკითხებს — და თავისი გონებრივი განვითარებით მის თანამედროვე განათლებულ პირებს გაუთანასწორდა...“

...მიადწია იმიტომ, რომ თავის თანამემამულეთა შორის ის იყო თითქმის ერთადერთი მოღვაწე ნებით, შეურყეველი ხასიათით და შრომის მოყვარეობით დაჯილდოებული.

მეორემ კი, ჭეშმარიტ და გამორჩეულ პოეტათ დებადებულმა, სრულიათ არ დაატანა თავს ძალა, თავისი შეუდარებელი პოეტური ნიჭი არ აღჭურვა მისი განმაცლობის ყველა აუცილებელი ელემენტით და ამიტომაც, იგი ვეღარ გასცილდა თავისი შიშველი ბუნების პირველ ყოფილ სიწმინდესა და უბრალოებას...

...ზარმაცმა მონამ, მან მიწაში დაფლა ღვთის მიერ ბოძებული მძლე იარაღი — და მისი ხალხის ლიტერატურამ ვერ ისარგებლა მისი მოღვაწეობიდან ყველაფრით იმით, რის მოცემაც შეეძლო ამ ზუმბერაზ ტალანტს, „თვისი თავის თვითონვე შემშუსვრელს და მტერს“, ტალანტს, რომელსაც საკმარისი იყო მხოლოდ ხელი გაეწდრია, ეშრომა, რომ გენიოსობამდი გაზრდილიყო“.

ნიჭიერება, განათლებულობა, შრომისმოყვარეობა, ნებისყოფა, ისეთი თვისებებია, ურომლისოდაც ღირებული, მნიშვნელოვანი, მხატვრული ნაწარმოები არ შეიქმნება. ურომლისოდაც მწერალი თანამედროვეებზე ზეგავლენას ვერ მოახდენს. ვერც შთამომავლობას დაუტოვებს იმას, რაც სამუდამოდ დაიმკვიდრებს ადგილს

ერის სულიერ ცხოვრებაში. ოთხივე თვისებას ადამიანი ერთად უნდა ფლობდეს, თორემ ცალ-ცალკე, თითოეული მათგანი, უკმარისია. ამ თვისებებით აღჭურვილი შემოქმედისათვის საქართველო მოუპყალი ყანა იყო, სადაც მწერალს უხვი მოსავალი ელოდა.

„ჩვენი ქვეყანა სავესა ათასნაირი მრავალფეროვან და მაღალ ღირს საგნებით, სურათებით, ხასიათებით, ტიპებით. ვისთვისაც ღმერთს დაკვირვების და გამოსახვის ნიჭი უწყალობებია, იმას წინ ფართოდ გაშლილი აქვს დიდების ბედნიერი გზა: ხატოს იმან პირუთვნელად და სწორედ, რაც უცნობი და შესამჩნევი შეხვდეს წინ. ვინც სწორედ მოახერხებს ამ ახალ და უცნობ ხასიათების გადმოღებას ბუნებიდან მწერლობაში, ვინც „შექმნის“ ამ ხასიათებიდან ლიტერატურულ ტიპებს, ის ადვილად დაიმსახურებს ხეირიან სახელს არათუ მარტო ჩვენში, თვით მსოფლიო მწერლობაშიაც“.

ტიპის შექმნას ნ. ნიკოლაძე განსაკუთრებულ ღირებულებას, და მნიშვნელობას ანიჭებდა. ტიპი არა მარტო ხასიათი იყო, არა მარტო სახე, არამედ სრულიად გარკვეული მოვლენა და გარკვეული იდეაც. მწერალსაც, რომელსაც ხასიათისა და სახიდან არ შეეძლო ტიპის, ანუ განზოგადოებული მოვლენა-იდეის შექმნა მას ნიჭიერ მწერლად არ მიაჩნდა. იგი გამოკვეთილ ტიპად მიიჩნეოდა ლუარსაბ თათქარიძეს და ამიტომ განსაკუთრებულად მოსწონდა „კაცია-ადამიანი?!“ ამ მოთხრობას ხშირად ახსენებდა როგორც ბელეტრისტიკის ნიმუშს, ეტალონს. „გლახის ნაამბობს“ კი იწუნებდა სწორედ იმიტომ, რომ მასში ტიპი არ იყო შექმნილ-დახატული. როგორც ტიპი, ნიკო ნიკოლაძეს აღტაცებას იწვევდა აგრეთვე გიორგი წერეთლის კუდაბზიკა.

„იმან (პროზაიკოსმა — ა. ბ.) დაახლოვებით უნდა გაიცნოს ის ხალხი, ის მხარე, ის წრე, რომლის გამოსახვასაც აპირებს, უნდა აიხსნას მათი ხასიათი, ღრმად შეიგნოს მათი ცხოვრება და მერე დასახატად ისეთი პირი უნდა აირჩიოს, რომელშიც ყველაზე უფრო ცხადად მოსჩანს ეს ხასიათი, ცხოვრება და სურვილი. ამგვარი პირი კიდევ რომ ვერ ნახოს ცხოვრებაში მწერალმა, მას შეუძლია, მისი სურათი შეთხროს (ხაზგასმულია ნ. ნიკოლაძის მიერ — ა. ბ.), ბევრი სხვადასხვა კაცის თვისებათა გამოკრებით და ერთად შეხამებით. ამას ჰქვია ტიპი. ჩვენი ქვეყნის და ერის ცხოვრება ჯერ თითქმის სრულიად უცნობია ჩვენთვის, ამიტომ რომ,

რაც ჩვენს ხალხში სხვადასხვანაირი ხასიათის კაცი ტრიალებს და მოქმედებს, ვინ მოსთვლის და ჩვენს მწერლობაში კი ამ ხასიათებიდან ათიოდეც არ იქნება ჯერ გამოსატული“.

მართალია, საქართველოს ერთი ციცქნა ტერიტორია უჭირავს, მაგრამ ხასიათების, ზნე-ჩვეულებების, მიდრეკილებათა მრავალფეროვნებით, მას ძნელად თუ შეედრება რომელიმე სხვა ქვეყანა. ამას ნ. ნიკოლაძე ჩვენი წარსულით ხსნიდა, ჩვენი ბუნებრივი მდებარეობით განმარტავდა.

„ჩვენში თვითოეული ხეობა თავისი განცალკევებული, მიტოვებული ცხოვრებით ატარებდა თავის სიცოცხლეს, მთელი საუკუნოების განმავლობაში. ამის გამო ზემომხრელის ხასიათი ვაკელი-სას არ ჩამოგავს და ზღვისპირელისა — შთიულისას. ზოგი ამ ბუნების წყალობით, ზოგი სხვა ისტორიული მიზეზებით, ჩვენში არასოდეს ხანგრძლივად არ დამყარებულა ნამდვილი და ძლიერი საერთო მთავრობა, რომელსაც შესძლებოდა გაეწვრთნა, შეერთებინა, შეეფერებინა და საზოგადო მიზნისაკენ წარემართა ამოღენა დაცალ-ცალკევებული ხალხი. ამის გამო თვითეული ქართველი უწინ უფრო თავის იმედით იყო, ვინემ მთავრობისა; როგორც აღამიანი, ისე თვითეული სოფელი ან ხეობა, ან სამთავრო, ცალცალკე ცდილობდა თავისი ქონება და ვითარება რამენაირად დაეცვა. აი, ამ გარემოებამ დაბადა ჩვენში მეტის მეტი მრავალფეროვანება ხასიათებისა, ზნისა, მიდრეკილებებისა, ჩვეულებებისა და თვით ენისაც, ასრე გასინჯეთ. ყველაფერი ეს უნდა შეისწავლოს მწერლობამ, თუ გვინდა, რომ ჩვენში მკვიდრი და სახიერი ძმობა და ერთობა დაარსდეს, ამ მრავალფერობის გონიერი და რიგიანი შეთანხმებით ან შეხამებით...“

რუსეთის ხელისუფლების დამკვიდრებამ საქართველოში, მართალია, ჩვენი ქვეყანა ტერიტორიულად გააერთიანა, მაგრამ ამას არ მოჰყოლია უმთავრესი — ჩვენი ეროვნული ცნობიერების გამთლიანება. ჩვენი ეროვნული ცნობიერება ისევე დარჩა დაშლილი, როგორც ადრე იყო. შეიძლება უფრო მეტადაც, რადგან რუსეთის მთავრობა ყოველნაირად უშლიდა ხელს მის გამთლიანებას. ყველა დამპყრობელი ქვეყნისათვის ეროვნულ-ცნობიერებადაშლილი ქვეყანა უფრო სასურველია, ვიდრე ერთიანი ეროვნული ცნობიერების მქონე. დაშლილობის ვითარებაში დამპყრობელი გაცილებით იოლად და მარტივად ატარებს კოლონიურ პოლიტიკას. გარდა ამისა,

იმ ქვეყანას, იმ ხალხს, ვისაც დაშლილი აქვს ეროვნული ცნობიერება, აღარ გააჩნია არც ეროვნული სიამაყე და არც თავმოყვარეობა.

ნ. ნიკოლაძე წუხდა:

„დაცემულ და დაეარდნილ საზოგადოებაში სულით დავარდნილი კაცის გული და ხასიათი არათუ მამულისათვის სიკვდილს, მახლობელისათვის რისიშე შეწირვასაც ივიწყებს. იმას გონება, შეხედულება და გრძნობა უმცირდება. მთელი მამულის დიდების მაგაერათ, იმას ჭერ თავისი კერძო მანრის და ბოლოს საკუთარი სახლის დიდება კი არა, საარგებლობა შეექმნება ღმერთად. ის იმ მძიმე და შესანიშნავ კავშირს ივიწყებს, რომელიც მისსა და მის თანამემამულეებსა და მახლობლებს შუა არსებობს. ის მათი მოძმე კი არა, მათი მოწინააღმდეგე და მეშურნე მტერი ხდება. სადაა მაშინ ის თავისდადება მამულისა და მახლობლებისათვის, ის მსხვერპლობის სიადვილე, ის თავგამეტება და დახმარება, რომელიც ცხოველი და იმედით საესე ხალხის ხასიათს შეადგენს?..“

სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტია: მე-19 საუკუნის ქართულ პროზაში ტერიტორიულად ერთიანი საქართველო არ არსებობს. ძირითადად ყველა მწერალი თავის პერსონაჟს იქ ამოქმედებს, საიდანაც თავად იყო დაბადებით: ლ. არდაზიანი — თბილისში, ილია — კახეთში, დ. კლდიაშვილი — იმერეთში, ეგ. ნინოშვილი — გურიაში, ალ. ყაზბეგი — ხევსა და მის ახლომახლო (გამონაკლისი ისტორიული პროზაა — ვ. ბარნოვის რომანები, აკაკის „ბაში-აჩუკი“ და გიორგი წერეთელი, რომლის მოთხრობა-რომანებში მოქმედების არეალი უფრო ვრცელია — ქუთაისი, ფოთი, თბილისი და იმიერ-საქართველოს სოფლები).

ერთი შეხედვით, ეს ბუნებრივია. მწერალი წერს იმაზე, რასაც უკეთ იცნობს, რაც მისი ნაწილია, რადგან იქ არის დაბადებული და გაზრდილი. მაგრამ თუ უფრო ღრმად შევხედავთ ამ საკითხს, არ შეიძლება არ დავინახოთ სხვაიც, კერძოდ, დაშლილი ერთიანი ეროვნული ცნობიერების, ნებით თუ უნებლიეთ, გამოვლენა. ეს რომ ცნობიერი გამოვლენა იყოს, არ იქნებოდა იმდენად საშიში. საშიშია განსაკუთრებით იმიტომ, რომ არაცნობიერია. სადღაც გულისა და გონების უღრმეს კუნჭულში შემორჩენილა და კონტროლს ვეღარც ვუწევთ.

ეს პრობლემა მე-19 საუკუნის ქართველ მოაზროვნეთა უმრავლესობას ძალიან აწუხებდა. ცხადია, ამაზე ფიქრობდა ნ. ნიკოლაძეც. ამიტომ მისი აზრით, ჩვენი კუთხეების, იქაური ადამიანების სხვადასხვა ხასიათი, ზნე-ჩვეულება, მიდრეკილება, თვისება, უნდა დაიხატოს ჩვენს მწერლობაში, მაგრამ ერთიანი ეროვნული ცნობიერების პოზიციიდან. უნდა ვაჩვენოთ, გადმოვცეთ ის, რაც აერთიანებს, ამთლიანებს ქართველ ხალხს. უნდა ავხსნათ, რატომ არის იგი ერთიანი, განუყოფელი ეროვნული ორგანიზმი.

არა მარტო რუსიფიკაციის, არამედ დაშლილი ეროვნული ცნობიერების შედეგი იყო ის, რაც ივანე ჯავახიშვილი გააკეთა, როცა 1889 წელს „სევერნი ვესტნიკში“ (თებერვალ-მარტის ნომრებში), ფსევდონიმით „ნარ-ლონიტ“ (Н. Д.), გამოაქვეყნა „Письма о Грузии“.

ამ ნარკვევმა ქართველი საზოგადოება აღაშფოთა. ეს კარგად ცნობილია. თუმცა არც იმის თქმა შეიძლება, ივანე ჯავახიშვილი მომხრეები არ ჰყოლიაო. ჩვენი საუკუნის 10-იან წლებში ფილიპე მახარაძე აღიარებდა: ილია ჭავჭავაძესა და ივანე ჯავახიშვილს შორის „Письма о Грузии“-ს გარშემო გამართულ კამათში „მთელი ჩვენი სიმპატია ივანე ჯავახიშვილისკენ იყო“ (ფ. მახარაძის წერილი „ივანე ჯავახიშვილის ხსოვნას“ შეგიძლიათ წაიკითხოთ 1926 წელს გამოცემულ „თხზულებათა კრებულის“ მესამე ტომში). ალბათ ქართველი ხალხის მდგომარეობის შემსუბუქებას ცდილობდა იაკობ მანსვეტაშვილიც, როცა 1936 წელს გამოქვეყნებულ „მოგონებებში“ პირს წმენდდა ივანე ჯავახიშვილს: „სევერნი ვესტნიკში“ დაბეჭდილი წერილი მთლიანად მისი არ იყო. „ამას მხოლოდ „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსის გადმოცემა ეკუთვნოდა. დაწერა, გაშუქება და კრიტიკული განხილვა იმის ცოლის ყოფილიყო“ (გვ. 94.).

რა თქმა უნდა, ფრიად საეჭვოა ის, რომ ივ. ჯავახიშვილის ნარკვევებში ოლგა ლაუბატოვიჩის ხელი ერიო. ეს ქალი სრულიად არ იცნობდა ქართულ კულტურას. მიუხედავად მისი ტერორისტული ცხოვრებისა, არც ისე უტიფარი იყო იმაზე ელაპარაკა, რაზეც ზერელე წარმოდგენაც არ ჰქონდა. თუმცა დღეს არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, რა მონაწილეობა მიიღო ოლგამ „Письма о Грузии“-ს დაწერაში. არსებითია და გასახსენებლად

ღირს ამ ნარკვევის მკაფიოდ გამოხატული ეროვნული ნიჰილიზმი.

ივანე ჯაბადარი ამტკიცებდა, რომ ქრისტიანობისა და ბიზანტიის ზემოქმედება საქართველოზე ზერელე იყო. მას არსებითი კვალი არ დაუტოვებია. ამიტომ ჩვენი ქვეყანა ყოველთვის სპარსული კულტურით იყო გაყდენილი. ქართული კულტურა სპარსულ კულტურის პროვინციულ ჩრდილს წარმოადგენდაო.

ამის პასუხად, კამათში ჩაბმული, ნიკო ნიკოლაძე წერდა: „თუ მართალია, რომ საქართველოს ძველად არაფერი ჰქონდა თავისი, თუ მისი კავშირი ქრისტიანობასთან მხოლოდ ფორმალური იყო, რომ იგი ცხოვრობდა მხოლოდ სპარსულ კულტურის აზრებით, მაშინ ქართველთა თაობების მთელი რიგი, განუწყვეტლივ, ათასი წლის მანძილზე, რისთვის ეწეოდა შეურიგებელ და სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლას იმ კულტურის მატარებელ ხალხთან, რომელთაც თითქოს გაყდენილი იყო საქართველო? საკუთარი „მე“-ს თვინიერ შეუძლებელია ასე მტკიცედ და დიდხანს თავდაცვა...“

. . .

თუ ქრონოგრაფებმა და ისტორიკოსებმა აქამდე ვერ შესძლეს აღმოეჩინათ ამ ცხოვრებაში რაიმე დამახასიათებელი და თვითმყოფადი, რაც ატარებს ქართული ორიგინალური გენიის ბეჭედს, ეს სრულიად არ იძლევა იმის საფუძველს, ვიფიქროთ, რომ სინამდვილეში არ არსებობდა განმასხვავებელი ნიშნები ამგვარი ბეჭდისა. უიმათოდ წარმოუდგენელი იქნებოდა საქართველოს ეროვნული ცხოვრება ესოდენ გრძელი საუკუნეების მანძილზე. თავად ფაქტი ქართველთა არსებობისა ყოველი მოაზროვნისა და ისტორიკოსის თვალში მოწმობს იმას, რომ ამ ხალხში არის რაღაც ჭერ გაუგებარი, შეუმჩნეველი, დაუხასიათებელი, მაგრამ უეჭველად ღირსი ახსნისა და შესწავლისა“.

თუ გჭერათო — აგრძელებდა საუბარს ნიკო ნიკოლაძე, — სპარსულ კულტურის სრული გავლენა, მაშინ უნდა დაასაბუთოთ, რომ საქართველოში შეიცვალა ოჯახის ორგანიზაცია, სამართალი, პოლიტიკური სისტემა, დამოკიდებულება საკუთრებისადმი, რელიგიური ზნე-ჩვეულება. თუ არაფერი ეს არ მომხდა.

რა, ასობითა და ათასობით ნიჭამსა და ფირდოუის რომ მოუხმობთ საშველად. ვერავეითარ გავლენას ვერ დამტკიცებთ.

არაფერი ეს რომ არ მომხდარა, ამას თავად ივანე ჯაბადარიც აღიარებდა. მაგალითად, მას მიაჩნია, რომ ქართული ოჯახი, ბოლო დრომდე ატარებდა გვაროვნულ ხასიათს. მას ქართული ოჯახი ახსენებდა ათა მოწყობილ-მოწყვსრიგებულ სახლ-კარს, არამედ დამისგასათევ ფუნდუკს, სადაც ერთმანეთში ირევიან და ფუსფუსებენ ნაირნაირი ნათესავ-მოყვრები. ივანე ჯაბადარის სიტყვით, სამეურნეო იარაღებიც კი მკაფიოდ მეტყველებენ მოუწყვსრიგებლობას, შინაგანი ჰარმონიის უქონლობას, უროძლისოდაც შეუძლებელია ყველაზე ელემენტური ესთეტიკური მოთხოვნილებების განვითარება.

ამრიგად, კულტურულ სპარსულ ოჯახს ვერ მოუხდენია გავლენა ქართულზე, მაინც პრიმიტიული, განუვითარებელი დარჩენილა. არც ჰარემის ინსტიტუტი გაჩენილა საქართველოში.

ქართული ოჯახის პრიმიტიულობა ივ. ჯაბადარს იმდენად აინტერესებდა, რამდენადაც უნდოდა დაემტკიცებინა, ქართველ ხალხს ესთეტიკური მოთხოვნილება არ გააჩნიაო. თუ ერს ესთეტიკური მოთხოვნილება არა აქვს, ცხადია, ისიც, რომ მის წიაღში ვერ შეიქმნება რაიმე კულტურის თვალსაზრისით ღირებული. ამგვარ ვითარებას ივ. ჯაბადარი პირდაპირ მიჰყავდა დასკვნამდე: „ვეფხისტყაოსანი“ არ შეიცავს მხატვრულად და აზრობრივად რაიმე მნიშვნელოვანს. იგი სპარსული ლიტერატურული ნიმუშების გადამღერება-გამეორებააო.

ნ. ნიკოლაძე იძლეოდა პასუხს:

„აქ სერიოზული მხოლოდ ერთი საკითხია: ექვსი საუკუნის მანძილზე იყო თუ არა „ვეფხისტყაოსანი“ სამაგიდო წიგნი ქართველთა სამეფოს ყველა ოლქში? რაკი მას ზეპირად სწავლობდნენ, რაკი მისი გამონათქვამები ანდაზებად გადაიქცა, რაკი მისი სენტენციები გახდა ქართული ზნეობის საფუძველი, ეს წიგნი ხდება დოკუმენტი მსჯელობისათვის იმ ხალხზე, რომელსაც ეკუთვნის და რომელიც გაუღენთილია მისით, ხოლო ყველაფერი სხვა დანარჩენი გადადის უკანა პლანზე და ქრება ყველა სერიოზულ მოაზროვნისა და კრიტიკოსისათვის“.

ივ. ჯაბადარი აგრძელებდა კამათს:

სწორედ ის, რომ ჩვენმა ხალხმა „ვეფხისტყაოსანი“ გაიხადა

თავის ეროვნულ მე-ს გამომხატველ წიგნად, მოწმობს ქართველი ხალხის ჩამორჩენილობას (косность грузинского народа).

ნ. ნიკოლაძე, ცხადია, სრულიად არ ფიქრობდა, რომ 1889 წელს „ნოვოე ობოზრენიეში“ გამართული სიტყვისგებით ივ. ჯაბადარს შეხედულებას შეაცვლევიანებდა. სხვა ამოცანას ისახავდა იგი: თუ, ერთი მხრივ, ნ. ნიკოლაძის მიზანი იყო ივანე ჯაბადარის შეხედულებათა გაბათილება, მეორე მხრივ, იგი იმ პრობლემებსაც სვამდა. რაც ქართულ კრიტიკულ მწერლობას უნდა გადაეწყვიტა.

რაკი საქართველოს წარსული მეცნიერულად ჯეროვნად არ იყო შესწავლილი, მას ნაანდრევად მიაჩნდა მასზე კატეგორიული მსჯელობა.

„მართლაც საქართველოს ძველი ისტორიის შესახებ სერიოზული დასკვნების გამოსამუშავებლად მეცნიერება საკმაო რაოდენობით ჯერ არ ფლობს კრიტიკულად შემოწმებულ, ანდა უბრალოდ დაუმუშავებელი სახით აღმოჩენილ მონაცემებს. დილექტანტური „შეხედულებებისათვის“ კი არ ღირს დახარჯვა იმ დენთისა, რომელიც შეიძლება გამოდგეს უფრო პრაქტიკული თვისების სამუშაოსათვის“.

მიუხედავად ისტორიული მასალის ნაკლებობისა, იმისი ახსნა კი აუცილებელი იყო, რატომ ჩამორჩა საქართველო. უამისოდ, არსებითად შეუძლებელი იქნებოდა ჩამორჩენილობის ლიკვიდაცია. სხვებთან ერთად, ამაზე ბევრს ფიქრობდა ნ. ნიკოლაძეც.

1894 წელს ჟურნალ „მოამბის“ მეექვსე წიგნში მან ვრცელი ნარკვევი გამოაქვეყნა „ბოლგარია“. ამ ნარკვევში ზუსტად დაახასიათა დესპოტიის, ავტოკრატიის ბუნება და თვისება.

არც ქართველებს, არც სომხებს, არც სლავებს, — ამბობდა იგი, — ქრისტიანობის რწმენა და ერთგულება არ აკლიათ, მაგრამ ევროპელ ხალხებს ვერ დაეწიენ და გაუთანასწორდნენ. კიდევ უფრო მეტად არიან დაკნინებული მაჰმადიანი ხალხები. მაგრამ ამ დაქვეითება-ჩამორჩენის საფუძველი სარწმუნოება კი არ არის, არამედ, მმართველობის სისტემა. როგორც ბიზანტიაში, ისე საქართველო-სომხეთში და სლავურ ქვეყნებში (მით უფრო მაჰმადიანურ სახელმწიფოებში) მმართველობის სისტემა ავტოკრატიული, დესპოტური იყო, სადაც ყველაფერს დესპოტის (სულერთია, რა ერქვა მას — იმპერატორი, მეფე თუ მთავარი) ნება-

სურვილს ემორჩილებოდა. არ არსებობდა დემოკრატიული მმართველობის არც ერთი ინსტიტუტი — სენატი, პარლამენტი, სახალხო კრება თუ სხვა ამგვარი რამ. რაკი ეს დაწესებულებანი არ ფუნქციონირებდნენ, ცხადია, არც აზრთა ურთიერთგაცვლა გამოცვლა იქნებოდა. ავტოკრატიული ხელმწიფის მორჩილებამ ზალწი გადააჩვია აზროვნებას, შეაძულა პაექრობა, დაავიწყა სხვისი განსხვავებული აზრის პატივისცემა. დესპოტია ვერ იტანს აზროვნების თავისუფლებას.

ევროპული დემოკრატიული მმართველობა კი სწორედ აზროვნების თავისუფლებას, აზრთა სხვადასხვაობას ეფუძნება. იქ ყველას უგდებენ ყურს და იმ გზას დაადგებიან, რომელსაც უმრავლესობა მოიწონებს. ევროპაში ყველაზე კარგ მმართველად ის ითვლება, ვისაც სხვათა ყურისგდება შეუძლია და მერე საერთო, უმრავლესობისათვის მისაღები დასკვნის გამოტანა.

ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავდა იმასაც, რომ დესპოტიას სძულს წარსული, წინაპართა ნაღვაწი და ნაშრომი. ყველა დიქტატორი ისტორიას თავიდან იწყებს. მიაჩნია, რომ ყველაფერი მისგან იღებს სათავეს. რაც მანამდე იყო, უარსაყოფი და დასაგმობია. ევროპაში ასე არ არის, — აგრძელებდა ავტორი. იქ ყოველი ახალი თაობა განძად თვლის წინაპართა დანატოვარს. უვლის, პატრონობს მას. ძველზე აფუძნებს ახალს და ასე აგრძელებს წინსვლას.

ევროპული თავისუფალი აზროვნების წესი რომ დამკვიდრებულიყო საქართველოში, უპირველესად დესპოტური მმართველობისაგან თავისდაღწევა იყო საჭირო. მაგრამ უბედურება სწორედ ის გახლდათ, რომ საქართველოში, რუსთა დამკვიდრების შემდეგაც, მმართველობის თვისება-ბუნება და ხასიათი არ შეცვლილა. რუსული მმართველობაც დესპოტური იყო. რუსეთშიც თვითმპყრობელობა ისევე ებრძოდა აზროვნების თავისუფლებას, როგორც ძველ ბიზანტიაში. რუსეთში თავისუფალი აზროვნებისათვის ყოველ მოქალაქეს ციხე და კატორღა ელოდა. ამდენად. სარწმუნოებრივი ერთიანობა და ერთნაირობა არაფრის გარანტიას არ იძლეოდა. სარწმუნოებრივ ერთიანობა-ერთნაირობას ფორმალური მნიშვნელობა ჰქონდა. იგი ქართველთა ინტელექტუალურ ცხოვრებაში არაფერს ცვლიდა. არადა, აზროვნების თავისუფლების თვინიერ მწერლობის განვითარება, კრიტიკულ შეხედულებ-

ბათა დამკვიდრება, სხვათა აზრისადმი ტოლერანტულ, დამოკიდებულება ურთულესი და უძნელესი საქმე იყო. უამისოდ კი ხალხის ინტელექტუალური თავისუფლება ზღაპარს უფრო ჰგავდა, ვიდრე სინამდვილეს. ხოლო ის ხალხი, ვისი აზროვნებაც თავისუფალი არ იყო, უნდა გამოთხოვებოდა ყოველგვარ პოლიტიკურ, სოციალურ, ეკონომიკურ პროგრესს.

რა დასამალია და, საქართველოს წარსულში ბევრი კარგიც ყოფილა და ბევრი ავიც, რისი გახსენებისას ტანში ქრუანტელი გვივლის. სხვაგვარად ანკი როგორ შეიძლებოდა. იმ ხანგრძლივ ბრძოლაში, რომელსაც ჩვენი ხალხი ეწეოდა, იმ მრავალსაუკუნოვან მონობაში, რაც თავს გადაგვხდენია, ვისი ან რისი კვალი არ დარჩენილა ჩვენს ყოფასა და აზროვნებაში.

„ზოგმა ქუდი დაგვიტოვა, ზოგმა შარვალი. ზოგმა სიზანტე, ზოგმა ორპირობა... ხეირიანი და მაგარი ბუნება რომ არ გექონოდა, ჩვენ სისხლში რომ ის დაუნდობელი და დაუშრეტელი ძალა არ მდგარიყო, რომელიც ზოგიერთ რჩეულ ხალხს უკვდავებას აძლევს, დიდი ხანია რაც დედამიწის პირიდან ქართველებისა და საქართველოს ხსენებაც კი გაქრებოდა. ყველასგან იმოდენა ჩირქი გვრგებია, ყველას ჩვენთვის იმდენი ტალახი და მტყერი მოუცხია, რომ სხვა, უფრო სუსტი ხალხი, კიდევ დაიმარხებოდა აქამდე ამ სისქე ტლაპოს ქვეშ... ვინ, რომელი ბრძენი, ისტორიკოსი, ან ეთნოგრაფი გვეტყვის დღეს, როგორი იყო ნამდვილი და პირველდროინდელი ქართველების ბუნება, ზნე, ხასიათი, თვისება? რა შეგვრჩა ჩვენ საკუთარი ან რა გამოგვყვა და მოგვედო სხვისი?..“

შეიძლება ბევრს არც მიაჩნდეს საჭიროდ ამგვარი საკითხების კვლევა, მაგრამ ჩვენ ასე არ ვფიქრობთ, — დასძენდა ნ. ნიკოლაძე. ძველი დრო გათავდა. ვიწყებთ ახალ ცხოვრებას, ახალ ისტორიულ პერიოდს. ეს პერიოდი უნდა იყოს ჩვენი თავისთავადობისა და დამოუკიდებლობისაკენ დაბრუნება. ამიტომ ზედმიწევნით უნდა ვიცოდეთ — ჩვენი თვისტომობა ნამდვილად რაში მდგომარეობს ან რომელ თვისტომობას უნდა დაეუბრუნდეთ, დაეუახლოვდეთ?.. რა ზნე და წესი უნდა გვიყვარდეს, რა წყობილებისაკენ უნდა მივსწრაფოდეთ, რაში უნდა ვხედავდეთ ჩვენს იდეალს, რას უნდა ვსთვლიდეთ კარგად და ავად?..“

წარსულს ვსწავლობთ თუ აწმყოს, უპირველესად იდეალს

უნდა მივაქციოთ ყურადღება. იმ მიზანს, რომლისკენაც ვაპირებთ სვლას. მხატვრული ნაწარმოებიც სინამდვილეა. მისდამი დამოკიდებულებაც ისეთივე უნდა იყოს, როგორც რეალური ცხოვრებისადმი. აქაც მთავარი და არსებითი ის არის, რა იდეალს ემსახურება მწერალი.

„ცხოვრება, მისი მოვლენები, მისი ძალები უნდა შეისწავლო იმისათვის, რომ ჩასწვდე მის კანონებს. როცა ამ უკანასკნელს შევიცნობთ, მხოლოდ მაშინ გვეძლევა საშუალება ზემოქმედება მოვახდინოთ მასზე ანდა ვისარგებლოთ მისი ძალებით. უარვყოთ რეალური ცხოვრება, დავბუჭოთ მასზე ავალები, გავექცეთ მას მხოლოდ იმისათვის, რომ იგი შეესაბამება ჩვენს გემოვნებასა და გაგებას, ეს იმას ნიშნავს, რომ გავწიროთ თავი უნაყოფოებისათვის, სიცარიელისათვის. ლიტერატურული მოვლენების მიძიართ ამ წესს ის გამოყენება აქვს, რომ ჩვენ შევცდებით, თუ მათ მივუდგებით რაიმე „მოთხოვნილებებით“. ლიტერატურული მოვლენები ორ რიგად იყოფა: ისინი, რომელთაც აქვთ ზემოქმედება თანამედროვეთა და შთამომავლობის გონსა და ნებაზე და ისინი, რომელთაც არავითარი ზემოქმედება არ გააჩნიათ. სერიოზულმა კრიტიკამ უნდა გაარკვიოს საკითხი — რით, რა სახით, რა ზომით არის მიღწეული ეს ზემოქმედება, რამ შექმნა მოცემული ქმნილების ძალა და მნიშვნელობა, რამ მისცა მას ცხოვრებისეული მნიშვნელობა...

ლაპარაკი იმაზე, რომ ავტორს ამა და ამ ადგილს დაავიწყდა მძიმის დასმა, ანდა სხვა ადგილას დაუშვა ორთოგრაფიული ან გრამატიკული ან სხვა ამ რიგის შეცდომა, — ნება თქვენია, მაგრამ ეს არასერიოზულია. მეტიც, სასაცილოა“.

ადამიანმა წარსულს პატივი უნდა სცეს. ხსოვნა შეინახოს, დააფასოს. როგორც გონიერი შვილისათვის არის დიდი გაკვეთილი მშობლების ცხოვრების გამოცდილება, ასევეა მთელი ერისათვის ისტორიული წარსული. როგორც უგუნურ შვილს არ ასწავლის ჭკუას მშობლების ცხოვრება, ასევეა ერიც. მხოლოდ უგუნური ერისათვის არა აქვს ისტორიას ფასი. ისტორია არის დიდი გაკვეთილი, მაგრამ ეს იმას სრულიად არ ნიშნავს, რომ ხალხმა წარსულით იცხოვროს. ეს შეუძლებელია და დამღუპველი. რაც მთავარია, ანტიბუნებრივი. ცხოვრება მხოლოდ მომავალზე ფიქრითა და ოცნებით შეიძლება. მომავლისათვის შრომით შეიძლება.

მომავლისათვის კი ის მუშაობს, ვინც აწმყოს, თანამედროვეობის შეცვლაზე, გაუმჯობესებაზე, გაუკეთესებაზე ზრუნავს.

„ჩვენი აზრით, თანამედროვეობა, — როგორიც უნდა იყოს იგი, — არის რეალური მოვლენა, არა ჩვენი ნებით შექმნილი, არა ჩვენი ბრძანების მორჩილი. იგი არსებული ფაქტია. მოგვწონს ეს ფაქტი თუ არა, სულერთია, მისი გაუქმება ჩვენ არ შეგვიძლია. მას ჩვენ ანგარიში უნდა გავუწიოთ. არ შეგვიძლია მასზე თვალი დავხუჭოთ, შევწყვიტოთ მისი შეგრძნება, მაშინაც კი, სი-რაქლემას რომ მივბაძოთ და თავი დავმალოთ საარქივო დოკუმენტებში. ეს ცხოვრებაა, ეს სამყაროა, ეს ყველაფერია. რაც გინდათ თქვით და, თანამედროვეობა, მისი ბუნების მთელი არსებით, გვიკერს ჩვენ თავის თათებში, გვიკრავს გულში. ნუთუ, მხოლოდ იმისათვის, რომ იგი არ მოგვწონს, არ შეესატყვისება ჩვენს გაგებასა და იდეალებს ჩვენ შეგვიძლია მოვშორდეთ მას? არ უნდა გავექცეთ? ბირადად მე ვერ ვხედავ აქ სხვა ხსნას, გარდა სამარისა, მაგრამ ამას არ ვთვლი ადამიანის ღირსების შესაფერის გამოსავლად. რაჲდენადაც მეტად ეს თანამედროვეობა არ გვეხატება გულზე, მით უფრო ძალიან გვსურს მისი გაუმჯობესება, მით უფრო ახლოს უნდა შევიწვავლოთ იგი, მისი გამოვლინებანი, კანონები, ძალები, ცოტად თუ ბევრად მის სვლაზე ზემოქმედებისათვის...

თანამედროვეობა მკაცრია და ქუჩუიანი, მყრალი და მძვინვარე, ძაგრამ არავის აქვს უფლება, ამის საფუძველზე, თავი გაითავისუფლოს მისი გაწმენდისაგან, მისი ასენიზაციისაგან. თორემ, გასაგებია, ფრაკებში და თეთრ ხელთათმანებში ყველას ესიაშენება ცხოვრების სასახლის გაპრიალებულ პარკეტზე სიარული...

. . .

ცოცხალი ადამიანები არქეოლოგიასაც მომავალი განვითარების ინტერესებისათვის იყენებენ და არა წარსულის კერპთაყვანისმცემლობისათვის“.

როცა ნ. ნიკოლაძე ამგვარად მსჯელობდა, ეს უკვე იმას ნიშნავდა, რომ იგი, როგორც ლიტერატურული კრიტიკოსი, არა მარტო შემფასებელი იყო, არამედ გეზის მიმცემიც. თუმცა გეზის მიმცემის მოვალეობა კრიტიკას უფლებას არ აძლევდა მწერლობის სხვა დარგთა წარმომადგენელთათვის ჭკუა ესწავლე-

ბინა. დაერიგებინა როგორ ეწერა და რა მხატვრული ხერხები-
სათვის მიემართა. ამის შეუძლებლობას იგი საგანგებოდ აღნიშ-
ნავდა.

„კრიტიკის დანიშნულება იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ
მწერლებისა და პოეტებისათვის წერის იარაღი ამზადოს ან მათ
სურათების ხატვა ასწავლოს. კრიტიკა მწერალს ეუბნება — იხმა-
რე ის საშუალება, რომელიც ნიჭს შენთვის მოუცია, დაადექი იმ
გზას, რომელიც შენ გონებასა და ხასიათს მოუხდება. სთქვი
როგორც გინდა და რაც გინდა, ოღონდ შენი ნათქვამი ნათლათ
გასაგები და დასამახსოვრებელი იყოს, და შენი გრძნობა და აზ-
რი შემცდარი და ხალხისათვის სავნებელი არ იქნეს. დანარჩენი
ოითოეული მწერლის საქმეა, მისი ნიჭისა და მიმხდურობის, და
კრიტიკაზე იმ მხრით მართო ის მოვალეობა ძევს, რომ გასინჯოს,
ვის როგორი ნიჭი უხმარია და როგორი მიმხდურობა გამოუჩენია
თავისი გრძნობების გამოთქმის დროს“.

ხშირად გაიგონებთ მოთხოვნას — კრიტიკა ობიექტური უხ-
და იყოსო. თითქოს ნ. ნიკოლაძეც ამასვე ამბობს. მაგრამ ის, რაც
ემოციას უკავშირდება, შეუძლებელია ობიექტური იყოს. მწერ-
ლობა კი, საერთოდ და კერძოდ კრიტიკა, ემოციის თვინიერ
წარმოუდგენელია, თუნდაც იმიტომ, რომ ხელოვნება — მწერ-
ლობა ემოციითაც აზროვნებს. ემოციას კი ობიექტურობა არ
შეუძლია. მწერალში, ხელოვანში, ორი გრძნობა ბოხოქრობს —
სიყვარულისა და სიძულვილისა. მას ან თავდავიწყებით უყ-
ვარს რაღაც, ან თავდავიწყებით სძულს. შემოქმედებით პროცეს-
ში ამ თავდავიწყებას არსებითი და ძირითადი მნიშვნელობა აქვს
შემოქმედის ემოცია პუბლიკუმს მაშინ გადაეღება, როცა მხატვ-
რული ნაწარმოები თავდავიწყებულობის ნაყოფია. აქ ნეიტრალუ-
რი გრძნობა ყველაფერს აცივებს და კლავს. იმიტომ, თუ მწერ-
ლობა (ცხადია კრიტიკაც) დაიჩემებს — ობიექტური ვარო, უთუ-
ოდ იცრუებს. ხელოვნება-მწერლობაში ობიექტურობა შეცვლი-
ლია პირუთვნელობითა და გულწრფელობით. არც ნიკო ნიკოლა-
ძე არ ყოფილა ობიექტური (ვერც იქნებოდა). მაგრამ გულწრფე-
ლი და პირუთვნელი ყოველთვის იყო. იგი შეიძლება შემცდარი-
ყო, უმართლო აზრი გამოეთქვა, მაგრამ პირმოთნეობას ვერაფერ
დასწამებს. მწერლობას ყოველგან და ყოველთვის პირდაპირი,
პირმოუფერებელი, გულწრფელი გნა ჩვევია არა თუ საზოგადო

საქმეების წაყვანაში და განხილვაში, უბრალო პოლემიკაში და სიტყვიერებაშია. გიორგი წერეთელი მისი არა მარტო დიდი ხნის ახლო მეგობარი იყო, არამედ — სიძეც (ნ. ნიკოლაძის და — ოლიმპიადა გ. წერეთლის პირველი ცოლი იყო). ნიკოლაძეებისა და წერეთლების ოჯახები განუყრელად ცხოვრობდნენ. ამ სიახლოვესა და სიყვარულს არ შეუშლია ხელი მისთვის გ. წერეთლის მოთხოვნაზე „იკოლიკი, ჩიკოლიკა, და კუდაბზიკა“ — გულისაზრი გამოეთქვა. რაც მოეწონა, მომწონსო, ეთქვა და რაც არა, — დაეწუნებინა. თან მკაცრად: „ჩვენ უნდა განვაგრძოთ ჩვენი შენიშვნები, რადგანაც ამ თხზულებაზე გვინდა დამწყებ მწერალს, ისიც ვაჩვენოთ — თუ როგორ არ უნდა სწერდეს (ხაზი ნ. ნიკოლაძეს ეკუთვნის — ა. ბ). ქართველი ბელეტრისტი“. ანკი სხვაგვარად როგორ მოიქცეოდა, როცა მას სძულდა მატყლარა მწერალი, ვინც კალმით ანგარებასა და პირად კეთილდღეობას ემსახურებოდა.

„...ის მწერალი, რომელიც თავის კალამს იმისათვის იღებს ხელში, რომ საზოგადოებას თვალი აუხვიოს და კაი შემოსავლიანი ადგილი იშოვოს, ჩაქოლების ღირსია. ის მწერალი, რომელიც კალამს ხელში იღებს, თავის საკუთარ სინდისს პირობას არ აძლევს, რომ არასოდეს, არავისგან არც ერთს ჯამაგირიანს ადგილს არ მიიღებს, ღალატობს თავის მკითხველ საზოგადოებას და თავის თავს ჰყიდის ფულათ, ჯამაგირათ“.

მწერალური საქმიანობისადმი ამგვარი დამოკიდებულებაც იყო ერთ-ერთი მიზეზი, ნ. ნიკოლაძე სხვადასხვაგვარ პრაქტიკულ მოღვაწეობას რომ ეწეოდა. იგი ფულს არსებობის უზრუნველსაყოფად შოულობდა როგორც მეურნე, მრეწველი, ქალაქისთავი კალამი კი არასოდეს გაუქირავებია. მას მტკიცედ სწამდა, რომ ადამიანურ საქმიანობათა შორის არაფერი ისე საზიზღარი არ არის, როგორც დაქირავებული მწერლობა.

გარდა იმისა, რომ დაქირავებული მწერლობა საზოგადოებრივი ზნედაცემულობის გამოხატულება იყო, მას ორი სხვა უბედურებაც სჭირდა.

ჯერ ერთი, დაქირავებულს საკუთარი აზრი არ გააჩნია და ოდენ სხვისი შეკვეთით ლაპარაკობს. ამის გამო, მას უქირს პატიოსან მწერლობასთან სჯა-ბაასი. იძულებულია მას ცილი დასწავოს და ლაფი დაასხას.)

„ყოველთვის, როცა მწერალს არაფერი აქვს სათქმელი, როცა ვერაფრით უარყოფს მოწინააღმდეგის მოსაზრებებს, როცა არ სურს სცნოს საკუთარი სისუსტე, იგი მისდაუნებურად ეტანება ინსინუაციებს, ძირს უთხრის მოწინააღმდეგის ზნეობრივ სიწმინდეს, მიმართავს ცილისწამებას და ლანძღვა-გინებას“.

მეორეც, დაქირავებული მწერლობა ყოველთვის რეზონორულია. მას მენტორის პოზა უჭირავს და ჭკუის მასწავლებლის პოზიცია უკავია. რეზონიორობა კი ის ჭიაა რომელიც შიგნიდან ხრავს მწერლობას და დაღუპვით ემუქრება.

„ბელეტრისტი სურათებით უნდა სჯიდეს ცხოვრებას და არა სიტყვებით, ის მხატვარი უნდა იყოს და არა რეზონიორი“ (სურათის რუსული ინჰაჰ-ის შესატყვისად ხმარობდა ნ. ნიკოლაძე).

„ბელეტრისტი, პოეტი, მარტო სურათებით უნდა ზემოქმედებდეს მკითხველზე. მისი გრძნობა დარიგებასავით, პირდაპირ კი არ უნდა გამოითქმოდეს, თავისთავად უნდა იბადებოდეს მკითხველის გულში მისგან დახატული სურათის წარმოდგენის დროს“.

ამით ნ. ნიკოლაძე არსებითად იმასვე ამბობდა, რასაც ძველი ქართველი ესთეტიკოსები სიტყვით — სახისმეტყველება.

იგი მწერლობაში ლაკონიზმის მოტრფე იყო. მას არ უყვარდა მრავალსიტყვაობა და ბუნდოვანება. ნათელი და მკაფიო აზროვნების პატივისმცემელი ყოველთვის ილაშქრებდა ბნელმეტყველების და ხელოვნურობის წინააღმდეგ.

„პოეტის სიტყვა და სურათი ისეთი გამოჩარხული და ბასრი უნდა იყოს, რომ არც ერთი ნამეტანი სიტყვა, არცერთი უსარგებლო სტრიქონი და ხაზი არ ერიოს“.

ვერ იტანდა და ებრძოდა წინასწარაკვიატებულ მოდელებს, თარგებს, ტრაფარეტებს. განსაკუთრებით ხშირად მაშინ თავმომაბეზრებელ, ერთფეროვან მოდელებს დრამატურგიაში იყენებდნენ. ამას კრიტიკაც კარგად ხედავდა და პუბლიკუმიც მაგრამ მასზე მსჯელობა-ლაპარაკით მაინცდამაინც თავს არ იწუხებდნენ. ეს ნ. ნიკოლაძეს აღიზიანებდა და გაბრაზებული კილოთი წერდა:

„ჩვენ ლიტერატურაში ბევრი კომედიები მოიძებნება და არც სცენები, არც დრამა, არც ტრაგედია დაკლებია ჩვენს მწერლობას. მაგრამ ჩვენ კრიტიკას — კრიტიკა რომ გავგაჩნდეს — არ შეგძლო, არ შეენიშნა, რომ თითქმის ყველა ეს კომედიები და დრამები

ერთ კალაპოტზე იყვნენ ჩამოსხმულნი. მერე უკვარო კალაპოტზე, ისეთზე, რომელიც ნიადაგ ყოველ თხზულებას ახდევდა, თ-თქმის ნიჭიერსაც. ჩვენ კომედიებში, მაგალითად: ყველაში ეოთი და იგ-
ვე აზრი, ერთი და იგივე ინტრიგა. ერთი და იგივე მოქმედება და
მოქმედი პირები გამოჰყავდათ მწერლებს, ვისაც ერთი კომედია
ნაწახა, ნაწახი ჰქონდა ყველა დანარჩენები. ყოველ კომედიიდან
უნდა ყოფილიყო გასუქებული სომეხი, მოლაპარაკე დამტკრეუ-
ლი ქართული ენით, ისეთი ენით, რომელსაც არა თუ ჩვენი სომ-
ხეზი, გუშინდელი მოსული „ყიზილბაშიც“ არ ხმარობს. ყოველ
კომედიიდან მეორე კომიკურ პირად უნდა ყოფილიყო „იმერული“,
დაგრეხილი, დამახინჯებული ლაპარაკით, რომლითაც სრულად
არც ერთი ხალხი და არც ერთი კაცი არ ლაპარაკობს კავკასიაში.
უნდა ყოფილიყო „რუსეთუმე“ აფიცერი ან ჩინოვნიკი, ახალ-
გაზრდა ქალი — მისი მოარზიყე, გოგო, დედა და მამა. ახალგაზრ-
და კაცს ქალი უნდა ყვარებოდა, იმერელს — გოგო და ორი ან სამი
მოქმედების ბოლოს მცქერალს ორი ქორწილი ერთად მიერთ-
მეოდა“.

მოდელირება თუ, ერთი მხრით, სიტუაციაზე მწერლობას ამა-
ხინჯებდა, მეორე მხრივ, მწერალს აიძულებდა ტყუილი ელაპარა-
კა. უთვალავდერიანი ცხოვრება მხოლოდ ორი ფერით — თეთ-
რითა და შავით — წარმოედგინა. ეს კი აზრსაც აღატაკებდა და
ფორმასაც. ამგვარი კნინი ლიტერატურა იმ საერთო ეროვნულ
მიზანს ვერ მოემსახურებოდა, რაც ნ. ნიკოლაძეს, და მის თაობას
ჰქონდა დასახული.

„თუ ნამდვილად გიყვარს ჩვენი მამული, ჩვენ ის უნდა გა-
ეაძლიეროთ, როგორც მატერიალურად მხრით — სამართლიანი
ეკონომიურის განწყობილების დაფუძნებით, ისე ზნეობით —
მისი გონებისა და ცოდნის გაუმჯობესებით, ის იმედი უნდა ჩაუ-
ნერგოთ მას, რომელიც ჩვენ თვითონ გვაქვს, იმ მომავლისაკენ უნ-
და მოუბრუნოთ პირი, რომელიც ჩვენ გვწამს, იმ გზაზე უნდა და-
ვაყენოთ, რომელმაც ყველა სხვა ხალხი გააძლიერა და გააბელ-
ნიერა. მართო ის ხალხიან ღირსი ბედნიერების, სთქვა ვიქტორ
პიუგომ სომხებზე, რომელიც მომავალს შეჩერებია; და ვინც მარ-
ტო წარსულს შეცქერის, ის სამარეს ითხრისო...“

მართო ჩვენი თავის იმედი ვიქტორით, მართო ჩვენს ძა-
ლას მივედნოთ, მართო ჩვენს გაძლიერებასა

და განათლებაზე ვიწრო მოთ (ხაზი ნ. ნიკოლაძეს ეკუთვნის — ა. ბ.) — მაშინ მეგობარიც ბევრი გაუჩნდება ჩვენს ხალხს და დამხმარებელიც“.

ქართველ ხალხში ამ იმედის ჩანერგვა მხოლოდ დიდსა და მაღალ მწერლობას შეეძლო.

ნიკო ნიკოლაძის ლიტერატურულ-კრიტიკულ საქმიანობაზე ბევრი დაწერილა. საგანგებო ნარკვევიც კი მიედღვნა (მერი საჩაია — „ნიკო ნიკოლაძე — ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსი და კრიტიკოსი“). მაგრამ ჩემი ფიქრით, ყველაზე ზუსტად მისი როლი ქართულ მხატვრულ მწერლობაში ვახტანგ კოტეტიშვილმა განსაზღვრა.

„ნიკო ნიკოლაძე შორეული სვლის გემად იქცა და ქართული ლიტერატურის ნაპირი დიდი ხნით დასტოვა. ეს დიდი დანაკლისი იყო. მაგრამ ის, რაც გააკეთა ქართული ლიტერატურისათვის, მაინც მას უფლებას აძლევს, რომ ჩვენს პირველხარისხოვან მწერლებს უდგეს გვერდში და მათთან ერთად ატაროს ქართული ლიტერატურის რეფორმატორის სახელი“.

„უღმრთელი საქმის კაცნი“

ასე არჩილ ჯორჯაძემ უწოდა ნიკო ნიკოლაძეს. მართლაც მთელი ცხოვრება პრაქტიკულ საქმიანობაში გაატარა. ბანკი იყო, საბანკო საქმეს ემსახურებოდა (მისი და ბესარიონ ლოლობერიძის დავა ისევე ცხარე, შეუპოვარი და დამაფიქრებელია, როგორც ილია ჭავჭავაძისა და ივანე მაჩაბლის პაექრობა). სტამბა — გამომცემლობა იყო, სასტამბო-საგამომცემლო საქმეში შრომობდა („კრებული“, „დროება“, „ობზორი“, „ხოვრე ობოზრენიე“; „ქართული წიგნი“), ტყიბულის ქვანახშირი იყო, სამთამადნო საქმეს დაადგა თავი (ქვანახშირის თვითონაც აწარმოებდა და მწარმოებელთა ამხანაგობებიც ჩამოაყალიბა), რკინიგზა იყო, სარკინიგზო საქმეს უძღვებოდა (პლატფორმაც კი არსებობდა „ნიკო ნიკოლაძე“), ჭიათურის შავიქვა იყო, მარგანცის საქმეს უთავკაცა (გადაზიდვის საქმეც მოაგვარა და ჭიათურა-შორაპნის სარკინიგზო ტოტიც გაიყვანა), ქალაქისთავობა იყო და ფოთი მან წამოაყენა ფეხზე.

შეიძლება არც დაიჯერონ, რომ ერთ კაცს ამდენი შეეძლო. ტრანსციმბირის რკინიგზის მშენებლობაშიც კი მონაწილეობდა.

გუსტავ როტშილდი მან ჩამოიყვანა ამიერკავკასიაში. ონა პეუნარგია იხსენებდა: „...როტშილდებს, როგორც უცხო ქვეყნის კაპიტალისტებს — ებრაელებს არ ჰქონდათ ნება თავს სახელით ეწარმოებინათ საქმე რუსეთში. იმათ შეადგინეს საზოგადოება, დაამტკიცებინეს წესდება და, როდესაც გამგეობის წევრების დანიშვნაზე მიდგა საქმე, ნიკოლაძემ წარუდგინა მათ კანდიდატებად დავით ერისთავი და კოლა ორბელიანი. როტშილდებმა პატივი სცეს ნიკოლაძის რეკომენდაციას და დავითი, ორბელიანთან ერთად, დანიშნული იქნა ახალი საზოგადოების გამგეობის წევრად. არ ვიცი, რა სიტყვებით ელაპარაკება ნიკოლაძე რომელიღებს, მაგრამ თითქო იქ ვიყავით, ისე მესმის ყურში ნიკოლაძის საუბარში: „l'ancien rédacteur du journal officiel... l'ancien procureur...“ (მაშინ მათი მეგობრობა უკვე გაბზარული იყო და ცოტა გაკენწლა კიდეც ნიკო — თავის ქება უყვარდაო)

რომელი ერთი უნდა აღწერო კაცმა! ისევ სჯობს მრავლისგან მცირედი ავარჩიოთ და ისე ვისაუბროთ წვეთშიც ხომ ჩანს მთელი წყლის თვისება.

ყოველთვის ასეა, როცა კაცი ახალ საქმეს იწყებს, მას ძნელად უჭერებენ, ბევრჯერ გიჟიც ჰგონიათ გონიერ-უგუნური მასხრად იგდებს, დასცინის და აპაბჟულებს. მერე იმ შეშლილის მიგნებულთა და აღმოჩენილით სწორედ ისინი სარგებლობენ, ვინც თავდაპირველად კბილების კრეჭის მეტს არაფერს აკეთებდა. რას იზამ, სამართლიანად თუ უსამართლოდ, ეს ბუნების კანონზომიერებაა და ვერსად გაექცევი.

ასე დაემართა ქუთათელ თერძს სიმონ საყვარელიძესაც. მან რომ ტყიბულის ქვანახშირის საბადო იპოვა, მთელი ქუთაისი სიცილით კვდებოდა. — ამ დამთხვეულს ის ურჩევნია, თავის საქმეს მიხედოს და კლდე-ღრეში ტყუილ-უბრალოდ ნუ დახეტილობსო, — გაიძახოდა დიდი და პატარა. სამთო საქმის სიყვარულის გამო სარფიანი ხელობის კაცი შიმშილით მოკვდა. არც საზოგადოებამ და არც ხელისუფლებამ სიმონ საყვარელიძის აღმოჩენას სერიოზული ყურადღება არ მიაქცია — უბრალოდ მედალი მაინც მომეცით იმის აღსანიშნავად, ესოდენ სასარგებლო საქმე რომ გა-

¹ ოფიციალური გაზეთის ყოფილი რედაქტორი, ყოფილი პროკურორი...

ვაკეთო, — იხვეწებოდა თურმე სიცოცხლის ბოლოს. გაგიგონიათ, ვინ აღირსა ჯილდო ან ფული..

გასაოცარი კია, თითქოს სიმონ საყვარელიძის აღმოჩენას ასე გულცივად არ უნდა შეხვედროდნენ, ხელისუფლება მაინც. კავკასიის მეფისნაცვლის სპეციალისტებმა ტყიბულის ქვანახშირის არსებობა იცოდნენ. სამთო მოხელე კულიშინი, სამთო ინჟინერა კრიჟანოვსკი, მაიორი კომაროვი და სხვანი თბილისშიაც აგზავნიდნენ ცნობებს და პეტერბურგშიც — კავკასიონის სამხრეთ კალთაზე ტყიბულის შემოგარენში ქვანახშირის დიდი რაოდენობით მოპოვება შეიძლებაო.

სიმონ საყვარელიძის ამბავი ნიკო ნიკოლაძეშაც იცოდა. წერდა კიდევ 1871 წლის ბოლოს „დროებაში“ — „საიდან ჰქონდა ამ კაცს შეძენილი მადნეულობის ცოდნა, არ ვიცი და ვერც გავიგე; ნამდვილი კი ისაა, რომ ეს კაცი ნიადაგ დადიოდა მთებში ერთი უბრალო ჩაქუჩით და აგროვებდა სხვა და სხვა მადნეულებს“. სინანულით დასძენდა: „მის სახლში სხვა და სხვა გვარი მადნეულობის მეტი არაფერბ დარჩენილა და ისიც მეზობლებმა დაფანტეს, ბავშვების სათამაშოთ. ვინ იცის, რამდენი ძვირფასი და სასარგებლო საიდუმლო ჩაიტანა ამ კაცმა თავის საფლავში და რამდენი ხნის და კაცის შრომა დასჭირდება ეხლა ჩვენ ქვეყანას იმ საიდუმლოების ხელ-ახლავ აღმოსაჩენათ, რომელიც ამ კაცს ნაპოვნი ჰქონდა და რომელსაც ის ისე იაფად აფასებდა!“

საერთოდ, ტყიბულის მიდამოები მადნეულით მდიდარი ყოფილა.

„მე ჩემი თვალებით ვნახე ტყიბულის არა თუ მარტო რკინეული წყალი, არამედ თვითან რკინაც, ესე იგი ის ქვის მსგავსი ზოდი, რომლისგანაც იდნობა რკინა და ვნახე ეს ძვირფასი მადნეული ძლიერ უხვათ... არის იქ, მაგალითად, მშვენიერი მიწა, რომლისგანაც ჩინებული ფარფორი გაკეთდება, არის ისეთი მიწა, რომელიც ამტკიცებს, რომ მის ქვეშ, შორიახლო, უსათულოთ მარილი უნდა იპოვებოდეს, არის იქ-იქ სლიუდა და სხვ“.

ამასაც ნიკო ნიკოლაძე წერდა.

სიმდიდრე რომ არ დაიკარგება და ბოლოს პატრონი მაინც გამოუჩნდება, ამას მტკიცება არ სჭირდება. ოღონდ გასარკვევი ის არის, პატრონი ვინ აღმოჩნდება — შინაური თუ გარეული. ვინ

მოხმარს, ის, ვისაც უფალმა უბოძა თუ უცხო, ცხრა მთას იქიდან მოსული?

იმ ადგილს, სადაც ქვანახშირი მოიპოვებოდა, ტყიბულელები ურგების გორას უწოდებდნენ (ნ. ნიკოლაძის სიძის ივანე ზურაბაშვილის სიტყვით, თვითონ ნიკო ხუმრობდა თურმე — „რკინიგზი რომ გაიყვანეს, აქაურ სადგურს პირველში „ურგები“ ერქვაო, ხოლო ქვანახშირის გაწიდვა რომ დაიწყეს, „სარგებით“ გადაკეთდაო). იგი თავად აგიაშვილებს, აზნაურ კანდელაკებს და გლეხ ქასრაშვილებს ეკუთვნოდა. როცა ქვანახშირის მნიშვნელობა შეიტყვეს, მისით სარგებლის ნახვა ყველამ მოინდომა. ნაბატონარები და ნაჟმენი ერთმანეთს წაეჩხუბნენ: ეს მიწა-წყალი ჩემია და არა შენისო. ჩხუბი არც ერთ მხარეს კეთილს არ უქაღდა და ისევ მორიგება ამჭობინეს. აგიაშვილ-კანდელაკებმა და ქასრაშვილებმა ყველაფერი სანახევროდ გაიყვეს. რაკი სამთო საქმის ინჩიბინჩი არცერთ მხარეს არ ეყურებოდა, ის მოგება ვერ ნახეს, რასაც მოელოდნენ და ქვანახშირზე გული აიცრუეს. ამ დროს ასპარეზზე რუსი მრეწველი ნიკოლოზ ნოვოსელსკი გამოჩნდა. ნოვოსელსკი გონიერი კაცი იყო, ბევრი ქონებისა და საწარმოს პატრონი. საქმეში ჩახედული და გამჭრიახი. მან მაშინვე შესთავაზა აგიაშვილებსა და კანდელაკებს, ქვანახშირიანი ტერიტორიის ფასად მიიღეთ 80.000 მანეთი სუფთა ფული, დამიმტკიცერ ნასყიდობის ქაღალდი და საქმეს მოვრჩეთო. ოთხმოცი ათას მანეთს გვაძლევენო, შეიშალნენ სიხარულით აგიაშვილები და კანდელაკები. არცერთ მათგანს არ უფიქრია, რასაც ოთხმოცი ათასად ყიდიდნენ, ათი იმდენი რომ ღირდა.

„ამ ნაირი სულწასული სჯა ჩინებულათ გვიხატავს ჩვენებურ ხასიათს. ოღონდ კი ფული ჩაიგდოს ჩვენებურმა კაცმა ხელში და ცოტა იქნება თუ ბევრი, წამწარდება ის როდისმე თუ არა, ამას ის როდი დაეძებს. საკვირველი ამ საქმეში ის არის, რომ ჩვენი უმჯობესი სიმდიდრე, ისეთი, რომ ბევრი ტურა იკივლებს ტყეში სანამ იმის მსგავსი რამე გამოჩნდება ჩვენს ქვეყანაში, ჩვენი ხელიდგან გადის და კაცი იმას არ კითხულობს სახეიროთ გადის ის ჩვენი ხელიდგან თუ სავნებლათ, გაგვაკეთებს ჩვენ ეს გაყიდვა, თუ გაგვაფუჭებს როცა ამ საქმეზე სჯას ყურს ვუვდებ. ზშირად მახსენდება იმ ევლური ხალხის სიხარული, რომელთაც ევროპელები ორფარიან ტატილოებს და სარკეებს აძლევენ და სამა-

გიერთ წმიდა ოქროს და ძვირფას სპილოს ქილებს ართმევენ, ხანდისხან კიდევ შვილებსაც, ტყვეთ გასასყიდველათ...”

ჩიოდა ტყიბულის ამბებით შეწუხებული ნ. ნიკოლაძე.

ვაჭრობა-მწევრელობის წარმართვა უჭირდათ, თორემ მეფაზშეობის აზრი კარგად ესმოდათ. გაასესხებ თუშმანს, მევალემ გადახდისას თუშმანიც უნდა მოგიტანოს და მანეთიც უნდა დაამატოს. ყოველ თუშმანზე მანეთის მოგება უბრალო რამ არ იყო. ამიტომაც გაუხარდათ, ნოვოსელსკიმ რომ ფული შესთავაზა იმასაც თუ გავიხსენებთ, რომ იმჟამად ქუთაისში ალექსანდრე მეორის სტუმრობას ელოდნენ, მაშინ ყველაფერი დღესავით ნათელი გახდება. ამ ფულით გამოიპრანჭებოდნენ, მოკაზმებოდნენ, ხელმწიფე-იმპერატორს შეხვდებოდნენ და პურ-მარილითაც გააოცებდნენ.

როგორ ემზადებოდნენ მეფის შესახვედრად, ამას თავად ნ. ნიკოლაძე გვიამბობს:

„მით უფრო შესანიშნავი და აღმატაცებელია ის ერთგული და ერთსული მზადება, რომლიც ატყვია ეხლა ქუთაისის ხელმწიფის მისაღებათ. ყველა ერთნაირათ ემზადება ღირსეულათ და საკადრისათ მიიღონ ხელმწიფის სახლობა და არავინ არ ზოგავს ხარჯს და შრომას ამ მოსაწონ საქმისათვის. ამ მზადებაშიც სჩანს ჩვენი იმერული ხასიათი, რომელიც დარწმუნებულია, რომ რაც უკეთ მორთული და მოკაზმული იქნება, რაც უფრო ალერსიანი და დიდკაცურათ აჩვენებს თავს, მით უფრო აამებს უავგუსტოესს სტუმრებს... ამზადებენ სადილს ან ვახშამს, ბალს, ცოცხალ სურათებს ქართული ტიპებით, მარგალიტით ნაქარგ ლეჩაქებს, ოქროთი ნაქსოვ კაბებს, ერთი სიტყვით, მზადებაა მეტის-მეტათ შესანიშნავი და მოსაწონარი... თუ გნებავთ, რომ ერთი სიტყვით, ერთი სურათით გამოვიხატოთ საზოგადო აღტაცება და თავდადებულობა ამ სასიხარულო შემთხვევისათვის, მოგახსენებთ, რომ თავად-აზნაურობამ გადაწყვიტა ბანკისათვის დანიშნული ფულების დახარჯვა ხელმწიფის შესაგებებლათ. ამ ფულისაგან, ზოგი ამბობენ, ოცდა ხუთი ათასი მანეთი აიღესო, და ზოგიც კი — ორმოცი ათას მანეთს ახსენებენ. ნამდვილ რიცხვს კი მე ვერ გეტყვით, ამიტომ ნამდვილი რიცხვი ბოლომდის არ გამოჩნდება...”

ერთი სიტყვით, აღტაცება და თავდადებულობა საზოგადოა. არავინ არ ზოგავს თავის უკანასკნელ ფარას და უკანასკნელ ქცე-

ვა მიწას ღირსეული და მოსაწონარი შეგებების გამართვისათვის“.

სულსწრაფობამ დიდ გასაჭირში ჩაყარა აგიაშვილები და კანდელაკები. ვერც ფული იშოვნეს და ვერც იმპერატორის შესახვედრად მოემზადნენ. ისინი მოტყუების გზას დაადგნენ. ნოვოსელსკის ისე გაურიგდნენ, თითქოს ქასრაშვილებს ქვანახშირიან მამულში წილი არ ედოთ. ეს რომ შეიტყვეს, ქასრაშვილებმა ერთი აურზაური ატესეს: მენახევრეები გვატყუებენ, გვძარცვვენ, ჩვენი ქონებით აპირებენ გამდიდრებასო. სასამართლოში იჩივლეს. აგიაშვილებს და კანდელაკებს თავზარი დაეცათ. ხუმრობა ხომ არ იყო: თუ სასამართლოში საქმეს წააგებდნენ, ნოვოსელსკისათვის ის 12000 მანეთიც უნდა დაებრუნებინათ, რომელიც ბედ მიიღეს და პირის გატეხისათვის, ჯარიმაც უნდა გადაეხადათ. ახლა არ იკითხავთ, რამდენი? 40.000 მანეთი. მერეღა ვინ მიაშავა გულდამშიერ ტყიბულელ თავადებსა და აზნაურებს ამდენი ფული. როგორ, რანაირად უნდა ეშოვნათ იგი? აბა, ერთი წუთით წარმოიდგინეთ, რა დღეში ჩავარდებოდა პლატონ სამანაშვილი ანდა ოტია ჭამუშაძე, მისთვის ვინმეს 40.000 მანეთი ჯარიმა რომ დაეკისრებინა. აგიაშვილებსა და კანდელაკებს დანა არ უხსნიდა პირს. არადა, არც ქასრაშვილები იშლიდნენ თავისას. სუდმა გაგვასწოროსო, ყვიროდნენ.

ქასრაშვილებთან დავა სად იყო დამთავრებული, სრულიად მოულოდნელი ამბავი რომ გამოტყვრა. თურმე რომელიღაც ნიჟარაძის ქერივს ქვანახშირიანი მამულის მეექვსედი ჰქონია ნამხითვები. მანაც თავისი წილი მოითხოვა. ისიც დავაში ჩაერია.

კარგა ხნით გამრაცოცხლა ამ აყალმაყალმა მიძინებული ქუთაისი.

ქასრაშვილებმა დახმარება ნიკო ნიკოლაძეს საზოგვის და სასამართლოში ვეჭილად იგი აიყვანეს.

„მე, რასაკვირველია, ვცდილობდი, რომ ნოვოსელსკის არ შეეძინა ეს მამული და მით ჩემი მარწმუნებლები სარგებლობას მოკლებული არ დარჩენილიყვნენ... მე წინა დაუდე ტყიბულის მებატონეებს — მოეყიდნათ ჩემთვის საკუთრათ მათი უფლება ამ ტყიბულის სახანშირეზე, იმ პირობით, რომ მე თვითონ დამეკმაყოფილებინა ქასრაშვილები. რადგანაც ჩემი წინადადება მეპატრონეებს ეჩვენათ სასარგებლოთ, ისინი თანახმა გახდნენ იმაზე, და კიდევ მომყიდეს მე

თავიანთი უფლება იმ სანახშირეზე (ასი ღესეტიანის სივრცით), ის პირობით, რომ ქასრაშვილებიც მე უნდა დავაკმაყოფილო და უფ. ნოვოსელსკიც, თუ ვინიცობაა სასამართლომ იცნო, რომ ნოვოსელსკის ერგება აგიაშვილებისაგან და კანდელაკებისაგან შტრაფი ან ბეს დაბრუნება“.

ეს პირობა არც აგიაშვილებისა და არც კანდელაკებისთვის იყო წამგებიანი და არც ქასრაშვილებისათვის, მაგრამ ყველაფერი მაინც იმაზე ეკიდა, სასამართლოში როგორ წარიმართებოდა საქმე.

პირველი სასამართლო, ქუთაისში, 1872 წლის იანვარში ჩატარდა. ამჯერად დავა სასამართლომ ნოვოსელსკის სასარგებლოდ გადაწყვიტა. აგიაშვილებსა და კანდელაკებს 12.000 მანეთი ბეა გადახდაც მიუსაჯეს და 40. 000 მანეთი ჯარიმაც. ამ განაჩენს ქუთათურები უსაშველოდ გაუხარებია. ამით გაკვირვებული ნიკო ნიკოლაძე ირონიულად წერდა:

„ყველაზე შესანიშნავია ამ საქმეში ის აღტაცება, რომელიც აღძრა ჩვენ საზოგადოებაში ამ საქმის გადაწყვეტამ. საზოგადოათობის თითქმის ყველა კმაყოფილი დარჩა განჩინებით, განსაკუთრებით ჩვენი ახალგაზრდა იურისტები და სწავლულები, რომელნიც ისეთი მხურვალე მოყვარულნი არიან სამართლისა და ჭეშმარიტებისა, რომ ძლივსღა შეიკავეს თავი სიხარულისაგან სასამართლოში... მაგიერათ შემდეგში კი დააკმაყოფილეს თავისი აღტაცებული გრძნობა. მოდით და თქვით, ამის შემდეგ, რომ ჩვენ საზოგადოებაში წმინდა და უმანკო გრძნობა არ იპოვებაო. იმას ხომ მაინც ვერავინ იტყვის და იფიქრებს, რომ ამ აღტაცებულ მხიარულებას რაიმე სარგებლობის ანგარიში ჰქონდეს. მართალია, ან ნოვოსელსკის გამარჯვება რას შემატებდა იმათ, ან ნიკოლაძის დამარცხება რას არგებდათ? მაშ თაყვანი ვსცეთ იმათ წმინდა გრძნობასა და მიულოცოთ ყოველ ჩვენს კეთილისმყოფს იმისთანა პირების გამრავლება ჩვენს ქვეყანაში, რომელნიც უმანკო გრძნობით ივსებიან სამართლიან საქმისათვის და უანგარო დახმარებას აძლევენ ყოველ სასარგებლო და წმინდა საქმეს“.

ნიკო დამარცხებას არ შეუშინდა. მან ქუთაისის სასამართლოს განაჩენი გაასაჩივრა. საქმე ხელმეორედ განხილვისათვის თბილისის სასამართლო პალატაში გადაიტანა. ერთი წლის შემდეგ, 1873 წლის 18 იანვარს, თბილისში, სასამართლომ ახალი

განაჩენი გამოითანა. ამჯერად, ნ. ნიკოლაძის სასარგებლოდ. ტყიბულელებს მხოლოდ ბეს — 12. 000 მანეთის — გადახდა დაევა-
ლათ, ხოლო ჯარიმა — 40.000 მანეთი — მოეხსნათ.

პირობის თანახმად, სასამართლოში გამარჯვებამ ნიკო ნიკო-
ლაძე ტყიბულის ქვანახშირიანი მამულის ერთი ნაწილის მფლო-
ბელი გახადა.

მართალია, ტყიბულელებმა ნოვოსელსკის თავი დააღწიეს, მაგ-
რამ მერე მან მაინც მოახერხა იქაური ქვანახშირის ერთი ნაწილის
დასაკუთრება. როგორ გააკეთა ეს ნოვოსელსკიმ, არ ვიცით. თუმ-
ცა ერთი ვარაუდის დაშვება კი შეიძლება.

ტყიბულში რომ ქვანახშირის საბადო არსებობდა, იცოცხლე,
ეს კარგი საქმე იყო, მაგრამ უგზოობის გამო, იგი გინდ ყოფი-
ლიყო და გინდ — არა. თუ ვერ გაიტანდი, ქვანახშირის წარმოე-
ბას რაღა აზრი ჰქონდა? ცხენითა და ურმით მისი გამოტანა არა
თუ მოგებას არ მოგცემდა, უბრალოდ სასაცილოდ გადაგაქცე-
და. ვერც ქვანახშირის იმ დიდი მოთხოვნილების დაკმაყოფილე-
ბას შესძლებდი, რაც მაშინ არსებობდა. სტამბოლი, ოდესა, ბა-
თუმი, ტრაპიზონი და შავიზღვისპირეთის სხვა ნავსადგურები დი-
დი რაოდენობით ქვანახშირს საჭიროებდა. ძირითადად ამ მოთ-
ხოვნილებას დიდი ზრიტანეთიდან მოტანილი ქვანახშირი აკ-
მაყოფილებდა. ტყიბულს წარმატებით შეეძლო კონკუ-
რენციის გაწევა. ნიკო ნიკოლაძეს ცხრილი შეუდგენია —
რამდენი შემოჰქონდათ და რამდენის მოცემა შეეძლო ტყიბულს,
მაგრამ გზის უქონლობა ყველა ოცნებას ფუჟად ხდიდა. აუცი-
ლებელი იყო რკინიგზა. რკინიგზის გაყვანაში ნოვოსელსკის ფუ-
ლებს და ავტორიტეტს დიდი როლის შესრულება შეეძლო. ალბათ,
ამ მიზნით დაუთმეს მას ტყიბულის ქვანახშირის გარკვეული ნა-
წილი.

ვარაუდი ვარაუდად დარჩეს და ახლა იმას გავადევნოთ თვალი,
როგორ იღვწოდნენ ტყიბულის რკინიგზის გასაყვანად.

როცა თბილისი — ფოთის რკინიგზა გაჰყავდათ, ნ. ნიკოლა-
ძეს გულით უნდოდა ამ ხაზს ქუთაისში გაეწვლო. ანტიკური ეპო-
ქიდან დაწყებული მე-19 საუკუნით დამთავრებული ქუთაისი
ძველ სავაჭრო გზაზე იდო, რაც არსებითად განსაზღვრავდა ქა-
ლაქის კეთილდღეობას. ნიკო ნიკოლაძეს ეშინოდა, თუ რკ-ნიგ-
ზა ქუთაისს გვერდს აუვლიდა, იგი დაქვეითდებოდა, გაღარბდე-
ბოდა, მნიშვნელობას დაკარგავდა. ამას სხვებიც ხედავდნენ.

მათ შორის, კავკასიის სამეფისნაცვლოს მმართველობაც. მაგრამ გზა მაინც ისე გაიყვანეს, რომ ქუთაისის გვერდი აუხვიეს. რკინიგზის გაყვანა თბილისსა და ფოთს შორის ნ. ნიკოლაძეს დიდ სასარგებლო საქმედ მიაჩნდა და მის დამთავრებას მიესალმა. თუმცა გაფრთხილების მიზნით ესეც თქვა: „რკინის გზა და მისი მოძრაობა მარტო მაშინ მოუტანს სიკეთეს ჩვენ ქვეყანას, მარტო მაშინ გამოადგება ხეირიანათ ჩვენ საზოგადოებას, როცა ჩვენი ხალხი თვითონაც მოძრაობაში მოვა, ისურვებს მითი სარგებლობას და საკმაო მოხერხებას იხმარს მისი ძალით სარგებლობაში. თუ არა და, ეს გზაც — როგორც ყველაფერი სხვა სიკეთეები ამ ქვეყანას — მარტო იმ პირებს გამოადგებათ, ვისაც საკმაო მოგონება და ძალა აქვს მათდა სასარგებლო და მათი ნაყოფის მოსაბოქველათ“...

რკინიგზის მოშორებით ქუთაისი ჩიხში დარჩა ის, რაც ნიკო ნიკოლაძეს აფიქრებდა და აწუხებდა, გამართლდა. ქალაქი თანდათან ქვეითდებოდა და ძველებურ ელფერს კარგავდა.

„ქუთაისმა თანდათან დაიწყო დაცარიელება, დაქვეითება და უმთავრესად სავაჭრო და სამრეწველო ქალაქი დაეშვა მესამეხარისხოვანი ადმინისტრაციული ცენტრის დონემდე: სახლები სანახევროდ დაცარიელდა, — ძველმა ფასებმა ორჯერ და სამჯერ დაიწია, მალაზიები უიმედოდ ელოდებიან ნისიად მყიდველებს და მთელი ქალაქის ცხოვრება ტრიალებს სასამართლო და საპოლიციო სამმართველოების, ან მრავალრიცხოვანი აუქციონების ირგვლივ, რომლებზეც ნაყარ-ნუყარი და გამოუსწორებელი მოვალეების, — რომელთა რაოდენობაც აურიცხელია, — ქონება იყიდება“.

ჩიოდა ნ. ნიკოლაძე ქუთაისის მდგომარეობას.

ქუთაისი საგუბერნიო ცენტრი იყო და მისი გასაჭირი კავკასიაში მეფისნაცვალს, დიდ მთავარს მიხეილ ნიკოლოზის ძესაც აწუხებდა. მან მიზანშეწონილად ჩათვალა ქუთაისის ძირითად სარკინიგზო მაგისტრალთან შეერთება. რაკი საზოგადოებრივ აზრი და ხელისუფლების სურვილი ერთმანეთს დაემთხვა, შვიდვერსნახევრიანი რკინიგზის ლიანდაგის დაგება ადვილად მოხერხდა.

რა ლაპარაკი უნდა იმას, რომ ქუთაისში შეყვანილი რკინიგზა ტყიბულს არ შეელოდა. მას საკუთარი სჭირდებოდა. თითქოს ეს

მეტად ცხადი იყო და დავა არ უნდა გამოეწვია, მაგრამ ხან ერთი მიზეზი წამოჰყოფდა თავს და ხან — მეორე.

ჯერ საბაგირო გზა გავიყვანოთ, თქვეს. იმ მანძილზე, რაც ქუთაისს და ტყიბულს აშორებდა, საბაგირო გზა არ გამოდგებოდა. ნ. ნიკოლაძემ გააკრიტიკა ეს აზრი. საბაგირო გზის მშენებლობას ტყუილად ფულის ხარჯვა დაარქვა. ტყიბულის ქვანახშირის წარმოება თანდათან გაიზრდებოდა. საბაგირო გზა ვერც ხალხის გადაყვან-გადმოყვანას აუვიდოდა და ვერც ქვანახშირის ზიდვას. საბაგირო გზის მშენებლობაზე ფიქრი და სჯა შეწყვიტეს.

მერე, ეჭვი შეეპარათ, გაუწევდა თუ ვერა ტყიბულის ქვანახშირი ბაქოს ნავთობს კონკურენციას. ზოგიერთი იმასაც კი ფიქრობდა, ბაქოს ნავთობის მერე საერთოდ აღარ იყო საჭირო ტყიბულის ქვანახშირი. ნ. ნიკოლაძე ამათაც შეეხა. ტყიბულის ქვანახშირის ბუდობის ნაკლებმწარმოებლურობა იმისი ბრალი კი არ არის, რომ იგი უხარისხოა, არამედ — სამომხმარებლო ბაზრის უგზოობის და მისატანი საშუალებების უქონლობისა, — ამტკიცებდა ნ. ნიკოლაძე. მან საგანგებოდ ამოწერა საბაჟო დეპარტამენტის ანგარიშებიდან შავი ზღვის ნავსადგურებმა რა რაოდენობით მოიხმარეს ინგლისიდან მოტანილი ქვანახშირი. დაასაბუთა ტყიბულის ქვანახშირის დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა მთელი ამიერკავკასიის მრეწველობისათვის და დაასკვნა: რკინიგზის აშენება ტყიბულამდე აუცილებელია. ნ. ნიკოლაძე წერდა იმასაც, რომ ტყიბულის რკინიგზის ოთხი პროექტი არსებობდაო. ორი პროექტი 1874 წელს შეუდგენიათ, ორიც — 1881 წელს როცა ტყიბულის რკინიგზის გაყვანის აუცილებლობა ურწმუნებიათ, სადავო გამხდარა გაყვანის მიმართულება. ერთნი ფიქრობდნენ უკეთესი იქნება, რკინიგზას თუ გავიყვანთ ტყიბულიდან სადგურ სიმონეთამდე დედაბრის ქედის გვირაბის გავლით, მეორენი უპირატესობას ანიჭებდნენ მიმართულებას: ქუთაისი — გელათი — ტყიბული. ყოფილა მესამეც: ლოხუტის მოედანი (აჯამეთთან ახლოს) — მდინარე ძეგრულას აუზი — ტყიბული.

ერთი სიტყვით, სადაოსა და საკამათოს ყოველთვის შოულობდნენ. არც პაექრობა-კამათი ეხარებოდათ, რაკი 1881 წელს ქუთაისის ქალაქის საბჭომ ტყიბულის რკინიგზის რწმუნებულად ნიკო ნიკოლაძე აირჩია, იგი მთელი სულითა და გულით ჩაება

საქმეში. ისედაც არ ზოგავდა ძალ-ღონეს და ახლა მით უფრო. ოფიციალური რწმუნებით იყო აღკუთრვილი და რალა შებორკავ-
და.

ბევრი წერის, კიდევ უფრო მეტი ლაპარაკის, ინსტანციებში აღმა-დაღმა დაუსრულებელი სიარულის მერე, როგორც იქნა, 1883 წელს ტყიბულის რკინიგზის მშენებლობის პროექტი დამ-
ტკიცდა. ოთხ წელიწადს გაგრძელდა მშენებლობა. 1887 წელს 20 მაისს შეამოწმეს და მიიღეს რკინიგზა. 15 დეკემბერს კი პირ-
ველმა მატარებელმა გაიარა.

რკინიგზის გაყვანამ ტყიბულის ქვანახშირის ფართო საწარმოო ასპარეზი გადაუშალა. მაგრამ კიდევ არსებობდა ერთი დაპრკო-
ლება, რომელიც გზას უღობავდა წარმოების გაშლას. ტყიბულის ქვანახშირიანი მამული პაწია-პაწია ნაჭრებად იყო დანაწილებული სხვადასხვა პირთა ხელში. ამ პირებში ზოგიერთი ისეთიც იყო, რომელსაც წარმოების არა ესმოდა რა. ზოგიერთი კი შორეულ ჰორიზონტსაც ხედავდა. ტყიბულის ქვანახშირის საქმეში მილიო-
ნერი სოლომონ შაბურიშვილიც იყო ჩაბმული. იგი ნელ-ხელა ყი-
დულობდა მიწებს და თანდათან აფართოებდა წარმოებას. ასევე იქცეოდა მეორე მრეწველიც ნოვოსელსკიც. არც უცხოელებს ვამოპარვიათ ტყიბულის მნიშვნელობა. ავსტრიელი იხიხერი იოსებ ბოგაჩი სხვებზე ნაკლებ არ საქმიანობდა და იმედოვნებდა მოგება-წარმატებას.

გაცხარებული მუშაობა არ კმაროდა. შახტებს, შტოლნებს სა-
თანადო მოწყობა-აღკუთრვა სჭირდებოდა. მეტი უნდა ეზრუნათ მუშათა უხიფათობაზეც, თორემ ავარიები გახშირდა. გუშინდე-
ლი მევენახე, მებოსტნე და მებაღე გლეხებს სამთო საქმის ცოდ-
ნა არ ჰქონდათ. სრულიად უბრალო ვითარებაშიც კი უბედუ-
რება დაატყდებოდათ თავს. ბევრმა ვოლფის ლამპის ანთებაც არ იცოდა. ცუდად ინახავდნენ ფეთქებად ნივთიერებებსაც. ს.ა.ი იყო და სად არა, მოულოდნელი აფეთქება გააყრუებდა იქაურო-
ბას. საქმის ჩაშლას ვილა ჩიოდა, იღუპებოდნენ ადამიანები. ცა-
დად ჩანდა, მუშაობის პირობები ძირეულად უნდა შეცვლილიყო.

ჯერ კიდევ სამოცდაათიან წლებში უნდოდა ნიკო ნიკოლაძეს სააქციონერო ამხანაგობის ჩამოყალიბება. ამ ამხანაგობას უნდა ეხელმძღვანელა ტყიბულის ქვანახშირის წარმოებისათვის. მაგრამ მაშინ ვერ მოხერხდა ეს. ქართველთა შორის ვერ იპოვა ფულიახი

აქ, ვინც ტყიბულთ დაინტერესდებოდა. ფული იმდენად არ ენანებოდათ, რამდენადაც ეშინოდათ არ მოტყუებულიყვნენ პირდაპირ ასე უთხრა აკაკი წერეთელს სოლომონ შაბურიშვილმა, როცა პოეტმა კაპიტალისტს ჭიათურის მარგანეცის სამუშაოს დაფინანსება სთხოვა — „მაგისთანა საქმე ჯერ ჩვენში არავის უწარმოებია და მეც ფულებს ვერ გადავყრი, არა იმიტომ, რომ ფული მენანებოდეს. არაა იმიტომ, რომ სასაცილოდ არ ამიგდონ!“ ვაითუ, ტყიბულის ქვანახშირს სამრეწველო მნიშვნელობა არ ჰქონდა და გაბითურებულიყვნენ. ხალხი დასცინებდა — ფულიანი კაცის ალლო არ ჰქონიაო და საზოგადოებაში თავს ვეღარ გამოჰყოფდნენ. სხვაგვარად იყო საქმე 80-იან წლებში. ტყიბულის ქვანახშირის საწარმოო მნიშვნელობა უკვე აღარავითარ ეჭვს აღარ იწვევდა. პირიქით, ახლა ტყიბულს ბუზებივით ეხვეოდნენ. მისგან დიდ სარგებელს მოელოდნენ. სააქციონერო საზოგადოების შექმნა ძველებურად ძნელი აღარ იყო. ტყიბულთ დაინტერესებული ადამიანები ქართველთა შორისაც მრავლად იყვნენ და არაქართველთა შორისაც. რაც ათი-თხუთმეტი წლის წინათ სათაკილოდ მიაჩნდათ, ახლა საამაყო გამხდარიყო.

1889 წლის მაისში სააქციონერო საზოგადოება „ნახშირი“ შეიქმნა. 1890 წლის 11 მაისს რუსეთის იმპერატორმა ამ საზოგადოების წესდება დაამტკიცა. საზოგადოება „ნახშირის“ დამაარსებლები იყვნენ — ნიკო ნიკოლაძე, თბილელი მეორე გილდიის ვაჭარი იოსებ ალელოვი, ინჟინერი იოსებ ბოგაჩი, აზნაური ალექსანდრე მელიქ-აზარიანცი, ივანე წოვიანოვი და ვიქტორია შაბუროვა (სოლომონ შაბურიშვილის ქვრივი).

(რუსული ფორმით აქ წარმოდგენილ გვარებს შორის აშკარად ქართულია შაბურიშვილი და ალელიშვილი. ისინი გვხვდებიან ქართულ ისტორიულ დოკუმენტებში, მაგალითად, „ქართული სამართლის ძეგლები“, „დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან“. აკაკი წერეთელიც კი შეცდა, როცა სოლომონ შაბურიშვილს „სომეხი ვაჭარი“ უწოდა. რატომღაც თავში ჩავიკედეთ, რომ მე-19 საუკუნეში, თუ ვინმე ვაჭრობდა ან სამრეწველო საქმეს მისდევდა, სომეხი ან უცხოელი იყო. ზაქარია ქიქინაძე იგონებდა — როცა ზუბალაშვილების შესახებ წიგნი გამოვეციო, გახარებულმა კონსტანტინე ზუბალაშვილმა თვალცრემლიანმა მითხრაო, — იქნებ ახლა მაინც დამიჯერონ, ქართველი რომ ვაოო.

მე-19 საუკუნეში ქართველები სავაჭრო-სამრეწველო საქმეს არ გაუბრუნდნენ და მართო ადგილ-მამულებს არ ჰყიდდნენ. ვაჭრობდნენ კაღვე და მრეწველობდნენ კიდეც. ამას საზოგადოება „ნახშირიც“ გვიდასტურებს. საზოგადოების დამაარსებელი ექვსი კაციდან სამი ქართველია — ნიკოლაძე, ალელიშვილი, შაბურიშვილი, ერთი ავსტრიელი — ბოგაჩი, ერთი სომეხი — მელიქ-აზარიანცი და ერთიც ჯერ დაუდგენელი ეროვნული ვინაობის — წოვიანოვი, თუმცა, ალბათ, ესეც წოვიანიძეა. არის ასეთი ქართული გვარი, მაგრამ ისტორიულ დოკუმენტებში ჯერჯერობით არ შემხვედრია).

ერთხანს სააქციონერო საზოგადოება „ნახშირი“ საქმეს ჩინებულად უძღვებოდა. მაგრამ პირველი მსოფლიო ომი რომ დაიწყო და საერთაშორისო ვითარება აირ-დაირია, „ნახშირის“ მდგომარეობაც შეიცვალა. შემცირდა ქვანახშირის მოპოვება. დაეცა შრომის ნაყოფიერება, მოიშალა წესრიგი. დაიწყო კონფლიქტი საზოგადოება „ნახშირსა“ და ხელისუფლებას შორის. კიდეც უფრო გართულდა სიტუაცია 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის მერე. ამიერკავკასიის კომისარიატის დროს „ნახშირის“ მალაროები საგანგებო სამმართველოს გადასცეს. „ნახშირის“ გამგეობამ იჩივლა, მაგრამ საჩივარს ყურადღება არავინ მიაქცია. საზოგადოება არ ისვენებდა. კარები აუტალახა ხელისუფლებას. და აიძულა იგი ამიერკავკასიის ეკონომიურ საბჭოს საგანგებო კომისიას განეხილა „ნახშირის“ საკითხი. განხილვით კი განიხილეს, მაგრამ რა — საზოგადოების თხოვნა მაინც არ დააკმაყოფილეს. მიზეზად ეს დაასახელეს: ბაქოდან ნავთობის მოწოდება შეწყვეტილია (ამ დროს ბაქოში 26 კომისრის ხელისუფლება არსებობდა. ნავთობის მოწოდების შეწყვეტით ისინი ამიერკავკასიაში ეკონომიკური კრიზისის გამოწვევას ცდილობდნენ და ამით ბურჟუაზიის დამარცხებას). კრიზისის პირობებში დაუშვებელია ტყიბულის ქვანახშირის არსებობა კერძო აქციონერული საზოგადოების ხელში. „ნახშირს“ შეუძლია ისარგებლოს შექმნილი მდგომარეობით, მოიპოვოს მონოპოლია და სახელმწიფო კიდეც უფრო უარეს დღეში ჩაადლოს. ამჯერად ტყიბულის მალაროები მომარაგების კომიტეტს დაუქვემდებარეს.

საზოგადოება „ნახშირის“ მდგომარეობა არც მაშინ გაუმჯობესებულა, როცა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა შე-

იქმნა. 1919 წლის 27 ოქტომბერს საზოგადოება „ნახშირის“ აქციონერთა კრებამ გადაწყვიტა ტყიბულის ქვანახშირის წარმოება მიეყიდა საქართველოს მენშევიკურ მთავრობისათვის. ფასად მაშინდელი 12 მილიონი მანეთი მოითხოვეს. მთავრობა დათანხმდა. უკვე სახელმწიფო წარმოებად გადაქცეული მალარობის ხელმძღვანელობა, მოვლა-პატრონობა მთავრობამ ნიკო ნიკოლაძის დისწულს ბესარიონ ჭიჭინაძეს დააეცა, ფეროსინე ნიკოლაძისა და ალექსი ჭიჭინაძის ვაჟს. მართალია, ბესარიონ ჭიჭინაძეს პირადად მისანშეწონილად არ მიაჩნდა კერძო საწარმოო ორგანიზაციის სახელმწიფო წარმოებად გადაქცევა, მაგრამ მის აზრს ყური არ ათხოვეს. კომერციული საქმე ითხოვს ენერგიას, დაუყოვნებლივ გადაწყვეტილებას, გაბედულებას, ვაჭრობის მოხერხება-აღლოს, რისკს და ფულის ყადრს. ამის ნიჭი კერძო პირს აქვს და არა — ბიუროკრატიულ აპარატს. ბიუროკრატიული აპარატი საქმის წახედნის მეტს არაფერს გააკეთებსო, — ამტკიცებდა ბ. ჭიჭინაძე. მაგრამ მენშევიკები სოციალისტები იყვნენ და კერძო საკუთრების დაუძინებელი მტრები. მათთვის ბ. ჭიჭინაძის გონივრულ აზრს მნიშვნელობა არ ჰქონდა.

1920 წლის თებერვალში საზოგადოება „ნახშირმა“ არსებობა შეწყვიტა.

ვისაც ვრცლად და დაწვრილებით სურს ტყიბულის ქვანახშირის წარმოების ისტორიის გაცნობა, შეუძლია წაიკითხოს ვლადიმერ ჭანიშვილის წიგნი — „ტყიბულის ქვანახშირის წარმოების წარმოშობისა და განვითარების ძირითადი ტაპები“.

მეც ამ წიგნით ვსარგებლობდი.

ნიკო ნიკოლაძე უყურადღებოდ ვერ დატოვებდა მეორე სამრეწველო ცენტრს საქართველოში ქიათურას. კარგად იცით, რომ ქიათურის შავი ქვის აღმოჩენაც და მრეწველობაც ქართულ მწერლობას უკავშირდება, კერძოდ აკაკი წერეთელს. აკაკიზე აღრე ქიათურა გერმანელ აბიხსა და რუს სიმონოვიჩის მოხვედრია თვალში, ამას პოეტიც არ მალავდა:

„მე ჯერ კიდევ გიმნაზიაში ვიყავი: ვიქნებოდი ასე ათი-თერთმეტი წლის. ერთხელ წირქვალთან ბეგარა პური გამოგვატანეს და მამაჩემმა უთხრა მოურავს: ეგ პური სხვაგან ჩაჰყარეთ, ცალკე ქათმებისათვის, რომ სხვა ხვადახუნის პურებში არ გაერიოს, თვარამ დავიღუპებითო. მც გაოცებულმა მიზეზი გამოვკითხე და

მითხრეს: წირქვალისა და რგანის პური არ ვარგაო! — ქვაგუნდა ურევია, კალოს რომ აიღებენ, ის პატარ-პატარა ქვაგუნდები აყვებიან ხოლმე და პურს ისე აშავენ, რომ საკმელად აღარ ვარგაო... ერთი კოდი წირქვალელი ან რგანის პური თუ გაურიე, ასა და ათასს კოდს პურს შავად შეღებავს, გააფუჭებსო!.. როგორც ახალგაზრდას ეს ჩამრჩა გულში და დიდმა ხანმა რომ გაიარა და სტუდენტად შევედი პეტერბურგში, ერთხელ ძველ „სამთო ჟურნალს“ რომ ვათვალიერებდი, იქ შემხვდა გეოლოგი აკადემიკოსის აბიხის სტატია. სხვათა შორის, ამბობდა აკადემიკოსი, რომ შორაპნის მაზრაში, ს. წირქვალში და საზოგადოდ რგანში მარგანეცის დიდ-ძალი მარაგია, მდიდარი და ადვილი სამუშაო, მაშინ როდესაც სხვაგან არსად არისო და მოთხოვნილება კი დიდიაო... მე, როგორც არა გეოლოგმა, არ ვიცოდი თუ ქვაგუნდა მართლა მარგანეცი იყო და საჭირო იყო მხოლოდ ამისი შემოწმება ადგილობრივად. ჩავედი ტფილისში. იქ ცნობილ გეოლოგს სვიმონოვიჩს მოველაპარაკე ქვაგუნდის შესახებ. იმანაც, რადგან სამსახურში იყო, აიღო ერთი თვის ნებართვა, დაეთხოვა და კერძოდ წამომყვა მე საჩხერეს. ერთ ჯვეს დარჩა ჩემ სახლში და იქიდან დრო და დრო დავდიოდით წირქვალსა და ჭიათურის მიდამოებში. მდნის ყოველგვარმა სიმდიდრემ გააკვირვა მკვლევარი. და როდესაც გაათავა გამოკვლევა, მოხსენება წარუდგინა სამთო გამგეობას. ...გავითვალისწინე თუ რა სარგებლობას მოუტანდა ქვეყანას ამისი წარმოება-მრეწველობა და კიდევაც შეუდექი საქმეს: მაგრამ, რომ არ მეგონა. იმისთანა დაბრკოლებანი დამხვდნენ. არა თუ არავინ დამეხმარა და თანაგრძნობა არვინ გამომიცხადა, კი-ჟინა დამსცეს. გადარეულა და რაღაცაებს ბოდავსო, თორემ მარმარილოდან, რომ დიდი სახეირო არა გამოდის რა, რაღაც ეშმაკის შავი ქვიდან რა უნდა გამოვიდესო?..“

ნიკო ნიკოლაძეს მარგანეცის მნიშვნელობა კარგად ესმოდა, მაგრამ ის არ სჩეროდა, აკაკი წერეთელს შავიქვის ალმოჩენა-მრეწველობაში დიდი ღვაწლი რომ ედო. 1894 წელს „ნოვოე ობოზრენიემ“ (№ 3694) აკაკის კბილი გაჰკრა — „კოლუმბის გვირგვინი“ დაიდგაო თავზე. ეს კიდევ არაფერი... „ნოვოე ობოზრენიეს“ 3696-ე ნომერში ნიკომ აკაკის მრეწველის ნიჭიც დაუწუნა. ამის მოთმენა აღარ შეიძლებოდა. ნიკო და აკაკი ერთხანს ერთმანეთს წაეკიდნენ, მაგრამ მალე შერიგდნენ. იმდენი ხნის მეგობრობა აკა-

შერებდათ პიროვნულიცა და ოჯახურიც, რომ მათი დამდურება შეუძლებელი იყო. ან რა დროს ნიკოს და აკაკის დავა-პაექრობა იყო, როცა ჭიათურის მარგანეცს მოვლა-პატრონობა სჭირდებოდა. დრო და ვითარება მათ ერთად ყოფნას ითხოვდა და არა დაბირისპირებას. მით უმეტეს, რომ ნიკო ნიკოლაძე თავგადადებული ზრუნავდა ქართული მარგანეცის კეთილად და სარგებლიანი გამოყენებისათვის. ვისაც ნ. ნიკოლაძის არქივი უნახავს, დამერწმუნება — რა დიდი დრო, ჯანი და ენერგია შეაღია ნ. ნიკოლაძემ ჭიათურას. როცა ეს არქივი გამოიცემა, ჩვენი საზოგადოება დინახავს ტიტანური შრომის იშვიათ ნიმუშს. იმ დროს ეს საქმიანობა მთელი ერის თვალწინ მიმდინარეობდა და ვინც ბრმა არ იყო, ყველა ხედავდა. ეს აკაკიმაც იცოდა. მართალია, ნიკოს მწარე სიტყვებმა გული ატყინა, მაგრამ მისთვის ისიც ცხადი იყო, რომ ეს არც შური ყოფილა და არც მტრობა. უბრალოდ ნ. ნიკოლაძეს შეეშალა. შეცდომისაგან ვინ არის დაზღვეული?

ვის არ ახსოვდა 80-იან წლებში ნიკო ნიკოლაძისა და კავკასიის სამთო სამმართველოს მმართველის მეღერის ცხარე კამათი (ამ ამბავსაც და საერთოდ ჭიათურის მარგანეცის თავგადასავალს ვრცლად შეგიძლია გაეცნოთ ვლადიმერ ჭანიშვილის მეორე წიგნში — „მანგანუმის მადნის მრეწველობის განვითარება საქართველოში“).

ამ ხანებში ჭიათურის მარგანეცს გაუჭირდა. კრიზისული ვითარება შეიქმნა. საერთაშორისო ასპარეზზე ჩილეს მარგანეცი გამოჩნდა და ქართული შავიქვა შეავიწროვა. მაშინ ქართული მარგანეცი უცხოეთში იყიდებოდა, სადაც განვითარებული მეტალურგიული მრეწველობა იყო. რუსეთს ჩამორჩენილი მეტალურგია ჰქონდა. მარგანეცს ნაკლებად იყენებდა. მეღერს საერთოდ არ მოსწონდა, ჭიათურის შავიქვას უცხოეთში რომ ჰყიდინენ. იგი ასე სჯიდა: მარგანეცის უცხოეთში გატანით რუსეთი ძვირფას ნედლეულს ჰკარგავს. როცა შავიქვა რუსეთს დასჭირდება, შესაძლებელია, ჭიათურის მარაგი ამოწურული იყოს და პირშიჩალაგამოვლებული დავრჩეთო. იმასაც ამბობდა: ჭიათურის მარგანეცს წარმოება არამყარი წარმოებაა, რაკი მისი მომხმარებელი ევროპაა და არა — რუსეთი. როგორც კი ევროპაში გამოჩნდება რომელიმე ქვეყნის უფრო იაფი შავიქვა, იძულებული გავხდებით ჭიათურის საწარმოები დავხუროთ. ეს გაკოტრებით გვემუქრება. ამიტომ უმჯობესია არ განვავითაროთ ჭიათურის მარგანეცის წარ-

მოება მანამ, სანამ რუსეთში ახალი ტიპის მეტალურგია არ აღორძინდება. ეტყობა, მელერის აზრს მთავრობაში მხარდამჭერნი ჰყავდა, რაკი ხელისუფლება არ ზრუნავდა ჭიათურის მალაროების ტექნიკურ აღჭურვაზე, შრომის კულტურის განვითარებასა და გზების მოწყობაზე. ჭიათურიდან შორაპნამდე უგზოობის პირობებში ურმებით ეზიდებოდნენ მარგანეცს. ამგვარი მდგომარეობა აძვირებდა ჩვენებურ მარგანეცს. იგი ვეღარ უწევდა კოხკურენციას ჩილეს იაფ შავქვას.

ნიკო ნიკოლაძე მელერს შეება. 1887-8 წლებში მან „ნოვოეობოზრენიეში“ წერილების მთელი სერია გამოაქვეყნა. კრიზისის მიზეზად ნ. ნიკოლაძემ ჭიათურა-შორაპნის შორის რკინიგზის უქონლობა გამოაცხადა. უგზოობის გამო მადნის გადაზიდვას დიდი თანხები სჭირდებაო და ბუნებრივად აძვირებსო ჩვენს მარგანეცს. კატეგორიულად მოითხოვა რკინიგზის გაყვანა. ჭიათურა-შორაპნის რკინიგზა რომ არ არსებობს, ეს ამიერკავკასიის რკინიგზის საზოგადოების გამგეობის უხერხემლობისა და უსუსურობის ბრალიაო. გამგეობამ ვერ შეძლო დაერწმუნებინა ხელისუფლება, რომ კავკასიის სამთო სამმართველოს მმართველი ან მართლა ცდება, ან განგებ უშლის ხელს ჭიათურის შავქვის მრეწველობის განვითარებას.

არც მელერი იხევდა უკან. ისიც ჭიუტად ამტკიცებდა, რკინიგზა არ არისო საჭირო. ჭიათურის მარგანეცი ვერ აანაზღაურებს იმ ხარჯებს, რასაც რკინიგზის მშენებლობა ითხოვსო. ამიტომ კრიზისი უფრო გამწვავდება და ვერავინ გაითვალისწინებს — რა უნუგემო შედეგი შეიძლება მოჰყვეს ამას. თუ ასე გულით გინდათ გზა, ჯობს დიდი თემშარა, შოსე, გავიყვანოთ. ეს ნაკლებ სარისკოაო.

თემშარა საქმეს არ შეველოდა. მაშინ საავტომობილო ტრანსპორტი ჩვენში არ არსებობდა. ამ გზაზე ისე ურმებით უნდა ეზიდათ მარგანეცი. კარგი იქნებოდა შოსე თუ ცუდი, არსებითი მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ამით ურმების სისწრაფე არ შეიცვლებოდა. ისევ ძველებურად ტაბით, ზღაზვნით ივლიდნენ და შავქვის გადაზიდვას შედავითი არ მიეცემოდა. დროს ვერ მოიგებდნენ. იგი კი ოქროდ ფასობდა.

ამიტომ არ ცხრებოდა ნ. ნიკოლაძე. მაგრამ მელერიც კერაკეტი კაკალი იყო და თავისას არ თმობდა.

ამ სიტყვით საგრობაში ნ. ნიკოლაძე მარტო არ ყოფილა. ქართული საზოგადოება უმაგრებდა მხარს. განსაკუთრებით ილია ქავ-ქავაძე და გიორგი წერეთელი. ისინი კატეგორიულად მოითხოვდნენ რკინიგზის გაყვანას. მაგრამ ერთი რთული პრობლემა იყო მოსაგვარებელი. მარტო კერძო მწარმოებლებს არ ეყოფოდათ არც ძალა და არც ფული ჭიათურა-შორაპნის რკინიგზის დასაგებად. ხელისუფლება კი ხარჯების გაღებას არ აპირებდა. აუცილებელი იყო მთავრობის დარწმუნება და გადმობირება. მაგრამ გასათვალისწინებელი გახლდათ ისიც, რომ მთავრობას ნიკო ნიკოლაძისა და გიორგი წერეთლის ძველი მარცხიც აფრთხობდა. 80-იანი წლების დასაწყისში ნ. ნიკოლაძემ და გ. წერეთელმა ქუთაისი-ხოვნის რკინიგზის მშენებლობა გადაწყვიტეს. არც ამ მშენებლობით იყო მთავრობა დაინტერესებული. მაშინ ორივემ ივალდებულა და პირობა დადო, რომ:

მოსახლეობა უფასოდ დათმობდა იმ ადგილებს, სადაც რკინიგზის ლიანდაგი გაივლიდა,

მომავალი რკინიგზის გასწვრივ დასახლებული გლეხები კომლზე ერთ კაცს გამოიყვანდნენ. კვირაში ექვს დღეს იმუშავენდა გზის გასაყვანად, და მშენებელ კომპანიას უფასოდ დაეთმობოდა ის მასალები, რაც მოსახლეობის მიერ დათმობილ მიწა-წყალზე აღმოჩნდებოდა.

ამ პირობამ საზოგადოების საოცარი აღშფოთება გამოიწვია.

„აბა რაღა აქმა უნდა, რომ ყოველმა ჩვენთაგანმა დიდის ინტერესით უნდა მოისმინოს და გამოიკვლიოს ის „ერთადერთი საშუალება“, რომელსაც თურმე შეუძლიან ჩვენი ქვეყნის აღორძინება. მაგრამ მაინც რა არის ეს საშუალება? ძალიან ადვილად გასაგები თვალსაჩინო საგანო, მკითხველო! ამიერ-კავკასიის რკინიგზის ხაზიდან შტოების გაყვანა ჩვენი ქვეყნის სხვა-და-სხვა კუთხეებში. საკვირველი საქმე არ არის, რომ აქამდინ ვერ მიმხვდარვართ ამ უებარი და ამასთანავე მარტივ ქვეყნის გამკურნებელ წამალს. გადახაზეთ ჩვენი პაწაწინა სამშობლო რელსებით და ბედნიერებას ქვეყნისას იმ წუთშივე ხელში ჩაიგდებთ: არ მოგვინდება აღარც სწავლა-განათლება, აღარაც სიმართლეზე და ჭეშმარიტებაზე ბაასი, ბრძოლა.

კეთილდღეობისათვის ერთად-ერთილა ნუგეში დაგვრჩენია: მივეგებოთ ინჟინრებს, გაუმართოთ მათ ხელი შტოების გასაკეთებ-

ლად, რისთვისაც 1) უფასოდ მიწები დავუთმოთ, საცა კი რკინის-გზის ხაზი გაივლის; 2) კომლზე ექვსი დღე ვიმუშაოთ და 3) უფასოდ მასალები დავუთმოთ, რაც კი აღმოჩნდება მეპატრონეებისაგან დათმობილ მიწის ნაჭერზედ. მეორეს მხრით კომპანიას ჩვენ (ესე იგი ბ. წერეთელი და ბ. ნიკოლაძე) თითქმის თავდები გავუხდით, რომ ჩვენი ხალხი იკისრებს იმ პირობების ასრულებას, რომელსაც მოითხოვს მისგან რკინის-გზის კომპანია.

თქვენმა მზემ, ეს თავდებობა დიდი თავდებობაა... ყველა დაგვეთანხმება, რომ ეს დიდი მეტიჩრობაა, კარგი კიდეც, რომ ხსენებული თავდებობა ამ საქმეში ცარიელ-ტარიელი ფრაზაა, ყოველგვარ მნიშვნელობას მოკლებული. ხალხს დიდის სიმართლით შეუძლიან უთხრას თავდებებს — ვინა გთხოვთ გვითავდებეთო, ხომ გაგიგონიათ „არამკითხე მეამბეობის“ ამბავიო.

•

გაიყვანენ თუ არა რკინიგზის შტოს, სრულებით მოიშლება ურმობა ამ საქმეში; ამით ბევრი მოაქლდება გლეხობის კეთილდღეობას. ამავე მდგომარეობაში ჩავარდება ქვემო იმერეთის ბევრი მუშა კაცი, რომელნიც ეხლა წყლით და ხმელეთით ეზიდებიან სიმინდს ფოთს და სამტრედიას. ეს მავნე მხარე ბ. წერეთლის წინადადებისა, რა სასარგებლო იქნება ერისათვის (და არა თვითეული პირისათვის), ამის ახსნას ეცდება, რასაკვირველია, თვითონ ბ. წერეთელი).

•

როგორ მოვითმინო, რომ ჩვენ ყოველ დღიურ შრომას აქდეს დალი კერძო ინტერესისა; ცხვირიც რომ დაგვაცემინოთ, ისიც კი უსათუოდ საზოგადო კეთილდღეობას უნდა მოასწავებდეს. სწორედ ამ გვარი ცხვირის დაცემინებაა ბ. წერეთლისა და ნიკოლაძის მოგონილება, რომლისთვისაც სულ ტყუილ უბრალოდ გამოუბამთ საერო სარგებლობის კული“.

ცხარობდა 1884 წლის 24 ოქტომბრის გაზეთი „დროება“.

ქუთაისი-ხონის რკინიგზის მშენებლობა ჩაიშალა. მთავრობას ეშიხოდა, ახლაც არ გაემეორებულებოთ ცოტახნისწინანდელი ამბავი, მაგრამ თუ ქუთაისი-ხონის რკინიგზის თვინიერ საქართველო

გაძლებდა, ყოვლად შეუძლებელი იყო ჭიათურა-შორაპნის რკინიგზის უქონლობა. ეს ქართული მარგანეცის მრეწველობას დალუპვით ემუქრებოდა. მოულოდნელად ხელსაყრელი ვითარება შეიქმნა. კავკასიის მთავარმმართველმა ალექსანდრე დონდუკოვ-კორსაკოვმა მოიგუნება საჩხერეში, ელენე წერეთელთან, სტუმრად გამგზავრება. ეს ხელიდან არ უნდა გაეშვათ. ნიკომ მთავარმმართველის მოგზაურობაში მონაწილეობა გადაწყვიტა. საჩხერეში, სუფრაზე, თვალაუქუნებული ქართველი კნენების გვერდით დონდუკოვ-კორსაკოვის დაყოლიება უფრო იოლი იქნებოდა. ნიკოს ვარაუდმა გაუმართლა. მთავარმმართველს ჭიათურა-შორაპნის რკინიგზის გაყვანის იდეა მოეწონა. ორმოცდაერთგვერდიანი მოხსენება-შუამდგომლობა შეადგინა და პეტერბურგს გაგზავნა.

მოხსენება-შუამდგომლობა — *Но марганцевом промысле в Шоропанском уезде Кутаисской губернии* — სახელმწიფო ქონების სამინისტროს გადაეგზავნა. მისი შესწავლა კი სამთო დეპარტამენტს დაევალა. იქ კარგა ხანს სწავლობდნენ ან დოკუმენტს, იკვლევდნენ, ჩხრეკდნენ, ამოწმებდნენ. მელერის მასალებსაც გაეცნენ. დიდი ფიქრისა და აწოდ-დაწონის შემდეგ მაინც მელერს დაუჭირეს მხარი. უარი თქვეს ჭიათურა-შორაპნის რკინიგზის მშენებლობაზე.

ჩემი შუამდგომლობა უარპყვესო, — ახტა და დახტა დონდუკოვ-კორსაკოვი. შუამდგომლობა-მოხსენება ისევ პეტერბურგში დააბრუნა, სამთო დეპარტამენტის დასკვნა უკან მიაყოლა და მოითხოვა — მინისტრთა კომიტეტმა განიხილოსო. არ განიხილა საქმე მინისტრთა კომიტეტმა. იგი გადასცეს სამთო კომიტეტს და სამთო სამეცნიერო საბჭოს, ორივემ თბილისში გრძელი, მრავალსიტყვიანი დასკვნა გამოგზავნა. მისი შინაარსის მოყოლით თავს არ შეგაწყენთ (ალბათ, სპეციალისტებს გარდა, დღეს იგი არც არავის აინტერესებს). გეტყვით მხოლოდ, რომ ამჟერადაც არ ცნეს მიზანშეწონილად ჭიათურა-შორაპნის რკინიგზის მშენებლობა.

ნიკო ნიკოლაძე ის კაცი არ იყო, ვინც უკან დაიხევდა, წინააღმდეგობა ქედს მოადრეკინებდა. იგი ისევ შეუპოვრად ცდილობდა თავისი გაეტანა. მით უფრო, რომ ახლა მისი მოკავშირე კავკასიის მთავარმმართველიც იყო. დონდუკოვ-კორსაკოვი პირადად თვლიდა თავს შეურაცხყოფილად პეტერბურგის უარით.

მან ამიერკავკასიის რკინიგზის საზოგადოების გამგეობას ჭიათურა-შორაპნის ხაზის პროექტის შედგენა დაავალა. პროექტი სასწრაფოდ შეადგინეს, მაგრამ, წესის თანახმად, იგი დასკვნისათვის უნდა გადაეცათ და იცით ვისთვის? ისევ მეღერისათვის. რაღად უნდა იმას ჩემი თქმა, რასაც მეღერი იზამდა.

ამ ამბავთა გამო 1925 წელს, თბილისში დასტამბულ წიგნაკში

«К истории Грузинской марганцевой промышленности, как постройка Чнатурская ветка». — ბ. ნიკოლაძე წერს: მეღერის დასკვნა «утверждало, что марганец не имеет в металлургии прочного потребления и серьезного значения, что как только химия найдет иные способы выплавки стали, потребление марганца сведется к ничтожным размерам, а потому нельзя и безрассудно затрагивать государственные средства на столь случайный и незначительный вывоз. Все это было облечено в форму научных аксиом, не подлежавших никакому сомнению, и тем более убедительных для совершенно невежественных военных и гражданских генералов, в те времена еще наполнявших комитет министров царского режима».¹

ჭიათურა-შორაპნის რკინიგზის მშენებლობის საქმემ ისევ სახელმწიფო ქონების სამინისტროში ამოჰყო თავი. სამინისტრომ კომისია გამოჰყო. ვერაფერი რომ ვერ მოახერხა, კომისიამ ეშმაკური აზრი გამოთქვა. სახელმწიფო ნუ გაიღებს ხარჯებს რკინიგზის მშენებლობისათვის მაგრამ თუ აღმოჩნდებიან რკინიგზის გაყვანის კერძო მსურველები, მათ საკუთარი ფულით გააკეთონ ეს საქმე, ოღონდ ერთი პირობით: რკინიგზა გაიყვანონ არა მართო ჭიათურამდე, არამედ ყოველ მაღარომდე.

რა თქმა უხდა, ამოღენა თანხის გაღებას და ამხელა რისკის გაწევის ვარც ერთი კერძო პირი ვერ გაბედავდა.

¹ „...ამტკიცებდა, რომ მარგანეს, მეტალურგიაში, არა აქვს მტკიცე მოხმარება და სერიოზული უზენაესობა. რომ, როგორც ეს ქიმიის მოძებნის ფოლადის გამოღობის სხვა ხერხებს, მარგანეცის გამოყენება დაეა უზენაესად ოდენობამდე და ამიტომ არ შეიძლება სახელმწიფო სახსრების უგუნური ხარჯვა ესოდენ შემთხვევითი და უზენაესად გატახტვით. ეველაფერი ეს შემოსილი იყო სამეცნიერო აქსიომის ფორმაში, რომელიც არ ეჭვმდებარებოდა არავითარ ეჭვს და მით უფრო დამაჯერებელი იყო სრულიად უშუალო სამხედრო და სამოქალაქო გენერლებისათვის, რომლებიც იმ დროს ჯერ კიდევ ფსებდნენ მეფის რეჟიმის მინისტრთა კომპეტეტს“.

ჭიათურა-შორაპნის რკინიგზის მშენებლობა ისევ ჩიხში მოემწყვდა.

ვერავინ იწინასწარმეტყველებდა, რით დამთავრდებოდა ნიკოლაძისა და მელერის ბრძოლა, ერთი ამბავი რომ არ მომხდარიყო: მელერი სხვაგან წაიყვანეს სამუშაოდ. ამით ფრთაშესხმულმა ჭიათურის მესვეურებმა კიდევ ერთხელ შეუტიეს და, როგორც იქნა, თავისი გაიტანეს.

1891 წლის 15 ივნისს ჭიათურა-შორაპნის ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზის მშენებლობის ნებართვას იმპერატორმა ხელი მოაწერა.

1895 წლის 4 თებერვალს ჭიათურა-შორაპნის ვიწროლიანდაგიანმა რკინიგზამ რეგულარული მუშაობა დაიწყო. მაგრამ ეს იყო მხოლოდ საბარგო მატარებელი. ხალხის გედაყვან-გადმოსაყვანად მოგვიანებით მიაბეს კიდევ ოთხი ვაგონი. პრობლემა, ასე თუ ისე, გადაწყდა. მერე თანდათანობით გამოძევენდა, რომ თურმე ვერც ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზა აკმაყოფილებდა ჭიათურის მარგანეცის გაფართოებულ წარმოებას. უსაყვედურა კიდევ გიორგი ზდანოვიჩმა-მაიაშვილმა ნიკო ნიკოლაძეს — თუ რკინიგზა ვაყვანდა, ბარემ ფართოლიანდაგიანი გაგეყვანაო. ეს მაღლიერების მაგიერი იყო, მაგრამ ამის გამო არ დაწყებულა მათ შორის ცხარე პოლემიკა. იგი სხვა ვითარებაში დაიბადა.

როცა პოლემიკა დაიწყო, ნიკო ნიკოლაძე ფოთის მერი იყო, ანუ, როგორც აკაკი წერეთელი უწოდებდა, — ქალაქმთავარი. ნიკო ფოთში ნავსადგურს აშენებდა. არც ამ ნავსადგურის მშენებლობა უჭდებოდა მთავრობას მაინცდამაინც ჭკუაში. ამდენად არც ფული ემეტებოდა. თუ ამენდებოდა ნავსადგური, ისევ და ისევ ქალაქის თვითმმართველობის ნაშოვნია თანხით. ნიკოს გაუჭირდა. სახსრები არ ჰყოფნიდა. ნავსადგურის მშენებლობა შეფერხდა. მაშინ ნ. ნიკოლაძემ მრეწველობისა და ვაჭრობის სამინისტროს თხოვნით მიმართა: ფოთის ნავსადგურიდან გაგზავნილი ყველა სახეობის ტვირთის ყოველ ფუთზე დაეწესებინათ ნახევარკაპიკიანი გადასხადი ცხადია, ეს წესი ეხებოდა ჭიათურის მარგანეცსაც.

თხოვნა მიართვეს ქუთაისის გუბერნატორსაც. მას კი კავკასიის მეფისნაცვლის წინაშე უნდა აღედგა შუამდგომლობა.

ყველა ინსტანციამ ფოთის თვითმმართველობის თხოვნა დაკმაყოფილების ღირსად ცნო. მაგრამ კატეგორიული უარყოფით

შეხვდა მას მანგანუმის მრეწველთა ყრილობის საბჭო და მისი თავმჯდომარე გიორგი ზდანოვიჩი-მაიაშვილი. ფოთის თვითმმართველობის თხოვნას უწოდა — *покушение на интересы марганцевой промышленности, несправедливый и ничем не оправданный акт*“.¹ და დაიწყო სიტყვებით ომი. ერთი ასაბუთებდა, ფოთის ნავსადგური სწორედ ჭიათურის მარგანეცს ჰკირდება და ამიტომ ეს ნახევარი კაპიკი დიდ საქმეს მოხმარდებაო. მეორე ამტკიცებდა — ეს ფოთის თვითმმართველობის გაუმადლობაა და სხვისი უნამუსო ყვლეფააო.

იდავეს, იდავიდარაბეს და ბოლოს შეხლა-შემოხლა იმით დამთავრდა, რომ ფოთის ქალაქის თვითმმართველობას ნახევარკაპიკიანი გადასახადის აკრეფის უფლება მიანიჭეს.

ჭიათურის შავიქვა ნ. ნიკოლაძეს უყურადღებოდ არასოდეს დაუტოვებია, მაგრამ საქმეში აქტიური ჩარევა კიდეც ერთხელ მოუწია.

პირველი მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე ჭიათურაში დაძაბული და რთული ვითარება შეიქმნა. ეს იმან გამოიწვია, რომ მარგანეცის დამუშავებაში გერმანული ფირმებიც მონაწილეობდნენ. ახლა რუსეთსა და გერმანიას ერთმანეთში ომი ჰქონდათ. ბუნებრივია, ხელისუფლება გერმანულ ფირმებს მუშაობის უფლებას არ მისცემდა. ისინი ჭიათურიდან უნდა წასულიყვნენ, მაგრამ რა უნდა ექნათ იმ ქონებისთვის, რომელიც გერმანელებს ჭიათურაში ჰქონდათ? კერძო საკუთრება მაშინ წმიდათა წმიდა და ხელშეუხლებელი იყო. მთავრობა მის ჩამორთმევა-მითვისებას ვერ იკადრებდა. დარჩა ერთადერთი გზა: გერმანელებს ეს ქონება უნდა გაეყიდათ. მაგრამ ვინ შეიძენდა? ნ. ნიკოლაძე პრინციპულად ითხოვდა: ქართველებს ეს ქონება ხელიდან არ გაეშვათ და აუცილებლად ეყიდათ.

გერმანელები საუკეთესო სამთამადნო აღჭურვილობა-იარაღის პატრონები იყვნენ. მალაროებიც შესაშურად ჰქონდათ მოწყობილი. თუ ყველაფერ ამას დაეუფლებოდნენ, ქართული ფირმები წარმოებას დიდად გააუმჯობესებდნენ და უხვ მოგებასაც ნახავდნენ. ეს ძალიან კარგი, მაგრამ უფულობის დაბრკოლება როგორ

¹ „შავი ქვის მრეწველობის ინტერესებზე თავდასხმა, უსამართლო და არაფრით გამართლებული აქტი“.

გადაელახათ? ომიანობის პირობებში მანგანუმის მრეწველთა საიჭოს ფინანსური ქდგომარეობა დაქვეით-დაცინდა. კეთილ სურვილს უსახსრობა სულს უხუთავდა. მაშინ ნ. ნიკოლაძემ ერთი წინადადება წამოაყენა: საფუთო გადასახადი გაეზარდოთო. ამით გერმანელთა ქონების შეძენის შესაძლებლობა გაგვიზრდებოთ. ეს არ იქმარა. რომელიმე რუსულ ბანკში ფულის სესხებაც დააპირა. გერმანელთა ქონება როგორმე ქართულ კომპანიებს უნდა დაენარჩუნებინათ.

მაგრამ სანამ ქართველები სახსრებს დაეძებდნენ, რუსეთში რევოლუცია მოხდა. ვითარება გერმანელთა სასარგებლოდ შეიცვალა. ჯერ ამიერკავკასიის და შემდეგ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობები სწორედ გერმანელთა დახმარებით აპირებდნენ ქიათურაში მუშაობის გაცხოველებას. ქიათურაში მართლაც არ იყო სახარბიელო მდგომარეობა. ომმა უაღრესად გაართულა შავიქვის ექსპორტი. როგორც იცით, ქიათურის მარგანეცი ძირითადად საზღვარგარეთ იყიდებოდა. რუსეთში მას ფართო მომხმარებელი ჯერ კიდევ არ ჰყავდა. შემოსავალმა საგანგაშოდ დაიკლო. ამ დაქიმულ ვითარებაში, 1917 წლს, გარდაიცვალა მანგანუმის მრეწველთა ყრილობის საბჭოს თავმჯდომარე გიორგი ზდანევიჩი-მაიაშვილი. მისი მოადგილე კიტა აბაშიძე მძიმე ავად იყო. საქმეს ვეღარ უძღვებოდა. ერთი სიტყვით, მტერს რომ გაუხარდებოდა, ისეთი სიტუაცია შეიქმნა. ამ მძიმე წუთებში წინამძღოლობა ისევ ნიკო ნიკოლაძემ იკისრა. ჯერ „ქიათურის შავიქვის მრეწველთა სააქციონერო საზოგადოება“ ჩამოაყალიბა. ამ „საზოგადოებაში“ მას ოფიციალური თანამდებობა არ ექირა, მაგრამ მისი სულისჩამდგმელი და მრჩეველი იყო. მერე დიდი ბრიტანეთის ბანკიდან სესხის აღებაც მოახერხა. მართალია, ამ სესხმა მდგომარეობა ძირეულად ვერ შეცვალა, მაგრამ ხელი მაინც შეაშველა მარგანეცის წარმოებას.

ქიათურის შავიქვის წარმოება თანდათანობით იმართებოდა წელში.

აქტიური პრაქტიკული საქმიანობისათვის ნ. ნიკოლაძეს ბევრ-ჯერ მოუსმენია საყვედურიც და ავი მითქმა-მოთქმაც: მწერლობის სამსახურს თავი დაანება და ფულის შოვნას გადაყვაო. სხვებზე რაღა უნდა ვთქვათ, როცა აკაკიც კი ასე ფიქრობდა: „თუმცა თითით საჩვენებელი ქალაქმთავარია, მაგრამ მაინც აფსუს, რომ მისთნა

კაცი წვრილმან საქმეებს გამოსდგომია და, რაც შეუძლია, ის კი დაუმარხავს“.

ეს საყვედური არ ეთქმოდა. მწერლობისათვის თავი არასოდეს დაუნებებია. როცა ვითარება და დრო ითხოვდა, კალამს ძველებურად ბასრად იყენებდა. მის აქტიურ პრაქტიკულ საქმიანობას საქართველოს გასაჭირი ითხოვდა. როგორც ილიას ბანკირობა იყო აუცილებელი, ასეთივე აუცილებლობა აიძულებდა ნ. ნიკოლაძეს მრეწველიც, ყოფილიყო და ქალაქისთავიც. საქმიანი ხალხის ნაკლებობას განვიცდიდით. ერთ ადამიანს ბევრი რამ უნდა ეკეთებინა. უზომო ტვირთი უნდა ეზიდა. სხვაგვარად მამულის გადარჩენა არ მოხერხდებოდა. თვითონ აკაკიც ხომ ასე ცხოვრობდა და საქმიანობდა. განა მან ცოტა დრო, ენერგია, ჯანმრთელობა შეაღია ჭიათურის შავიქვის წარმოებას? ვითარება იყო ასეთი. მას ვერავინ გაექცეოდა, ვისაც ქვეყნის სამსახური ეტვირთა.

ოცი წელიწადი მსახურობდა ნიკო ნიკოლაძე ფოთის მერად. მართალია, მას ფოთი უყვარდა, მაგრამ მარტო თავის ნება-სურვილით არ გამზდარა ქალაქისთავად. უყვარდა იმიტომ, რომ ბავშვობის დიდი ნაწილი ფოთში ჰქონდა გატარებული. დოკუმენტებში იგი ფოთის მოქალაქედ იხსენიება. მამამისს, იაკობ ნიკოლაძეს, ფოთში დუქნები და ფაქტორიები ჰქონდა. შრომა რომ ჰყვარებოდათ, იაკობი ყოველთვის აყენებდა შვილებს საქმის კურსში. არც ნიკო იყო გამონაკლისი. მან ბავშვობიდანვე იცოდა, რაც ხდებოდა ნიკოლაძეების სავაჭრო სახლში.

ნიკო ნიკოლაძე ფოთს ზედმიწევნით იცნობდა. ბევრიც უწერია ფოთის მდგომარეობის გამო. ქალაქის ჭირი და ლბინი გულთან ახლოს მიჰქონდა.

„ფოთის ადგილ-მდებარეობის უცუდეში მხარე ის არის, რომ ის მეტად დაბალი და ჭაობიანია; დიდი წვიმებისა და რიონის წყალდიდობის დროს ქალაქი წყლით სავსეა... რასაკვირველია, ამისთანა დაცემულს და წყლიან ადგილს მეტად ნოტიოიანი ჰავა აქვს. პირველი შეხედვით, კაცი იტყვის, რომ ეს ზოლერის და ყველა გვარი ციებ-ცხელების ბუდე უნდა იყოსო და, მართლაც აქაური ჰავა კარგი არ არის, მაგრამ კიდევ კარგი, რომ ის იმდენათ ცუდი და მავნებელი არ ყოფილა, როგორც საფიქრებელია...“

... ფოთის გასაშრობათ საჭიროა რიონის ნაპირის დაგუბვა და

აძაღლება, მთელი ქალაქის სივრცეზე დიდძალი ქვიშის მოყრა და რუების გაყვანა... ფოთს დიდი როლი და კარგი სვე მოელის მომავალში, რკინის გზა ჩქარა შეაერთებს მას თბილისთან, მერე კასპიის ზღვასთან, შემდგომ როდისმე შუა აზიასთან, სპარსეთთან და შესაძლებელია ინდოეთთანაც. მაშინ ამ გზით გაიმართება დიდი მოძრაობა, მისვლა-მოსვლა და ალებ-მიცემა ერთი მხრით ევროპასა და მეორე მხრით საქართველოს, შუა აზიას და სპარსეთს შორის, და ფოთს თავისი პორტით ექნება დიდი მნიშვნელობა; იგი შეიქმნება ერთი უდიდესი და უმდიდრესი სავაჭრო ქალაქთაგანი, იგი აჯობებს მაშინ ოდესასაც...”

ოცნებობდა ნიკო ნიკოლაძე 1871 წელს.

მას მერე სევრმა წყალმა ჩაიარა, მაგრამ ფოთის მდგომარეობა არსებითად არ შეცვლილა. ბევრს ფიქრობდნენ, ბევრს შრომობდნენ, საგრძნობი წინსვლა მაინც არ ჩანდა. მაშინ ფოთელმა ხმოსნებმა გადაწყვიტეს, ნ. ნიკოლაძისათვის მიემართათ თხოვნით და იგი ქალაქის მერად მიეწვიათ.

„ჩვენ ქვემოთ ხელის მომწერნი, ფოთის სათათბიროს ხმოსნები მოგმართავთ თქვენ თხოვნით, რომელიც, ვიმედოვნებთ, არ მოგეჩვენებათ თავხედობათ ჩვენი მხრიდან. ქალაქი ფოთი მძიმე ავადმყოფს გავს, რომლის განკურნებისათვის აუცილებელია გამოცდილი ექიმი. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ უარს არ იტყვით მის დახმარებაზე. ჩვენ 25 წელზე მეტი თვალს ვადევნებთ თქვენს საზოგადოებრივ მოღვაწეობას, ვხედავთ, რომ არ იშურებთ ცოდნასა და ენერგიას, არ ჩერდებით არავითარი დაბრკოლებების წინაშე და სასახელოდ ატარებთ მოწინავე კავკასიელის დროშას, იბრძვით ქვეყნის წარმატებისათვის. ჩვენ ვამაყობთ იმით, რომ ფოთის სათათბიროს თქვენი დიდი სახელიც ამშვენებს.

ჩვენი ქალაქის მძიმე მდგომარეობის პირობებში საფუძველი გვაქვს მოგმართოთ თქვენ თხოვნით ჩაუდგეთ მას სათავეში... გთხოვთ, მოგვეცეთ თანხმობა წამოვაყენოთ თქვენი კანდიდატურა ქალაქის თავის თანამდებობაზე. თქვენ იქნებით ერთად ერთი კანდიდატი. ვიმედოვნებთ, რომ დადებითად გვიპასუხებთ“.

(ფოთელი ხმოსნების ეს წერილი ალექსანდრე ბენდიანიშვილის წიგნშია გამოქვეყნებული — „საქალაქო თვითმმართველობა და ბრძოლა მისი დემოკრატიზაციისათვის საქართველოში“).

თითქოს ნიკო ნიკოლაძის კანდიდატურა ერთსულოვნად მოსწონთ, მაგრამ აქა-იქ დაექვებული ხმები მაინც ისმის. 1894 წლის 25 აგვისტოს „ივერიაში“ წაიკითხავთ:

„... ფოთელები ქალაქის მოურავის არჩევნებისათვის ფაცურობენ. ასახელებენ ორ კანდიდატს: ბ-ნთ ნ. ნიკოლაძეს და ი. მეუნარგიას, ახლანდელ ქალაქის მოურავის თანამდებობის დროებით აღმსრულებელს. ბ-ნს ნიკოლაძეს, როგორც უცნობი დაბალ ამომრჩეველ მცხოვრებთათვის, რომელთა რიცხვი დიდია, ეჭირება დახმარება მოწინავე საზოგადოებისაგან, რომ მათ ჩააგონონ სხვებს მისი ვინაობა, ხოლო რაც შეეხება მეუნარგიას, იმას ყველანი კარგად იცნობენ და პარტივისციმაც აქვს მოპოვებული საზოგადოებაში... ეხლა ძნელი გამოსაცნობია ამ ორ კანდიდატში ვის მისცემენ უპირატესობას, ამორჩევის დროს, ეს კი აშკარაა, რომ ბ-ნ მეუნარგიას გარდა, ნიკოლაძეს დღეს ამ ალაგს ვერავინ შეეცილება, თუმცა, როგორც ხმა დადის, ზოგიერთს სხვებსაცაა ჰსურთ ეენჭი იყარონ“.

„ნოვოე ობოზრენიე“ ირონიულად უპასუხებდა დაექვებულთ (ეს პასუხი ქართულად „ივერიაშიც“ გამოაქვეყნა 13 სექტემბერს).

„ბ-ნი ნიკოლაძე უფრო შეეფერება ფოთელების იდეას. იგი, გარდა იმისა, რომ საქმის კაცია, ნიჭიც შესწევს ახალი სასარგებლო საქმეც შეჰქმნას და მეორე, მან თავისი სიცოცხლე ტფილისის საბჭოსა და იმის ხმოსნებთან ბრძოლაში გაატარა და ამიტომ ზედ-მიწევნით აქვს შესწავლილი კავკასიის დედა-ქალაქის ეკონომიური მდგომარეობა.

მართალია, ნიკოლაძე, როგორც კაცი, უნაკლო არ არის, და იქნება ზოგიერთის მხრივ კიდევ ჩამოუვარდეს თავისს წინაპოაღგილეებს, მაგალითებრ, ის დინჯად ვერ მოისვენებს თავმჯდომარის სავარძელზედ, როგორც ვახრამოვი, იმას ისეთი დარბაისი-ელი შეხედულება არა აქვს, როგორიც ჰქონდა თავდგირიძესა, ისე ხერხიანად ვერ ჩამოართმევს ხელსა, როგორც ბ-ნი მეუნარგია და, ამას გარდა, იმის სერთუკს ერთი ფოლაქი ყოველთვის აგლეჯილი ექნება, მაგრამ, სამაგიეროდ, თუ ნიკოლაძეს მოუხდება ბრძოლა ქალაქის მტრებთან, მაშინ იგი არ დაიშურებს და უხვად გამოიჩენს თავისს დიდსა და საფუძვლიანს ეკონომიურსა, სტრა-

ტეგიულსა და სხვა მეცნიერულ ცოდნას, და ამ შემთხვევაში კი ნიკოლაძეს მართლაც ცალი და ბადალი არ ჰყავს“.

(ივანე ვახრამოვი, ნესტორ თავდგირიძე და იონა მეუნარგია ნიკო ნიკოლაძის წინამორბედები იყვნენ ფოთის მერის თანამდებობაზე).

1894 წლის 25 ოქტომბერს ჩატარდა ფოთის ქალაქისთავის არჩევნები. 210 კაცი მონაწილეობდა არჩევნებში. 193 კაცმა ნიკო ნიკოლაძეს დაუჭირა მხარი. 17 წინააღმდეგი იყო.

ნიკო ნიკოლაძე მოვალეობის ასრულებას შეუდგა.

ნიკო ნიკოლაძის ოცწლიანმა საქმიანობამ ძირეულად და არსებითად შეცვალა ფოთის მდგომარეობა. 1913 წელს ჟურნალ „კლდის“ (№ 33) კორესპონდენტი აღტაცებით წერდა:

„ამ ოცი წლის წინათ პირველად ვიხილე ფოთი. იმ დროს იგი უფრო მოზრდილ სოფელს ჰგავდა, ვინემ ქალაქს, წუმბე-ტალახიანი ბნელი ქუჩები, ხის პატარა სახლები, ჭუჭყიანი უშნო დუქნები, ციებ-ცხელებით შეპყრობილი, უძალონო, უფერული ხალხი; ირგვლივ ჭაობები... აი, რა იყო იმ დროს ფოთი...“

ამ დღეებში შემთხვევა მომეცა კვლავ მენახა ეს ოდესღაც საცოდავი ფოთი. ღმერთო ჩემო! რა ნახა ჩემმა თვალებმა! ნუთუ ცხადია და არა სიზმარი! თილისმას გარდაუქმნია იგი ამ ოც წელიწადში მშვენიერ ქალაქად: დამშრალა ჭაობები... ვრცელი და სწორი მოკირწყლული ქუჩები, ხისა და ქვის ორსართულიანი ლაზი სახლები, საქონლით სავსე მინით გადახურული ბაზარი და კობტა დუქნები, პატარა წყალსადენი, ცხენის კონკა და ელექტრონით განათება, — აი რა ვნახე დღეს ფოთში...

ნეტა ვინ მოახდინა ეს სასწაული?! ვინ არის ის ჯადოსანი, რომელმაც გააცოცხლა მკვდარი ფოთი და გარდაქმნა იგი მშვენიერ ქალაქად?! ვინ ააყვავა დამპალ ჭაობებში საქართველოს ეს ქალაქი და აქცია იგი პირველხარისხიან ბოღაზად, რომლის ნავსადგური სავსეა დღეს ოკეანის გემებით და რომლის საქონლის გატან-შემოტანა უდრის წლიურად 100 მილიონ ფუტს?! ვინ აღძრა და ამოძრავა ფოთის სიცოცხლის ძარღვი?! ეს გახლავთ ნ. ნიკოლაძე“.

1914 წელს გაზეთი „თემი“ (№ 161) აღნიშნავდა: თუ 1893 წელს ფოთის ბიუჯეტი 75.000 მანეთი იყო, 1914 წელს იგი

723.327 მანეთს უდრისო. აი, გაკეთებული საქმის კონკრეტული დადასტურებაო.

მამანტი პაჭკორიას წიგნში — „ფოთის წარსულიდან“ — გამოქვეყნებულია დოკუმენტი. იგი დაწერილია 1914 წელს და მიმართებაა ფოთის ქალაქის ხმოსნების ამომრჩეველთადმი. მიმართვაში ჩამოთვლილია ისიც, რაც უკვე გააკეთა ნიკო ნიკოლაძემ და ისიც, რის გაკეთებასაც მომავალში აპირებდა.

რა გააკეთა:

„1. წყალდიდობისაგან აკლებულ ფოთს ულმოებელ სტიქიისაგან შველა ესაჭიროებოდა, ამისათვის ქალაქს ირგვლივ ჩებირი შემოავლო და ახლა წყალი ისე თავისუფლად ვერ დასეირნობს ქუჩებში, როგორც წინათ.

2. შავს ვარსკვლავზე დაბადებული პორტი მკვდრებით აღდგენას ღამობდა და გააცოცხლა ნავსადგურის განახლებით, ფოთსა და საქართველოს დიდი სარგებლობა მოუტანა. ევროპა დაგვიახლოვა, აღებ-მიცემობა გააძლიერა.

3. გადაჭიმა სამი ხიდი, რომელთაგან ორი ქალაქსა და დიდ კუნძულს პორტთან აერთებს და მესამე, ფოთელების მასაზრდელებელ გურიასთან.

4. ახალი ხიდების აგებით გააუქმა მდინარე მალთაყვანზე და რიონზე ნაგებობით გადასაყვან-გადმოსაყვანი უზომო გადასახადი გაქირავებულ ხალხის შემავიწროებელი.

5. მოსპო ძველ რკინის ხიდზე დაწესებული ბაჟი.

6. ააშენა ელექტრონის სადგური, რომელიც პორტსა და ქალაქს ანათებს.

7. გააბა ტელეფონის ქსელი, რომლის ბოძები თავმორთულ კეკლუც პატარძალივით ქუჩებს ამშვენებს.

8. გააკეთა, ნაცვლად დახავსებულ სამოქალაქო და სახელოსნო სასწავლებლების ხის სახლებისა, ლამაზი აგურის ორსართულიანი შენობები, რომელსაც მხარს უმშვენებენ ახლად დაარსებული ქალების და ვაჟების გიმნაზიის ქვის შენობები და სხვა სკოლები.

9. ზუგდიდს ადგილას მოთავსებული სავაჭრო მოედანი გადაიტანა მოხერხებულ ბინაზე, სადაც გაშენებულია გადახურული ბაზარი და სასწორი. იქვე გაკეთებულია ოთხი ქვის ღუქანი და სხვა.

10. მოაწყო სასაკლაო და ორი წყლის ამოსაღები გენებიკის სისტემისა, რომელიც მცხოვრებლებს სუფთა წყალს აწვდის.

11. განაახლა ქალაქის კოშკი და მის გვერდით ამართა უზარმაზარი ეკლესია ბიზანტიის სტილზე, რომელიც თავის აგებულებით იპყრობს მნხაველთა ყურადღებას.

12. მოუპოვა სამკურნალოს და პოლიციას საკუთარი ბინა.

13. მოაწყო ცხენის რკინიგზის ლიანდაგი.

14. ნავსადგურში მიმავალი ქუჩების მოკირწყელა და სხვა გზატკეცილების გაყვანა თუ ძნელად ოცნებაში არსებობდა, ღლეს სიწმინდისადმი დასაყრდენად.

15. ქალაქის განაპირა ადგილების (ჩოჩხატის აგარაკის) შეძენა ბანკიდან.

16. საქონლის საწყობების გამართვა პორტში და ელექტროსადგომში.

17. ნახევარკაპიტიანი საფუთო გადასახადის დაარსებას ისეთი დიდი მნიშვნელობა აქვს ქალაქის ფინანსებისათვის, რომ მისი წყალობით სულდგმულობს ადგილობრივი კულტურული დაწესებულებანი..“

ამის გაკეთებას არა მარტო მძიმე, თავგადასმული შრომა, უძილო ღამეები სჭირდებოდა, არამედ ჯან-ლონის და ნერვების ხარჯვა. გაწამებული, დაღლილ-დაქანცული იონა მეუნარგიას შესჩიოდა:

„რა ნერვები უნდა ჰქონდეს ადამიანს, ამისთანა სიცოცხლე აიტანოს, ნეტავი მაინც ოჯახობა არ მყავდეს აქ, არ ხედავდეს ჩემს გასაჭირს და ღელვას. რომ იცოდე, როცა შინ ვბრუნდები, რანაირად შემცქერიან თვალებში ჩემი შვილები და ცოლი — მწუხარეა თუ მხიარულიო, რამდენად ჩემზე უფრო მეტს განიცდიან ესენი, როცა საქმე ფერხობს თუ კოჭლობს. ხშირად, როცა შინ ვბრუნდები, უნდა მხიარული გამოხედულობა განგებ მივიღო, რომ ესენი არ დავალონო. რამდენად უფრო ადვილი იყო ჩემი მდგომარეობა აქ, როცა არავინ მოწმეთ არ მესწრებოდა ტანჯვისა და გასაჭირისა“.

მაინც არ ისვენებდა. ახალ-ახალ გეგმებს აწყოფდა. ახლა ისიც ვნახოთ, რის გაკეთებასაც მომავალში აპირებდა.

„1. არხით შეერთება რიონისა პორტთან.

2. რკინიგზის საქონელზე ბაჟის დადება ქალაქის სასარგებლოდ.

3. საავადმყოფოს დაარსება.
4. ქალაქის საზოგადო ბანკის გახსნა.
5. სამასწავლებლო ინსტიტუტის დაარსება.
6. სამასწავლებლო სემინარიის.
7. სამეურნეო და საოჯახო სკოლის.
8. გემების გამყვან-შემომყვან ბუქსირიანი ორთქლმავლის შექმნა.

9. პორტის შიდა აუზის შეერთება მდინარე კაპარკინასთან, სუფსასთან და ხობის წყალთან არხების გაყვანით.

10. რიონის მომზადება შავი და აზოვის ზღვების გემების სადგომათ ზამთარში.

11. წყალვარდნილების ხმარება ელექტრონის საშოვრათ პორტის და ქალაქის სანათად და მანქანების საძრავათ.

12. მანქანების და მორტორიანი ნავების შექმნა მდინარეებზე და შენაკადებზე სახმარად.

13. გადასატან-გადმოსატანი რკინიგზების მოწყობა სილისა და მიწის საზიდავად ქალაქის დასაშრობათ.

14. ფოთის გარშემო ადგილების დაშრობა და ნაჰერ-ნაჰრათ გაყიდვა ფერმების გასამართავად.

15. კურორტის გამართვა ზღვასა და პალიასტომს შუა.

16. სახალხო სახლისა და თეატრის აშენება.

თითქოს ყველაფერი დინჯად, ჩვეულ კალაპოტით, მიედინებოდა. არაფერი მოასწავებდა ავსა და უკეთურს. მაგრამ თურმე ასე არ ყოფილა. ოპოზიციური ძალები ირაზმებოდნენ და მომავლდინებელი დარტყმისათვის ემზადებოდნენ.

1913 წლის 5 იანვარს გაზეთმა „იმერეთმა“ მოუწოდა ფოთელებს:

„... ნიკო ნიკოლაძის მოღვაწეობამ თავის დრო მოჰპა და დღემდო თუ ის ფოთისათვის საჭირო იყო, ამას იქით მავნებელი იქნება.

და კიდევ ვიმეორებ, ფოთელებს ურჩევნიათ ნ. ნიკოლაძის უესაფერი პენსია დაუნიშნონ, ოღონდ თავიდან მოიშორონ. რის გაკეთებაც შეეძლო გააკეთა, აწ კი იმ გზით აღარაფერი გაკეთდება; სხვა დროა და სხვა გზაა საჭირო. და პირიქით, ის გზა, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე ადგა ფოთს დაღუპავს“.

ეს არ ყოფილა უმადურის კერძო გამოხდომა. იგი თურმე გარკვეული ნაწილის საერთო განწყობილებას გამოხატავდა. რა არ

დასდეს ბრალად ნ. ნიკოლაძეს, სერიოზულიცა და აბსურდულიც.

ნახევარკაპიტიანი გადასახადის შემოღებით, ფოთი ქიათურის შავქვის მრეწველობას ძარცვავსო. ფოთის ქალაქის ხმოსნებს რატომღაც ქიათურის ბედი უფრო „აწუხებდათ“, ვიდრე ფოთისა. ნახევარკაპიტიანი გადასახადი მარგანეცის მრეწველობას არც ეტყობოდა, არც ემჩნეოდა. ფოთს კი საგრძნობ შემოსავალს აძლევდა. ეს რატომღაც დაავიწყდათ თუ განკებ დაივიწყეს.

როცა გენერალმა ალიხანოვ-ავარსკიმ მთელი დასავლეთ საქართველო გადაუბა-გადაწვა, მაშინ მხოლოდ ფოთი გადარჩა. ახლა გაუხსენეს და ამითაც დაამუნათეს — თუ კარგი კაცი იყავ და მთავრობას არ ემსახურებოდი, ფოთი დანგრევა-განადგურებას როგორ გადაურჩაო. ყველამ იცოდა, რაც მაშინ მოხდა. ნიკო ნიკოლაძე ფოთისკენ მიმავალ გამძვინვარებულ გენერალს გზაში შეეგება და შეაშინა: ფოთი უცხოეთშია დაზღვეული და, თუ დააქცევთ, მთელი სარალის ანაზღაურება პირადად ხელმწიფე-იმპერატორს მოუწევსო. ალიხანოვ-ავარსკი დაფრთხა: მეფე არ დავაზარალო, საწყენი არ შევამთხვიოო და ჭარი სხვა მიმართულებით შეაბრუნა. ის, რაც, აღრე დიდად კეთილ საქმედ და გონებათმახვილობად ჩაუთვალეს, ახლა ნიკო ნიკოლაძის ავკაცობის და სამტკიცებლად გამოიყენეს.

არავის ყურს არ უგდებდა. მარტო თავისი გაჰქონდა. ჩვენ ყურნოჭრილი ყმებივით ვემორჩილებოდითო. ვინც ამას აჰმაზდა, ისიც არ ესმოდა, რომ ამით თავისთავს უფრო აჰამაჟლებდა, ვიდრე ნიკო ნიკოლაძეს აძაგებდა.

ნიკო ნიკოლაძეს აზრი გამოუთქვამს: ახლა მმართველობის საქმე ძალიან გართულდა. აუცილებელია მცოდნე სპეციალისტების — ინჟინრების, აგრონომების და სხვათა — ქალაქის სამმართველოში მოწვევაო. რატომღაც ამაში ხმოსანთა წინააღმდეგ მიმართული განზრახვა დაინახეს. აზრი არ გაიზიარეს. დაგმეს და უარყვეს.

დავა-ჩხუბი თანდათანობით გამწვავდა, დაიძაბა და დაიჭიმა. ნიკო ნიკოლაძე ქალაქის მერის თანამდებობიდან გადააყენეს და სამართალში მისცეს. ახლა არ იკითხავთ რატომ? ბრალდება წაუყენეს: როცა ფოთის ნავსადგურს აშენებდა, ბუნგე-პალაშკოვსკის ფირმისაგან ქრთამად 350.000 მანეთი აიღოო.

როცა ნიკო ნიკოლაძე ფოთის ქალაქისთავად აირჩიეს, ნავსადგულის მშენებლობა დიდი ხნის დაწყებული იყო. ვისი პროექტით არ შენდებოდა — შავროვისო, ტიზენაუზენისო, ჟარინცოვისო, ფრილოვისო, ზეზემანისო, მაიერისო, — მაგრამ არაფერი გამოდიოდა. მშენებლობას საშველი არ ადგებოდა. ზღვა ფული იყრებოდა, მაგრამ ნავსადგური არა და არა, არ შენდებოდა. როგორც კი ნიკო ნიკოლაძე ქალაქის მერი გახდა, უპირველესად ნავსადგურის მშენებლობას მოჰყიდა ხელი. ახალი პროექტი მაშინდელ რუსეთში ცნობილმა ინჟინერმა ნიკოლოზ ვოზნესენსკიმ შეადგინა. მშენებლობა კი ბუნგე-პალაშკოვსკის ფირმას დაევალა. ის, რაც რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე ვერ გაკეთდა, რამდენიმე წელიწადში აშენდა. ფოთს ახალი, კეთილმოწყობილი ნავსადგური გაუჩნდა. ადრე არავინ შეწუხებულა ნიკო ნიკოლაძისა და ბუნგე-პალაშკოვსკის ფირმის ურთიერთობით. რატომღაც ახლა, კრიზისულ ვითარებაში გაიხსენეს იგი. მოეჩვენათ: ნიკო ნიკოლაძემ ქრთამი აიღო, თორემ რაღა მაინცდამაინც ბუნგე-პალაშკოვსკის ფირმას მიეცაო ასაშენებლად ნავსადგური და არა რომელიმე სხვა ფირმას.

საქმის ძიება და წარმოება რამდენიმე წელიწადს გაგრძელდა. ამასობაში ფოთში უარესი და უარესი ამბები ხდებოდა.

1914 წლის 21 იანვარს ფოთის ქალაქის თვითმმართველობაში მომხდარმა ამბავმა მთელი იმდროინდელი პრესა ააყაყანა.

ქალაქის საბჭო ფოთში ელევატორის მშენებლობის საკითხს იზილავდა. იგი გერმანულ გეზელკირხენის ფირმას უნდა აეშენებინა. მშენებლობა ძვირად უჯდებოდათ. უმრავლესობა მოითხოვდა: გეზელკირხენის ფირმა ვაიძულოთ, ფასი დაგვიკლოსო. აასუხად ქალაქის ახალმა მერმა სოლომონ ჰოჭუამ თქვა — თუ ფოთი არ დაეთანხმება გეზელკირხენის ფირმას, მაშინ ნიკო ნიკოლაძე ელევატორს ბათუმში ააშენებინებს მათ და ჩვენ ცარიელ-ტარიელი დავრჩებითო. ამ განცხადებამ ხმოსნები გააოცა. ნიკო ნიკოლაძე მიხა ესაკიას ებრძვის და ჩვენ რა შუაში ვართო. მიხა ესაკია მოიჯარადრე იყო. იგი ადრე, როგორც მაქინატორი, ამხალეს. მაშინ ქალაქის სათათბირომ მას იჯარა ჩამოართვა. ამით გაბოროტებული მ. ესაკია აღარ ისვენებდა ნიკო ნიკოლაძის წინააღმდეგ საჩივრებით აიკლო ყველა და ყველაფერი. მართალია; ახლა ნიკო ქალაქის მერი აღარ იყო, მაგრამ ხმოსნებმა ელევატო-

რის მშენებლობის ბათუმში გადატანის საშიშროება რომ დაინახეს, ეს გადაყენებული ნიკო ნიკოლაძის შურისძიებად მიიჩნიეს. ქალაქის სათათბიროში შეიქმნა ერთი ხმაური და აურზაური. კოჭუამ ხმოსნები ვერ დააშოშმინა. საქმე მთლად იმით წაახდინა, რომ განაცხადა — რასაც ვმოქმედებ, ან რასაც ვამბობ, სულ ნიკოლაძის ჩაგონებით არისო.

ამ ბრიყვულმა წამონაროშმა ხმოსნები სულ გადარია, წონასწორობა დააკარგვინა, ქალაქის რჩეულთ შეუფერებელი და უკადრისი რამ საქმე ჩაადენინა. ისინი ერთმანეთს მიესიენ და საშინელი ცემა-ტყევა გაიძაოთა.

როცა ინციდენტი გახმაურდა და პრესა ალაპარაკდა, ხმოსნები სირცხვილში ჩაყვიდნენ. ყველაფერი კოჭუას უტაქტობას გადააბრალეს. ისიც გაიხსენეს, რომ კოჭუა ქალაქისთავად ნიკო ნიკოლაძის რეკომენდაციით აირჩიეს. ეჭვიც შეეპარათ. ნიკო ნიკოლაძემ კოჭუა იმიტომ ხომ არ აგვარჩევინა, რომ იონა მეუნარგია არ გამხდარიყო ფოთის მერი. იმ პერიოდში ნიკო ნიკოლაძესა და იონა მეუნარგიას შორის დიდი შუღლი იყო ჩანოვარდნის. ორზოცი წლის მეგობრები და ოცი წლის თანამშრომლები შეურიგებლად იყვნენ წაქიდებული. ეს შუღლი ისეთივე გულსატკეპნი, სამწუხარო და სავალალოა, როგორც ილიასა და ივანე მაჩაბლის დავა საბანკო საქმეთა გამო. აქაც სულმდაბალი, წვრილმანი, გულბოროტი ადამიანების წასისინებამ გადაჰკიდა ერთმანეთს ნიკო და იონა. მათ დავას იმჟამინდელ პრესაში ვრცელი ადგილი უჭირავს. ორივე გრძნობდა, რომ სხვათა ფეხის ხმას და წაქეზებას არ უნდა აჰყოლოდნენ, მაგრამ ადამიანი ადამიანია და ემოციების მართვას ყოველთვის ვერ ახერხებს.

„მოგეხსენებათ, პასუხისგებაში ვარ მიცემული. ამ გასაჭირში ნშველელი არსად ჩანს, თორემ დამწიხველი, ბევრი მოგეცესთ, უთვალავია. ყოველ ჭინჭრაქას, ყოველ ლაწირაკს და ქვემძრომს შეუძლია მავნოს, თვალდახელშუა სიცრუის თქმითაც. შეშლილი უნდა იყოს ადამიანი, ასეთ მდგომარეობაში ამხანაგს მტრად რომ აქცევდეს?“ — წერდა ნიკო ნიკოლაძე გაზეთ „იმერეთში“ 1913 წლის პირველ თებერვალს.

ნიკო განსაკუთრებით იმით იყო გულნატკეპნი, რომ იონა მეუნარგიამ მას პრესაში ორპირი, თაღლითი და ბოროტი უწოდა.

უკვე აღარაფრის შეცვლა და გამოსწორება აღარ შეიძლებოდა.

მხოლოდ სასამართლოს შეეძლო მტყუან-მართალის დადგენა. ნიკო ნიკოლაძის ნებღალული სახელის ძველებური ღირსებით აღდგენა. მართალია, საზოგადოების უმთავრეს ნაწილს არ სჯეროდა ბრალდება, წაყენებული ნიკო ნიკოლაძის მიმართ, მაგრამ არც ისინი იყვნენ მცირე რაოდენობით, ვინც სიამოვნებით ხელს იფშენებდა, ავად ხითხითებდა, ამღვრეულ წყალში თევზს იჭერდა. შუღლის ისედაც აგიზგიზებულ ცეცხლზე ნავთს ასხამდა. ზთელი გულისყური იქით იყო მიპყრობილი — როგორ დამთავრდებოდა სასამართლო პროცესი. სასამართლო ქუთაისში გაიმართა 1916 წლის მაისის ბოლოს. მისი ანგარიში სრულად გამოაქვეყნა გაზეთმა „ჩვენმა მეგობარმა“. 70-ე ნომრით დაწყებული 75-ეტი დამთავრდა.

როცა ამ მასალას გადაიკითხავთ, ნათლად დაინახავთ, რომ სასამართლო საქმე საგანგებოდ იყო მოწყობილი. მაგრამ იმის ამოცნობა კი ძნელია, ვის მიერ. რა ძალა იდგა ამ მზაკვრობის უკან.

რა თქმა უნდა, ნიკო ნიკოლაძეს ძირითადად ბრალდება არ დაუმტკიცდა, მაგრამ სასამართლომ მაინც სცნო იგი დამნაშავედ ოთხი ათასის საჩუქრად აღებაში. ამის გამო გამოიტანეს განაჩენი: ან რვა ათასი მანეთი გადაიხადოს ნიკო ნიკოლაძემ, ან ერთი წლის პატიმრობა მოიხადოს.

ნიკო ნიკოლაძეს ეს სრულებით არ გაჰვირვებია. კარგად ახსოვდა, რაც რამდენიმე წლით ადრე მოხდა. ქუთაისის საადგილმამულო ბანკში ოცდაათი წლის უმწიკვლო სამსახურის შემდეგ, თავმჯდომარე და დირექტორი, დავით ბაქრაძე და კირილე ლორთქიფანიძე, ორი 80-80 წლის მოხუცი, სამართალში მისცეს. ის კირილე ლორთქიფანიძე, რომელიც ხელფასის მხოლოდ ნახევარს იღებდა, მეორე ნახევარს კი ბანკს უტოვებდა, დამნაშავის სკამზე დასევს. ორივეს საჯაროდ გაუყიდეს ადგილ-მამული, არა მარტო პირადი, არამედ და-ძმებისაც. სიბერემ უშველათ, თორემ ორივეს კატორღაში ამოხდებოდა სული. ამის მერე საკვირველი რა უნდა ყოფილიყო?

73 წლის ნიკო ნიკოლაძე რუსეთში წავიდა სამუშაოდ და საცხოვრებლად.

ყველაფერში ახლის მოტრფიალე, დამცველი და მოქადაგე, მხოლოდ ერთ რამეში იყო ტრადიციონალისტი და კონსერვატორი — ეროვნულ საკითხში. ნიკო ნიკოლაძეს ურყევად სჯეროდა, რომ საქართველო უნდა დარჩენილიყო რუსეთის სახელმწიფოს ფარგლებში. რუსეთისაგან გამოყოფას არა თუ მიზანშეწონილად არ თვლიდა, საქართველოსათვის საბედისწეროდაც მიაჩნდა (თუმცა 1918 წლის 26 მაისს — საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებაში მან არსებითი როლი შეასრულა). თუ ოდესმე, შორეულ მომავალში, საქართველო რუსეთს გამოყოფოდა, მხოლოდ მშვიდობიანი გზით უნდა მომხდარიყო ეს და იმპერიის მთავრობის თანხმობით.

1877 წელს, სანამ თურქეთთან ომი დაიწყებოდა, ნიკო ნიკოლაძემ ქართველ ხალხს მოწოდებით მიმართა.

„ყოველს ქართველს მტკიცედ უნდა ახსოვდეს, რომ ომის დროს მთელი ევროპის ყურადღება ჩვენ ქვეყანაზე აქნება მოქცეული. როგორც რუსეთის, აგრეთვე ევროპის თვალში, ჩვენი ხალხი უნდა გამოჩნდეს მხნე, პატიოსანი და რაინდულ ხალხად, იმისთანად, რომელიც პატივისცემის ღირსია სამხედრო მამაცობისათვის, ხეირიანი განწყობილების ღირსია მოქალაქეობრივი პატიოსნების და წესიერების დაცვისათვის.

ერთი სიტყვით, ნუ დავივიწყებთ, რომ ჩვენი ქვეყნის სახელი, სიკეთე და მომავალი ჩვენს საკუთარ საქციელზეა დამოკიდებული. ნუ შევარცხვენთ დღემდე პატივცემულ სახელს, ნუ გაურევთ ბრძოლაში ნურც ავაზაკობას, ნურც სიმხდალეს, ნუ ვეძიებთ პიარად სარგებლობას, ნუ დავივიწყებთ ურთიერთ დახმარების საჭიროებას, ნუ დავიმალვით სოროში, მაშინ, ჩვენი გონიერი, წესიერი და პატიოსანი საქციელი მაღლა ასწევს საქართველოს სახელს და მტერსა და მოყვარეს დაანახევებს, რომ ჩვენი ხალხი სიყვარულის, პატივისცემის, მორიდების და კეთილდღეობის ღირსია...“

იგი ამ მოწოდებას სიტყვა-სიტყვით გაიმეორებს 1914 წელს, როცა პირველი მსოფლიო ომი დაიწყო.

ეს საქციელი გასაგებია. ამ ომებთან ქართველობას აკავშირებდა თურქეთაგან მითვისებული ისტორიული ქართული მიწა-წყლის დაბრუნების ოცნება: 1877-78 წლებში — აჭარის, 1914 წელს —

ლაზეთის. ეს ომები მართლაც იძლეოდა ამის იმედს. თუმცა აჭარის დაბრუნება ბევრად უფრო ადრე მოხდებოდა, რუსეთის არმიის გენერალიტეტის უმეცრება რომ არა. ამ უმეცრებას თვითონ ნიკოც დასცინოდა თავის სტატიებში.

1829 წელს დამარცხებული თურქეთი დათანხმდა საზღვარი მდინარე კოროხს გაჰყოლოდა. მთელი აჭარა რუსეთის იმპერიის საზღვარში შემოდიოდა. მაგრამ რუსმა გენერალმა, ვინც საზავო ხელშეკრულებას ადასტურებდა, კოროხი და ჩოლოქი ერთმანეთისაგან ვერ გაარჩია. საზღვარს მდინარე ჩოლოქის გასწვრივ დაყაბულდა. გაოცებულმა თურქმა ხმა გაკმიდა და სული განაბა: ხუმრობა ხომ არ იყო, სისხლით მოპოვებულ მიწა-წყალს, რუსი მელნით ისევ უკან აძლევდა. ასე აჩუქეს აჭარა კიდევ 50 წლით თურქეთს.

ქართველობა დარწმუნებული იყო, რომ 1878 წელს ძველი შეცდომა აღარ განმეორდებოდა. ომში აღტაცებული მიდიოდა. ახლანდელმა სარდალმა მიხეილ ლორის-მელიქოვმა კარგად იცოდა: რა ეკუთვნოდათ ქართველებს და რა სომხებს. არც კოროხი და არც ჩოლოქი ერეოდა ერთმანეთში. ნიკოც წავიდა მაშინ ოქში, საფრანგეთის ჰავესის სააგენტოს კორესპონდენტად. ფრანგულ და რუსულ პრესას უამრავ მასალას აწვდიდა ფრონტიდან. ამჯერად დაღვრილ სისხლს ამოდ არ ჩაუვლია. ქართული და სომხური ტერიტორიის დიდი ნაწილი დაუბრუნდა კანონიერ პატრონებს.

1914 წელს ახალი იმედი გაჩნდა. ქართველობამ ლაზეთს მიჰპყრო თვლი. მართალია, 1914 წელს სხვანაირი ომი დაიწყო, მაგრამ ხომ შეიძლება ღმერთი მოწყალედ გიყურებდეს და ესეც მოგაგებინოს. არც ის იყო უკადრისი: თუ მამა-პაპეულის დასაბრუნებლად საკუთარი ღონე არ გყოფნიდა, სხვისი ძალა მოგეშველებინა. მით უფრო, რომ პეტერბურგი დაპირებული იყო. ეიე მაშინ, 1783 წელს, მაჰმადიანთა მიერ წართმეული მიწა-წყლის დაბრუნებაში დაგეხმარებითო. არც 74 წლის აკაკი წერეთელს და არც 71 წლის ნიკო ნიკოლაძეს საომრად წასვლა აღარ შეეძლოთ, მაგრამ ლაშქრად მიმავალ ახალგაზრდობას გზას ულოცავდნენ. რუსეთის ერთგულებისაკენ მოუწოდებდნენ. ომი თურქეთთან მიმდინარეობდა და აკაკი წერეთელი აღარ წერდა — „მხსნელს დახსნალი მიეგებე!.. ოი, ამას ვენაცვალე...“ („გურული ნანა“ ათი წლის წინათ დაწერა აკაკიმ, შორეული აღმოსავლეთის

სოკეებზე იაპონელმა გენერალმა ოიამამ რუსეთის ჯარს კუდიტ ქვა რომ ასროლინა).

რუსეთის ერთგულების პოზიციას არა მარტო ამ კონკრეტულ ვითარებაში იცავდა ნიკო ნიკოლაძე, არამედ საერთოდ. იგი მხარს უჭერდა XVII — XVIII საუკუნეების ქართველ მეფეთა პოლიტიკას, რაკი მასაც სჯეროდა, რომ სხვა გზა ხსნისა არ არსებობდა.

„ქვეყნის პოლიტიკას — როგორც მის ბუნების ნამდვილ ძალებს — ადამიანის, ხალხის სურვილი კი არა, ამ ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობა სჭედს. პოლიტიკა ახალი მოდური შლიაჰა კი არაა, რომლის ცვლა ჩვენს ქეიფზე ჰკიდია, ისეთივე ტრადიციული, უცვლელი, მამა-პაპური განძია, როგორც ენა, ეროვნება, სარწმუნოება... სანამ შავი ზღვიდან გასავალი სრუტე ოსმალს ხელშია, სანამ სამხრეთით ოსმალეთი და სპარსეთი გვაკრავს, აღმოსავლეთით — ლეკი და თათარი, ჩრდილოეთით — რუსი, ბევრი რომ ვიწროილოთ, იმ პოლიტიკას ვერ ავცდებით, რომელიც აურჩევიათ საქართველოს უადრეს გმირებს, ბევრი ცდის, ძებნის და მსხვერპლის შემდეგ. უკეთესი რომ შესაძლო ყოფილიყო, განა მათ დაემალებოდა? ჩვენზე ცოტად სწყუროდათ, ვითომ, დამოუკიდებლობა, საკუთარი გვირგვინი ჩვენზე ნაკლებ უყვარდათ? საძებნი გზა ჩვენსავით დახშული როდი ჰქონდათ, უფლებაც სისრულით ხელთ ეპყრათ, ვისთანაც უნდოდათ საქმე დაეკავებინათ, კავშირი შეეკრათ, ბრძანებისამებრ მთელი ქვეყანა მიმოვლეს მათმა ელჩებმა, სამეფო არსად დარჩენიათ, რომელთანაც მოლაპარაკება არ გაემართათ, დაახლოვება საქართველოს სახსენლად არ ეცადათ. სანამ საბოლოო გზას დაადგებოდნენ, სანამ გვირგვინს ერის არსებობას შესწირავდნენ, ყოველი საშუალება სინჯეს, ყოველი ღონისძიება იხმარეს; თვით სარწმუნოების შეცვლასაც შეჰპირდნენ რომის პაპს და ფრიდრიხ დიდს. უცრემლოდ ვერ გადაიკითხავს კაცი ამ სამი საუკუნის მეცადინეობის აღწერას მატთანში. რაც ამდენს, ამისთანა თაობას აუგია, აუცილებლად უცვნიათ, იმას ერთი ჯგუფი, გინდ ერთი თაობა ვერ შესცვლის. სანამ ოსმალს, ან სპარსეთის ადგილს რომელიმე სხვა რასსა ან მეფობა არ დაიჭერს, საქართველოსთვის არავითარი სხვა პოლიტიკა არ იარსებებს, იმის გარდა, რომელითაც ხელმძღვანელობდნენ, იძულებით, საქართველოს უგონიერესი პატრონები: ალექსანდრე კახელი, ალექსანდრე იმერელი,

ვახტანგ კანონმდები, თეიმურაზ მეორე, სოლომონ დიდი, დიდი გიორგი. რა ძალად და აუცილებლობამ ეს მღევები გასტეხა, ის ახლაც უცვლელად არსებობს, მას ვერც ჩვენ მოვერევიტ. როგორც უნაყოფოდ, უკვალოდ, უსახელოდ დაიღუპა ყოველი სახსარი, მათ დროს სხვას რამე მიზნისაკენ მიმართული, ისრევე წყალ-წადლებულია ყველა სხვა მეცადინეობაზე ნახმარი საშუალება. ბუნების წინააღმდეგ ყოველი ცდა ამოა და სასტიკად ისჯება“.

ელავებოდა იგი ახალ თაობას 1913 წელს ქუთაისში გამოცემულ პაწია ბროშურაში „ჩემ პოლიტიკაზე“.

ეროვნულ თავისუფლების თვალსაზრისით, ეს სტრიქონები აშკარად გულგატეხილი კაცის დაწერილია. წამოსცდა კიდეც ერთხელ: „მე დიდი იმედი არა მაქვს ჩვენი მამულის მომავლისა...“

სხვათა შორის, საქართველოს მომავლის მიმართ ნიკო ნიკოლაძის სევდიანი განწყობილება დავით კლდიაშვილსაც შეუნიშნავს. როცა აკაკი წერეთლის ცხედარს თბილისში მოვასვენებდითო, — გვიამბობს „სამანიშვილის დედინაცვლის“ ავტორი, — ვაგონში თავი მოიყარეს მაშინდელი ჩვენი ინტელიგენციის წარმომადგენლებმა. სჯა-ბაასი ჯერ ომს შეეხო, მერე საქართველოს ბედს. რას მოუტანდა ქართველ ხალხს პირველ მსოფლიო ომში რუსეთის გამარჯვება ან დამარცხება. „ნიკო ნიკოლაძე გამოთქვამდაო იმ აზრს, — აგრძელებს მოყოლას დავითი, — რომ ჩვენი მდგომარეობა უნუგეშოა. ეს გაიმარჯვებს თუ ის, ჩვენ მაინც უყურადღებოდ ვიქნებით დატოვებული, რადგან ჩვენ არ გვაქვს არაფერი ისეთი, რომ ჩვენი დავაინტერესოს რომელიმე მხარე და ჩვენი ღამაში თვალებისათვის თავს არავინ გამოიდებსო“ („ჩემი ცხოვრების გზაზე“, 1964 წ., გვ. 191).

ეს გულგატეხილობა და ის აქტიურობა-ენერგიულობა, რასაც იგი თეორიული თუ პრაქტიკულ მოღვაწეობაში ავლენდა, ზერეულე შეხედვით, შეიძლება ადამიანს მოეჩვენოს თითქმის შეურიგებელ წინააღმდეგობად, რომელიც ნიკო ნიკოლაძის სულში არსებობდა. თუ ჩვენი ქვეყნის მომავლისა არ სჯეროდა, რისთვის იბრძოდა ასე თავგამეტებული მთელი მისი სიცოცხლის მანძილზე? ამ კითხვას ვერ ვუპასუხებთ, თუ მოკლედ მაინც თვალი არ გადავავლეთ საზოგადოებრივი აზრის მოძრაობას მე-19 საუკუნეში.

სამწუხაროდ, მე-19 საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიას ჩვენი მეცნიერება, არსებითად იმ მოდელით სწავლობს, რითაც ამავე ეპოქის რუსული საზოგადოებრივი აზრის განვითარება შეისწავლება. ეს არა მარტო შეცდომაა, არამედ, ზოგიერთ შემთხვევაში, განგებ დამაბინჯებაც. მართალია, იმპერიის საზღვრებში რუსეთი და საქართველო ერთიან სოციალ-პოლიტიკური და სულიერი ცხოვრებით ცხოვრობდა, მაგრამ მათი ოცნება, ფიქრი და მისწრაფება ძირეულად განსხვავებული იყო. ანდა, ერთნაირი როგორ იქნებოდა: საქართველო დაჩაგრულ-დამონებული ქვეყანა იყო, ხოლო რუსეთი — მბრძანებელი, გამარჯვებული და გალალეული.. განა ბატონი და ყმა ერთნაირი ოცნებითა და იმედით ცხოვრობს? თუ სოციალურ პრობლემათა თვალსაზრისით, რუსი და ქართველი მოღვაწეების შეხედულება დასაშვებია ზოგჯერ ერთმანეთს დამთხვეოდა, ეროვნული კუთხით, ნაკლებ მოსალოდნელია მათ რაიმე მსგავსი და საერთო ჰქონოდათ.

მთელი მე-19 საუკუნის მანძილზე, რუსეთის სოციალური და პოლიტიკური ფერისცვალების მომხრე და მოსურნე იყო ყველა რუსი მოაზროვნე, აშკარა მონარქისტებიც კი. ამის დასტურია ალექსანდრე მეორის რეფორმები. მაგრამ თითქმის არც ერთ მათგანს არ უფიქრია რუსეთის იმპერიის მთლიანობის დარღვევა (პირიქით, დეკაბრისტების „Русская правда, или заповедная государственная грамота“ იმპერიის ურღვევობას იცავდა და არარუსების დაუყოვნებლივ გარუსებას ითხოვდა). არ გამოუთქვამთ სურვილი არარუს ხალხთა განთავისუფლებისა და მათთვის დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი არსებობის უფლების მინიჭებისა (თუ არ ვცდები, იშვიათი გამონაკლისია ანდრია ჟელიაბოვის დაპირება: „Народы, насильственно присоединенные к русскому царству, вольны отделиться или остаться в Общерусском союзе“. „რუსულ სამეფოს ძალით მიერთებულ ხალხებს უფლება აქვთ გამოეყონ ან დარჩნენ საერთორუსულ კავშირში“). ეროვნული თვალსაზრისით, რუსული საზოგადოებრივი აზრის ამგვარ შეზღუდულობას (საშიშროებას მეტქი, რომ არ ვთქვა), შეუძლებელია, აშკარად ან მალულად, არ დაეფიქრებინა. ქართველი მოაზროვნეები. არ გამოეწვია მათში შიში. ამ შიშით გამოწვეული მერყეობა და ორჭოფობა სულ იგრძნობოდა მე-19 საუკუნის ქართულ აზროვნებაში.

თუ ერთი მხრივ, ალექსანდრე ჰავჭავაძეს უხარია — „განიხსნა

გზა და ეშვით ივერიელთ სასოება, რომე მუნით შევიდეს მათ შორის განათლება“, მორე მხრივ, ჩივის — „მე ამას ვჰსტირი განაწირი, ვაჰ თუ ვესწრა ვერ!.. თვარადა ჟამი, გულით შაამი. კვლავცა იქნების...“ რა გულთ მაამ ჟამზე ოცნებობს პოეტი და გენერალი? მარტო პირად თავისუფლებას არ გულისმობს ალ. ჭავჭავაძე. ქვეყნის, ერის თავისუფლებასაც ნატრობს. ასე რო? არ იყოს, არც ამას იტყოდა — „მზაკვარს ხმლით გავეუსწორდებით ქართლს მისცემთ შვება-ლხენასა!“.

ნიკოლოზ პირველის ხოტბით დაწყებულ „სადღეგრძელოს“ გრიგოლ ორბელიანი ამთავრებს — „ან, ეს რაცა ვჰსთქვი, რადა ვჰსთქვი, თუ რად მიხდოდა ვერა ვჰსთქვი?“ რას დარდობს იგი. რა ვერ თქვა? ვერ თქვა სანუკვარი — საქართველოს თავისუფლება.

მძლავრად ებრძვის ერთმანეთს მოჩვენებითი კმაყოფილება და ალალი ოცნება-ფიქრი. ეს საოცარი სიცხადით გამოხატა ნიკოლოზ ბარათაშვილმა.

„თავანს ვსცემ შენსა ნაანდერძებს, წინასწარად თქმულს! გახსოვს, სიკვდილის ჟამს რომ უთხარ ქართლს დაობლებულს?“

აჰა, აღსრულდა ხელმწიფური აწ აზრი შენი

და ვსჰამთ ნაყოფსა მისგან ტკიბისა აწ შენნი ძენნი...“

თუ ამ სტრიქონებში ვერ დავინახეთ მწარე ირონია, გულდაწყვეტილობა, სევდა, გამოწვეული XVII-XVIII საუკუნეების ქართველი მეფეების პოლიტიკური მოღვაწეობის შედეგით, მაშინ ჩვენ ერთ-ერთ უდიდეს ქართველ პოეტსა და მოაზროვნეს თვითნებურად მივაწერთ უბოროტეს აზრს — საქართველოს თავისუფლების დაკარგვით გახარებას. ნ. ბარათაშვილის პოეზიაში არსებობს სრული, შეუზღუდავი, უნივერსალური თავისუფლება. ეს თავისუფლება, ბუნებრივია, ეროვნულსაც გულისხმობს. სხვაგვარად წარმოუდგენელია. ამიტომ ზემორე მოხმობილი სტრიქონები მხოლოდ ირონიაა. სხვანაირად მისი წაკითხვა შეცდომაყარის და ნ. ბარათაშვილის დამცირება-დაცინებაც.

საერთოდ ქართველ საზოგადოებას, და კერძოდ ალ. ჭავჭავაძეს, გრ. ორბელიანს, ნ. ბარათაშვილს, დაუჯერებელია არ ხსომებოდა სოლომონ დოდაშვილის პროკლამაციის მდულარე სტრიქონები!

„ქვეყნის დასაბამითგან მამულსა ჩვენსა აქენდა თავისი საკუთარი მდგომარეობა, აქენდა თავისი სჯულნი... თავისი ჩვეულება და... არასოდეს არ იყო მოკიდებული სხვასა ზედა და არც მონა, ვითარცა აწ არს მამული ესე ჩვენი!..

ნუ უკვე ჩვენ არ ვართ შვილნი მამა-პაპათა ჩვენთანი? ნუ უკვე ჩვენ არა ძალგვიძს შენახვა საკუთარისა მამულისა ჩვენისა? ნუ უკვე ჩვენ არა გვაქვს სიმზნე და ძალი ესოდენი, რაოდენიცა ჩვენს მამათა?

მაშ რაისათვის ცოცხალვართ!“

მაგრამ პავლე ციციანოვის გაფრთხილება-რჩევაც არ ჰქონდათ დავიწყებული. ალექსანდრე ფრონელის სიტყვით, 1804 წლის მთიულეთის აჯანყების დროს, პ. ციციანოვს შეუკრებია ქართველი თავადაზნაურობა და ჰკუა დაურიგებია — ნუ ოცნებობთ ტყუილად, ვითომ რუსები საქართველოში დროებით არიან და მალე წავლენო. რუსები, რაკი რომელსამე ქვეყანას თავისს გუბერნიად დაჰსახევენ, ფეხს თავის დღეში აღარ მოიცვლიან იქიდანო (ალ. ფრონელი — „მთიულეთი, 1804 წ.“, 1896 წ., გვ. 29). თქვენ მათი მომრევი არ ხართ. ამიტომ ამბოხებას თავი დაანებეთ, შინ მშვიდად იჯექით და ის ჩინ-მენდლები მოხვეჭეთ, რასაც გიბოძებნო.

შიში არც მომდევნო სამოციანეულთა თაობას გაქრობია (თუმცა ეროვნული პოლიტიკა მათ უფრო მკაფიოდ და ნათლად შეიმუშავეს).

ძველი მუშა-რევოლუციონერი მიხა ჩოდრიშვილი გვიყვება („ჩემი თავგადასავალი“, 1927 წ., გვ. 91 — 93):

ქართველ ხალხოსნებს პროკლამაცია დაუწერიათ. მისი შინაარსი მ. ჩოდრიშვილს ასე დამახსოვრებია: რუსეთისა და საქართველოს მეფეებს შორის დადებული ხელშეკრულების ძალით, საქართველოს უნდა მიეცეს მისი ისტორიული ტერიტორია, რომელსაც უნდა განაგებდეს ქართველი ერი დამოუკიდებლად, საკუთარი შეხედულებისამებრ.

ვასო რცხილაძეს მ. ჩოდრიშვილისათვის დაუვალეზია — ეს პროკლამაციები ილია ჭავჭავაძეს მიუტანეო. თან ბარათიც გაუტანებია ილიასთან. პროკლამაციაც და ბარათიც მიხას ილიასთვის გადაუცია. წერილს რომ კითხულობდა, ილიას სახე შეჰმუხვნია და მრისხანე გახდომია. სასწრაფოდ საპასუხო ბარათი დაუწერია დ:

ვასო რცხილაძისათვის გაუგზავნია. გზაში მიხას სულმა წასძლია.. კონვერტი გახსნა და ის წერილი წაიკითხა. მ. ჩოდრიშვილის ნა-
ამბობით, ბარათში თურმე ეწერა:

„ვასო, ეხლავე დაუყოვნებლივ შემოდი ჩემთან; ამასთანავე, აქედან უნდა გითხრა, რომ მეტად ცუდ საქმეს ჩადიხართ, უნდა იცოდეთ. — რას შვრებით და ვისთან გაქვთ საქმე. ამნაირ ფურცლებით საქართველოს მთლად დაღუპავთ, არამც და არამც არ გააფრცხლოთ ეს ფურცლები. ან კი როგორ ანდობთ ვიღაც უბრალო მუშას ამისთანა დიდ და სერიოზულ საქმესო. გიმეორებთ, თქვენ ასე დაღუპავთ ჩვენ ქვეყანას და ჩვენ ხალხსაცო. არა, ერთი მითხარით, მაშინ რას ეტყოდით ქვეყანას, რომ ეგ ფურცლები მთავრობის კაცებს ჩაუვარდეთ ხელში, მაშინ მსაქართველოს ხომ მთლად თავის სამშობლოდან გადაასახლებენ რუსეთში და აქ კი ნაცვლად რუსებს ჩამოსახლებენ (ხაზი ჩემია — ა. ბ.). ამას თქვენ ანგარიშს არ უწევთ“.

ვ. რცხილაძეს და მის მეგობრებს ილიას შეშფოთება და საყვედური ყურად უღიათ. პროკლამაციები აღარ გაუვრცელებიათ.

ასეთსავე შიშსა და შეშფოთებას გამოთქვამდა გიორგი წერეთელიც 1894 წლის მარტში, ეგნატე ნინოშვილისადმი მიწერილ ბარათში.

„თუ ჩვენ ჩვენს პოლიტიკურად დაჩაგრულ ჯარემოებას არ მივაქციეთ ყურადღება და ვიყვირეთ საქართველოს და რუსეთს შუა საზღვარი არ უნდა იყოსო, ქართველი და რუსი ერთიანო, ამით ძალმომრეობაზე დამდგარი რუსეთი ისარგებლებს და გვეტყვიან, როგორც ახლა კიდეც გვეუბნებიან: თქვენ ადგილთ და ციმბირში გადასახლდით, იქ ბევრი ადგილებია და ფართოდ, გაშლილად იცხოვრებთო, რას აკვდებით მაგ საქართველოს, ხრიოკ ადგილებს, როცა თქვენ სამ დესეტიწაზე მეტი არ მოგდითო. სოციალური პრინციპი მოითხოვს, რომ ყველას თანასწორი ადგილმამული მიეცეს. მაშასადამე, თქვენ მანდედან აიყარეთ და ციმბირში გაფართოვდით, თქვენ მაგიერათ გადმოვიყვანთ და დავასახლებთ მანდ ველიკორუსის ხალხს, გაფართოვებულად და მაშინ ყველანი ბედნიერად იცხოვრებთ, რადგანაც ყველას თანაბარი საკმაოდ ადგილ-მამული გექნებათ განაწილებული; რას მიქვია ეროვნება, რა საჭიროა ქართველობა, თქვენ რუსები ხართ, ჩვენც

რუსები, მხოლოდ თანასწორად გავინაწილოთ ადგილ-მამული. ასე რომ, იმ სოციალურ პრინციპს რომ გავყევით, როგორც თქვენ ბრძანებთ, რუსები ჩვენ ადგილ-მამულს დაგვატოვებინებენ და თვითონ მოკალათდებიან ზედ...”

(ეს წერილი 1926 წელს „მნათობშია“ გამოქვეყნებული, 8-9 ნომრის 252-ე გვერდზე).

ამ შიშს ნიკო ნიკოლაძეც არანაკლებ განიცდიდა. 1865 წელს, 22 წლის ჰაბუკი, წერდა „კოლოკოლში“: „...ეროვნულ მისწრაფებათა გადაჭარბებას შეუძლია მიიყვანოს საქართველო იმ სასაკლაოზე, სადაც ამას წინათ ტყავი გააძრეს პოლონეთს და სადაც მთლად სისხლი გამოსწოვეს ჩერქეზებს“. ეს სიფრთხილე 1913 წელსაც გამოამჟღავნა, როცა ყმაწვილკაცობაში „კოლოკოლში“ დასტამბული სტრიქონები გაიმეორა და თან დასძინა — „დიდი სამეფოების მკედელი პაწია ერს განა უშველის?“

რა თქმა უნდა, რუსულ საზოგადოებრივ აზრს მწარე ეროვნული ფიქრი არ აწუხებდა. არც რუსი ხალხის ნაციონალურ არსებობას ემუქრებოდა ვინმე ან რაიმე. ის ცხარე კამათიც კარგა ხნის მიუყუჩებული იყო, ზაპადნიკებსა და სლავიანოფილებს შორის რომ ბობოქრობდა. თუმცა ცოცხალიც რომ ყოფილიყო, რას აძლევდა ქართველს? არაფერს. ამ პაექრობაში რუს მოაზროვნეთა ერთი ნაწილი იმას დარდობდა, მეტისმეტად არ დავემსგავსო ევროპელს და ეროვნული სახე არ შემელახოსო. მეორე ნაწილს ესეც არ აშინებდა: რუსეთი რუსეთად დარჩება ყველა გარემოებაში ოღონდ ევროპულ კულტურას აითვისებს და კიდევ უფრო დიადი გახდებაო.

ქართველს წინ კი საერთოდ ყოფნა-არყოფნის პრობლემა ედგა. როგორმე თავი უნდა ეხსნა, ყველა გრძნობდა და ხედავდა, რომ საქართველოს ეს მარტო არ შეეძლო. თავდახსნა შეიძლებოდა მხოლოდ კავკასიის ხალხებთან ერთად. აუცილებელი იყო ერთიანობა, მაგრამ როგორ? ენით, სარწმუნოებით, ისტორიული ყოფა-ცხოვრებით განსხვავებული ხალხები რა გზით, რა ხერხით, რა საშუალებით, რა იდებით უნდა შეკავშირებულიყვნენ? მით უმეტეს, რომ მტერი მათ დაქსაქსულობას ოსტატურად იყენებდა, როგორც კი საჭიროებას დაინახავდა, ერთმანეთს მიუქსევდა. ერთიანობას, ერთი მიზნით შეკავშირებას ვერც ილიას პოეტური ოცნება შექმნიდა — „ხალხი აზვირთდა, ხალხი აღსდგა, ხალხი მოქ-

მედობს, კასპიის ზღვიდამ შავ ზღვამდინა ერთს ფიქრსა ჰფიქრობს, და ეგ ფიქრია მთელ კავკასიის თავისუფლება! — და ვერც გიორგი წერეთლის გულისტივილი — „ქართველ-სომეხთა შორის ეროვნული ბრძოლის ატეხა მე მიმაჩნია ჩვენი ერის მავნებლათ, ნიშნათ განუვითარებლობისა, განუჭვრეტობისა...“ ვერც ნიკო ნიკოლაძესა და კონსტანტინე ბებუთოვს შორის დადებული პირობა — ერთად ეურომათ საერთო კავკასიური დროშის ქვეშ — შველოდა საქმეს. საერთო კავკასიური მოქმედების პროგრამა ვერ გამოძუშავდა. ერთიანი მოქმედება კი არა, ზოგჯერ ისეთ უბრალო და წვრილმან საკითხთა გამო ატყდებოდა დავიდარება, რომ ჭირისუფალს გული უკვდებოდა. მტერი კი ხარობდა. ისედაც გათიშულები სულ მთლად ცალცალკევდებოდნენ. ყველა თავის სამრეკლოს რეკავდა და მეორის ხმის გაგონება არ უნდოდა.

თავდაპირველად ნიკო ნიკოლაძეს ერთიანობის მეტი იმედი ჰქონდა. ქართველთა შორის მაინც.

„განა ამ სტრიქონების დამწერი ყველაფერში ეთანხმება, მაგალითად, გ. წერეთელს, ილ. ჭავჭავაძეს, აკ. წერეთელს ან ნ. მესხს? ან, განა ესენი ყველაფერში ეთანხმებიან იმას? არა, ზოგიერთ საქმეში, ზოგიერთ კითხვებზე ჩვენ სხვა და სხვა აზრისა ვართ. მაგრამ ჩვენ საზოგადო მიზანი ყველას ერთი და იგივე გვაქვს და უნდა გვექონდეს. ამ საზოგადო მიზანს ჩვენ ყველანი, ჩვენი ძალისა და ცოდნის მიხედვით, ერთგულად ვემსახურებით, და თუ წვრილმან აზრებში, წვრილმან საგნებზე, ან შემთხვევებზე, ერთმანეთის პატივისცემის შეწყვეტის ნებას არ გვაძლევს და ერთმანეთში ბრძოლას როდი გვაწვევინებს. ასეთი ყოველგვან, ყოველ შრომაში. უამისოდ შრომა და ერთად საქმის წაყვანა შეუძლებელია“.

ამას ახალგაზრდობაში წერდა, მე-19 საუკუნის 70-იან წლებში. მერეც ადასტურებდა, 1915 წელს, რომანოზ ხომლელისადმი მიწერილ ბარათში.

„რასაკვირველია, ჩინებულათ მესმოდა, რა დიდი განსხვავება არსებობდა ილიას, აკაკის, მესხის, გიორგი წერეთლის და ჩემს მიმართულებებს შუა; რო ბევრში მათი აზრი ჩემის წინააღმდეგი იყო; მარა ნათლად იმას ვგრძნობდი, რო ჩვენს სიცოცხლეში, ჩვენს მამულში ვერ მოვესწრებოდით ისეთი ხანის დადგომას, როცა ჩვენი აზრების წინააღმდეგობა ჩვენს შორის რეალური ბრძოლის

ატეხვას გამოიხმობს. წინააღმდეგობა იყო მაშინ მარტო ნატერის სხვა და სხვა ფერობაში. სადავო გვექონდა მარტო ის საკითხი: თუ რომელი ნატერა სჯობია — ილიასი, აკაკის, გიორგი წერეთლის, სერგეი მესხის თუ ჩემი? სანატრელი ყველას სხვა და სხვა ნაირი გვექონდა. მარა, რაკი არც ერთის ჩვენგანის ნატერა ჩვენს სიცოცხლეში არ განხორციელდებოდა, ფიქრობდი — დაე; ყველამ, რაც უნდა, ის ინატროს. ნამდვილ ცხოვრებაში კი, საქმიანობაში, ისეთ საგნებში, რომლის განხორციელება ჩვენს სიცოცხლეში მოსალოდნელია, ყველა, რასაკვირველია, ერთი და იმავე აზრისა და გრძნობის ვიყავით“.

მართალია, საერთო, საზოგადო მიზნებისათვის ბრძოლა არც ერთ მათგანს სიცოცხლის ბოლომდე არ შეუწყვეტია, მაგრამ მათ საქმიანობას ერთიანი, განუყოფელი, მტკიცე ორგანიზაციული ხასიათი და სახე არ მიუღია, არ ჩამოყალიბებულა პარტიად, ორგანიზაციად. ამას თვითონ ნიკო ნიკოლაძეც აღნიშნავდა.

„... ნელ-ნელა როცა თეორიულ მოსაზრებას წაეხახუნა ნამდვილი ინტერესების წინააღმდეგობა, ისე ადვილი როდილა შეიქმნა ამ უკანასკნელების (კავკასიის ხალხთა — ა. ბ.) შეთანხმება. ჩემ დროშას (ერთობისა და თვითმმართველობის დროშას — ა. ბ.) ყველაზე უწინ 1877-ში ქართველები გაეჭენენ. მათ მალე სომხობა გაჰყვა; ათიოდე წლის განმავლობაში ეს ორი განს გამდგარი ამხანაგი ერთმანეთში მაინც არ დაობდნენ. 1890-ში მათ შორისაც, როგორც მოგეხსენებათ, ატყდა მწვავე ბრძოლა. სამი თუ ოთხი წლის შემდეგ გაიმართა თვით ქართველობაშიც შინაური ომი ეგრედ წოდებული „მესამე დასის“ თაოსნობით. მუშა წინააღმდეგ პატრონს, გლეხი — აზნაურს, მრევლი — მღვდელს და სხვ. თუ ამ რიგად აირია მონასტერი კავკასიის მოწინავე ერებში, ქართველობაში და სომხობაში, რალა საკითხავია — თათრები და ლეკები რა გზას დაადგებოდნენ“.

ორგანიზაციის ჩამოუყალიბებლობას იაკობ გოგებაშვილიც უჩიოდა. ეს სამოციანელების მოღვაწეობის სისუსტედ მიაჩნდა.

„...მართალია, ვერ შევექმენით მესამოციეებმა ორგანიზაცია და ეს იყო სუსტი მხარე ჩვენი მოქმედებისა, მაგრამ ვერც ჩვენმა უღმობელმა კრიტიკოსებმა ისახელეს ამ მხრივ თავი. მათაც არაერთარი რეალური მოქმედი ორგანიზაცია არ შეუქმნიათ. მხოლოდ სოციალ-დემოკრატებმა დააარსეს და გააჩარხეს ძლიერი

ორგანიზაცია და აკი კიდეცა გაჰყავდათ და გაჰყავთ თავისი...“
(„რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი“, 1977 წ., გვ. 130).

ასეა, თავისი რომ გაიყვანო, აუცილებელია ძლიერი, მტკიცედ შეკრულ-შეკავშირებული ორგანიზაცია, პარტია, რომელსაც შინაგანი წინააღმდეგობა არ ღრღის და ასუსტებს. ძლიერი ორგანიზაცია ვერც თერგდალეულთა მომდევნო ხალხოსანთა თაობამ შექმნა.

საერთოდ ხალხოსნობა, და კერძოდ ქართული, ნიკო ნიკოლაძეს უკავშირდება, მაგრამ არა იმ თვალსაზრისით, რაც ჩვენს ისტორიულ მეცნიერებაშია გამოთქმული: „თუკი მაინცდამაინც გვინდა, რომ სამოციანელთა შორის ხალხოსნობასთან ყველაზე ახლოს მდგომი ფიგურა ვიპოვოთ, ცხადია, ასეთად პირველ რიგში ნ. ნიკოლაძე უნდა მივიჩნიოთ“. ნ. ნიკოლაძე ხალხოსნებთან ახლოს პირადი ნაცნობობით იდგა და არა შეხედულებებით. ამ კუთხით მათ შორის ძირეული სხვაობაა.

ცნობილია, რომ რუსული ხალხოსნობა თემური, ანუ გლეხური, სოციალიზმისათვის მებრძოლი რაზმი იყო. ქადაგებდა კი ოდესმე ნ. ნიკოლაძე თემურ სოციალზმს, როგორც ამას ზოგიერთი ფიქრობს? რა თქმა უნდა, არა, მიუხედავად იმისა, რომ ეს სტრიქონები მისი დაწერილია: „ჩვენ ღრმად ვართ დარწმუნებული, რომ საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების ერთადერთ ფორმას, რომელსაც შეუძლია ნამდვილი სარგებლობა მოუტანოს საქართველოს, წარმოადგენს მიწისა და ყოველგვარი სხვა საკუთრების სათემო განაწილება, აგრეთვე ხალხის შრომისა და სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის სათემო ორგანიზაცია“. თავი დავანებოთ იმას, რომ ამას სრულიად ყმაწვილი კაცი წერდა, ვინც ჯერ ღრმად არ იყო ჩახედული არც სოციალიზმის თეორიაში და არც საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ცალკეული გამონათქვამებით მაინც არ შეიძლება მწყობრი წარმოდგენა ვიქონიოთ ამა თუ იმ მოაზროვნის შეხედულებაზე და მრწამსზე. საჭიროა არსის ამოცნობა. ამ მიზნით დავაკვირდეთ შემდეგს:

1947 წლის მარტში დაბეჭდილ კრებულში — „მერანი“ — გამოქვეყნებულია ქართველი ესერის (სოციალ-რევოლუციონერის) იოსებ გობეჩიას მოგონებანი. იგი წერს: ხალხოსნური, ანუ სოციალ-რევოლუციური, მოძრაობა, ფილოსოფიური თვალსაზრისით,

ეყრდნობოდაო დებულებას — *res cum ideam* (საგანი და იდეა ერთდროულად), — რაც მახისა და ავენარიუსის ემპირიოკრიტიციზმის ძირითადი არსია. არ იზიარებდაო არც იდეალისტურ *res post ideam* (საგანი იდეის შემდეგ) და არც მატერიალისტურ *res ante ideam* (საგანი იდეის წინ). რამდენჯერაც უნდა წაიკითხოთ ნ. ნიკოლაძის ნაწერები, ვერსად ნახავთ აზრს, რომელიც შეიძლება მივამსგავსოთ *res cum ideam*-ს. ამგვარი დებულების განმეორებაზე ლაპარაკი ხომ ზედმეტია და ზედმეტი.

როგორიც უნდა იყოს სოციალიზმი (და მოგეხსენებათ, იგი მრავალნაირია), ყველას ოთხი უარყოფა ახასიათებს.

...კერძო საკუთრების,

რელიგიის,

ოჯახის,

საზოგადოების წოდებრივ-კლასობრივად დაყოფის.

თეორიულად ყველა ჯურის სოციალიზმი ითხოვს ამას, მაგრამ პრაქტიკულად ზოგიერთის განხორციელება არ ხერხდება. მაგალითად. შეუძლებელი აღმოჩნდა ოჯახის უარყოფა. თუმცა ოჯახის უარყოფის აუცილებლობაზე ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგაც ბევრი იწერებოდა. მრავალთაგან საბუთად მხოლოდ ორ წიგნს დავასახელებ: ალექსანდრა კოლონტაი — „Новая мораль и рабочий класс“ — და კრებული „Семья и быт“. როცა აშკარა და ცხადი გახდა, რომ ოჯახის უარყოფა ბიოლოგიურად დაუშვებელია და სრული უაზრობაა, შეწყდა ლაპარაკი. ასეა: თეორია სხვაა, პრაქტიკა — სხვა. ხშირად შუა უდევთ დიდი მზღვარი.

ვისაც ენიაზება, ადგეს და სტრიქონ-სტრიქონ გადაიკითხოს ნიკო ნიკოლაძის ნაწერები. იგი ვერსად მიაგნებს ვერც კერძო საკუთრების, ვერც რელიგიის, ვერც ოჯახის და ვერც საზოგადოების წოდებრივ-კლასობრივად დაყოფის უარყოფას. ჩემი ფიქრით, სოციალისტად ვერ ჩავთვლით იმ მოაზროვნეს, რომელიც ოთხი უარყოფიდან არ იზიარებს თუნდაც ერთს.

უნდა ითქვას ისიც, რომ ამ ოთხ უარყოფას ვერ შეხვდებით ვერცერთი ქართველი მესამოციანელის (სულერთია, ილია იქნება იგი თუ აკაკი, გიორგი წერეთელი თუ იაკობ გოგებაშვილი) თეორიულ ნააზრევში. როგორც იმ დროის უგანათლებულესი ადამიანები, ცხადია, სოციალიზმის თეორიას იცნობენ, მაგრამ მისი ამღსარებლები არ არიან. ნუთუ ამის საბუთად არ კპარა ის

გაათრებული დავა-პაექრობა, რასაც ილიას წინააღმდეგ ეწეოდნენ სოციალ-დემოკრატები ან ნიკო ნიკოლაძის წინააღმდეგ სოციალ-ფედერალისტები? სოციალ-დემოკრატებმაც და სოციალ-ფედერალისტებმაც ჩინებულად იცოდნენ — რატომ კამათობდნენ და რა მიზნით.

ეს ფაქტი ცნობილია, მაგრამ მაინც მოგაგონებთ. ჟურნალ „დროშაში“ (1934 წ., № 14—15) გამოქვეყნებული წერილით სომონ ხუნდაძე გვაუწყებს, რა უთქვამს მასთან საუბარში ნიკო ნიკოლაძეს.

„კაპიტალს“ იგი (ნიკო ნიკოლაძე — ა. ბ.) პირველად გასცნობია რუსული თარგმანის კორექტურაში 1869 წ. ჩემს შენიშვნაზე განმეორებით და ხაზგასმით აღნიშნა — ბექდვა ბევრად ადრე დაიწყო და მხოლოდ მოგვიანებით 1872 წელს გამოვიდაო. პირველად გაგება გასჭირვებია, როდესაც ფრანგულ თარგმანში გაეცნო ხელმეორედ „კაპიტალს“, იგი დარწმუნებულია, რომ მარქსის აზრები საქართველოსათვის ვერ გამოდგებოდა (ხაზი ჩემია — ა. ბ.).

განა რაიმე საბუთი ან უფლება გვაქვს, არ ვენდოთ ს. ხუნდაძეს? ვფიქრობ, რომ არა. იმასაც თუ გავიხსენებთ, როდის ითქვა ეს და როდის დაიბეჭდა, მაშინ კიდევ უფრო მეტად უნდა ვერწმუნოთ ს. ხუნდაძის ნაამბობს. იმხანად ამგვარი სიტყვები, როგორც მთქმელისათვის, ისე გამგონისათვის, იოლად შეიძლებოდა საბედისწერო გამხდარიყო. მაგრამ არც ნიკო ნიკოლაძეს დაუმაღავს თავისი აზრი და არც ს. ხუნდაძეს მიუჩქმაღავს იგი.

უარყოფითად უყურებდა ნიკო ნიკოლაძე რუსი ხალხოსნების საქმიანობასაც.

რუსულ ხალხოსნურ მოძრაობას, როგორც კარგად იცით, ძირითადად სამი მიმართულება ჰქონდა — ბაკუნიზმი, ლავროვიზმი, ტაჩოვიზმი. თუ მართალს ვიტყვით, ნ. ნიკოლაძეს არ სჯეროდა, არ სწამდა არც ერთის — არც ბაკუნიზმის, არც ლავროვის, არც ტაჩოვის (შედარებით სიმპათიურად იყო იგი განწყობილი ნ. მიხაილოვსკისადმი. მაგრამ ეს სიმპათია ეკუთვნოდა უფრო ნ. მიხაილოვსკი-ადამიანს, ვიდრე ნ. მიხაილოვსკი-მოაზროვნეს). თუ არ დაიზარებთ და შეამოწმებთ, პროკოფი რატიანის „რჩეული ნაწერების“ მესამე ტომში, 401—403-ე გვერდებზე, ნახავთ ნიკო ნიკოლაძის ბარათს, მიწერილს ცოლისადმი 1875 წელს. ეს წე-

რილი სწორედ იმით არის მეტად საყურადღებო, რომ იგი არავითარ ეჭვს აღარ ტოვებს და საბოლოოდ ნათელს ჰყენს ნ. ნიკოლაძის დამოკიდებულებას ხალხოსნური მოძრაობისადმი.

ახლა რამდენიმე წუთით მე-19 საუკუნის 70-იან წლებში გადავსახლდეთ და ნ. ნიკოლაძეს დავეუფლოთ ყური:

„ლავროვი ისეთი კაცია, რომელიც მე გადაჭრით არ მომწონს. მან მთელი თავისი ცხოვრება გერმანულ ფილოსოფიაზე ფიქრით გაატარა. მისი ტვინი ჰეგელის სკოლის გავლენით არის ჩამოყალიბებული, მაგრამ იგი არასოდეს არ წასულა ამ სკოლის მარცხენა ფრთაზე. ის შეჩერდა ბრუნო ბაუერისა და კომპ. მოძღვრების საზღვართან, ისე რომ ფოიერბახამდეც კი არ მისულა. ამ ადგილზე იგი გაანადგურეს ჩერნიშევსკიმ და ანტონოვიჩმა.

და უეცრად ეს კაცი, რომელიც გონებრივად და რწმენით დიდი ხნის ჩამოყალიბებული იყო, ცხადდება საზღვარგარეთ და გადაეშვება ფრაზიორების წრეში; ამ ფრაზიორების ერთადერთი გონებრივი საზრდო იმ სკოლის ფრაზების უაზრო ლექვეა, რომელსაც ჩერნიშევსკი და კომპ. ეკუთვნოდნენ. ხვდება რა ამ წრეში, იგი ტოვებს თავის „კვლევის მეთოდებს“, თავის „აზროვნების საბოლოო მიზნებზე“, „შეცნობადსა და შეუცნობადობაზე“ და იწყებს ყბედობას თუთიყუშის ფრაზებით, მოჩვენებითი პათოსითა და ნასესხები ლირიზმით. ეს არც ლამაზია და უძლურებაცაა. იგი, როგორც ჩანს, ბაკუნინისაგან იღებს მაგალითს, თუმცა მის წინააღმდეგ იბრძვის; იგი სესხულობს ბაკუნინისაგან მის ხერხებს, მის მყვირალა ფრაზებს დ ცარიელ ფორმულებს... ყველაფერი ეს არ შეშვენის ლავროვს და არ არის დროული რუსეთის ახლანდელი მდგომარეობისათვის. ლავროვი ლიბერალობს, მაგრამ მე დარწმუნებული ვარ, რომ იგი თვითონ უნდა გრძნობდეს თავის ლიბარელობის მთელ უბადრუკობას...

ამ საზიზღარ მდგომარეობაში ლავროვის მსგავსი ადამიანები ნამდვილ დანაშაულს სჩადიან. მათი მოვალეობა იყო ადამიანები მანამდე მოეშადებინათ, ვიდრე მათ ბრძოლისაკენ მოუწოდებდნენ. ისინი მოვალენი იყვნენ, გაეცნოთ რუსი ახალგაზრდობისათვის გონიერი ორგანიზაციის პრაქტიკული წესები; მათ უნდა შთაეგონებინათ მისთვის დისციპლინის სულისკვეთება, იმ გზების შეგნება, რომლებითაც უნდა იარონ, მიზანი, რომელსაც ნაბიჯ-ნაბიჯ უნდა მიუახლოვდნენ; და როდესაც საკმარისი რაოდენობით

მომზადდებოდა ასეთი მზადყოფი, მცოდნე და ძლიერი ადამიანები, მხოლოდ მაშინ შეიძლება იფიქრო, როგორ და სად დაიწყო, ბრძოლა და როგორ მოუწოდო ბრძოლისაკენ ყველას, ვისაც შეუძლია მასში მონაწილეობა მიიღოს.

არათფერს ამის მსგავსს არ აკეთებენ ადამიანები, რომლებიც ჩაყენებული არიან ყველა ამ ლავროვების, ბაკუხიხების, ტაჩიშვილების, ჟუკოვსკებისა და ა. შ. მდგომარეობაში. ისინი პირიქით, აქეზებენ ახალგაზრდობასაც, მთავრობასაც და მათი პროპაგანდის ერთადერთი შედეგი ისაა, რომ ახალგაზრდობის საუკეთესო ძალები უდროოდ ილუპებიან ფუჰსა და წვრილმან შეტაკებებში, რომლებიც ზოგჯერ იმდენად სულელურია, რომ მათი დაღუპვა მოწამებრივი სიკვდილის ან გმირული ბრძოლის მაგალითადაც კი არ გამოდგება.

ისმება კითხვა: აი, უკვე ათ წელზე მეტია, რაც ეს ვაუბატონები საზღვარგარეთ სრულიად უსაქმოდ ცხოვრობენ. რა გააკეთეს მათ მთელი ამ ხნის განმავლობაში? ამ კითხვის პასუხი ძალიან ადვილია: ისინი ბზუოდნენ, ფართხალებდნენ და თავს ისე იჭერდნენ, ვითომ ძალას წარმოვადგენთო. ეს იყო და ეს. ასე როდი მოქმედებდნენ ნამდვილი აგიტატორები და პროპაგანდისტები, როგორც მაგალითად, მაძინი ან ვორცელი. ისინი ასწავლიდნენ, მოქმედების სისტემებს აყალიბებდნენ, ძალთა მიმართულების ერთიანობას ნერგავდნენ, დისციპლინას ამყარებდნენ, ცდილობდნენ, მოეხდინათ ახალგაზრდობის ძალთა კონცენტრაცია და ამ ძალებს სიფრთხილით, უნარიანად და თავის დროზე იყენებდნენ. ისინი იყვნენ ჰკუიანი და გულწრფელი ადამიანები და თავიანთი ახალგაზრდობის სულელური ყალბი მხარეებით თვალთმაქცურად არ იხიბლებოდნენ. ვერათფერს ამის მსგავსს მე ვერ ვხედავ იმ ადამიანებში, რომლებსაც წადილი აქვთ რუს ახალგაზრდობას უხელმძღვანელონ“.

ქართველი ხალხოსნებისაგან, ნიკო ნიკოლაძეს ეროვნული საკითხიც თიშავდა.

ქართულ ხალხოსნობას ორი ფრთა ჰქონდა.

ერთ ფრთას წარმოადგენდნენ ისინი, ვინც აქტიურად საქმიანობდა რუსეთში — ალექსანდრე ელიოზიშვილი, ნიკოლოზ ჩიკოიძე, ალექსანდრე ციციშვილი, ივანე ჯაბადარი და სხვანი. ამათ

ეროვნული პრობლემა არ აწუხებდათ. მთელი სულითა და გულით სოციალური საკითხების მოსაგვარებლად იღვწოდნენ. თუ რაიმე სიტყვა წამოსცდენიათ ეროვნულ მდგომარეობაზე, მხოლოდ ნიჰილიზმით გამსჭვალული. ამის უტყუარ არგუმენტად ივ. ჯაბაძარის ნაწერები გამოდგება. არ ვგულისხმობ მართო „Письма о Грузии“-ს, არამედ იმ წერილებსაც, რომელშიც იგი თავს იცავდა ოპონენტებისაგან და იმ მოგონებებსაც, რომელიც მან „ნახლოე“-ში დასტამბა.

მეორე ფრთას ისინი შეადგენდნენ, რომელნიც საქართველოში მოღვაწეობდნენ — მიხეილ ასათიანი, ზაქარია გულისაშვილი, მიხეილ გურგენიძე, სტეფანე ჭრელაშვილი და სხვანი. თავდაპირველად ესენიც აბუჩად იგდებდნენ ეროვნულ საკითხს. ამათაც სოციალური უსამართლობა უწევდა გულს.

„ის კი, რაიც თერგის ნაპირზედ
ილიას „მგზავრსა“ გულს უღირღნიდა,
ეხლა სრულიად მე არ მაწუხებს,
ის დრო ჩემთვისა მანდვე წავიდა.
მე ეს კითხვები კარგა ხანია
დამიძლევიდა, გამომიხსნია...
ჩემ გულის ბოლმა, თქვენთან საკითხი,
სიტყვა სრულებით სხვანაირია...“

მელექსეობდა მიხეილ ასათიანი. ეროვნული ბედის უგულვე-ბელყოფისათვის გააძრო მათ ტყავი აკაკი წერეთელმა „ცხელ-ცხელ ამბებში“, „დროებამ“ რომ დაბეჭდა 1881 წელს, 44-ე ნომერში. ჟურნალ „იმედის“ ჯგუფი, საბედნიეროდ, მალე მიხვდა შეცდომას. იმათაც დაიწყეს ფიქრი და ზრუნვა ეროვნულ პრობლემებზე. მაშინ აკაკიც შეპიროდა „იმედში“ თანამშრომლობას. მერე კი, როცა „იმედის“ ჯგუფი დაიშალა, ზოგიერთი მათგანი ილიას ამოუდგა გვერდით და „ივერიის“ რაზმელი გახდა. ქართველი ხალხოსნების „რუსული“ (პირობითად თუ ვიტყვით) ფრთა კი ისე გაეცალა ასპარეზს (ერთმა თავი მოიკლა, მეორე კლექით გარდაიცვალა გადასახლებაში, მესამემ საერთოდ მიატოვა რევოლუციური სარბიელი), რომ მშობელი ხალხის ეროვნული ბედით დიდად არ დამწუხრებულა, ღრმა განცდის საგნად არ უქცევია.

ეროვნული პრობლემისადმი გულგრილი დამოკიდებულება

ნ. ნიკოლაძისათვის ყოვლად მიუღებელი რამ იყო. თუნდაც იმით, რომ ნაციონალიზმი თანდაყოლილი, ბუნებრივი გრძნობაა. 1912 წელს სერგი დანელიას დაუწერია სტატია „Наша (ქართული — ა. ბ.) социал-демократия и национализм“. ეს ყოფილა პასუხი ნოე ჟორდანიას წერილისა — „ქართველი ხალხი და ნაციონალიზმი“. ს. დანელიას სტატია ნიკო ნიკოლაძისათვის გადაუციათ. ნიკოს იგი წაუკითხავს, მოსწონებია და აქა-იქ შენიშვნებიც გაუკეთებია, კერძოდ ნაციონალიზმის გამო ნათქვამი აქვს:

„ნაციონალიზმი იგივეა, რაც თავდაცვის ინსტიქტი, ის დამახასიათებელია ყოველი ცოცხალი ორგანიზმისათვის, ისევე როგორც სუნთქვა, სისხლის მიმოქცევა, შიმშილი, ძილი და სხვ.

ნაციონალიზმის აღმოფხვრა შეუძლებელია, ისევე, როგორც შეუძლებელია წაგშალოთ ფერი თმისა, თვალებისა, კანისა და ა. შ.

საუკეთესო ნაციონალისტებს არ შეუძლიათ ნამდვილი ბედნიერება არ შეუქმნან ყველა თანამემამულეს, მაშასადამე, პროლეტარიატსაც; გერმანიაშიც. ინგლისშიც, თვით მარქსის დროსაც კი, საუკეთესო ნაციონალისტები ცდილობდნენ თავიანთ სამშობლოში ცხოვრების სოციალური პირობების გაუმჯობესებას. განა 1793 წელს საფრანგეთში „პატრიოტებმა“ არ დაურიგეს გლეხებს მიწები?“.

(წელან, ზემოთ, პ. რატიანის წიგნი რომ ვახსენე, ამ მასალასაც იქ იპოვნის მკითხველი).

ნიკო ნიკოლაძეს არაფერი უყვარდა, რაც არაბუნებრივი იყო. ცხადია ისიც, რომ ხალხოსნების ანტიეროვნულ განწყობილებას ვერ მიიღებდა, ვერ შეეთვისებოდა. ეს არ გამოჰპარვია ივანე ჯაბადარს და ამიტომ ცდილობდა იგი ნ. ნიკოლაძე იმათი რიცხვისათვის მიეთვალა, ვისაც სურდა восстановление Грузии, со всей ее мишурной средневековой помпой.¹ ნ. ნიკოლაძეს რომ არავითარი ამგვარი ლილარი² არ ჰქონდა, ეს ივანე ჯაბადარმა კარგად იცოდა, მაგრამ თუ გინდა კაცი გაამწარო, ის უნდა დააბრალო, რაც არ უფიქრია.

მე-19 საუკუნისა და მე-20 ასწლეულის დასაწყისის ქართველი და რუსი სოციალისტების ერთ-ერთი ძირეულად განმასხვავებელი

¹ „საქართველოს აღდგენა მთელი მისი შუასაუკუნებრივი ზიზილ-პიპილა ზარზემით“.

² სურვილი.

ესეც არის: თუ რუსი სოციალისტები რუსეთის ეროვნულ აღორძინებას სოციალიზმს უკავშირებდნენ, ქართველი სოციალისტები პირიქით — სოციალიზმით მხოლოდ სოციალური თავისუფლების მოპოვებას ცდილობდნენ და ქართველი ხალხის ეროვნულ ბედობას ჩალის ფასს ანიჭებდნენ. ეს, ალბათ, იმისი ბრალი იყო, რომ რუსეთში სოციალისტური აზრი მაშინ გავრცელდა, როცა ეროვნული ნიპილიზმი დაძლეული ჰქონდათ, საქართველოში კი იმ დროს შემოვიდა, როდესაც ძველთაგანვე ფესვგადგმული ნაციონალური გულგატეხილობა ჯერ კიდევ არ ამოეძირკვიათ. ამ მხრით საყურადღებოა ორი ლიტერატურული ფაქტის შედარება. ერთი მე-18 საუკუნეს ეკუთვნის, მეორე — მეოცეს.

ამონაწერი დენის ფონეიზინის პიესიდან „ბრიგადირი“.

«Сын — Все несчастье мое состоит в том только, что ты русская.

Советница — Это, ангел мой, конечно, для меня ужасная гибель.

Сын — Это такой default (ნაკლი), которого ничем загладить уже нельзя... Признаюсь, что я хотел бы иметь и сам такую жену, с которой бы я говорить не мог иным языком кроме французского. Наша жизнь пошла бы гораздо счастливее...»¹

ამონაწერი მიხეილ ჯავახიშვილის რომანიდან „ჯაყოს ხიზნები“.

„— ერთი რამე კიდევ უნდა გითხრა, ივანე, წელან დამავიწყდა.

— რა უნდა გეთქვა, თეიმურ?

— ისა, რომ... ჩემი უდიდესი და უმთავრესი უბედურება ის არის, რომ საქ...ქართველოში დავიბადე.

— რაო? რა სთქვი?

— ღმერთმა თავიდანვე სასტიკად დამსაჯა-მეთქი, როცა ქარ... რთველად გამაჩინა“.

¹ შეილი — მთელი ჩემი უბედურება მხოლოდ ის არის, რომ შენ რუსი ხარ. მრჩევის ქალი — ეს რა თქმა უნდა, ჩემო ანგელოსო, ჩემთვის საშინლად დამღუპველია.

შეილი — ეს ისეთი default (ნაკლია), რისი გამოსწორებაც უკვე არაფრად ილარ შეიძლება... გამოგიტყდები, თვითონ შინდოდა ისეთი ცოლი მყოლოდა, რომელთანაც, ფრანგულის გარდა, სხვა ენით ვერ ვისაუბრებდი. ჩვენი ცხოვრებაც ბევრად ბედნიერად წარიმართებოდა.

თუ რუსთა ერთ ნაწილს მე-18 საუკუნეში ერცხვინებოდა რუსობა, ქართველთა ასეთსავე ნაწილს მე-20 საუკუნეშიც გადმოჰყავს სენი. რუსეთმა ამ გრძნობის დაძლევის მე-19 ასწლეულის პირველი ნახევარი მოანდომა. მეორე ნახევარში სრულიად გათავისუფლდა და მეოცე საუკუნეს ახალი შეგნებით შეეგება — რუსეთის საკაცობრიო მისიის შეგნებით. ამ მისიას რუსეთი სწორედ სოციალიზმს უკავშირებდა.

ქართველს კი დაძლეული არ ჰქონდა ეროვნული ნიპილიზმი. არც იყო ეს ადვილი საქმე. მას საფუძველს ის მეფეები უყრიდნენ, თავშესაფარისა და დანძარების სათხოვნელად რომ მიმობოდნენ სპარსეთ-თურქეთსა და რუსეთში. ამის გამო ეროვნულ ნიპილიზმს საუკუნეები უმაგრებდა ფესვებს. უნდოდათ თუ არ უნდოდათ მათ ეს, მაინც ეროვნულ ნიპილიზმს უნერგავდნენ ისინი ქართველ ხალხს. საკუთარი ძალა-ენერგიისადმი რწმენას უკარგავდნენ. იმის მაგიერ, რომ ამ მეფეების პოლიტიკა დაეგმოთ, საკმაოდ ხშირად ჩვენი მწერლობაც მათ ღვაწლზე, პოლიტიკურ შორსმჭვრეტელობა-გამჭრიახობაზე და სიბრძნეზე ლაპარაკობდა. ეს ღღესაც გრძელდება. კარგი იქნება, თუ სწორად გაძიგებთ. არავინ ითხოვს, ვისიმე ღვაწლისა და დამსახურების მიფუჩჩეება-დავიწყებას. ოღონდ ის კი მინდა — ავ-კარგი გავარჩიოთ, მტყუანი და მართალი განვასხვაოთ, ბევრი რამ ჩვენს ისტორიაში უფრო ღრმად ავწონ-დავწონოთ და კეისარს კეისრისა მიუზღაოთ, ღმერთს კი — ღმრთისა.

როცა მე-19 საუკუნის ნახევარში თერგდალეულებმა ილიას თავკაცობით ეროვნული ენერგიისადმი რწმენის აღდგენა მოინდომეს, გამოვლინდა, რომ ეროვნული ნიპილიზმის დამარცხებას მეტი დროც სჭირდებოდა და აზროვნების მეტი თავისუფლებაც. ამის უფლებას კი ცარიზმი აღარ იძლეოდა. ეროვნული ნიპილიზმის არსებობა მისთვის სასურველი იყო. რუსიფიკაციის გამტკიცება-გაძლიერებას ხელს უწყობდა. ამიტომ ხელისუფლება კიდევ უფრო მეტად ნერგავდა ნიპილიზმს. ამ მიზნით ყველა სულმოკლესა და მედროვეს იყენებდა.

თერგდალეულთა თაობას უფრო გამგები და ერთგული გამგრძელებელი რომ გამოსჩენოდა, იქნებ ჩვენც დაგვემარცხებინა ეროვნული ნიპილიზმი საბოლოოდ. მე-20 საუკუნეს სხვა რწმენით შევხედროდით, მაგრამ ასე არ მოხდა. ჯერ ხალხოსნობამ გაბზარა

სამოციანელთა ეროვნული ერთიანობისა და ნაციონალური ენერგიის რწმენის იდეა, მერე კი სოციალ-დემოკრატიამ გაუმართა მას დაუნდობელი ბრძოლა და ბზარი ნაპრაღად გადააქცია.

ყველა ახალი თაობა წინამორბედთა ნაღვალს და მონაპოვარს უარყოფდა. საქმეს თავიდან იწყებდა. ეს ართულებდა ერის გადარჩენის პრობლემას. ერის შველა „ხანგრძლივ, მრავალმხროვანს მეცნიერულ მზადებას თხოულობს“, — წერდა ნიკო ნიკოლაძე. მაგრამ „ერთი თაობა რომ ამას იგნებს მწარე გამოცდილებით, — ჩიოდა იგი, — მეორე, ახალი, ისევ ძველი გზით ძველ შეცდომებს იმეორებს, ირლანდიელ მელოდიებს მღერის, სანაშ საკუთარი ცდით არ გაიცნობს ადვილათ ნასწავლი ფორმულების ამოებას. ასე ჩვენი ინტელიგენციის სხვა-და-სხვა მოღვმა, ყველა ცალ-ცალკე, ტრიალა გალიაში ჩამწყვდეულ თრითინასავით, ხი-ადაგ ერთ და იმავე წერტილზე ფხაჯურობს. საბრალოს კი გონია, ვითომ მიუწვდომელი სისწრაფით წინ მიხტის“.

ქართულ საზოგადოებრივ აზრს მე-19 საუკუნეში თანამიმდევრულობა და ერთმანეთისაგან გამომდინარეობა აკლდა. ამითაც განსხვავდებოდა იგი რუსული საზოგადოებრივი აზრისაგან. რუსეთშიაც ბევრს კამათობდნენ და ედავებოდნენ ერთმანეთს. მოურიდებლადაც და დაუნდობლადაც, მაგრამ გამჭოლი ძირითადი იდეა ყველასათვის ერთი იყო — რუსეთის სოციალ-პოლიტიკური განახლება სოციალიზმის გზით. პართალია, სხვადასხვა თაობა სხვადასხვანაირ სოციალიზმს ეტრფოდა, მაგრამ ეს, ჯერ ერთი, დროის მდინარების შესაბამისად ხდებოდა (თუ, მაგალითად, გერცენის თაობა თემურ სოციალიზმს ქადაგებდა, რუსული სოციალ-დემოკრატია პროლეტარული სოციალიზმის მომხრე იყო), მეორეც, იცვლებოდა არა სტრატეგიული მიზანი — სოციალიზმი; — არამედ მიმავალი ტაქტიკური გზები. ამის გამო, რუსული საზოგადოებრივი აზრი თანამიმდევრული და მთლიანი იყო.

ჩვენში სხვაგვარად მიედინებოდა საზოგადოებრივი აზრის განვითარება. თერგდალეულთათვის უმთავრესი და ძირითადი იყო ეროვნული თავისუფლება. ყველა სხვა დანარჩენი ამას ექვემდებარებოდა.

რა თქმა უნდა, უცნაური და უსაბუთოა ს. ხუნდაძის აზრი — ნ. ნიკოლაძე „მოითხოვდა ქართველი ინტელიგენციისაგან ნაციონალური ბრძოლის გვერდზე გადაღებას და სოციალური ბრძოლის

შინაარსის პირველ რიგში წამოყენებას“. ასე, წერდა იგი წიგნში — „სოციალიზმის ისტორიისათვის საჭრთველოში“ (გვ. 187), რომელიც 1927 წელს გამოიცა. წიგნის გამოცემის დროს თუ გავითვალისწინებთ, მაშინ ს. ხუნდაძის საქციელი გასაგები გახდება. იმხანად ნ. ნიკოლაძე ცოცხალი იყო, თუ დაიწყებოდა ლაპარაკი, რომ იგი უპირატესობას ეროვნულ ბრძოლას ანიჭებდაო, მოსალოდნელი იყო არა მარტო ნ. ნიკოლაძის ლიტერატურული მემკვიდრეობის სრული უგულებელყოფა, არამედ მისი იზოლაციაც. ამიტომ, თუ გინდოდა ნ. ნიკოლაძის არსებობა მე-19 საუკუნის ქართული აზროვნების ისტორიაში, უთუოდ უნდა გემტკიცებინა — იგი სოციალისტი იყო და ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლას მაინცდამაინც ყურადღებას არ აქცევდაო. თორემ სხვა აზრით, როგორ იტყოდა ს. ხუნდაძე — „ეროვნული ბრძოლის გვერდზე გადადებას მოითხოვდაო“ — იმ კაცზე, ვისაც მთელი არსებით სწამდა, რომ „თანამედროვე ევროპელი სახელმწიფოები, ბოლოს და ბოლოს, ეროვნების მიხედვით დალაგდებიან, რადგან ეს არის სახელმწიფოს ორგანიზაციის ყველაზე ანგარიშგასაწევი და თანამედროვე პრინციპი“ (ხაზი ჩემია — ა. ბ.).

ქართული აზროვნების ისტორია მხოლოდ მესამე დასით (ანუ მე-19 საუკუნის 90-იანი წლებით), რომ არ დაწყებულიყო და ჩვენი კულტურის ისტორიაში შეგვენარჩუნებინა რუსთაველი, სულხან-საბა, დავით გურამიშვილი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, ილია ჭავჭავაძე და სხვანი, ს. ხუნდაძისებურ ფანდს სხვებიც მიმართავდნენ. ეს გასათვალისწინებელია, როცა 20-იანი წლების მკვლევართა შრომებს ვკითხულობთ.

ხალხოსნებმა და სოციალ-დემოკრატებმა თერგდალეულთა სტრატეგიული მიზანი შეცვალეს სოციალური პრობლემებით, სოციალური თავისუფლებით. ყველაფერი სხვა მას დაუმორჩილეს. ამით საზოგადოებრივი აზრის თანამიმდევრულობა გაწყდა, რასაც ინტელიგენციის დაბნეულობა მოჰყვა. როგორც ნიკო ნიკოლაძემ განსაზღვრა მაშინდელი ინტელიგენციის მდგომარეობა, იყვნენ, „საფანტივით დაბნეული სხვა და სხვა პარტიებით“.

საზოგადოებრივი აზრის თანამიმდევრული განვითარება, ნიკო ნიკოლაძის ფიქრით, აუცილებლობას წარმოადგენდა. უამისოდ თაობათა საქმიანობა უშედეგოდ რჩებოდა.

„საზოგადოებისა და ლიტერატურის ნორმალური ზრდის დროს ყოველი ახალი თაობა იმით არის უფრო ნაყოფიერი წინამორბედზე, რომ პირველი ნაბიჯისთანავე სარგებლობს წინაპრების შრომის ნაყოფით. მომარაგებულია იმათი დაგროვილი ცოდნით. გაძლიერებულია იმათი მემკვიდრეობით და შემდგომ გზას იწყებს იმ პუნქტიდან, სანამდეც მამებმა მიაღწიეს. ასეა ცივილიზებულ ადამიანებში. წერა-კითხვის უცოდინარ ველურებში კი ყოველი ახალი თაობა ასპარეზზე ტიტველი, დედიშობილა გამოდის, სრულებით უცოდინარი წინაპართა საქმეების, ამოცანების და გამოცდილებისა. გამოდის მხოლოდ იმ ლატაკი მარაგით არეულ-ღარეული ცნებებისა, რაც ზეპირგადმოცემით ერგოთ მამებთან საუბრებში თუ უფრო მეტად ბებიების ზღაპრებით. ამის შემდეგ მან არ აქვთ და არც შეიძლება ჰქონდეთ მემკვიდრეობითი პროგრესი“.

ეს ერთი, მეორეც: თერგდალეულები ცდილობდნენ, ქართველი ხალხის ცხოვრება და თავისუფლება ნასესხები იდეებით და არ მოეწყოთ, არამედ ჩვენი ერის ისტორია, ყოფა, ზნე-ჩვეულება, ხასიათი, თვისება ღრმად შეესწავლათ, გაეთვალისწინებინათ და მომავალი ამ ცოდნის გამოყენებით აეგოთ.

ხალხოსნები და სოციალ-დემოკრატები ნასესხები აზრებით იყვნენ შეიარაღებული. მართალია, სოციალიზმის იდეა რუსეთშიაც გარედან იყო შემოსული, ევროპაში გაგონილი და ათვისებული, მაგრამ რუსმა მოაზროვნეებმა მას ეროვნული საფუძველი უბოვეს—რუსული თემი. რუსულ თემში აღზრდილი ხალხისათვის სოციალიზმი იოლად მისაწვდომი და გასაგები იყო. ასეთი საფუძველი სოციალიზმს საქართველოში არ გააჩნდა. იგი მიბაძვით უნდა აეთვისებინათ. ამან გამოიწვია ნიკო ნიკოლაძის საყვედური: „ჩვენი ქვეყნის გონებრივი ზრდისათვის დიდი უბედურებაა ის გარემოება, რომ დედის ძუძუთი კი არ ვიცვებებით, ცხრა მთას გადაუჭიდაშ მოყვანილ ძიძას ვაბარივართ. ისინიც ხშირად თხის რძეს გვაწოვენ და არა ადამიანისას... უცხოელი ძიძა, რაგინდ საღი იყოს, შენს დედა-ენას ვერ გასწავლის, შენი ქვეყნის ბუნებასა და საკიროებას ვერ გაგაცნობს“.

არც ის უნდა გამოგვჩივს, რომ სოციალიზმი არა მარტო მრავალნაირია, არამედ დროთა ვითარებაში სხვადასხვაგვარი საზოგადოებრივი სახით ვლინდება: ზოგჯერ მისტიკური წინასწარმეტყველე-

ბის (ქრისტიანულ სოციალიზმში), ზოგჯერ ბედნიერი საზოგადოების მოწყობის გეგმის (უტოპიურ სოციალიზმში), ზოგჯერ მეცნიერული დოქტრინის (მეცნიერულ სოციალიზმში) ფორმებით. რუსული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიაში სამივე სახეობა არსებობდა.

რუსეთში მისტიკური აზროვნების ფორმით სოციალიზმის იდეა ვლინდებოდა იმათგან, ვისაც რუსულ მართლმადიდებლურ ეკლესიაში სტარცებს უწოდებდნენ (რატომღაც სტარცულ სოციალიზმს ჩვენს მეცნიერებაში სრულიად არ ექცევა ყურადღება). ხოლო სხვა ორი ფორმით — ბედნიერი საზოგადოების მოწყობის გეგმით და მეცნიერული დოქტრინით — აზროვნებდნენ შესაბამისად ხალხოსნები და სოციალ-დემოკრატები.

ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორია სოციალიზმის იდეის მისტიკური ფორმით გამოვლენას საერთოდ არ იცნობს. დანარჩენი ორი ფორმა კი ჩვენში ორიგინალური სახით არ გამომჟღავნებულა. ისინი რუსულის გამეორება. იყო.

თუ თავს არ ვიტყუებ, ამ ლაპარაკ-ლაპარაკში ისიც გამოჩნდა, რატომ არ შეიძლება მე-19 საუკუნის საზოგადოებრივი აზრის ისტორიის შესწავლა იმ მოდელით, რითაც რუსული საზოგადოებრივი აზრი შეისწავლება და ისიც, რა განსხვავებაა მათ შორის.

ახლა, თუ ისევ ნიკო ნიკოლაძეს და მის თაობას მივუბრუნდებით, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მათ ნააზრევში სოციალიზმის იდეა არ გამოვლენილა არც მისტიკური, არც ბედნიერი საზოგადოების მოწყობის გეგმის და არც მეცნიერული დოქტრინის ფორმებით.

ვითარება როგორც სოციალ-პოლიტიკური, ისე აზროვნების თვალსაზრისით, მაშინ ძალიან რთული იყო. სიფრთხილესა და წინდახედულობას მოითხოვდა. ამან გამოიწვია ის, რომ ქართველი ხალხის სოციალ-პოლიტიკური ცხოვრების მოსაწყობად ილია ავტონომიის იდეით დაკმაყოფილდება, ნიკო ნიკოლაძე — თვითმმართველობისა. ავტონომია და თვითმმართველობა, არსებითად, ერთი და იგივე იყო. ამიტომ იყო ნიკო ნიკოლაძე, როდესაც სოციალ-ფედერალისტებმა ავტონომიის მტრობა დასდეს ბრალად, გაოცებული და გაკვირვებული კითხულობდა — „რად ვიქნებოდი ავტონომიის მტერი, როცა მთელი ჩემი მოღვაწეობა — როგორც წინააღმდეგობა — თვითმმართველობას მოვანდომე? ავტონომიაზე ყოველთვის მართო იმას ვამბობდი, რომ რასაც ჩვენში ამ სახელს არქმევენ, მეცნიერებაში „ფართო ადგილობრივი

თვითმმართველობა“ ჰქვია, და ჩვენც ეს სახელი რომ ვიხმაროთ, უფრო ადვილად მივალწევთ მიზანს-მეთქი“.

მაშინ სრული ეროვნული თავისუფლების მოთხოვნას შეიძლება მოჰყოლოდა ქართველთათვის საბედისწერო რეაქცია ხელისუფლების მხრიდან. მთავრობა, გაბოროტებული სოციალური რევოლუციის მოლოდინით, მთელ ბოლშას ქართველ ხალხზე ამოანთხევდა. სიტუაციას ართულებდა ისიც, რომ ქართველი ხალხის ერთიანი ეროვნული იდეით შედუღაბება დამთავრებული არ იყო. სოციალური თავისუფლებისათვის კლასობრივი პრძოლის აუცილებლობის რწმენას არა მარტო მუშებმა და გლეხებში ჰქონდა ფეხი მოკიდებული, არამედ არისტოკრატიის წარმომადგენლებშიაც კი. ამით ქართველი ხალხისა და ქართული პარტიების ერთიანობა გახლეჩილი იყო.

„თითოეული ჩვენგანი ცალკე გარბის, თვითონაც კი არ იცის საითკენ და რისი იმედით. პარტიები, გასაჰირის დღესაც, უფრო იმაზე მეცადინეობენ, თუ შინაურ მოპირდაპირეს, როგორ მოსტეხონ კისერი, ვინემ გარეშე მტრის მოგერიებაზე. ერთობა მართო ენაზე აკრავთ და არა ძარღვებში აქვთ გამჯდარი“.

წუხდა ნიკო ნიკოლაძე.

მისი ეროვნული პოლიტიკის არსი რომ მკაფიოდ დავინახოთ, უნდა განვიხილოთ ნიკო ნიკოლაძის ოთხი პრინციპი, რომელთაც იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა.

ერთობა.

თვითმოქმედება.

თვითმმართველობა.

„რუსეთის მოწინავე ნაწილთან ერთად“.

ერთობა მარტო შინაგან ეროვნულ ერთიანობა-მთლიანობას არ გულისხმობდა, თუმცა ამას უმთავრესი ყურადღება ეთმობოდა. უამისოდ ეროვნული თავისუფლების მოპოვება წარმოუდგენელი იყო.

„აშკარაა, რომ არაფერი სიკეთე არ უნდა მოელოდეს იმ ერს, რომლის თვითეულ ნაწილებს არავითარი ეროვნული ძმობის და ერთობის გრძნობა არა აქვთ. ხალხის წასიათის ამგვარ ხაკულოვანებას იტალიის გულმტკიცნეულმა პატრიოტებმა დიდი ყურადღება მიაქციეს ამ უკანასკნელ ხანში და გონიერი მეცადინეობა ბოლოს და ბოლოს შეჰქველად ჩააგონებს იტალიის ყველა კუთხის

ხალხს, რომ მათ ერთი და იგივე სისხლი უდგათ. მართლა-და, რა უბედურება იქნებოდა ჩვენი ქვეყნისათვის, რომ ქართულმა, კახელმა და იმერელმა ოდესმე ქართველობა ითაკილონ და თავთავიანთი თავი ქართლელობით, კახელობით და იმერლობით მოიწონონ. ხალხის ამგვარ ხასიათს მამულის ნამდვილი სიკვდილი და მიწასთან გასწორება მოსდევს“.

ქართველი ხალხის ასეთი ერთიანი ეროვნული შეგნებით აღზრდა ჯერ დამთავრებული არ იყო. ჩვენი ეროვნული შეგნების ჩამოყალიბებას ხანგრძლივი და გულმოდგინე მუშაობა სჭირდებოდა. ამას ძალიან უშლიდა ხელს ქართველ მოღვაწეთა გათიშულობა. იმ დროს, ეროვნულ საკითხში ორი ნაკადი — მიმართულება ებრძოდა ერთმანეთს. ერთი იყო — თერგდალეულთა ეროვნული ენერგიის რწმენა და მეორე — ნაციონალური ნიჰილიზმი, გამოვლენილი როგორც ქართული არისტოკრატიის ერთი ნაწლისაგან (გ. მუხრან-ბატონის წიგნი), ისე ქართველ ხალხოსანთა (ივ. ჯაბადარის წერილები) და სოციალ-დემოკრატითა გარკვეული ჯგუფის მიერ (ბრძოლა ილიას წინააღმდეგ).

ერთი მხრივ ამ წინააღმდეგობის მოგვარება იყო საჭირო, მეორე მხრივ კი შინაგანი ინერტულობისა და უმოქმედობის დაძლევა, რასაც ქართველი ხალხი შეეპყრო.

„ჩვენი ხასიათი, ჩვენი ზნე მეტის-მეტად მომტყდარი, უგულო და უსულო შეიქნა. დაბრკოლებასთან ბრძოლა კი არა, ჩვენ დაბრკოლების აზრიც გვაშინებს. ჩვენ გვსურს, რომ საზოგადო სოკეთე შემწვარი, გამომცხვარი, მარილწყარილი ჩაგვიცვინდეს პირში. ჩვენ კბილის მოქნევაც გვეზარება ამ სიკეთით სარგებლობისათვის. დაბრკოლების მოშორებას, ბრძოლას და მიზნის მიღწევას ვინლა დაეძებს, ჩვენ იმისაც კი გვერიდება, რომ ნაცნობს, მეგობარს პირში ისეთი აზრი არ უთხრათ, რომელიც მისას არ ედარება, რომელიც მისი საწყენი და წინააღმდეგია. ამნაირ შემთხვევაში ჩვენ ათასფრად ვარბილებთ ჩვენ აზრს, მისს ბამბით და ვარაყით შეხვევას ვცდილობთ — იქნება მსმენელმა არ იწყინოს ვინიცობა და ჩვენი სამღურავი გულში არ ჩაისახოსო... საზოგადო საქმე, საზოგადო მიზანი, სარგებლობა? ვინ არ ხარხარებს ჩვენში, როცა ამ სიტყვებს ყურს მოჰკრავს. ვის არ მიაჩნია ისინი ზავვეურ ოცნებათ, სიტუტუცეთ...“

...უდარდელო, უზრუნველათ უცქერით ჩვენ ყოველგვარ უხეირობას, სიცუდეს და ავკაცობას, თითქო ეს საქმე ჩვენ არ შეგვეხებოდეს, თითქო ჩვენი მახლობელი, ჩვენი სისხლი არ იყოს და მის ბედს და უბედობას ჩვენზე არაფერი გავლენა არ ჰქონდეს. ჩვენ შევუთრყვევალდ ვსტკებებით ჩვენ საკუთარს კერძო ცხოვრებაში, სანამ ჩვენ საკუთარ ტყავს არ შეეხება ის სენი და ის ვნება, რომელიც წინეთ ჩვენს მახლობელს მიაღდა. მაშინ კი ჩვენ ხმამალლა ღრიალს და გოდებას ვიწყებთ. მაგრამ ჩვენს უბედობას მახლობელი იმნაირივე გულგრილობით გულხელდაკრეფილი დასცქერის, როგორითაც ჩვენ მის უბედურებას დავყურებდით, თითო თითოს, ცალ-ცალკე, ნელნელა, შეუნიშნავად გვჭამს ჩვენი ზნეობითი სენი და ჩვენ კი უხასიათობისა და უზრუნველყოფის გამო, არ ვსცდილობთ, რომ ერთად, ძმურათ თავიდან მოვიცილოთ ზემოხსნებული სენი, რომელიც ყველას ცალ-ცალკე, მაგრამ მაინც ყველას ერთნაირათ გვაწუხებს და გვამდაბლებს...”

ასეთ ვითარებაში კლასობრივი ბრძოლის იდეა და მისი პროპაგანდა ჩვენს ეროვნულ და საზოგადოებრივ მთლიანობას შლიდა და ანაკუწებდა. „ბოლოს და ბოლოს, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — დაქუცმაცება სრულ უაზრობამდე მიაღწევს. გონიერი საზოგადოებრივი ბრძოლის სერიოზული იდეური პლატფორმის გამომუშავების ნაცვლად, მოგვიხდება ავამხედროთ კვარტალი კვარტლის წინააღმდეგ ანდა გვარი გვარის წინააღმდეგ და მაშინ საქმე ჭუჭყიან ხელებამდე და ჭუჭყიან მიზნამდე მივა“.

ახალი თაობა, ცხადია, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებას არ იზიარებდა და ცხარედ ეკამათებოდა. 1895 წელს, ბათუმში, „ქართველი მკითხველის“ ფსევდონიმით, დასტამბულ წიგნში, — „საუცხოვო ნიმუში ბ-ნ ნიკოლაძის ლიტერატურულ ნაწარმოებისა“, — კარლო ჩხეიძე იმოძღვრებოდა: „წოდებათა შორის ბრძოლა, უძირითადესი კანონია მთელი ისტორიისა, იგი მამოძრავებელი ძალაა კაცობრიობის განვითარებისა, შინაარსი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა“. ახალგაზრდა მესამედასელებს განსაკუთრებით ის ლიზიანებდათ, რომ ნ. ნიკოლაძის მოტყუება ძნელი იყო. იგი, განათლებული და ღრმადჩახედული ევროპულ და რუსულ სოციალ-პოლიტიკურ მოძღვრებებში, მაშინვე იჭერდა ჩვენს სოციალ-დემოკრატებსა და სოციალ-ფედერალისტებს — ვის საიდან რა ჰქონდა ამოწერილი და თუთიყუშით გაზეპირებული.

„მოგეხსენებათ ჩვენი მწერლობის და საზოგადო მოძრაობის უმთავრესი თვისება: ყოველს ახალ თაობას შეუცვლელად შემოაქვს შიგ, რაც რუსეთში ან ევროპაში მის დროს უფრო მოწონებულ მიმართულებად ითვლება. ასე, ზესტაფონის ახალგაზრდა ქალები ნიადაგ უკანასკნელი პარიჟელი მოდის შლაპებით თავს იმშვენებენ. შეეფერება თუ არა ეს თავსახური ჩვენებურ მზეს, ქარს, ტანსაცმელს. ამას ვინ დასდევს? კარგად გახსოვთ, რა და რა „მიმართულება“ არ შემოღებულა ამ ნაირად ქართულ მწერლობაში, ნაციონალურიდამ დაწყებული სოციალურამდ“.

არც ახალგაზრდობა რჩებოდა ვალში. თავად ნ. ნიკოლაძეს ამუნათებდნენ: ეს შენ იყავ, ყველაფერი ეროპულის შემოტახა რომ გინდოდა და ჩვენში დანერგვაო. ბურჟუაზიის საქმიანობა მოგწონდა, მას უჭერდი მხარს და კაპიტალისტურად მოწყობილი საქართველო გენატრებოდაო. ახლა, პროლეტარული რევოლუციის ეპოქაში, ამგვარი შეხედულებანი უსაშველოდ მოძველებულია და „ნიკოლაძის უძღურების ილუსტრაციაა, მისი ნამდვილი გამახსნარავენაა“. ასე ფიქრობდა თედო ლლონტი, როცა 1914 წლის 4 აპრილს „სახალხო გაზეთში“ ბეჭდავდა წერილს „ქართველთა მამული“.

ნიკო ნიკოლაძე მაინც არ იშლიდა თავისას და გულმხურვალედ მოუწოდებდა:

„საფლავშიაც რომ ვიდო ჩემი ღვაწლი და ნაწერი იქიდანაც ამოსძახებდა ყველას, ვისაც კი სმენა არ დახშვია: შეერთდით ყველა: რუსი, თათარი, ფრანგი, სომეხი, ქართველი, ურია, ლეკი, გლეხი, თავადი, აზნაური, ერი და მღვდელი, მდიდარი და ღარიბი. ნასწავლი და უმეცარი თვითმმართველობის დროშის ქვეშ! მართო ამ დროშას, ამ ერთობას შეუძლია იმ წესის დამყარება, რომელიც მოსპობს ყველაფერს, რაც ურიგო; უსამართლო ან სავნოა ჩვენს ცხოვრებაში და ურთიერთობაში. თუკი ეს ერთობა ვიქონიეთ და დავიცავით, ვერავის ძალა ვერ წინააღუდგება ჩვენს წარმატებას, ჩვენში სრული თვითმმართველობის დაარსებას. ამას არც არეულობა სჭირია, არც მსხვერპლი, არც სისხლისღვრა“.

ღღეს ჩვენ ყველას კარგად გვესმის, რომ გააფთრებული კლასობრივი ბრძოლის ეპოქაში ამგვარი მოწოდება გულუბრყვილობა იყო. თითქოს დიდი გამოცდილებისა და გამჭრიახი ჭკუის პატრონს ამგვარი მიაშიტობა არ შეეფერება, მაგრამ იმდენად დიდი

იყო სურვილი, სისხლისღვრისა და ზოცვა-ჟლეტის თვინიერ, მოეპოვებინა პიროვნებისა და ერის თავისუფლება, რომ ეს პრაქტიკული და საღი გონების ადამიანი უტოპიას ებლაუქებოდა.

ზემორე ნათქვამიდან კი ერთი დასკვნის გაკეთება შეიძლება: არა ტომობრივი დაშლილობა, არა პარტიული განხეთქილება, არა კლასობრივი ბრძოლა, არა ეროვნული შუღლი სხვადასხვა ხალხთა შორის, არამედ ერთიანობა უმთავრესი მიზნის — პიროვნებისა და ერის თავისუფლების მისაღწევად. თუ არ იქნება ერთიანობა, არც გამარჯვება მოხერხდება.

ცნებაში — თვითმოქმედება — ნ. ნიკოლაძე იმას არ გულისხმობდა, რასაც დღეს ჩვენ. თვითმოქმედება მისთვის ნიშნავდა თავისუფალ ეკონომიკურ საქმიანობას.

ამა თუ იმ ხალხმა ეროვნული თავისუფლება რომ მოიპოვოს, აუცილებელია ჭერ ეკონომიკურად აღორძინდეს. მაგალითად იტალიას ასახელებდა. იტალიამ მანამ ვერ მოიპოვა ეროვნული დამოუკიდებლობა, სანამ ეკონომიკურად არ წამოდგაო ფეხზე. ეკონომიკური განვითარების ეს გზა საქართველოსაც უნდა გაეგო. ამ მხრივ საქართველოს ჩამორჩენილობა მაშინ უდავო და აშკარა იყო.

„ყოველი ერის საფუძველი, ძალა, მომავალი უფრო მის მეურნეობაზეა დამყარებული, მის მწარმოებლობაზე. სხვა ყველაფერი თითქმის უმნიშვნელოა ამასთან შედარებით. ერი, რომლის წარმოება შეფერხდა და სხვა. ქვეყნების წარმოებასთან შედარებით ხეირიანად ვეღარ აჯილდოვებს მწარმოებელს, სხვის მსხვერპლადაა გამზადებული. იმან თუ სწრაფად ვერ მოახერხა თავისი წარმოების გაუმჯობესება, გაიაფება, გაადვილება და გახვედრება, მისი საქმე წასული და დაღუპულია“.

სოფლის მეურნეობის აღორძინებას ქართველობას ჩვენი ქვეყნის ბერძნულ-ლათინური სახელწოდებაც — გეორგია („მიწათმოქმედთა ქვეყანა“) — ავალდებულებდა. 1893 წელს „ნოვოე ობოზრენიეში“ (№ 3186) წერდა: წარსულში ჩვენ ძლიერი ვიყავით არა იმიტომ, რომ ვემომრობდით, რაც მარტო ქართველისთვისაა აჩრის, არამედ მიწისადმი ერთგულებით. თავად სახელი ჩვენი ქვეყნისა და ჩვენი ხალხისა, „მიწათმოქმედნი“, მიუთითებს იმას, რომ მეზობელ ხალხთა შორის ჩვენ მიწათმოქმედებით ვიყავით გამორჩეული. მერე, ნ. ნიკოლაძე პერკულესისა და ანთოსის მითს იშ-

ველებდა. ანთოსი მიწის ქალღმერთის შვილი იყო. იგი მანამ ვერ დაამარცხა ჰერკულესმა, სანამ მიწას არ მოსწყვეტა და ჰაერში არ აიტაცა. ანთოსი რამდენჯერაც მიწას შეეხებოდა, იმდენჯერ ემატებოდა ძალა. საქართველოც მუდამ ძლიერი იქნებოდა, თუ მის შვილებს მიწის სიყვარული არ დაავიწყდებოდათ. ველმინდორი, ყანა, ბალ-ვენახი. ბოსტან-ბაღია არ შესძულდებოდა.

ცალმხრივობა არაფერზე ; არგა და არც ეროვნულ მეურნეობაში გამოდგებოდა. სოფლის მეურნეობის გვერდით მრეწველობის აღორძინებაზეც აუცილებელი იყო ზრუნვა. მრეწველობა ერის ღონე და ძალაა.

„მრეწველობის უქონლობა ცხადი, უდიდესი ნიშანია ქვეყნის ჩამოქვეითების და უკან ჩამორჩენისა. ამ ქვეყნის ბედში არავითარი ცვლილება არაა თვალსაჩინო, არც გონებრივი, არც საზოგადო, არც პოლიტიკური მხრივ, სანამ ის მრეწველობის საშუალებით, ეკონომიურ მონობისაგან არ დაიხსნის თავს უცხოეთის ხელიდან. აიღეთ რომელიც გსურდეთ იმ ერის ისტორია, ყველგან ცხადად დაინახავთ, რომ მისი აღორძინება, მისი გონებრივი სიფხიზლე, მისი განვითარება, ალებ-მიცემობის, მრეწველობის ზედღართული შედეგი და ნაყოფი ყოფილა“.

ყოველი ქვეყნის ეკონომიკური ძალ-ღონე სამ ბურჯს ეყრდნობა. ორი უკვე მოვიხსენიეთ — სოფლის მეურნეობა და მრეწველობა. მესამეა ვაჭრობა, ალებ-მიცემობა, ნ. ნიკოლაძემ ვაჭრობის ფასი კარგად იცოდა. არა მხოლოდ იმის გამო, რომ ვაჭრის შვილი იყო. უფრო იმიტომ, რომ ევროპაში ნამყოფ-ნავალს კარგი გამოცდილება ჰქონდა მიღებული. შეიძლებოდა სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის მთელი მოგება წყალში გადაყრილიყო, თუ იგი გონიერი, შორსმხედველი და დაკვირვებული კომერსანტის ხელში არ აღმოჩნდებოდა. მარტო ვაჭრობა ახერხებდა ეროვნული დოვლათის მონაგები ერის საკეთილდღეოდ დახარჯულაყო.

ერთი კარგი მაგალითი არსებობდა. შუა საუკუნეებში იტალიაც და გერმანიაც ისევე, იყო სამეფო-სამთავროებად დაშლილი, როგორც საქართველო. მაგრამ იქაურ დაშლილობას ის საბედისწერო შედეგი არ მოჰყოლია, რაც საქართველოში მოხდა. საბედისწერო შემდეგ კი არა, დაშლილ-დაქუცმაცებულმა იტალიამ რენესანსი შვა, ხოლო ასევე დაშლილ-დაქუცმაცებულმა გერმანიამ — რეფორმაცია. ეს ერთიანმა ევროპულმა სახელმწიფოებმაც კი ვერ მოახერ-

ხეს. რენესანსი და რეფორმაცია გახდა ახალი დროის საფუძველი. კაპიტალისტური ეპოქა რენესანსიდან და რეფორმაციიდან იწყება. როგორ მოახერხა ეს იტალიამ და გერმანიამ? სწორედ იმით, რომ ორივე ქვეყანაში ვაჭრობა იყო აღორძინებული. გენუისა და ვენეციის სავაჭრო რესპუბლიკები (სხვებიც) იტალიაში და ჰანზის სავაჭრო ქალაქები გერმანიაში ქმნიდნენ ორივე ქვეყნის ძალას, როგორც ეროვნული ერთიანობის, ისე ქონებრივი დოვლათის თვალსაზრისით. ვაჭრობა აგრეთვე წესრიგია, დისციპლინა, ანგარიშიანობაა. ვაჭრობა აწყობილი საქმეა. სადაც არ არის წესრიგი, დისციპლინა, ანგარიშიანობა, სადაც საქმე არ არის აწყობილი, იქ არც ვაჭრობაა. მაშასადამე, ქვეყანა არა მარტო ღატაკია, არამედ მოშლილიც. ყოველი ქვეყნის ერთიანობა-მთლიანობას ორი საძირკველი უდევს — რელიგია და ვაჭრობა. საქართველოში, როგორც გამაერთიანებელი ძალა, რელიგია არსებობდა, მაგრამ არ იყო ვაჭრობა. საქართველოს ცალი ფრთა ჰქონდა, მეორე — არა. ამიტომ არც ფრენა შეეძლო. ქართველებს რომ ვაჭრობისათვის ყურადღება მიექციათ და ის ნიჭი დაეხარჯათ, რაც ომებში დალიეს, ვერც სპარსეთი და ვერც თურქეთი მის დამონება-დაბეჩავენას ვერ შეძლებდნენ. მაგრამ ჩვენში ყოველთვის ათვალწუნებული უყურებდნენ ვაჭრობას. ამგვარი შეხედულება ქართველი ხალხის წინააღმდეგობას ძალას აცლიდა. ასუსტებდა როგორც შინაგანი კულტურული საქმიანობის, ისე პოლიტიკის კუთხით. დისციპლინა, წესრიგი, აწყობილი საქმიანობა ძალდატანებით მყარდებოდა. ჯარის საშუალებით. სულერთია ვისი იყო ეს ჯარი — ქართველი მეფისა თუ დამპყრობლისა. დისციპლინის, წესრიგის, აწყობილი საქმიანობის შინაგანი მოთხოვნილება გამქრალი იყო, რაკილა ესენი ვაჭრობის თანმხლები არიან. აქედან არის ჩარჩენილი ჩვენს ცნობიერებაში ცრუ შეხედულება — უწესრიგობა, უდისციპლინობა, უსაქმურობა, თავისუფლებისა და პროტესტის გამოვლენაო. შეუგნებელობა იმისა, რომ სწორედ დისციპლინა, წესრიგი, საქმიანობაა თავისუფლება.

პოლიტიკურად დაშლილ-დაქუცმაცებულ გერმანიასა და იტალიას კი ორივე ფრთა ჰქონდა და ფრენაც თავისუფლად შეეძლო. ამიტომ იყო, რომ მათ პოლიტიკურ, სამხედრო დამარცხებებს, თუნდაც უსასტიკესს, კატასტროფული შედეგი არ მოჰყოლია. პოლიტიკური თავისუფლების დაკარგვა იმ ქვეყანას ვერ დააბეჩა-

ვებს, სადაც ვაჭრობა, ალებ-მიცემობა მორღვეული არ არის. ძალა ეკონომიკაა და არა პოლიტიკა.

არც მე-19 საუკუნეში შეიცვალა საქართველოში ვაჭრობისადმი დამოკიდებულება. ისევ ათვალწუნებით უყურებდნენ ვაჭრობას და ვაჭარი ისევ აბუჩად ასაგდები პიროვნება იყო. ამას მე-19 საუკუნის ქართული მწერლობა ნათლად ადასტურებს. დაცინვისა და გამასხრების საგანი ისევ და ისევ ვაჭრობა და ვაჭარია.

ნიკო ნიკოლაძე ქართველ საზოგადოებას არწმუნებდა:

„ვიდრე ჩვენის საზოგადოების უმრავლესობას სისხლსა და ხორცში ის რწმენა არ გაუჯდება, რომ საზიზღარი, სამარცხვინო და სათაკილო ქვეყანაზე მარტო უსაქმობა და მუქთა პურის ჭამა; მანამდე ნუ გწამთ, ვითომ განათლების ანუ წარმატების მიზრთი მოგვეცხოს. ვაჭრობა შრომაა და ისევე პატივსაცემია, როგორც ყოველნაირი შრომა“.

. . .

„მამა-პაპური შემცდარი შეხედულება ჯაფაზე, შრომაზე, ალებ-მიცემობაზე, ვაჭრობაზე, შეუცვლელად გადადის ერთის თაობიდან მეორეში; აგრეთვე შეუცვლელად გადადის ჩვეულ უსაქმობის და მუქთამჭამელობის ნატვრა და ქება. ამ დედა-ბოძეა დამყარებული თალი ჩვენის ერის ეკონომიურის უძღურებისა. სანამ ამ დედა-ბოძებს არ შევმუსრავთ და მათს აღგილზე მკვიდრ საკურთხეველს არ ავაგებთ პატიოსანის შრომის თაყვანსაცემად მანამდე ნამდვილი წარმატებისა და განათლების მაღლი ჩვენ არ გვეღირსება და არც მოგვიხდება“.

ერის მარტო სიტყვით დარწმუნება ძნელია. სიტყვას საქმეც უნდა ახლდეს. ნიკო ნიკოლაძე თავად ეწეოდა პრაქტიკულად ენერგიულ მუშაობას სოფლის მეურნეობის, მრეწველობის, ვაჭრობის გასავითარებლად. ბევრი ამას ანგარებად უთვლიდა. მაღალი იდელების ღალატად.

„იგი ქუთაისის მოველინა — პირველ ყოვლისა და ტრამვაის, წყალსადენის და განათების საქმის მოწყობით თავბრუს ასხამს ქუთაისის თვითმმართველობას. მეორე მხრით ყურადღებას აქცევს მევენახეობის საქმეს ჩვენში და მსხვილ ამხანაგობის დაარსებით გვირჩევს იმერეთის დაჩაივებულ მევენახეობის საქმის სრულს რეორგანიზაციას, მის აღდგენას და განვითარებას. ავი ენები ნი-

კოლაძეს ქართველ ვაჟარ-მრეწველთა ოაოსნობით დაარსებულ კავ-
კასიის ბანკის საქმეშიაც ურევენ წილს, ხოლო ბაქოს წვრილ ნავ-
თის მრეწველთა მდგომარეობის გაუმჯობესებაში ნიკო ნიკოლაძეს
ხომ მხურვალე მონაწილეობა ჰქონდა მიღებული...”

რამდენადაც შეეძლო ირონიულად წერდა თედო ღლონტი „სა-
ხალხო გაზეთში“ 1914 წლის 4 აპრილს.

„ისრის“ ფსევდონიმს ამოფარებული ჟურნალისტი 1913 წელს
გაზეთ „კოლხიდის“ 42-ე ნომერში ამტკიცებდა: ნ. ნიკოლაძეს —
ბოლიტიკური მოღვაწის ნიჭი არა აქვს, იგი მართო საქმის მკეთე-
ბელი კაცი. თან თეორიულად „ასაბუთებდა“ — რით განსხვავ-
დებიან პოლიტიკური და პრაქტიკული მოღვაწეები.

„დიდი ზღვარი სუფევს პრაქტიკულსა და პოლიტიკურ მოღვა-
წეთა შორის.

პოლიტიკური მოღვაწე ემსახურება უმთავრესად სანატრელ
იდელს, რომლის განხორციელებასაც სჭირდება ხშირათ დიდი
დრო.

პრაქტიკული მოღვაწე კი ძვირათ დაისახავს მიზნათ ასეთს შო-
რეულ იდეალს.

პოლიტიკურ მოღვაწეს სჭირდება უფრო მტკიცე პოლიტიკური
რწმენა, უფრო უდრეკი ხასიათი, უფრო სპეტაკი ზნეობა და მეტი
მეცნიერული მომზადება.

პრაქტიკული მოღვაწეობისათვის კი საჭიროა ხშირათ ღვედი-
ვით მოქნილი შემპარავი ხასიათი, საამდღო ჭირ-ვარამის ცოდნა
და სხვა ამგვარი თვისება“.

„ისრის“ აზრით სწორედ პრაქტიკული მოღვაწის ეს თვისებება
აზასიათებდა ნიკო ნიკოლაძეს.

ზოგჯერ იგი ცხარედ ებმებოდა კამათში. ზოგჯერ კი არავითარ
ყურადღებას არ აქცევდა. სად იყო დრო. დიდი და სამამულიშვი-
ლო საქმე ჰქონდა საკეთებელი. ამგვარ დაუმსახურებელ კრიტიკას
მიჩვეული იყო. რაც მთავარია, მას სწამდა და სჯეროდა, რომ „სამ-
ყაროს განახლება საქმეა იმ სწავლული ჭიმუკოსების, მექანიკოსე-
ბის, ბიოლოგების, ინჟინრების, ფინანსისტებისა და სამართალ-
მცოდნეთა, რომელთაც მისცეს განათლებულ ადამიანს დღემდე
უცნობი ძალა ბუნებაზე ზემოქმედებისათვის, ასწავლეს მისი ძა-
ლების მართვა, შექმნეს სრულიად ახალი პირობები წარმოებისა
და სიმდიდრის მოხმარებისა. გამოფხიზლებული კაცობრიობა თა-

ვის ნამდვილ გამათავისუფლებლად, ცხოვრების ახალი წყობილების შემოქმედად ჩათვლის კარნოს, ლავუაზიეს, პურტალესს, ფულტონს, სტეფენსონს, ლესეპსს, პასტერს და არა იმ თოჯინებს, რომელნიც კრიზისის დღეებში ხდებიან მომწიფებული ძალებისა და ინტერესების, ცოტად თუ ბევრად, შემთხვევით წარმომადგენლებად“.

საერთოდ კი უნდა გაკეთდეს დასკვნა: ხალხი, რომელიც ვერ შეძლებს ააღორძინოს, ააყვავოს თავის ქვეყნის ეკონომიკა, მრავალმხრივი, ძლიერი და მტკიცე გახადოს იგი, ვერც ეროვნული თავისუფლების მოპოვებას მოახერხებს. თუ მოიპოვებს, შემთხვევით, დროებით და მალე დაკარგავს. „მოცემული ქვეყნის პოლიტიკური ზრდა მისი ეკონომიკური საქმიანობის შედეგია“.

პოლიტიკურ ხელისუფლებად, რომელიც ადამიანს შეუზღუდავად აძლევს თავისუფალი ეკონომიკური მოღვაწეობის საშუალებას, თვითმმართველობა მიაჩნდა. დაწყებული სოფლის თვითმმართველობით და დამთავრებული მთელი იმპერიის თვითმმართველობით. ალექსანდრე მეორის მიერ რუსეთში შემოღებულმა ერობამ ყველას თვლნათლივ დაანახვა, რომ ხალხს ღირსეული დეპუტატების არჩევაც შეუძლია და გონიერული მართვაც. თვითმმართველობა, აგრეთვე, იარაღი, საშუალება იყო ხელისუფლების მეტისმეტი ცენტრალიზაციის წინააღმდეგ. ხელისუფლების ცენტრალიზაცია, თუ, ერთი მხრივ, ძალიან აბრკოლებდა თავისუფალ ეკონომიკურ საქმიანობას, ბოჭავდა და ხელფებს უკრავდა ქვეყნის განვითარებას, მეორე მხრივ, იაკობინიზმს, ანუ სისხლიან დიქტატურას, აბატონებდა. ნ. ნიკოლაძე კი ყოველნაირ უკიდურესობას უარყოფდა და ზომიერებას მოითხოვდა. ზომიერება მიაჩნდა ჰარმონიული განვითარების საფუძვლად.

უკიდურესობის მომხრე ვერსად ასცილდება სოციალ-დემოკრატიის გავლენას. ცხოვრება მხოლოდ ამ პარტიას აწოდებს თავ უზოგავი ბრძოლის მასალად მუშას, უქონებო, უიმედო ხალხს, რომელსაც დასაკარგავი არა აქვს—რა და ყოველი ნაძალადევი მოგებას უქადის. ქართველობის მიზნები კი მარტო ზომიერების გზით მიიწევენ. ამის გარდა, ვინ არ უნდა იცოდეს, თუ რა არსებითი შეურიგებლობა სუფევს ქართულ საქმესა და შრომის ქაღალდის იაკობინიზმს შუა? იაკობინიზმის საძირკველი, იარაღი, მისი შინაარსის ცენტრალიზაცია არის, ე. ი. ეს იაკობინიზმია, რომ ცდილობს ადგილობრივი თვითმმართველობა, პროვინციალუ-

რი სხვა და სხვა ფეროვნება, კერძო ერები და მხარეები ბრმად დაუმონოს ერთ მოთავე ძლიერებას. იაკობინიზმი არ იყო, ერთი-ანად რომ მოსპო საფრანგეთში ყოველი ნაშთი ეროვნული თვით-ცნობისა და ფედერაციის საქმე სისხლის მორევში ჩაადრჩო?..

ეს იმოდენად სწორი, უტყუარი ჭეშმარიტებაა, რომ ყოველთვის, როცა ჩვენი რაიმე ნამდვილი კითხვა, რეალური საქმე გაჩნდება, იმ წამსვე მტკიცე „ბლოკი“ იკვრება ამ ორს ვითომ მტერს, სოციალ-დემოკრატებს და ფედერალისტებს შუა. მათი უკიდურესობა მათგან ერთ პარტიას ადგენს რაიარჩენი საზოგადოების წინააღმდეგ. მათი ცრუ ბრძოლა ცაბელი თვალთმაქცობა, ხალხის მოტყუებაა. ორივე პარტია თავის მიზანს, სახსარს, პროგრამას, ხელმძღვანელობას ჩვენში და ჩვენს საჭიროებაში ი ანა, სხვაგან ეძებს და შოულობს, ისეთ უცხო წრეებსა და მიმართულებებში, რომელთაც ქართველობასთან არც საერთო რამ აქვთ, არც არავითარი მსგავსება“. — წერდა ნიკო ნიკოლაძე ბროშურაში — „ჩემ პოლიტიკაზე“.

იგი არც ფედერალიზმის მომხრე იყო. თავად განმარტავდა — ფედერაცია არისო კავშირი თანაბარ, თანასწორ, თავისუფალ სახელმწიფოთა შორის. რომელი სახელმწიფო მოინდომებს აქარაველოსთან ამგვარ კავშირს? მით უფრო რუსეთი. რა თვალსაზრისით, რა კუთხით შეიძლება მათი ფედერაციულ კავშირში ერთად არსებობა? რუსეთი ტერიტორიულად დიდი, მხედრობით ძლიერი, ქონებრივად მდიდარი, პოლიტიკურად დამოუკიდებელი განა მოისურვებს გაუთანაბრდეს საქართველოს, ტერიტორიულად მცირეს, ულაშქროს, ქონებრივად ღარიბს და პოლიტიკურად დამონებულს? აზრის კიდევ უფრო ნათელსაყოფად შედარებაც მოჰყავდა. ჩემი ქონების პატრონი როტშილდთან, მორგანთან ან როკფელერთან რომ მივიდეს და უთხრას, — თქვენთან თანაბარი აქხანაგობა უნდა შევეკრაო, — ხომ დაიხოცებიან სიცილით და პან-ლურის ცემით გამხეთქავენო!.. ასევე დაემართება საქართველოს, თუ იგი ფედერაციას მოინდომებსო. მისი აზრით, აქაც ზომიერება იყო საჭირო და თვითმმართველობა.

თვითმმართველობა თანდათანობით თანაბარი განვითარების საშუალებას იძლეოდა.

„ღედამიწაზე არცერთი მხარე არ გაბედნიერებულა ერთ წუთში, ერთი თვალის დახამხამებით, ზრდა ყველაფრისა, რაც კი იზ-

რდება, ნელი და შეუმჩნეველია. ასეთივეა მატერიალური, ზნეობრივი და პოლიტიკური ზრდა ყოველი ერისა“.

ერთხელ ნათქვამს მეორედაც იმეორებდა რუსულად.

«Где и когда видано, чтобы здравомыслящий народ поставил себе задачею одним скачком, да и то первым, без всяких переходов, перепрыгнуть из нетронутого феодального строя, в такой, какого еще нигде на земном шаре не установлено, даже и в виде опыта? Правда, немецкие метафизики сороковых годов и русские — семидесятых много чернил извели на утверждение возможности пропуска народом, при их восхождении по лестнице прогресса, нескольких промежуточных ступеней. Но несомненного примера подобного чуда никто из них не привел, кроме натяжек. Ступени не считаются лишь при обратном кувыркании сверху вниз».¹

ამითაც არ კმაყოფილებოდა და, რაკი ხატოვანი აზროვნება უყვარდა, ბუნების კანონზომიერების მაგალითსაც იშველიებდა. სანამ გარკვეული დრო არ გავა, მანამ კვერცხიდან წიწილა არ გამოიჩეკებაო. თუ ვინმე დაჩქარებას შეეცდება, შედეგი ის იქნება, რომ ხელთ მკვდარი ჩანასახი შერჩებაო.

ლაპარაკით კი ლაპარაკობდა, მაგრამ გამგონე სად იყო?

მესამე დასკვნის სახით კი ის შეიძლება ითქვას, რომ თავისუფალ ეკონომიკურ საქმიანობას, როგორც ხელისუფლების ფორმას, მხოლოდ თვითმმართველობა შეესაბამება.

რაკი თავისუფალ ეკონომიკურ განვითარებასა და თვითმმართველობის დამკვიდრებას დიდი დრო სჭირდებოდა, ნიკო ნიკოლაძეს მიზანშეწონილად მიაჩნდა საქართველოს რუსეთის სახელმწიფოს ფარგლებში დარჩენა. ამასთანავე დამოუკიდებლობისათვის მომზადება ხანგრძლივ დროს და თავაუღებელ მუშაობას ითხოვ-

¹ „სად და როდის გინახავთ, რომ საღად მოაზროვნე ხალხს მიზნად დაესახოს ერთი ნახტომით და ისიც პირველით, — ყოველგვარი გადასვლის თვინიერ, ხელუხლებელი ფეოდალური წყობიდან გადამხტარიყო ისეთში, რომელიც ჯერ დედამიწის ზურგზე არსად დამყარებულა ცდის სახითაც კი? მართალია, 40-იანი წლების გერმანულმა და 70-იანის რუსმა მეტაფიზიკოსებმა ბევრი მელანი ამოაშრეს იმის დასამტკიცებლად, რომ პროგრესის კიბეზე ასვლისას ხალხებს შეუძლიათ რამდენიმე საშუალოდ საფეხურის გამოტოვებაო. მაგრამ ამგვარი სასწაულის უეპველო მაგალითი არცერთ მთავანს არ მოუტანია, გარდა ნაქალაქისა. საფეხურები არ ითვლება მხოლოდ მაშინ, როცა ზევითაა ქვევით თავდაჯერა გადმოყარდები“.

და. ისიც გასათვალისწინებელი იყო, I თავად რუსეთი ეკონომიკურად უაღრესად ჩამორჩენილ ქვეყანას წარმოადგენდა. იქაც რუსეთის ბედით დაინტერესებული ადამიანები ეკონომიკური ვანახლების გზებს ეძებდნენ. ნ. ნიკოლაძე „რუსეთის მოწინავე ნაწილში“ სწორედ ამ ადამიანებს გულისხმობდა. მათთან კავშირით ესახებოდა შესაძლებლად საერთო ეკონომიკური მიზნების განხორციელება.

როცა მსოფლიო ისტორიის მსვლელობას ოვალუურს ადევნებდა, ნიკო ნიკოლაძე მეტად და მეტად რწმუნდებოდა, რომ მე-20 საუკუნე აშშ-ის და რუსეთის საუკუნე იქნებოდა.

1894 წელს „მოამბის“ მე-10 წიგნში ნარკვევი გამოაქვეყნა — „მოსალოდნელი ცვლილება“. დღეს მსოფლიოში სამი დიდი სააელმწიფო არსებობს, — უყვებოდა მკითხველს, — დიდი ბრიტანეთი, აშშ და რუსეთი. მაგრამ ამ სამიდან დიდი ბრიტანეთიანო ყველაზე სუსტი. მისი კოლონიები დედამიწის სხვადასხვა კუთხეშია გაბნეული. მათი მართვა თანდათანობით ძნელდება და რთულდება. ამასთანავე ბევრი კოლონია თავად ბრიტანეთზე ბევრად დიდია — ტერიტორიით, მოსახლეობით, ბევრად მდიდარი ბუნებრივი რესურსებით. მალე დადგება დრო, როცა დიდი ბრიტანეთი მათ მართვას ვეღარ შესძლებს და ისინი ლონდონის ბატონობისაგან გათავისუფლდებიანო. დიდი ბრიტანეთი, ამის შედეგად, მსოფლიოს რიგითი სახელმწიფო გახდებაო.

რუსეთის უპირატესობა კი ის არის, რომ მისი კოლონიები ერთად არის თავმოყრილი. ყველა რუსეთს ესაზღვრება და გეოგრაფიულად ერთი სხეულია. ბრიტანეთისაგან განსხვავებით, რუსეთის კოლონიები რუსეთზე უფრო სუსტია და ღარიბი. რუსეთს მათი დამორჩილება და მართვა არ უჭირს. ყოველგვარი ბუნებრივი სიმდიდრეც საკუთარ მიწა-წყალზე მოეპოვება. არსად წასვლა არ სჭირდება. თუ რუსეთი ეკონომიკურ წარმატებაზე იზრუნებს, მაშინ იგი იცხოვრებს უმეტოქეოდ და უშიშრად.

აშშ-იც ბუნებრივად მდიდარი ქვეყანაა, ახალგაზრდა და თავისუფალი. მათი ლოზუნგია „ამერიკა ამერიკელებისათვის“. მალე ისინი ევროპის ქვეყნებს ამერიკის კონტინენტიდან გააძევენ. ეს უნდა გააკეთონ, თორემ სხვანაირად მათი ლოზუნგი ცარიელ სატყუად დარჩება და საქმედ არ იქცევა. როგორც კი ეს მოხდება, აშშ

ფაქტიურად მთელი კონტინენტის მფლობელი გახდება. რომელი სახელმწიფო მოახერხებს აჯობოს მას?

ერთი სიტყვით, ისტორიის მსვლელობა იმას მეტყველებს, რომ მე-20 საუკუნეში აშშ და რუსეთი იქნებიან კაცობრიობის მბრძანებელი.

დღეს ნიკო ნიკოლაძის წერილი შეიძლება წინასწარმეტყველებად აღვიქვათ.

რუსეთის ასეთი მომავალიც აიძულებდა მას, მიზანშეწონილად მიეჩნია საქართველოს დარჩენა რუსეთის სახელმწიფოს საზღვრებში.

მერე დრო-ჟამმა აჩვენა, რომ ქართველი ხალხის ცხოვრება სწვა მიმართულებით წავიდა. ნიკო ნიკოლაძის შეხედულება გაზიარებული არ აღმოჩნდა. თუმცა თავად დაჯერებული იყო, რომ ყველაფერი ისე მიდიოდა, როგორც თავად ამბობდა.

„...დღეს ყველა მოღვაწეს, ძველს და ახალს, ყველა წოდებას, ყველა ეროვნებას ჩვენს ქვეყანაში ის დროშა უფრო იზიდავს, რომლის აფრიალება პირველად მე მეღირსა „დროებაში“, 1870-ში, და რომელზედაც მარტო ორი სიტყვა ეწერა: „ერთობა, თვითმმართველობა“. ეს დროშა მით იმარჯვებს, რომ გარეგან მიბაძვით კი არ არის შემოღებული, შინაური ნაკეთებია, ჩვენი ქვეყნის საჭიროებაზეა გამოჭრილი“.

თურმე ძალიან ფხიზელი და პრაქტიკული გონებაც კი შეიძლება აჰყვეს ოცნებას და, რაც ენატრება, ის რეალობად მიიჩნიოს. ეს ნიკო ნიკოლაძის შეცდომა იყო და ტრაგედია.

* * *

1917 წელს, თებერვლის რევოლუცია რომ მოხდა, ნიკო ნიკოლაძე, ოჯახით, პეტროგრადში ცხოვრობდა (რაკი ომი გერმანელებთან მიმდინარეობდა, 1914 წლის 31 აგვისტოს, ნიკოლოზ მეორის განკარგულებით, ქალაქს გერმანული სახელი — პეტერბურგი — გამოუცვალეს და რუსული დაარქვეს). იგი გაზეთ „რუსსკაია ვოლიაში“ თანამშრომლობდა. გაფაციცებული ადევნებდა თვალყურს აბოროტქრებულ ხალხს, დაბნეულ ხელისუფლებას, სამკედრო-სასიცოცხლოდ წაკიდებულ პარტიებს... ძნელი გამოსაცნობი იყო — როგორ და საით წარიმართებოდა რუსეთის ბედ-იღბალი.

იმხანად დას, ეკატერინე ნიკოლაძეს, ღია ბარათი გამოუგზავნა. მასზე აღბეჭდილი იყო ხალხით გადაჭედული სასახლის მოედანი. იწერებოდა:

„გვიგზავნი პეტროგრადის სახეს ამ დღეებში. ამ კვირას აქ ყოველდღე ეს სახე აქვს ჩვენს სატახტო ქალაქს. ხალხით სავსეა ქუჩები და მოედნები: დავობენ, ჩხუბობენ, შფოთვენ. მაინც ყველას იმედი გვაქვს, რომ იქნება ღმერთმა ქნას და მორიგდეს ეს აღშფოთებული ზღვა...“¹

ჯერ დიდი საშიშროება არსებობდა. ჩამოგდებულად გამოცხადებული იმპერატორი ფსკოვში იმყოფებოდა, სამხედრო სადგომში. არავინ უწყოდა, რას მოიმოქმედებდა იგი. იბრძოლებდა ტახტის შესანარჩუნებლად? დასძრავდა თავის არმიებს პეტროგრადში დარჩენილი ოჯახის გადასარჩენად თუ მშვიდად შეხვდებოდა მეფობის დაკარგვას?

აუტანელი მოლოდინი იდგა. მოყვარეცა და მტერიც ნიკოლოზ მეორის გადაწყვეტილებას ელოდა. 1917 წლის 2 მარტი იყო იმპერატორს მაგიდაზე გადადგომის აქტი ედო. ხელმწიფე ოთახში დაფიქრებული მიმოდინდა. ახლა მხოლოდ მასზე იყო დამოკიდებული — გადაუძახებდა თუ არა იგი რუსეთს სამოქალაქო ომის უფსკრულში. ცოტა ხნის მერე ექიმი სერგეი ფეოდოროვი იხმო ექიმი შემოვიდა და აღელვებული მიაჩერდა იმპერატორს. ნიკოლოზ მეორემ ჩუმი ხმით იკითხა:

— გულახდილად, გულწრფელად მითხარით, შეიძლება თუ არა ალექსის განკურნება?

ექიმი ღუმდა. ძნელია მამას უთხრა, რომ მისი შვილი განწირულია სასიკვდილოდ. ისიც ასეთ წუთებში, როცა მთელ დინასტიის ყოფნა-არყოფნის დილემა დგას. ალექსი ჰემოფილიით არის ავად. ეს განუკურნებელი სენია. როგორი მძიმეც უნდა იყოს სიმართლე, იგი უნდა ითქვას და ექიმმა ფეოდოროვმა უპასუხა:

— ხელმწიფევ, მეცნიერება გვეუბნება, რომ სნეულება, რომლითაც ცესარევიჩია დაავადებული, არ იკურნება. მაგრამ ყოფილა ცალკეული შემთხვევა, როცა ჰემოფილიით სნეულებს ხანგრძლივად უცხოვრიათ. მაგრამ მაინც ალექსი ნიკოლოზის ძის ბედი შემთხვევითობის ხელშია.

¹ ეს წერილი ზ. აბზიანიძემ მომცა. დიდი მადლობა დახმარებისათვის.

იმპერატორმა თავი ჩაღუნა და ჩაიჩურჩულა: ამას მეუბნებოდ-
და დედოფალიც...

ექიმი გაუშვა. მაგიდასთან მივიდა და ქაღალდი აიღო. იქ ეწე-
რა, რომ იგი იმპერატორი ნიკოლოზ მეორე, მეფე დიდი, მცირე
და თეთრი რუსეთისა, დიდი მთავარი პოლონეთისა, ლიტვისა,
ფინეთისა და სხვათა და სხვათა... უარს ამბობს რუსეთის ტახტზე
და უთმობს მას უმცროს ძმას მიხეილ ალექსანდრეს ძეს...

ხელმოწიფემ ბოლომდე ჩაიკითხა აქტი. Да поможет Господь
Бог России — მთავრდებოდა იგი. რამდენიმე წამიც და ხელმოწე-
რაც გამოჩნდა: ნიკოლოზ მეორე, ქ. ფსკოვი, 2 მარტი 1917 წლი-
სა, 15 საათი და სამი წუთი¹.

მეორე დღეს, 3 მარტს, დიდმა მთავარმა მიხეილ ალექსანდრეს
ძემ უარი თქვა რუსეთის იმპერიის ტახტზე.

სამასწლიანმა დინასტიამ არსებობა შეწყვიტა.

დადგა ის სანატრელი დღე, დეკაბრისტებიდან მოყოლებული
რომ ელოდა რუსეთი და მისი მომდევნო საქართველო.

მარაქაში ქართველებიც ერივნენ.

კარლო ჩხეიძე, ის კარლო ჩხეიძე, 90-იანი წლების ბოლოს ნი-
კო ნიკოლაძეს კლასობრივი ბრძოლის შინაარსს რომ ასწავლიდა,
პეტროგრადის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს თავმ-
ჯდომარე გამხდარიყო. ეს მან გამოუცხადა რუსეთს მონარქიის
დამხობა.

ნიკოს დისწული, ოლიმპიადა ნიკოლაძისა და გიორგი წერეთ-
ლის ვაჟი, ირაკლი (ჩვენში უფრო კაკის სახელით ცნობილი), დრო-
ვებითი მთავრობის მინისტრის პოსტს დაუფლებოდა.

ქართველები სხვა უფრო წვრილ-წვრილ თანამდებობებზეც იყ-
ვნენ მოკალათებულნი.

დროებითი მთავრობის ქართველი მენაქიანების² იმედი საქარ-
თველოს არ უნდა ჰქონოდა. ისინი რუსეთზე უფრო სწუხდნენ,

¹ ერთი წლისა და ხუთი თვის შემდეგ, 1918 წელს, 17 ივლისი რომ თენ-
დებოდა, ღამით, ქალაქ ეკატერინებურგში, ინჟინერ იპატევის სახლის სარ-
დაფში, ბოლშევიკებმა საიდუმლოდ ამოწყვიტეს მეფის ოჯახი — თავად ნიკო-
ლოზ მეორე, დედოფალი ალექსანდრა ფედოროვნა (ქალიშვილობაში ალისა
ქესენი), ოთხი ასული მეფისა — ოფკა, ტატიანა, მარია, ანასტასია და სასიკე-
დილოდ სწეული ვაჟი, 14 წლის ალექსი. იმპერატორის ოჯახთან ერთად და-
ხოცეს ექიმი ბოტკინი, დედოფლის მოახლე ანა დემიდოვა, მზარეული ხარითო.

ნოი და ლაქა ტრუპი.

² თეიმურაზ ბატონიშვილის განმარტებით, მენაქი ყინ-ის შესატყვისია. მეტ-
ნაკიანი კი იქნება ჩინიანი, чиновник-ი.

გიდრე ჩვენს ქვეყანაზე. საკუთარი კარიერაც სამშობლოს ბედზე მეტად აწუხებდათ, რატომღაც საქართველოს დაბა-სოფლებში, გა-
ლატაყებული აზნაურებისა და გლეხების ოჯახებში დაბადებულ
პოლიტიკოსებს ეგონათ, რომ მსოფლიო პროლეტარიატი მათ შეს-
ციცინებდა თვალებში და ევედრებოდა — თუ გვიხსნით თქვენ
გვიხსნით, თორემ ჩვენი მშველელი არავინ არისო. ამოდენა მი-
სიით დატვირთულნი თავიანთი უბედური მამულისათვის ველარ
იციდნენ.

რევოლუციამ თითქოს იმპერია დაანგრია, მაგრამ ღროებითი
მთავრობა სრულებით არ აპირებდა რუსეთის სახელმწიფოებრივი
ერთიანობის დაშლას. არც ამიერკავკასიაში უფიქრია ვინმეს —
რუსეთს გამოვეყოფითო. მართალია, პეტროგრადში ნაირნაირა
ეროვნულ კომიტეტები იქმნებოდა, მათ შორის ქართულიც, მაგრამ
ისინი არსებითად ჩაის. სმითა და ნაციონალურ პრობლემებზე მას-
ლაათით კმაყოფილდებოდნენ.

ამიერკავკასიის სამართავად ღროებითმა მთავრობამ „ამიერ-
კავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი“ შექმნა (რუსული აბრე-
ვიატურით „ოზაკომი“). ამ კომიტეტს ბევრი არაფერი გაუქეთე-
ბია. როგორც ღროებითი მთავრობა აღმოჩნდა უღლეური, „ოზა-
კომსაც“ თურმე ისეთივე დღემოკლე სიცოცხლე ეწერა.

თებერვლის რევოლუციის მიერ დასმულმა ხელისუფლებამ რვა
თვე ძლივს იარსება. 25 ოქტომბერს იგი დაამხეს და ძალაუფლება
ბოლშევიკებმა აიღეს. ამიერკავკასიელი პოლიტიკოსები ამ ფაქტ-
მა ძლიერ აღაშფოთა. 25 ოქტომბიდან 20 დღეც არ იყო გასუ-
ლი, რომ ამიერკავკასიის კომისარიატი შექმნეს. კომისარიატის
თავკაცობა მენშევიკური განხრის სოციალ-დემოკრატს ევგენი გე-
გეჰორს ერგო. თუმცა, ეროვნული შემადგენლობის კუთხით,
ამიერკავკასიის კომისარიატი ჰრელი იყო: ქართველები, სომხები,
ზერბაიჯანელები... ერთი სიტყვით, ყველა, ვისაც ამიერკავკასია-
ი ქონი ედგა. გაგულისებულმა კომისარიატმა უარი თქვა, ეთა-
ვშრომლა პეტროგრადის ბოლშევიკურ ხელისუფლებასთან. კა-
ნიერი მთავრობის ჩამოგდება და ძალაუფლების უზურპაცია და-
რალა.

პეტროგრადს თავი დიდად არ შეუწუხებია ამის გამო. ჯერ არ

ეცალათ. უფრო დიდი და სახიფათო საქმე იყო მოსაგვარებელი. ზავი უნდა დაეღოთ გერმანიასთან. როცა ეს უმთავრესი საკითხი მოწესრიგდებოდა, მერე ამიერკავკასიის დროც დადგებოდა.

პეტროგრაძელი ქართველი მოღვაწენიც სამშობლოში დასაბრუნებლად განეწყვენენ. ასეთ დროს ყოველი პატიოსანი ადამიანი თავის მამულში უნდა იყოს და ქვეყნის გადარჩევაზე უხდა ფიქრობდეს.

დიდი ვაი-ვაგლახით იშოვეს მატარებელი, მემანქანეები და მომსახურე პერსონალი. ოჯახებით, დიდიან-პატარიანად, ჩასხდნენ შიგ და მატარებელი № 113 პეტროგრადიდან თბილისისაკენ დაიძრა. საშიში და ფაურაკიანი გზა ედოთ წინ. რუსეთის ველქოყანებზე¹ შეიარაღებული ბრბოები დაძრწოდნენ. განუკითხავი ხოცვა-ჟლეტა და ძარცვა-გლეჯა მძვინვარებდა. ვინ ვის ებრძოდა, რატომ და რისთვის, ეშმაკიც ვერ მისვდებოდა. შინამდე რომ მოელწიათ, ჯოჯონეთის ცეცხლი იყო გასაველელი.

როცა მატარებელი ჩავიდა ვლადიკავკასში, ძველად ქართველები ძაუგს რომ ეძახდნენ, და ახლა ორჯონიკიძე ჰქვია, ბევრმა მატარებელი დატოვა, დარიალის გზით, ეტლებითა და ცხენებით გამოსწია საქართველოსაკენ. მატარებელმა კი გააგრძელა სვლა, დერბენტისა და ბაქოს გავლით, თბილისში რომ ჩამოსულიყო.

113-ე მატარებელი კი ჩამოვიდა თბილისში, მაგრამ ოდენ რკინის კარკასი, დამწვარ-დაბუგული და დამტვრეულ-დაღეწილი.

ჩამოსულებს საქართველოში გარეგნულად სიმშვიდე დახვდათ. გოლოვინის პროსპექტზე ნაირფერად მორთულ-მოკაზმული ქალ-ვაენი დასეირნობდნენ. მოედნებს, ბაღებსა და ქუჩაბანდებს უღარდელი ადამიანების კისკის-ხორხოცი ავსებდა. გაჩირაღდნებულ რესტორნებში ძველებურად ქეიფობდა ფულიანი და უფულო. თბილისში დიდი რაოდენობით მოეყარა თავი რუსეთიდან გამოქცეულ მწერლებს, მხატვრებს, მუსიკოსებს, მსახიობებს. იმართებოდა კონცერტები, ლიტერატურული საღამოები, შეხვედრები. ცხოვრების ზედაპირზე მოფარფატე კაცი ვერაფრით მიხვდებოდა — რა ზესკნელ-ქვესკნელი ნთქავდა ადამიანებს კავკასიონის გაღალმა.

საჭრუნავი და საწუხარი ხელისუფლებას ჰქონდა. კავკასიის

¹ ველქოყანა — უკაცრიელი მიწა.

ფრონტი მოიშალა. ომმოყირკებული ჯარისკაცები შინ, რუსეთში. ბოუნდებოდნენ. ამიერკავკასიას საკუთარი არმია არ ჰყავდა. სახლერები დაუცველი რჩებოდა. რა უნდა ექნათ? მართალია, 1917 წლის 5 დეკემბერს თითქოს თურქეთისა და რუსეთის არმიებს შორის შეთანხმება მოხდა, დროებითი ზავიც დაიდო. მაგრამ ეს არაფრის გარანტიას არ იძლეოდა. არც საშინაო მდგომარეობა იყო სახარბიელო. კაციშვილმ მშვიდყოფა დაბეჯითებით — რამდენ ხანს გაძლებდა ამიერკავკასიის ფედერალიზმი. მუშები და გლეხები რას იზამდნენ? ვინ ან რომელი პარტია დააშოშმინებდა მათ? თუ ისინი თოფს სტაცებდნენ ხელს და ბოლშევიკური ხელისუფლების დამყარებას მოინდომებდნენ?

1918 წლის 10 თებერვალს ამიერკავკასიის კომისარიატმა ამიერკავკასიის სეიმი მოიწვია. გამოაცხადეს, რომ საბჭოთა რუსეთს ეყოფოდნენ. ეს საქმეს არ შველოდა. პარტში გერმანიამ და საბჭოთა რუსეთმა ბრესტ-ლიტოვსკში ზავი დადეს, სეპარატისტული და რუსეთისათვის წამგებიანი. სხვა გზა არ იყო. თუ უნდოდა გადაჩენა, რუსეთი გერმანელთა წინადადებას უნდა დათანხმებოდა. ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით რუსეთი თმობდა ტერიტორიებს. მათ შორის, ამიერკავკასიაში ბათუმის, ყარსის და არდაგანის ოლქებს (იხილეთ „Документ внешней политики СССР, т. 1, 1957 г., стр. 121, 201). ეს საქართველოსა და სომხეთისათვის გამახადგურებელი დარტყმა იყო. საუკუნეებით ნაოცნებარი, რის ვაი-ვაგლახით, ძლივსძლივობით დაბრუნებული მიწა-წყალი ისევ მიჰქონდა თურქეთს.

თურქებთან მოსალაპარაკებლად, ბათუმში ამიერკავკასიის სეიმის დელეგაცია ჩავიდა — მრავალრიცხოვანი და ეროვნულად ჭრელი. ქართული დელეგაციის მეთაურობა ევალეზოდა აკაკი ჩხენკელს და ნიკო ნიკოლაძეს. თუმცა რა მოლაპარაკება უნდა მომხდარიყო! ერთ მხარეს იდგა თურქეთი — გამარჯვებული, კბილებამდე შეიარაღებული ჯარით და ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის უფლებით აღჭურვილი — და მეორე მხარეს — ამიერკავკასია — უჯირო, უუფლებო და შინაგანი წინააღმდეგობით გათიშული. თუ საქართველოს და სომხეთის ეროვნული მიწა-წყლის დაკარგვა უნდა ეტირა, ეს სრულიად არ აწუხებდა აზერბაიჯანს. პირიქით, მას უხაროდა, თუკი ეთნიკურად და სარწმუნოებრივად მოძმე

თურქეთი ბათუმის, ყარსისა და არდაგანის ოლქებს ისევ ჩაიგდებდა ხელში.

თურქები არ თვალთმაქცობდნენ და მოჩვენებითი მოლაპარაკების ჩატარებას არც აპირებდნენ. სრული უპირატესობით გათამაგებულნი კატეგორიულად სვამდნენ საკითხს — ამიერკავკასია ან ცნობს ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის პირობებს და თმობს ტერიტორიას, რომელიც თურქეთს არგუნეს, ან ჭარისა და იარაღის საშუალებით დავიკავებთო ამ მიწა-წყალს. საქართველოსა და სომხეთს, რა თქმაუნდა, არ შეუძლია სამართლიანად ჩათვალოს ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი და გაიზიაროს მისი პუნქტები. მაგრამ რით გაუწიოს წინააღმდეგობა თურქეთს? ჭარი არ ჰყავთ. ამიერკავკასიის გამოყოფას რუსეთისაგან არავინ ცნობს. არც ამიერკავკასიის დელეგაციაშია ერთსულოვნება.

როგორც უშველონ ქვეყანას? ქართული დელეგაციის მაშინდელ ფიქრსა და წუხილს ზურაბ ავალიშვილი ასე გადმოგვცემს წიგნში „საქართველოს დამოუკიდებლობა“ (გვ. 50), რომელიც გამოცემულია თბილისში 1929 წელს.

„ამ განსაკუთრებულ წუთში როგორ არ გვესმინა ისტორიულ სტიქიების გუგუნი, როგორ არ ყურადგველო იმათი ხმა, ვინც დიდი ხანია — აღარ არის, როგორ არ გვეფიქრა იმაზე, ვინც კიდევ მოვა! რამდენი მოდგმა ჰქმნიდა ქართველს ერს და ამათ ეძებდა მზის ქვეშ მისი თავისუფალი განვითარების პირობებს! აი დამოუკიდებლობამ კარებზე მოაკაკუნა და როგორ არ შევეგებოთ: ალტაცებით! თუ ეს წუთი გავუშვით, რა პასუხი გავცეთ იმათ, ვინც ჩვენს შემდეგ მოვა! ნუთუ ეს ხალხი დაბადებულია მხოლოდ მონობისათვის, მორჩილებისათვის და იგი უნდა გადაიქცეს „ეთნოგრაფიულ მასალათ“, რომლიდანაც პირობების მიხედვით გამოდიან ხან სპარსელები, ხან ოსმალოები, ხან რუსები! არა, ძა! ახსოვს, მას სურ წამოდგეს და იქმნეს თავისთავადი“.

და ქართულმა დელეგაციამ გამონახა გადარჩენის გზა — საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება. დამოუკიდებელი საქართველოს დაკავშირება გერმანიასთან და გერმანიის დახმარება.

აქედან ბუნებრივად გამომდინარეობს შემდეგი: დამოუკიდებელი საქართველო არ ცნობს ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის პირობებს. გერმანიის მოკავშირე საქართველოს ვერავითარ ულტიმატუმს ვერ წამოუყენებს გერმანიის მეორე მოკავშირე თურქეთი.

გერმანიასთან შეთანხმება უნდა მოხდეს, რაც შეიძლება, სწრაფად. თურქებს მოთმინება აღარ ჰყოფნით. ამიერკავკასიისა და თურქეთის მოლაპარაკებას ბათუმში, როგორც მეთვალყურე, ესწრება გერმანიის მთავრობის წარმომადგენლები. საქართველოს დელეგაცია საიდუმლოდ უთანხმდება გერმანელებს. ისინი მზად არიან იმუშაოდგომლონ იმპერატორ ვილჰელმ მეორესა და გერმანიის მთავრობასთან. მიმდინარეობს ცხარე საქმიანობა. ქართველების მიზანი ვერ უნდა შეიტყონ არა მარტო თურქებმა, არაჲდ ამიერკავკასიის დელეგაციის სხვა წევრებმაც — სომხებმა და აზერბაიჯანელებმა, თორემ შეიძლება საქმე ჩაიშალოს. მათ — სომხებსა და აზერბაიჯანელებს — ტერიტორიული პრეტენზიები აქვთ საქართველოს მიმართ. სომხებს თბილისისადმიც კი. ყველაფერი ეს გასათვალისწინებელია.

განსაკუთრებული ენისშვნელობა აქვს ახლა ქართულ დელეგაციაში ნიკოლაძის ყოფნას. მის გამოცდილებას, ცოდნას, სიღარბაისლეს. თავად ზურაბ ავალიშვილი ასე ამბობს — „...ნიკოლაძე მეტად ადვილათ ატარებდა თავის 75 წლის სიმძიმეს... უღევი მეხსიერება, ცოდნა ოსმალეთ-კავკასიის დამოკიდებულებისა, მუსაიდის მჩქეფარე ნიჭი. თვალეში ცეცხლის ნაპერწკლები, თეთრ წვერთან და წარმოსადგე შეხედულებასთან, ყველაფერი ეს ძლიერ სასარგებლოთ ჰქმნიდა მის ყოფნას ბათუმში“... მარტო ის რად ღირს, რომ იგი, ერთადერთი დიდი სამოციანელებიდან, ესწრება მათი ოცნების ასრულებას. უფრო მეტიც: ისინი ავტონომიაზე შორს არ წასულან. ახლა დამოუკიდებლობა ცხადდება!.. დამოუკიდებლობის გამოცხადების აზრი მასაც ეკუთვნის.

ღაძაბულობა ზენიტს აღწევს. როგორც იქნა დეპეშაც მოვიდა თბილისიდან. ხელს აწერენ ნოე ჟორდანი და ნოე რამიშვილი...

„დღეს შუადღის ხუთ საათზე საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ საქართველო დამოუკიდებელ რესპუბლიკად გამოაცხადა. მთავრობის თავმჯდომარედ არჩეულია რამიშვილი, საგარეო საქმეთა მინისტრად — ჩხენკელი. ამიერკავკასიის სეიმმა თავი გაუქმებულად გამოაცხადა და ამიერკავკასიის მთლიანობა დასრულდა“.

დღე იყო 26 მაისი, წელი — 1918.

დიპლომატიური ომი ქართველებმა მოიგეს. ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით დათმობილი ტერიტორია იმჟერად შეინარჩუნეს. ამ მიწა-წყლის ნაწილი მერე დაიკარგა, სხვა ისტორიულ ვითარება-

ში, მაგრამ მაშინ ნიკო ნიკოლაძე საქართველოში არ ყოფილა. იგი 1920 წელს ინგლისში გაემგზავრა, ჯიათურის შავიქვის პრობლემების და საერთოდ უცხოეთთან ვაჭრობის საკითხების მოსაგეგმავად. როცა საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა, ქართული პრესა ილახებოდა: უცხოეთში ნიკო ნიკოლაძე, ჯენშევიკებთან ერთად, ებრძვის საბჭოთა ხელისუფლებას. ეწევა მტრულ აგიტაციას. საბჭოთა ეკონომიური ცხოვრების აღორძინებისა და განვითარების ხამდვილი კლასობრივ-სოციალური შინაარსის და მნიშვნელობის მას არაფერი გაეგება.

ეს მტკნარი სიცრუე იყო. იგი აოც არავის უკვირდა და არც არავის სჯეროდა. დრო იყო ასეთი ტრელობისა და ცილისწამებისა.

1924 წელს ნიკო ნიკოლაძე ევროპიდან საქართველოში დაბრუნდა.

გ ო ლ ო ტ მ ა ა ,

ნიკო ნიკოლაძე 1928 წლის პირველ აპრილს გარდაიცვალა. 85-ე წელიწადში გადამდგარი. დაკრძალვის წინ მას ტვინი ამოეცალეს და იგი თბილისის სამედიცინო ინსტიტუტის პათოლოგიური ანატომიის კათედრის თავისტვინის მუზეუმში შეინახეს. მეც მისახავს ეს ტვინი. შუშის ქილაში, სპირტში დევს სათუთად მოვლილი ნაწილი ადამიანის სხეულისა. არ ვიცი, ვის რას ეუბნება იგი. ალბათ, სპეციალისტს, შეუძლია მიახლოებით ამოიცნოს — რა სნეულება სჭირდა მის პატრონს სიბერეში. სხვა რამის თქმა კი ამ მკვდარ მატერიას არ შეუძლია. რამდენიც გნებავთ ატრიალვთ ეს ქილა. უყურეთ საოღანაც გინდათ და რამდენს ხანსაც. ვერაფერს შეიტყობთ. სპირტში შენახულ ტვინში აღარ სუფევს ის, რაც ადამიანს ადამიანად ხდის — ღვათებრივი სული. თუმცა ამ ტვინში გაიარა ყველაფერმა იმან, რაც მისმა პატრონმა განიცადა, იფიქრა, იაზრა თავის ცხოვრების 85 წლის მანძილზე.

განა მკვდარი მატერია გეტყვით, რომ ნიკო ნიკოლაძე რომ

დაიბადა, საქართველოში ბატონყმობა არსებობდა, ხოლო, როცა გარდაიცვალა. საბჭოთა ხელისუფლება იყო დამყარებული?

განა მკვდარი მატერია გეტყვით, რომ ნიკო ნიკოლაძე იცხოვრებდა იმის დროის გამოჩენილ ქართველ, ოუს. ევოპელ მოღვაწეებს და უმოთიერიობა ჰქონდა მათთან?

განა მკვდარი მატერია გეტყვით, რომ ნიკო ნიკოლაძე მოესწრო ბატონყმობის გაუქმებას, სამ რევოლუციას (1905 წლისას, 1917 წლის თებერვლისას და ოქტომბრისას), რომ მის თვალწინ ჩაიარა რუსეთ-თურქეთის ორმა საგრობამ, რუსეთ-იაპონიისა და პირველმა მსოფლიო ომებმა?

განა მკვდარი მატერია გეტყვით, რომ ნიკო ნიკოლაძე წერდა ქართულად, რუსულად, ფრანგულად, თანამშრომლობდა, ქართულ, რუსულ. ევროპულ პრესაში, ეხმაურებოდა ყველაფერს, რაც მის დროს ხდებოდა?

განა მკვდარი მატერია გეტყვით, რომ ნიკო ნიკოლაძეს ჰქონდა არა მარტო კალმოსანის ნიჭი, არამედ მრეწველისა და სახელმწიფო კაცის ტალანტიც?

განა მკვდარი მატერია გეტყვით, რა უხაროდა და რა სტანჯავდა ნიკო ნიკოლაძეს, რა უყვარდა და რა სძულდა, რა სტიყოდა მის სულს?

ვერ გეტყვით, რადგან ის, რასაც სიცოცხლე ჰქვია, არ არის მატერია, სპირტიან ქილაში იქნება იგი დაცული თუ სხვაგან სადმე.

შინაარსი

შეამბოხე	3
ხეტიალი	24
სტუდენტი	40
მრწამსი	62
რედაქტორ-გამომცემელი	89
შუამავალი	137
ლიტერატურული კრიტიკოსი	160
უღმრთელი საქმის კაცი	182
ოთხი პრინციპი	217
ბოლოქმეა	262

Бакрадзе Акакий Викторович
 НИКО НИКОЛАДЗЕ
 (На грузинском языке)
 Детупиздат Грузинской ССР
 «Накадулп», Тбилиси, 1989

ს. ბ. № 2254

რედაქტორი ნათელა ჯოლოსავა
 მხატვარი თ. სამსონაძე
 მხატვრული რედაქტორი შ. დოლიძე
 ტექნიკური რედაქტორი ზ. დონდუა
 კონტრ.-კორექტორი მ. ლაღაძე
 კორექტორი ნ. ნატროშვილი

გადაეცა ასაწყობად 12.01.89. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 17.08.89. ქალაქის ზომა 60×84^{1/16}. გარნიტური ვენა. ბეჭდვა მაღალი. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 15,35. საბ. ქალაქი № 1. საღებავგატარება 15.58. სააღრ.-საგამომცემლო თაბახი 13,53. ტირაჟი 40.000 უე 01955 შეკვ. № 2121.

ფასი 1 მან. 50 კაპ.

გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი, მშვიდობის გამზირი, 28.
 Издательство «Накадулп», Тбилиси, пр. Мира, 28.

საქართველოს სსრ გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის ქუთაისის პოლიგრაფიული საწარმოო გაერთიანება ქ. ქუთაისი, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 33.

Кутаисское полиграфическое производственное объединение
 Государственного комитета по делам издательства, полиграфии и книжной торговли Грузинской ССР
 г. Кутаиси, пр. И. Чавчавадзе, 33.